

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

1

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

Till Mira och Johannes

Sättning: Mikael Palme och Johannes Westberg

Mikael Palme

Det kulturella kapitalet

Studier av symboliska tillgångar i det svenska
utbildningssystemet 1988–2008

Summary:

Cultural Capital

Symbolic Assets in the Swedish Education

System 1988–2008

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala universitet to be publicly examined in Lärosal X, Universitetshuset, Uppsala, Saturday December 13, 2008 at 13:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish

Abstract

Palme, Mikael 2008. *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008* (Cultural Capital: Symbolic Assets in the Swedish Education System 1988–2008). Acta Universitatis Upsaliensis. Studier i utbildnings- och kultursociologi 1. 294 pp.

The papers assembled in this thesis all address, in a Bourdieuan tradition, the question of the social structure of the Swedish education system, focusing on the Stockholm region, and how this structure can be explained by the distribution of cultural and other assets among individuals and social groups. Although economic, social and political changes during the period covered by the various studies are not the main focus of the work here, the articles depict the effects of such changes on upper secondary education in particular. While upper secondary education was radically changed by the political reforms of the 1990s, characterized by decentralisation and marketization, the analyses advanced in the studies indicate that its basic social structure remains stable. In one dimension, this structure opposes an “elite” pole having a particularly high social and scholastic recruitment to a “popular” pole with a correspondingly low recruitment profile. In a likewise durable second dimension, a “cultural” pole built up by schools and study programmes that are particularly popular among culturally strong social groups, opposes an “economic” pole favoured by social groups close to the economic and private sectors of society. The various papers reveal that the last opposition corresponds to both differences in life styles and deeply rooted convictions related to family and formal education among cultural and economic fractions of the upper-middle and middle classes. At this level, a belief in education as a development of the personality, with connected values such as individuality and originality, stands against a conviction that education is a rational investment in a future competitive career; as such, it is subject to calculated, measured risks. The existence of deeply rooted values among social groups with different structures of assets or capital also explains why schools –in the institutional strategies imposed on them by the school market– tend to express convictions (topoi) and symbolic values that correspond to those of their target groups. The various studies included in this thesis employ a combination of statistical approaches, mainly correspondence analysis, and qualitative ones such as: interviews, ethnographic observation and text analysis.

Keywords: cultural capital, habitus, Bourdieu, reproduction strategy, educational strategy, upper secondary education, higher education, life style, topoi

Mikael Palme, Institutionen för utbildning, kultur och medier (EDU)/ Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Box 2136, SE-750 02 Uppsala.

© Mikael Palme 2008

ISBN 978-91-554-7356-3

urn:nbn:se:diva-9411 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-9411>)

Printed in Sweden by Universitetsstryckeriet in Uppsala

Distributor: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, Sweden

www.uu.se, acta@ub.uu.se

Delarbeten

Palme, Mikael, *En "trygg" uppväxtmiljö. Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 2. Stockholm, HLS Förlag, 1992.

Palme, Mikael, *Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 10. Stockholm, HLS Förlag, 1994.

Broady, Donald & Palme, Mikael, "Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède", i Monique de Saint Martin & Mihai D. Gheorghiu (ed.), *Les institutions de formations des cadres dirigeants : Étude comparée*. Centre de sociologie européenne, Centre de sociologie de l'éducation et de la culture. Paris, Maison des sciences de l'homme, 1992.

Broady, Donald, Heyman, Ingrid & Palme, Mikael, "Le capital culturel contesté : Etude de quatre lycées de Stockholm", i Donald Broady, Natalia Chmatko & Monique de Saint Martin (ed.), *Formations des élites et culture transnationale*. Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, EHESS, Paris, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Uppsala universitet. Uppsala, SEC, Uppsala universitet, 1997.

Palme, Mikael, *Personlighetsutveckling och målrationalitet. Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskola på 2000-talet*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 43. Uppsala, SEC och Uppsala universitet, 2008.

Innehåll

Förord.....	9
Inledning.....	11
Avhandlingens disposition.....	16
Avhandlingens studier.....	16
Avhandlingens form.....	17
Syfte och frågeställningar.....	18
Teoretiska utgångspunkter	18
Avhandlingens frågor.....	23
Metodiska förklaringar.....	24
Tillgångar och utbildningssystemets struktur	34
Habitus och utbildning.....	37
Kulturellt kapital och utbildning.....	45
ARTIKEL 1	
En "trygg" uppväxtmiljö	
Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen. 57	
Två ungdomsgrupper, familjen som forskningsobjekt.....	59
Familjernas ekonomiska, kulturella och sociala tillgångar.....	64
Hemmen och det lokala sociala rummet.....	71
Den rationella planeringen av framtiden.....	74
Fritiden.....	84
Kultur, ekonomi och anciennitet	88
ARTIKEL 2	
Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède	97
« Les cadres » en Suède et les institutions de leur formation.....	98
La structure du champ des institutions de l'enseignement supérieur.....	101
Écoles et styles de vie	108
Le capital « organisationnel »	114
Conclusion	117

ARTIKEL 3

Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm före 1991 års gymnasiereform.....	121
Studieobjektet.....	123
Linjerna.....	129
Skolorna.....	146
De enskilda utbildningarna.....	154
Ett utbildningslandskap med ökande sociala avstånd?.....	156

ARTIKEL 4

Le capital culturel contesté Étude de quatre lycées de Stockholm.....	163
La réforme de l'enseignement secondaire.....	164
Recrutement social et positions dans l'espace des formations.....	166
Les établissements, les milieux lycéens et les études.....	175
Conclusion : Contestation et redéfinition du capital culturel légitime ?.....	190

ARTIKEL 5

Personlighetsutveckling och målrationalitet	
Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet.....	195
En social karta över gymnasieskolan: högt mot lågt, kultur mot ekonomi.....	198
Skolkonkurrens, profilering och marknadsnischer.....	206
Symboliska värden och <i>topoi</i> på gymnasieskolornas hemsidor.....	218
Avgränsning och uppluckring av utbildning som autonom värld.....	224
Skolornas auktoritet och tillgångar.....	229
Hemsidornas interpersonella struktur.....	241
Den kulturella människan och den ekonomiska.....	247
Personlighetsutveckling, bildning, och målrationalitet.....	259
Skolors strategier och elevernas habitus.....	271
SUMMARY: Cultural Capital.....	277
Diagram, figur- och tabellförteckning.....	285
Referenser.....	287

Förord

Denna avhandling vittnar om att avhandlingsskrivande kan ta längre tid än det sannolikt bör, både för författaren och för andra. Mellan den första och sista av de i avhandlingen samlade studierna ligger en period av nästan 20 år. Under så lång hinner många tacksamhetsskulder samlas, i synnerhet när arbetet varit i så hög grad kollektivt till sin natur som det vars resultat här läggs fram.

Utan Donald Broadys medverkan hade många av avhandlingen studier inte blivit till och de hade med all säkerhet inte fått det innehåll de nu har. Vi vandrade en gång gemensamt in i den franska sociologin. Hans kunskande, noggrannhet, receptivitet och generositet som person har sedan dess ackompanjerat arbetet. Ibland har det skett mycket handgripligt i ett gemensamt skrivande. Under senare år, när kretsen av fasta medarbetare stadigt vuxit inom Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), har det nära samarbetet med den alltid lika intellektuellt krävande, ständigt arbetande och alltid hjälpsamme Mikael Börjesson haft en avgörande betydelse. I skrivandets slutfas tog han på sig en tung roll som kommentator. Tidiga mycket uppskattade medarbetare var Barbro Berg på dåvarande Universitets- och högskoleämbetet och Ingrid Heyman, Stockholms universitet, som också är medförfattare till en av avhandlingens texter. Sverker Lundin ägnade stor möda åt att för avhandlingsförfattaren förklara korrespondensanalysens mysterier. Ida Lidegran, Monica Langerth Zetterman och Ingrid Nordqvist ingick i den läsgrupp där avsnitt av avhandlingen ventilerades. De har under senare år tillhört den diskussionsmiljö inom SEC som varit den livsluft i vilken den formats. Till denna intellektuella miljö har även Elisabeth Hultqvist sedan länge hört, liksom andra kollegor på gamla Lärarhögskolan och nuvarande Pedagogiska institutionen vid universitetet i Stockholm. På den förra mottog jag i två omgångar forskningsmånader.

De första stapplande stegen i den statistiska analysens värld togs med hjälp av Stig Elofsson från Socialhögskolan i Stockholm och Salah Bouhedja vid Maison des sciences de l'homme i Paris. I den franska miljö som haft så stort inflytande på avhandlingens studier har främst Monique de Saint Martin med strängt intellekt vakat över både innehåll och hanteringen av franska språket. Under våra år av samarbete i afrikanska länder kom Staf Callewaert att betyda mycket för min förståelse både av Bourdieu och av utbildning som del av den sociala världen. I skrivandets slutfas hade jag gått vilse och snubblat många gånger fler gånger än jag gjorde utan Tora Hedins klarsyn, uthållighet

och säkra språkkänsla. Johannes Westberg lade många tidiga morgnar och långa dagar på att ge avhandlingen den grafiska form den har. Till alla dessa personer vill jag rikta ett djupt känt tack. Slutligen bör alla de elever, studenter, familjer, lärare, skolledare och tjänstemän i utbildningssystemet nämnas som under årens lopp utan att få så mycket tillbaka delat med sig av sin tid och sina erfarenheter. I minnet finns personerna ofta kvar.

När ett avhandlingsarbete pågår så länge som detta, tappar den nära omgivningen till slut orienteringen. Men utan Miras, Johannes, Ingelas, Susannes och Toras stöd hade ingen avhandling blivit till.

Inledning

"Franska skolan är en elitskola. Men inte på grund av klasskillnader, som vissa vill hävda. Sådana insinuationer känns rätt dammiga i 2000-talets Sverige." Så skriver rektorn i Franska skolan i en artikel i september 2008 i *Svenska Dagbladet*, undertecknad av ordföranden i Stiftelsen Franska skolan och en förälder med barn i samma skola. Artikelnen lägger fram skäl för att Sverige behöver elitskolor som ger eleverna "verktyg för ett livslångt lärande och en moralisk och humanistisk identitet", samtidigt som den starkt argumenterar mot tanken att möjligheten att bli en elitskola skulle ha "med klasstillhörighet att göra". Artikel författarna budskap är att alla skolor kan vara den elitskola som Franska skolan är, om de bara håller "samma kvalitet på sin utbildning".¹

Artikelnen utgör ett av många inlägg i en utbildningsdebatt som under de senare 15 åren tillspetsats av skolans intresse av att hävda värden de anser sig representera. De ideologiska övertonerna bör ses mot denna bakgrund.² Men huvudtankarna är likväl intressanta. Kan en skola vara en "elitskola" utan att detta har samband med dess sociala rekrytering? Och kan alla skolor bli elitskolor i kraft av en hög "kvalitet på sin utbildning"? I två avseenden är artikelns bärande idéer utan tvivel uttryck för det som Pierre Bourdieu kallar *misskännande* – en social snarare än psykologisk förträngning av relationen mellan hyllade värden och krassa förhållanden som hotar att förta strålkraften hos dessa värden om de lyfts fram i ljuset.³ Artikelnen tillbakavisar misstanken att "statistiken" skulle visa att Franska skolan präglas av sin "klasstillhörighet", men just statistik påminner oss om att skolan är en av Sveriges allra mest socialt selektiva skolor.⁴ Den höga "utbildningskvalitet" som skolan anser sig

¹ "Sverige behöver fler elitskolor", *Svenska Dagbladet*, Brännpunkt, 20/9 2008.

² När artikeltexten frammanar bilden av en modern tid som ställs mot ett "dammigt" förflutet då klasskillnader existerade, uttrycker den exempelvis en vanlig tankefigur i legitimeringen av eliter – dåtid ställs mot nutid och framtid, mörker ställs mot ljus och det lokala ställs mot det universella. Se Pierre Bourdieu & Luc Boltanski, "La production de l'idéologie dominante", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. 2, juin, 1976, s. 3–73.

³ En tidig användning av detta i Bourdieus sociologi centrala begrepp finner man i studien om den symboliska ekonomin bland kabyliiska bönder, "Le sens de l'honneur" ("Hederskänslan"), i *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Paris och Genève, 1972, ursprungligen publicerad på engelska i J. Persistiany (ed.), *Honour and Shame*. Chicago, Chicago University Press, 1966. Svensk översättning "Hederskänslan", i Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*. Stockholm, Symposion förlag, 1991, s. 22–64.

⁴ Det senaste av de statistiska register över svenska gymnasieelever som används i flera av avhandlingens studier och som beskrivs i det kommande metodavsnittet visar att 32 procent av eleverna i årskurs 2 i Franska skolans gymnasiedel år 2001 hade sitt ursprung i det som i den

ha, ges i artikeln en universell karaktär och görs oberoende av skolans historia, rykte, ekonomi, lärarrekratering, geografiska läge och plats i utbildningshierarkin, kort sagt, av alla tillgångar som samlat karaktäriserar skolan i förhållande till andra skolor. Franska skolan skiljer sig i själva verket från de flesta gymnasieskolor i avseende på detta slags tillgångar.⁵

När relationen mellan utbildningssystemets eliter och villkoren för deras ställning misskänns, kan utbildningssociologin påminna om att den existerar. Genom att erkänna det samband som förnekas, kan en annan fråga ställas: hur samverkar tillgångar som eleverna eller studenterna är bärare av med dem som lärarna och utbildningsinstitutionen besitter för att ge en viss utbildning dess speciella karaktär och dess position i skolsystemet? Denna fråga kan, sin allmänna karaktär till trots, sägas vara den centrala för de studier som samlats i denna avhandling.

Mellan den första och den sista av de studier som här lagts samman ligger en period av 19 år. Den omedelbara kontext inom vilken de skrevs anges i de texter som föregår var och en av avhandlingens delar. Tillkomsthistorien kastar visst ljus över varför vissa teman såväl som vissa konkreta inslag återkommer. Den förklarar också den enhetlighet bidragen på gott och ont uppvisar i avseende på överordnad problematik och teoretiska perspektiv. Som framgår av artiklarna så som de är kronologiskt ordnade, förenas de olika studierna av en gemensam ansats som kanske bäst kan beskrivas som ett i tiden utsträckt projekt.

Detta projekt tog sin början i slutet av 1970-talet i samband med att Donald Broady och jag själv upptäckte den franska kultur- och utbildnings-sociologi i vilken Pierre Bourdieu var centralgestalten.⁶ De studier som här

mest aggregerade kategorin i den sociala klassificering kallas "högre klass" (universitetslärare, läkare, högre tjänstemän, civilingenjörer, jurister, civilekonomer och företagsledare), vilket kan jämföras med 19 procent i genomsnitt för alla länets skolor och två procent på S:t Botvids gymnasium i Botkyrka. 44 procent av Franska skolans elever kom från familjer vars samlade inkomst tillhörde de två högsta decilerna av inkomster i alla svenska gymnasieelevers hushåll vid samma tid, under det att motsvarande andel genomsnittligt var 25 procent och på S:t Botvids gymnasium fem procent. 57 procent av Franska skolans elever hade ett meritvärde från grundskolan överstigande 264 av 320 möjliga, genomsnittet för länet var 20 procent och på S:t Botvids gymnasium fem procent. På Franska skolan kom ingen elev från grundskolan med ett meritvärde under 180, under det att genomsnittet för länets elever var 25 procent och för eleverna på S:t Botvids gymnasium 48 procent.

⁵ Förutom skolans anciennitet (den grundades 1862) och centrala läge i Stockholms innerstad (Döbelnsgatan på Östermalm), kan nämnas samarbeten med franska ambassaden, franska institutet och sex på skolans hemsida namngivna franska utbildningsinstitutioner, föreningen Franska skolans vänner som 2008 gav ett stipendier till skolans elever på 180 000 kronor, samt att den stiftelse som äger skolan förfogar över en jubileumsfond som år 2007 delade ut 947 000 kronor till skolan; se <<http://www.franskaskolan.se>>, 8/10 2006. Till dessa synliga kapitalformer kommer mindre synliga sådana som består av andra sociala kontakter och band som Stiftelsen Franska skolan och föreningen Franska skolans vänner upprätthåller.

⁶ En anekdotisk beskrivning av denna period går att finna i Mikael Palme, "Tidiga år i Stockholm och Paris", i Mikael Börjesson m.fl. (ed.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och*

samlats är alla gjorda inom ramen för den sociologiska tradition Bourdieu förnyade. Flertalet av dem tillkom på ett konkret sätt inom ramen för det samarbete som utvecklades med hans forskningsgrupp i Paris. De två artiklarna skrivna på franska vittnar om denna anknytning. Projektet bestod av att i egna studier av svensk utbildning – och senare långt utanför utbildningens område – tillämpa de upptäckter vi tyckte oss göra. Den begreppsram Bourdieus sociologi tillhandahöll och rikedomen i de empiriska studier hans forskningsgrupp producerade föreföll överväldigande.

För första gången tycktes det möjligt att knyta samman människors övertygelser och livsstilar med hur de valde utbildning och med den betydelse erfarenheten av utbildning hade för dem. Utbildning formade människor, men bara som en integrerad del av ett liv som rymde andra lika viktiga inslag. Den var inte längre en variabel som abstrakt kunde korreleras med andra sådana, exempelvis social bakgrund. Men den kunde lika lite reduceras till ett slags genomsnittserfarenhet som var lika för alla som nått en viss nivå i utbildningssystemet. Från att ha framstått som en endimensionell hierarki, avtecknade sig detta snarare som ett landskap där utbildningsinstitutioner och utbildningar med olika historia befinner sig på olika avstånd från varandra, horisontellt såväl som på höjden, och i vilket individen efter förmåga förflyttar sig. Denna strukturella syn, arvet från den franska strukturalismen, förenades med fenomenologiska beskrivningar av hur världen framträder för den som befinner sig på en bestämd plats i detta utbildningslandskap. Rikedomen på perspektiv motsvarades av en riklighet på metoder att närma sig utbildning som social värld på. Statistiska data och mångdimensionella kvantitativa metoder användes parallellt med levnadshistoria och etnografisk observation.

En väsentlig plats i de nya perspektiv som öppnade sig intog tanken att människan, liksom den sociala grupp hon tillhör, förfogar över tillgångar som avgör hennes ställning bland andra och i samhället. Att ekonomiska tillgångar räknas var ingen nyhet. Men helt ny var tanken att också föreställningar och tron på värden som tycktes obefläckade av ekonomiska intressen bygger upp tillgångar som är annorlunda de materiella men lika viktiga. Dessa hängde intimt samman med det som kallas "kultur". I ett land som Frankrike, med en utpräglad elitkultur som för besökaren i den akademiska världen satte sina kanske mest kännbara avtryck i språkbehärsksningen, allmänbildningen och den ledigt välklädda stilen, föreföll det begripligt att tala om en dominerande kultur och ett kulturellt kapital som utbildningssystemet både vilar på och återskapar. De många empiriska studierna inom Bourdieutraditionen gav en mer nyanserad men samtidigt överväldigande vittnesbörd om kulturella maktförhållanden.

De centrala frågorna i det projekt som formulerades i mötet med den franska sociologin utgör avhandlingens kärna. Hur hänger – i Sverige – människors livsstilar och övertygelser samman med deras utbildningsval och syn på utbildning? Vilka symboliska tillgångar använder individer och sociala grupper i kampen om utbildningssystemet? Hur präglar denna strid utbildningsinstitutionerna själva, skapar skillnader mellan dem och bidrar till utbildningssystemets hierarkier? Den spänning Bourdieu och hans medarbetare pekar på mellan en kulturell och en ekonomisk pol både i det franska utbildningssystemet och i det franska samhället och som intuitivt går att känna igen sig i, existerar den också i Sverige? I centrum för dessa frågor stod tidigt det både lockande och förbryllande begreppet kulturellt kapital. Går det att tala om ett dominerande kulturellt kapital i ett land som Sverige, som är präglad av socialdemokratins värderingar och känt för sin jämlikhet, och vari består i så fall detta?

Dessa frågor gick bara att närma sig empiriskt. Så skedde också i ett under årens lopp växande antal studier, varav de som avhandlingen samlar är några. Om man tar hela den Bourdieu-inspirerade svenska utbildnings- och kultursociologin i beaktande, kom den efterhand att omfatta långt fler områden än den denna avhandling behandlar, inte minst studier av sociala fält.⁷ Avhandlingens texter håller sig däremot nära utbildningssystemet. Även om huvudfokus ligger på gymnasieskolan, avspeglar de den utbildnings-sociologiska ansatsen att betrakta detta just som ett "system" i vilket olika nivåer – grundskolan, gymnasieskolan och högskolan – påverkar och bör förstås i relation till varandra.⁸

Den övre delen av detta system, högskolan, hade på 1970-talet blivit föremål för en omfattande reformverksamhet som radikalt ökade inflytande över universiteten från staten och näringslivet och i vars efterdyningar avhandlingens enda studie av utbildningar och studenter på denna nivå gjordes.⁹ Sverker Sörlin och Gunnar Törnqvist beskriver den stora expansion av svensk högskoleutbildning som sker under 1900-talets andra hälft som tillkomsten av ett "massuniversitet för offentlig sektor".¹⁰ Det gamla ämbetsmannaversitetet som historiskt sett reserverats för formeringen av en statlig ämbetsmannaelit, öppnades nu med U68-utredningen och 1977 års

⁷ Den första i Sverige systematiskt gjorda fältstudien torde vara Ingrid Heymans avhandling *Gånge hatt till! Omvårdnadsforskningens framväxt i Sverige: sjuksköterskors avhandlingar 1974–1991*. Stockholms universitet, Skeptronserien. Göteborg, Daidalos, 1995.

⁸ Denna tanke uttrycks i en tidig artikel med fokus på högskolestudenters "väg" till högskolan, Donald Broady och Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 1. Stockholm, HLS Förlag.

⁹ Den viktigaste enskilda reformen var den så kallade U 68- eller Högskolereformen 1977, se Regeringens proposition 1975:9 till Riksdagen. En analys av denna som statlig reformstrategi ges i Bo Lindensjö, *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*. Diss. Stockholm Studies in Politics 20. Stockholm, Stockholms universitet, 1981.

¹⁰ Sverker Sörlin & Gunnar Törnqvist, *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm, SNS Förlag, 2000, s. 93.

högskolereform för en bredare rekrytering, regionaliserades och anpassades till arbetsmarknadens behov av arbetskraft. 1998 hade antalet högskolestuderande på 20 år fördubblats. Fler människor skulle ges möjlighet till högskoleutbildning. Samtidigt skulle villkoren förbättras för ekonomisk utveckling och statliga medel skulle minska en arbetslöshet som i landets olika delar hotade i industrinedläggningarnas och strukturomvandlingens tid."

Gymnasieskolan omvandlades av reformer som öppnade för en decentralisering och kommande marknadisering.¹¹ 1991 års gymnasiereform samlade alla studieinriktningar i 16 nationella program. I jämlikhetens namn och i namn av en anpassning till arbetsmarknadens förmodade behov av en flexibel och mer högutbildad arbetskraft gjordes de alla treåriga och i formellt avseende studieförberedande. Den gamla indelningen i treåriga teoretiska och tvååriga praktiska linjer upphörde. Året därpå följde ett första Riksdagsbeslut om fristående skolor och en ny läroplan¹⁹⁹⁴.¹²

För högskolans del görs i avhandlingen bara ett nedslag i denna utveckling, ungefär tio år efter det genom 1977 års högskolereform skapade linjesystemet och tillkomsten av ett stort antal regionala högskolor. För gymnasieskolans vidkommande följs förändringen från slutet av 1980-talet och gymnasieskolan före reformen, över mitten av 1990-talet till början av 2000-talet i de tre av avhandlingens studier som innehåller statistiska analyser för denna nivå.

Alla dess fyra kartläggningar ger besked om att utbildningssystemets hierarkier bestod förändringarna. Universitets elitutbildningar på de gamla universiteten och de välrenommerade fackhögskolorna skapade i mitten av 1980-talet, nästan tio år efter reformen, en elitpol i högskolan som avskilde sig från en folklig pol bestående i hög grad av de utbildningar de regionala högskolorna erbjöd. I gymnasieskolan särskilde sig det naturvetenskapliga och, i mindre utsträckning, det samhällsvetenskapliga på liknande sätt från de tidigare praktiska linjer som i den nya gymnasieskolan omvandlats till treåriga, formellt studieförberedande program.

¹¹ Ibid., s. 15.

¹² Uttrycket "marknadisering" är en försvenskning av det i engelskspråkig litteratur vanligt förekommande "marketization" och används i en något vidare betydelse än det i svensk litteratur vanliga "marknadsstyrning" (se exempelvis Paula Blomqvist och Bo Rothstein, *Välfärdens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm, Agora, 2000). När det senare ger uttryck för ett styrningsperspektiv, omfattar det förra alla slags effekter av existensen av en kommersiell marknad har på skolan.

¹³ Den politiska diskussion som föregick denna decentralisering belyses för grundskolans del i Ninni Wahlströms avhandling *Om det förändrade ansvaret för skolan. Vägen till mål- och resultatstyrning och några av dess konsekvenser*. Örebro Studies in Education 3. Örebro, Universitetsbiblioteket, 2002. Dess effekter för skolans styrning belyses i Elisabeth Nihlfors avhandling *Skolchefen i skolans styrning och ledning*. Uppsala Studies in Education 102. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 2003.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen är disponerad så att jag i denna inledande del först kort redogör för de olika delstudiernas innehåll. Detta görs som bakgrund till ett andra avsnitt där jag förklarar de teoretiska perspektiv som delstudiernas analyser har gemensamt. Därefter formuleras i ett tredje avsnitt, som stöd för läsningen, avhandlingens centrala frågeställningar. Detta leder över i ett något längre fjärde avsnitt med en beskrivning av de metodiska ställningstaganden som gjordes när materialet i de olika delstudierna samlades in och bearbetades. I tre därefter följande avsnitt – om tillgångar och utbildningsstruktur, habitus och utbildning, samt om kulturellt kapital – diskuterar jag på ett övergripande sätt hur avhandlingens fem delstudier besvarar de frågor som frågeställningarna innehåller. Inledningen avslutas med en kort diskussion av kulturellt kapital i framför allt gymnasieskolan. Därefter följer de fem empiriska studier som utgör avhandlingens inlaga.

Avhandlingens studier

Den första av avhandlingens studier har som objekt högstadie- och gymnasieungdomar i en ovanligt välbeställd förort till Stockholm, deras familjer, uppväxt, skolgång, fritid och framtidsplaner. Studiens huvudsakliga resultat består av analysen av spänningen mellan en kulturell och ekonomisk pol inom den övre medelklass som dominerade förorten. Denna avsåg synen på fostran och utbildning, men också smak och livsstilar. Den härleds till familjernas och ungdomarnas investeringar i kulturellt kapital, å ena sidan, och närhet till samhällets ekonomiska sfär, å den andra.

Den andra studien beskriver högskolan som ett "fält" där *relationerna* mellan dess olika utbildningar står i centrum. I en statistisk analys av högskolans utbildningar 1985/1986 lyfts polariteter fram som liknar dem funna i gymnasiet. Könen är som mest åtskilda i högskoleutbildningar inriktade mot exempelvis omsorg och vård, å ena sidan, och kortare teknikutbildningar, å den andra. De möts däremot i elitutbildningar som medicin och arkitektur. En kulturell pol, bestående av naturvetenskapliga ämnen, medicin och vissa mot kultur inriktade utbildningar, står mot en ekonomisk pol, representerad av ekonomutbildningar, juristutbildningar och vissa tekniska utbildningar. Polariteten mellan kultur och ekonomi återkommer i starka skillnader i övertygelser, stil och kulturella praktiker mellan studenter på vissa av högskolans elitutbildningar, exempelvis Journalisthögskolan och Handelshögskolan.

Den tredje studien kartlägger gymnasieskolans sociala struktur före 1991 års gymnasiereform. Analysen utgår från ett statistiskt register över alla gymnasieelever läsåret 1988/1989. Uppgifter om föräldrar och hushåll ligger till grund för en klassificering av socialt ursprung i 32 grupper. Val av

utbildning ses i relation till huvudsakligen tre variabler, betyg i årskurs 9, kön och socialt ursprung. Resultaten pekar på att könen möts i gymnasieskolan på de studieorienterade linjer där den sociala rekryteringen är som högst och skiljs åt på yrkesorienterade linjer där rekryteringen är som lägst. En analys av Stockholms läns gymnasieskola gör en motsatsställning synlig mellan en kulturell och en ekonomisk pol. Den kulturella består av utbildningar och skolor som tar emot särskilt många elever från grupper vars ställning vilar på kulturellt kapital. Den ekonomiska byggs upp av utbildningar som karaktäriseras av en hög rekrytering av elever från grupper som står nära samhällets ekonomiska sektorer.

Den fjärde studien undersöker med hjälp av statistiska analyser och etnografiska fältstudier om den ökade mängden profilerade gymnasieprogram som följde på 1990-talets gymnasiereformer förändrade traditionella hierarkier i Stockholms gymnasieskola. Analyserna visar att gymnasieskolans sociala struktur uppvisar samma grundläggande polariteter som tidigare år (1988/1989 och 1992/1993), även om enskilda utbildningar flyttat på sig i denna struktur. De pekar också på att en definition av kulturellt kapital som en kombination av kulturell allmänbildning och naturvetenskapliga kunskaper på ett traditionellt läroverk i Stockholms innerstad utmanas av en definition på en ny profilutbildning med Europa-inriktning som starkare hävdar internationella tillgångar och kunskaper knutna till ekonomi men har betydligt svagare inslag av kulturell allmänbildning.

I *den femte* studien analyseras spänningen mellan en kulturell och en ekonomisk pol i gymnasieskolan i Stockholm ett decennium efter skolpengens införande. Analysen visar att de tidigare funna polariteterna i gymnasieskolan består, även när enskilda skolor och utbildningar byter plats. Högt står mot lågt och kultur står mot ekonomi. Skolkonkurrensen resulterar däremot i skapandet av nischer på skolmarknaden där skolor konkurrerar om elever med olika karakteristika och i en kraftig expansion av profilprogram. Avgörande i denna konkurrens är de symboliska och ekonomiska tillgångar skolorna förfogar över. En analys av symboliska värden och tankefigurer på gymnasieskolors hemsidor synliggör skillnader som är homologa med skolornas position i gymnasieskolans struktur. Detta förklaras av att hemsidorna är uttryck för institutionella strategier som anpassas till skolornas målgrupper och till värden och övertygelse hos dessa. Slutligen visar intervjuer gjorda med elever på två elitskolor som representerar en kulturell och en ekonomisk pol att djupt liggande skillnader finns i elevernas värden och sätt att uppfatta utbildning på.

Avhandlingens form

De fem studier som medtagits i avhandlingen återges i sitt ursprungliga skick. Innehållet har inte i något avseende ändrats i förhållande till texternas

originalversion. Detta betyder att de två artiklar på franska som utgör den tredje och fjärde delen inte har översatts till svenska. Detta är också anledningen till att den layout som tabeller, diagram och grafer har i de olika studierna inte överensstämmer med varandra. För att ge avhandlingen en mer enhetlig karaktär har dock studiernas texter och rubriker gjorts enhetliga i formen.

Syfte och frågeställningar

När syfte och frågeställningar här formuleras för avhandlingen, görs detta med avsikt att tydliggöra centrala teman, en "röd tråd", i de studier som avhandlingen består av, så att dessa lättare går att förhålla sig till.

Teoretiska utgångspunkter

Först måste grundläggande teoretiska perspektiv förklaras. Avhandlingens syfte är *inte* att uttolka Bourdieus sociologi. Eftersom de enskilda studierna däremot är fast förankrade i denna, har jag valt att strikt hålla mig till dess terminologi. Det behövs därför en förklaring av det språkbruk som kommer att användas när avhandlingens frågeställningar formuleras. Detta görs avsiktligt kortfattat. Svenskspråkiga förklaringar av denna sociologiska skola saknas numer inte och det vore en onödig upprepning att här åter göra en utförlig teoretisk genomgång av grundbegreppen.¹⁴ Centrala teoretiska perspektiv i relation till avhandlingens empiriska studier diskuteras längre fram i inledningen

Med *tillgång* avses i det följande dels materiella eller ekonomiska resurser som individer eller grupper förfogar över och som kan mätas med indikatorer på olika former av ägande, förmögenhet, lönenivå och liknande. Dels avses *symboliskt kapital* i den betydelse begreppet har i Bourdieus sociologi. En tillgång är av symbolisk natur när dess verksamma kraft vilar på andras erkännande, på tron att en egenskap, en kunskap, ett värde av något slag är eftersträvaransvärt eller beundransvärt och ger den som äger det auktoritet och legitimitet. För att ett symboliskt kapital ska existera, förutsätts detta erkännande.

¹⁴ Ett standardverk är Donald Broadys avhandling *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm, HLS Förlag, 1990. Avhandlingsförfattaren har bidragit till denna genre bland annat i Donald Broady och Mikael Palme, "Pierre Bourdieus kultursociologi" och "Pierre Bourdieus utbildningssociologi" i Harald Thuen & Sveinung Vaage (ed.), *Oppdragelse til det moderne. Émile Durkheim, George Herbert Mead, John Dewey, Pierre Bourdieu*. Oslo, Universitetsforlaget, 1994, s. 181–198 respektive s. 199–218. Det bör understrykas att andra referenser till Bourdieus verk kunde ha gjorts än dem som här valts. Författarskapet karaktäriseras av en återkommande bearbetning av dess egna grundbegrepp.

I avhandlingens studier återkommer detta analytiska begrepp först och främst i betydelsen av att man behärskar en dominerande och erkänd kultur (*kulturellt kapital*). Som en underform av detta kulturella kapital finns det erkännande som utbildningssystemet ger, mest synligt i betyg och examina (*utbildningskapital*). De kunskaper och förmågor utbildningssystemet ger vilar dock ytterst på den kultur som samhället i stort och i synnerhet dess eliter erkänner.

Begreppet tillgång refererar också till andra symboliska kapitalformer, som inte går att återföra till, men ofta sammanhänger med, kulturellt kapital och utbildningskapital. Den viktigaste är det som kallas *socialt kapital*, det vill säga det speciella till personen knutna erkännande som kontakter och sociala band skänker.¹⁵ Detta skapas exempelvis i familjerelationer eller i relationer som vuxit fram under utbildningstiden, i yrkeslivet eller i privatlivet. Individens bygger upp symboliskt kapital under sin livsbana, men även sociala grupper kännetecknas av att de är mer eller mindre beroende av att äga bestämda former av symboliska tillgångar. Dessa är ibland mer oklart fixerade, som erkännandet konstnären behöver för att inte räknas till amatörernas skara. Ibland är de mer klart avgränsade, till exempel av den examen som ger läkaren dennes status. Också en utbildningsinstitution, exempelvis en gymnasieskola eller en universitetsutbildning, kan äga såväl ekonomiskt som symboliskt kapital. Det förra slaget kan härstamma inte bara ur kommunal eller statlig finansiering, utan från andra inkomster från verksamhet, ägande och donationer. Symboliska tillgångar kan exempelvis bestå av anciennitet¹⁶, ett högt anseende inom det utbildningsområde där institutionen är verksam, utmärkelser, deltagande i värdefulla institutionella nätverk eller ett på andra vis utbrett socialt kontaktnät (socialt kapital).

Begreppet *habitus* syftar på förkroppsligade tillgångar, i personen och personligheten nedlagda kunskaper, förmågor och tankescheman. "Habitus", för att citera en av många definitioner, "engages in practices and thoughts practical schemata of perception issued out of the embodiment [...] of social structures, themselves issued out of the historical work of previous generations".¹⁷ Habitus formas av individens tillhörighet till de skilda sociala miljöer mellan vilka han eller hon förflyttar sig under sin livsbana, lär känna och lär sig leva i. Tankescheman, övertygelser, värden och kroppsliga uttryckssätt tenderar att förkroppsligas, men aldrig mekaniskt. De görs om av personens existerande habitus, vilket i olika grad accepterar, gör motstånd

¹⁵ Pierre Bourdieu, "Le capital social." Notes provisoires." *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. VI, n° 31, 1980, s. 1–2.

¹⁶ Ordet *anciennitet*, som används i flera av avhandlingens studier, syftar på att (i detta fall) en institution har en lång historia inom det område där den verkar. Svenska akademins ordbok föreslår synonymen "åldersrätt"; *Svenska akademins ordlista över svenska språket*, nionde upplagan. Stockholm, Svenska Bokförlaget/Norstedts, 1950.

¹⁷ Pierre Bourdieu & Loïc Wacquant, *An invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, Polity Press, 1992, s. 139.

mot, avvisar eller omvandlar dem. När habitus erkänns av den sociala världen, det vill säga när individens sätt att tänka, hennes övertygelser, kunskaper, språkbehärskning, stil och smak erkänns, utgör det ett förkroppsligt symboliskt kapital.¹⁸ Habitus hänger samman med de andra ekonomiska och symboliska tillgångar en individ kan förfoga över, därför att den tid som tillägnandet, erövrandet eller i vissa fall blotta övertagandet av dessa tillgångar tagit också format habitus.¹⁹ Finansanalytikern som efter årtal av utbildning och tidigare yrkeskarriär når framgång i det börsnoterade bolaget har vistats i andra miljöer än författaren som efter många års romanskrivande tilldelas ett prestigefyllt litteraturpris som tecken på den litterära kulturvärldens erkännande, för att ta tacksamt tydliga exempel.

Till habitus hör det ovan och i avhandlingens studier flitigt använda begreppet *övertygelse*. Habitus kopplar det som i den durkheimska sociologiska traditionen omtalas som "representationer", det vill säga kollektivt grundade föreställningar om världen²⁰, till kroppsligt förankrade scheman. Hos Bourdieu knyts dessa också till fenomenologins beskrivning av erfarenheten av den yttre världen hos subjektet eller medvetandet vilken har kroppslig dimension.²¹ Begreppet övertygelse syftar på socialt förankrade sätt att förstå världen på. Ett exempel taget från avhandlingens studier är tanken att kunskaper går att mäta på ett kvantifierbart sätt, eller dess motsats, tanken att kunskaper är uttryck för komplexa inre processer vars natur förvanskas om de översätts till endimensionella, jämförbara skalor. I analyserna används också de besläktade begreppen *tro* och *troföreställningar*, vilka båda återfinns hos Durkheim såväl som Bourdieu (*croyance* respektive pluralformen *croyances*) och hos den senare knyts till begreppet *doxa*, det vill säga de grundläggande övertygelser som ligger inbäddade i "l'expérience 'vecue' du monde social, c'est-à-dire l'appréhension de ce monde comme évident, comme allant de soi"²² och delas av dem som tillhör en given social värld. Om en betydelskillnad skulle anges mellan begreppen övertygelse och tro så som de används i studierna, avser det senare i någon mening mer djupliggande övertygelser ("allant de soi") vilka kan komma till uttryck i enskilda övertygelser eller i den helhet sådana övertygelser formar. I det exempel som gavs kan den grundläggande tron (*croyance*) i det första fallet

¹⁸ Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris, Ed. de Minuit, 1979, s. 225ff.

¹⁹ Pierre Bourdieu, "Les trois états du capital culturel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. V, n° 30, 1979, s. 3–6.

²⁰ Den klassiska texten om "répresentations" som kollektivt grundade kategoriseringar av världen, "du monde sensible", återfinns i Émile Durkheim & Marcel Mauss, "De quelques formes primitives de classification – contribution à l'étude des représentations collectives", *Année sociologique*, Sixième année, 1902–1903. En kritisk diskussion av detta antagande hos Durkheim finner man i Henrik Lundbergs avhandling *Filosofisociologi. Ett sociologiskt perspektiv på filosofiskt tänkande*. Lund, Sociologiska institutionen, 2007, s. 50ff.

²¹ Sung-Min Hong, *Habitus, corps, domination : Sur certaines présupposés sociologiques de la sociologie de Pierre Bourdieu*. Paris, L'Harmattan, 1999, s. 45ff.

²² Pierre Bourdieu, *Le sens pratique*. Paris, Ed. du Minuit, 1980, s. 44.

sågas vara att utbildning utgör en investering vars insatser och resultat kan mätas. I den andra består den i tron att utbildning är en mognadsprocess i vilken inre anlag utvecklas.

Med *socialt rum* avses här ett område i samhället som sammanför individer eller institutioner som har tillräckligt många relevanta egenskaper gemensamma för att bara kunna förstås i relation till varandra.²³ Gymnasieskolor i ett geografiskt avgränsat område som Stockholm utgör i denna mening ett socialt rum, liksom gymnasieelever eller högskolestudenter. Det svårt att särskilt uttömmande beskriva en gymnasieskola i avseende på dess rekrytering, skolresultat eller utbud av program, om inte en jämförelse görs med andra gymnasieskolor. På liknande sätt kan en gymnasieelevs skolval inte utförligt beskrivas utan att ta i beaktande att andra gymnasieelever gör ett motsvarande och ofta annorlunda val. Socialt rum ska skiljas från det starkare begreppet *socialt fält*, vilket ibland på ett mindre exakt sätt används i avhandlingens studier. Det antyds exempelvis i den tredje studiens rubrik (i svensk översättning "Högskolefältet i Sverige"). Ett socialt fält utgör – för att citera vad Broady kallar en "minidefinition" – "ett system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som strider om något för dem gemensamt".²⁴ Det innebär existensen av ett fältspecifikt symboliskt kapital, det vill säga ett erkännande som ytterst ges inom fältet självt, vilket bestämmer innehavarens position i relation till andra. I denna mening är det svårt att kalla exempelvis gymnasieskolan ett socialt fält. Ett fältspecifikt kapital existerar inte eftersom den autonomi saknas i förhållande till andra områden (exempelvis politikens) som förutsätts för ett sådant. Ett internt erkännande inom utbildningens värld utgör inte den huvudsakliga grunden för en skolas position.²⁵

Begreppet *social struktur* syftar på att ett socialt rum i ovanstående mening byggs upp av relationerna mellan individer med visst socialt ursprung och utbildningsinstitutioner med vissa tillgångar. Dessa bildar tillsammans en struktur. Med "relation" avses exempelvis den skillnad som tidigare anfördes mellan rekryteringen till Franska skolan och S:t Botvids gymnasium (se not 4) och som ömsesidigt kastar ljus över båda skolornas karaktär, ja, i detta relationella perspektiv *är* en del av deras sociala karaktär. När samtliga relationer av detta slag vid en viss tidpunkt beaktas mellan alla

²³ Det "relationella" tänkandet diskuteras bland annat under rubriken "Le réel est relationnel" i Pierre Bourdieu, *Raison pratiques : Sur la théorie de l'action*. Paris, Ed. du Seuil, 1994. Se också Broady, *Sociologi och epistemologi*, s. 172f, 270ff.

²⁴ Broady, *Sociologi och epistemologi*, s. 270.

²⁵ Denna autonomi är, som Broady påpekar, alltid relativ, det vill säga den kan vara starkare eller svagare. I Bourdieus verk är ett kännetecken på autonomi att erkännande sker från positioner inom fältet. Ett exempel [avhandlingsförfattarens eget] vore Nobelpriset, vars trovärdighet skulle minska om det inte utdelades av en församling med starka symboliska tillgångar inom det litterära fältet tillhörande en institution med likaledes starka symboliska tillgångar. Ett annat kännetecken är att ett fält kan "översätta" också utifrån kommande diskurser, kategoriseringar och problem till fältets egna. Ibid.

gymnasieelever i Stockholm och samtliga utbildningar som gymnasieskolorna erbjuder, formar de gymnasieskolans "sociala struktur". I avhandlingen används återkommande ordet socialt landskap, vilket syftar på ett rum av detta slag, befolkat av elever, studenter och de utbildningar de går på.²⁶

Slutligen bör det på svenska egendomligt klingande uttrycket *användning* av utbildningssystemet förklaras, liksom begreppet *utbildningsstrategi*. Det första uttrycket avser de val elever och studenter med olika tillgångar och habitus gör av utbildning – och *kan* göra med tanken på att valet begränsas av de tillgångar individen förfogar över. Ordet understryker den aktiva aspekten av detta val och omfattar också till valet knutna uppfattningar om och förhållningssätt till utbildningssystemet. När sociala grupper sägs "använda sig" av utbildningssystemet avser det på liknande sätt de utbildningsval och förhållningssätt till utbildning som tenderar att vara vanliga inom varje grupp. Uttrycket ska sättas i relation till de teoretiska begreppen *reproduktionsstrategi* och utbildningsstrategi. Men en strategi av detta slag avses, för att ge en abstrakt förklaring, summan av de sätt på vilka individer, familjer, sociala grupper eller institutioner använder sig av de tillgångar de förfogar över för att återskapa, utöka eller – när den position tillgångarna bygger upp inte längre är säkerställd i den sociala värld som erkänner dem – omvandla (*konvertera*) dem till andra slags tillgångar. En strategi i denna mening behöver inte vara medveten för den som utvecklar den.²⁷ Exempel på uttryck för en utbildningsstrategi från studiernas många analyser av livsbanor är när en elev med högt socialt ursprung boende i en socialt heterogen förort till Stockholm, för att undvika den närhetsprincip som existerade fram till läsåret 1999/2001, väljer kinesiska som tillval för att kunna komma till en innerstadsskola där detta tillval erbjuds. Utbildningsstrategin, som i intervjun med familjen inte framstår som medveten, består här i att bevaka möjligheterna i utbildningssystemet. Den kunde ha tagit sig uttryck i ett annat val. Denna strategi kan ses som ett inslag i en reproduktionsstrategi vars innebörd är att återskapa familjens utbildningstillgångar som del av dess samlade tillgångar. När intervjuer, enkäter och statistiska analyser vittnar om

²⁶ Landskapsmetaforen är inte ovanlig i sociologisk litteratur och har där olika konnotationer. Ett exempel är Göran Ahrne, Christine Romand & Mats Franzén, *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg, Korpen, 1996. Uttrycket ges där dock en vidare innebörd än här; se exempelvis s. 18ff.

²⁷ Bourdieu beskriver sambandet mellan kapitaltillgångar, habitus och den sociala världen som en orkester "utan dirigent". Eftersom människors strategier är "objektivt anpassade" till den sociala värld de lever i, tenderar de att i sitt handlande återskapa dennas struktur, utan att detta förutsätter en medveten avsikt ("visée consciente"). Se Pierre Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, s. 175. En konverteringsstrategi beror av både av de tillgångar en grupp (eller individ) förfogar över och de objektivt existerande möjligheterna att använda dem: "Par l'intermédiaire de la disposition à l'égard de l'avenir, elle-même déterminée par les chances objectives de reproduction du groupe, ces stratégies [de reconversions] dépendent premièrement du volume et de la structure du capital à reproduire", Pierre Bourdieu, *La distinction*, s. 145.

att en viss social grupp kännetecknas av liknande val, tyder detta på existensen av en för gruppen utmärkande social reproduktionsstrategi.²⁸

Avhandlingens frågor

Avhandlingens centrala intresseområde är *förhållandet* mellan utbildningsinstitutioners olika tillgångar, å ena sidan, och elevers och studenters tillgångar, å den andra, när de senare förstås som hos individen samlade kapitalformer vilka är specifika för den sociala gruppen eller klassen. Eftersom det första ledet, utbildningsinstitutionernas tillgångar, med undantag för avhandlingens två sista studier, behandlas främst som de tillgångar eleverna eller studenterna tillför en utbildning och som utgör särskiljande drag hos den, vore det missvisande att säga att det utsätts för egentlig analys. I det avseendet bygger avhandlingens överordnade frågeställning snarare på ett antagande att utbildningsinstitutioner förfogar över tillgångar som kan sägas vara symboliska, institutionella, sociala och ekonomiska till sin natur och att karaktären hos deras rekrytering av elever eller studenter *både* utgör en av dessa tillgångar *och* är en indikator på andra tillgångar. Det överordnade syftet kan därför sägas vara *att klarlägga hur elever, studenter och sociala grupper med olika tillgångar använder sig av utbildningssystemet och hur detta präglar dess sociala struktur*. Detta allmänna syfte kan brytas ned till ett antal mer konkreta frågeställningar, vilka återkommande behandlas i avhandlingens studier.

Innan vi går vidare till avhandlingens frågeställningar ska dock ett urvalsproblem beröras som inte avser studiernas innehåll utan valet av de texter som tillhör dess inlagor och därmed *konstruktionen av avhandlingens objekt*. Fyra av studierna behandlar huvudsakligen gymnasieelever och gymnasieskolan, under det att en har studenter och utbildningar i högskolan som föremål.²⁹ Att analysen av högskolans struktur och av studenters kulturella praktiker och övertygelser fått plats i avhandlingen, beror på att den pekar ut polariteter och skillnader som är homologa med dem som avhandlingens andra studier kartlägger i gymnasieskolan. Analytiska teman, som är centrala i studierna om gymnasiet, återkommer här. Det argument som försvarar studiens plats i avhandlingen är med andra ord att den förstärker trovärdigheten i de analytiska resonemangen i de andra bidragen. Detta är en poäng, eftersom en huvudtanke är att de strukturella polariteter i utbildningssystemet som analyserna pekar på återspeglar sociala polariteter i

²⁸ När den intervju gjordes, från vilket exemplet är hämtat, var kinesiska till skillnad från nu fortfarande ett sällsynt språk i gymnasieskolan och uppskattades främst av elever från grupper med särskilt starkt kulturellt kapital.

²⁹ Reservationen "huvudsakligen" avser den första studien om uppväxtförhållanden, livsstilar och syn på utbildning i en förort till Stockholm dominerad av den övre medelklassen. I denna utgör gymnasieelever en målgrupp, under det att en annan är högstadieelever och en tredje familjer, det vill säga även vuxna och deras livsbana.

samhället. Eftersom avhandlingens delar dock med ett undantag behandlar gymnasiet, används i det följande uttrycket "gymnasieskolan" för att undvika att formuleringen av dessa centrala frågeställningar skjuter över målet. Dessa ska här för tydlighetens skull formuleras i frågeform:

- I Hur ser gymnasieskolans sociala struktur ut när hänsyn tas till tidigare skolframgång, kön och socialt ursprung?
- II Har de senaste decenniernas utbildningspolitiska reformer förändrat denna sociala struktur? Denna fråga kan formuleras på ett annat sätt: hur har elever med olika socialt ursprung, av olika kön och med olika mått av skolframgång använt sig av det utbildningsutbud som de utbildningspolitiska reformerna skapade?
- III Vilket samband existerar mellan utbildningsval och syn på utbildning, å ena sidan, och livsstil, smak, övertygelser, värden och tillgångar, å den andra?
- IV Existerar i den svenska gymnasieskolan, som en dimension av dess struktur, en spänning mellan en kulturell och en ekonomisk pol, och avspeglar sig i så fall denna också i skillnader som hänger samman med sociala grupper livsstilar och övertygelser?
- V Vilken betydelse spelar kulturellt kapital för gymnasieskolans hierarkier och hur definieras kulturellt kapital av institutioner och användare?

I det följande kommer var och en av dessa frågor att kort behandlas med utgångspunkt i de olika studierna. Innan dess ska emellertid metodiska aspekter av **avhandlingens studier** diskuteras.

Metodiska förklaringar

I avhandlingens studier dominerar tre forskningsmetoder: statistisk analys av kvantitativa data hämtade från offentlig statistik, bruket av enkäter samt användningen av intervjuer. En fjärde mindre frekvent metod är etnografisk observation. En femte, textanalys, förekommer bara i den avslutande studien.

Att så kallade kvantitativa och kvalitativa metoder ofta används parallellt, hänger samman med det sätt forskningsobjektet konstruerats på. Elevers, studenters och familjers erfarenheter av och förhållande till utbildning är en sida av detta objekt, liksom deras kulturella praktiker och övertygelser. För att beskriva dessa, krävs att information insamlas med kvalitativa metoder. Det är i den etnografiska observationen som aspekter av språkanvändning,

klädstil, sätt att relatera till andra och spontana uppfattningar blir synliga.³⁰ Intervjun ger, om omständigheterna är gynnsamma, möjlighet att i ett längre samtal fördjupa sig i en persons livshistoria och utveckla hans eller hennes syn på fostran, utbildning, kulturella praktiker, smak och framtiden.³¹ Enkäten kan ge svar som utgör indikatorer på investeringar i olika symboliska och materiella tillgångar under livsbanan, på övertygelser och attityder, och den kan ge en bild av hur en grupp med en viss gemensam egenskap (studenter på Handelshögskolan) skiljer sig från en annan (studenter på Journalisthögskolan).³² Denna förklaring av det potentiella värdet av enkäter pekar på det som är kvantitativa analysers styrka. De tillåter att teckna strukturen i det landskap, för att på nytt använda denna metafor, som individen, den sociala gruppen eller institutionen befinner sig i. Utan en karta över detta landskap, är kunskapen om dess enskilda platser och positioner otillräcklig.³³

Vid sidan av statistiska data är intervjun den mest flitigt använda metoden i avhandlingen för att samla information. Med undantag av den andra studien, som är rent kvantitativ, bygger var och en av avhandlingens delar på ett stort antal intervjuer.³⁴ Dessa kan bäst beskrivas som semi-strukturerade och tog

³⁰ "L'ethnographie, grâce à l'immersion de l'enquêteur dans le milieu enquêté, restitue les visions d'en bas plus variées qu'on ne le croit; elle permet le croisement de divers points de vue sur l'objet, éclaire la complexité des pratiques, en révèle l'épaisseur", skriver Stéphane Beaud & Florence Weber, *Guide de l'enquête de terrain*. Paris, La découverte, 1998, s. 11.

³¹ Bourdieu analyser de mekanismer som påverkar intervjun som social relation – som möte – mellan intervjuaren och den intervjuade. De "förvrängningar" som dessa mekanismer ger upphov till kan bara reduceras genom en medvetenhet om "l'ampleur et la nature du décalage entre l'objet de l'enquête tel qu'il est perçu et interprété par l'enquête, et l'objet que l'enquêteur lui assigne". Pierre Bourdieu (ed.), *La misère du monde*. Paris, Seuil, 1993, s. 905.

³² Charles Regin argumenterar för enkätdatas möjlighet öka generaliserbarheten i tolkningar genom att konfirmera hypoteser som uppstår när en fallstudiemetodik används. Charles C. Regin, *The Comparative Method. Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Los Angeles, University of California Press, särskilt kapitlet "The variable-oriented approach", s. 53–68. I de forskningsstudier avhandlingen samlar används enkätinstrumentet i hög grad också för att upptäcka nya aspekter av teman som forskningen behandlat.

³³ Statistikens roll för brytningen ("rupture") med förgivet-taganden betonas i Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon & Jean Claude Passeron, *Le métier du sociologue*. Paris, Mouton, 1973, s. 28f. Alain Desrosières pekar på vikten av en "anthropologie des sciences" som klarlägger hur de statistiska kategorier som används vuxit fram och för den "réalisme des agrégats" som alla statistiska klassifikationer annars medför, det vill säga att de kategorier som skapas uppfattas som givna, naturliga. Se Alain Desrosière, *La politique des grandes nombres. Histoire de la raison statistique*. Paris, La Découverte, 1993. Karin Johannisson, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm, Norstedts förlag, 1988, handlar i detta perspektiv om uppkomsten av nationell statistik.

³⁴ Inom den första studien om ungdomars uppväxtvillkor gjordes minst två längre intervjuer med var och en av de ungdomar som utgjorde studiens kärna och även längre intervjuer med minst en av deras föräldrar. I den andra studien om högskolestudenter genomfördes 55 intervjuer med studenter på olika högskoleutbildningar i Stockholmsområdet. Antalet elevintervjuer som underbygger avhandlingens fjärde del uppgår till 18 (ett lika stort antal genomfördes dessutom av Ingrid Heyman), vid sidan av intervjuer med lärare och skolledare. Den avslutande studien har som grund dels de tolv intervjuer som nämns med skolledare och skolchefer, dels 32 elevintervjuer på ett antal gymnasieskolor i Stockholm, samt sex gruppintervjuer.

genomsnittlig ungefär en och en halv timme att genomföra. Framför allt den första studiens intervjuer var dock i regel längre och mer öppna till sin karaktär. Praktiskt taget alla intervjuer bandades, samtidigt som anteckningar gjordes för hand.³⁵ Bara i två av studierna, den första om ungdomars uppväxtvillkor i en välbeställd Stockholmsförort och den andra studien av högskolestudenter, skrevs samtliga intervjuer ut. Däremot avlyssnades bandinspelningarna återkommande i samband med analysen och skriftliga referat av intervjuerna gjordes. Förutom att ett bandat samtal gör det möjligt att återvända till det för att lyssna på vad som sägs och hur det formuleras, frigörs intervjuarens uppmärksamhet från nödvändigheten att anteckna och intervjuer får lättare en karaktär av samtal. Med undantag för det fältarbete som sammanfattas i texten om högskolan användes, om än inte systematiskt, greppet att göra uppföljningsintervjuer när en intervju ansågs intressant. Sådana intervjuer fick oftare den öppna karaktär som nämndes ovan.

Med få undantag byggde intervjuerna med elever och studenter på en frågestruktur med en gemensam stomme av tematisk ordnade områden. Denna syftade till att få en bild av vad som kan kallas investeringar i tillgångar och formeringen av habitus. Även om ordningen mellan dem kunde variera, omfattade dessa huvudteman ursprungsfamiljen och uppväxttiden (föräldrarnas ursprung, utbildning, yrkeskarriärer, intressen och kontaktnät, syskon, släktingar, uppfostrans karaktär, boendeförhållanden, aktiviteter), den hittillsvarande utbildningskarriären (utbildningsgångens "stationer"³⁶ av skolor och institutioner, utbildningsval, studieframgång, studiemiljöer), förhållandet till de vid tidpunkten för intervjun pågående studierna och studiemiljön (studiernas karaktär, tidsåtgång, elev- eller studerandekultur), aktiviteter utanför studierna (arbete, fritidsvanor), intressen, smak och framtidsplaner. För intervjuerna med lärare och skolledare upprättades specifika frågeformulär och intervjuerna var ofta något kortare. Som regel tillfrågades också dessa intervjupersoner om den yrkeskarriär som lett fram till den nuvarande yrkespositionen. Sammanfattningsvis kan sägas att karaktären hos de intervjuer som ligger till grund för avhandlingens studier pendlade mellan öppenhet och strukturering. I fältarbeten som tog längre tid att genomföra, i synnerhet det som ligger bakom den första studien, då intervjuerna ingick som del av ett arbete som också innehöll etnografisk observation, tenderade de att vara mer öppna. Intervjuaren "lärde känna" de intervjuade.

I framför allt den första studien ingick ett stort mått av etnografisk observation, det vill säga passivt deltagande i de miljöer och aktiviteter som de ungdomar som stod i centrum ägnade sig åt. I studien av högskolestudenter gjordes ett mindre antal observationer av föreläsningar,

³⁵ I samband med föräldrintervjuer inträffade att intervjupersoner inte ville att samtalet bandades, varför bara anteckningar gjordes.

³⁶ Se Pierre Bourdieu, "L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. XII, n° 62–63, 1986, s. 69–72.

seminarier och till studentmiljön knutna evenemang. Avhandlingens fjärde studie om gymnasieskolan innehöll 15 klassrumsobservationer i de två skolor som jämfördes som ett komplement till de intervjuer och den enkät som genomfördes. Efter att sådana inslag i fältarbetet förekommit, gjordes minnesanteckningar. En kanske självklar erfarenhet är att dessa metodiska inslag berikade den information som samlades in. Nya aspekter trädde fram av de teman som intervjuerna tog upp.

I två av avhandlingens studier ingår enkäter, i den andra studien riktad till högskolestudenter och i den fjärde med elever vid två gymnasieskolor i Stockholm som målgrupp. I båda fallen hade enkäterna en struktur som påminner om den för intervjuerna. Enkäternas frågor täckte liknande områden. En konsekvens var att enkäterna blev förhållandevis omfattande. I det ena fallet inkluderades över sextio huvudfrågor med underfrågor, vilket tog cirka en timme att fylla i. I båda fallen föregicks utarbetandet av enkäten av ett antal intervjuer i avsikt att nå en större medvetenhet både om vad som borde tas upp i enkäten och om hur detta skulle göras. Med få undantag formulerades enkätens frågor i form av fasta svarsalternativ. Syftet var att undvika öppna frågor som sedan i efterhand måste klassificeras. En konsekvens var dock att de fasta svarsalternativ som erbjöds både måste ge den information som eftersöktes, utan att för grova mått användes, och samtidigt innehålla kategorier som var igenkännliga för den svarande. Föräldrarnas utbildningsnivå representerades exempelvis av ett tiotal kategorier från folkskola till längre högskoleutbildning. Svarsalternativen formulerades så konkret som möjligt för att undvika att skillnader mellan socialt distinktiva praktiker och värden gick förlorade. Frågor som syftade till att samla indikatorer på kulturellt kapital, livsstil, övertygelser och attityder fick därför med några undantag formen av konkreta alternativ på olika områden av social praktik som idrott, media, musik eller smak – exempelvis tv-program som den svarande såg på eller om den svarande tyckte om, inte tyckte om eller inte kände till Bruckner och Mahler.

När enkäterna genomfördes var ambitionen att bortfallet i de målgrupper som den riktades mot skulle vara så litet som möjligt. I gymnasieskolenkäten mötte detta inga svårigheter eftersom alla elever i en årskurs på de jämförda gymnasieprogrammen på undervisningstid svarade på enkäten. I fallet med högskolestudenterna berodde svarsbenägenhet i hög grad på de dispositioner som enkäten bland annat avsåg att mäta. När Handelshögskolans studentkår tog sig an enkätens genomförande, svarade nästan samtliga studenter i den aktuella årskursen. På Journalisthögskolan och Kulturvetarlinjen, och i mindre grad på universitetets Ekonomlinje, krävdes omfattande kontakter med både lärare och aktiva studentgrupper för att nå upp till en acceptabel svarsnivå. Försöken att genomföra enkäten på Konsthögskolan i Stockholm strandade på studenternas misstro mot enkäter och annan kollektiv behandling.

Till skillnad från dessa enkätdata, grundas de statistiska analyserna av elevers och studenters fördelning i gymnasieskolan och högskolan på totalpopulationer. Denna statistik går tillbaka på den av Statistiska centralbyrån på individnivå insamlade informationen om alla elever och studenter som går ut årskurs 9, är registrerade i gymnasieskolan eller befinner sig på någon av högskolans utbildningar. Från dessa separata register hämtades data om linjer, kurser, skolor och studieresultat. Uppgifter för en och samma individ söktes upp ur register tillbaka i tiden, så att exempelvis information om betyg och tillval i årskurs 9 och gymnasieskolan knöts till studenter som läste i högskolan. För alla poster, det vill säga alla individer, i detta register kunde sedan information som gällde föräldrarna och föräldrarnas hushåll hämtas ur främst Folk- och bostadsräkningarna från 1980 (FoB 80) för analyserna av högskolestudenterna i 1980-talets mitt, från 1985 (FoB 85) för elever i gymnasieskolan 1988/1989 och från 1990 (FoB 90) samt från registret över totalbefolkningen (Rtb) för gymnasieeleverna 2001. Dessa uppgifter avsåg exempelvis yrken, högsta utbildningsnivå, inkomster, samt indikatorer på boendets karaktär (exempelvis hyresrätt, bostadsrätt, villa, antal rum per person). Alla dessa uppgifter existerade i form av rådata, det vill säga variabler som definierats av SCB för administrativa insamlingssyften. Dessa variabler byggde på klassificeringar som satte gränser för hur exempelvis kategorier för socialt ursprung kunde skapas – låt vara att det gick att komma väldigt långt i detaljnivå eftersom yrkesklassificeringen var tämligen finfördelad. Dessutom kunde den kombineras med andra variabler. Den andra av avhandlingens studier innehåller förklaringar av hur detta gjordes.

Omklassificeringen av information från dessa ursprungliga utbildningsregister krävde noggrannhet. Bland annat behövde registreringar i högskolan på fristående kurser göras med försiktig hand. Å ena sidan behövde utbildningar föras samman, så att de inte blev för små för att kunna beskrivas statistiskt. Å andra sidan fick dessa klassificeringar inte suddas ut signifikanta skillnader. I det högskoleregister som användes för analysen av högskolans struktur i avhandlingens tredje studie löstes detta genom att klassificeringen främst lutade sig mot det då fortfarande relativt intakta linjesystem som var en produkt av högskolereformen 1977. Dessa professionsinriktade linjer omfattade merparten av alla studenter. Klassificering av gymnasieutbildningar var jämförelsevis betydligt enklare med tanke på den relativa homogeniteten i gymnasieskolans uppbyggnad både före gymnasiereformen 1991 och efter denna reform. I de multidimensionella analyser som gjorts i avhandlingen av dessa data i form av korrespondensanalys var det väsentligt att hålla både utbildningsinstitutioner (gymnasieskolor, lärosäten i högskolan) och enskilda studieprogram åtskilda. Analysenheten var därför alltid studieprogram per skola eller lärosäte (exempelvis naturvetenskapligt program på Södra Latin

jämfört med samma program på Cybergymnasiet eller Läkarkinjen på Karolinska institutet jämförd med den på Lunds universitet).

Den information som hämtades från Folk- och bostadsräkningen och andra register, från vilka uppgifter om föräldrarna tagits, behövde klassificeras om. Ett särskilt klassificeringssystem upprättades för socialt ursprung, byggt på skilda variabler i Folk- och bostadsräkningen, främst den socioekonomiska klassificeringen (SEI), yrkesklassificeringen (NYK), samt uppgifterna om anställningsform (anställd, egen företagare) och sektorstillhörighet (offentlig och privat). Avsikten med denna klassificering var att undvika det slags endimensionella återgivning av samhället som de vanligaste förekommande klassificeringssystemen erbjöd, exempelvis den av SCB självt använda socioekonomiska indelningen (SEI).³⁷ Istället eftersträvades att göra rättvisa åt skillnader i tillgångar av symboliskt (kulturellt kapital) och ekonomiskt slag. Den sociala klassificeringen skulle återspegla kapitaltillgångarnas struktur. Resultatet blev ett klassifikationssystem som omfattade 32 sociala grupper, varav två utgjordes av individer för vilka antingen information om yrke saknades i Folk- och bostadsräkningen eller som själva helt saknades där. Den senaste gruppen bestod huvudsakligen av personer som sent invandrat till Sverige. Dessa 32 grupper kunde sedan aggregeras till 14 och till fem, när så behövdes för analysens syften.³⁸ Den sista av avhandlingens studier bygger på ett senare tillkommet register över gymnasieelever, vilket bearbetades av Mikael Börjesson efter liknande principer som de som tidigare användes. Detta är mer precist i sin klassifikation av både utbildningar och indikatorer på socialt ursprung, men dessa klassifikationer överensstämmer i princip i med dem som kom till bruk i registren för tidigare år.

Vid sidan av utbildning (studieinriktning och skola eller lärosäte) och socialt ursprung användes kön och (för analyserna av gymnasieskolan) betyg i årskurs 9 som variabler i de statistiska analyser vars resultat redovisas i fyra av avhandlingens studier. Betyg i årskurs 9 användes som mått på skolkapital, ibland tillsammans med information om allmän och särskild kurs i matematik och engelska och om tillvalsämnen. Kön utgör naturligt en kategorisk variabel. Betyg kategoriserades i betygsintervall, inte som kontinuerlig (numerisk) variabel.³⁹ Kön faller hela tiden ut som en viktig variabel, även om

³⁷ Denna används bland annat av Robert Erikson och Jan O. Jonsson i en av de mest omfattande studierna av relationen mellan socialt ursprung och utbildning i Sverige, *Ursprung och utbildning*, SOU 1993:85. Där användes parallellt också en internationell sådan, den så kallade ENG-klassificeringen. Ibid., s. 39f.

³⁸ En utförlig diskussion av denna sociala klassificering och en jämförelse med andra finns i Mikael Börjesson & Mikael Palme, *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala grupperns karakteristika*, Paper presenterat på workshopen "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala universitet, 12–14 okt 2001.

³⁹ Kontinuerliga variabler ska skiljas från kategoriska när varje enskilt värde representerar en kategori. Detta slags variabler kan inte variera i en viss riktning. Terminologin skiftar på denna punkt. Kategoriska variabler benämns ibland kvalitativa variabler och ställs då mot numeriska eller kvantitativa sådana. Med kontinuerlig variabel förstås då en variabel som kan anta ett

de analyser där den ingick inte redovisas i de två sista av avhandlingens studier. Till detta ska jag återkomma längre fram i denna inledning.

Både i användningen av enkätdata och av data från offentlig statistik återkommer korrespondensanalys som metod. Denna härstammar från en fransk statistisk tradition av geometriskt grundad dataanalys skapad av Jean-Paul Benzécri⁴⁰. När de första analyserna i avhandlingen gjordes var den relativt oprövad i Skandinavien, men har sedan dess fått stor spridning inom samhällsvetenskaplig forskning.⁴¹ Dess grundläggande principer ska inte utredas här, utan jag nöjer mig med att motivera valet av denna metod framför andra, alternativa statistiska metoder. I utforskandet av det som tidigare benämndes ett socialt rum är *skillnader mellan egenskaper hos de individer som rummet består av* det centrala objektet. Med "individer" kan här också menas institutioner, om det är relationerna mellan dessa som analyseras.

Korrespondensanalysen erbjuder en metod som avtäckar mönster i sådana skillnader. Genom att mångdimensionella rum upprättas, i vilka egenskaper som hänger samman med varandra åtskiljs från sådana som de inte hänger samman med, kan just relationerna mellan egenskaper analyseras. Detta sker utan att de data som analyseras formats som kontinuerliga variabler (variabler vars värden varierar i en skala från exempelvis noll och uppåt). Om analysen av studentenkäten i avhandlingens tredje studie tas som exempel, betyder detta att studenternas svar på exempelvis frågor om klassisk musiksmak inte behövde inordnas i en enda variabel som varierade från Vivaldi (enkel) till Beethoven (medelsvår) till Bruckner och Mahler (avancerad). Istället kunde det distinktiva värdet hos smaken för var och en av dessa kompositörer behållas i analysen.⁴² Faktoranalys, som bygger på kontinuerliga variabler, hade av detta skäl varit olämplig för de analyser som görs i avhandlingen.⁴³

En flitigt använd multivariat statistisk metod som bygger på kontinuerliga variabler av ovan nämnda typ är regressionsanalys. Denna syftar till att med hjälp av bland ett antal så kallad oberoende variabler utröna vilken (eller vilka) som mer än andra samverkar med och statistiskt förklarar en beroende variabel.⁴⁴ Den eller de kvarvarande oberoende variabler som analysen identifierar, sägs bäst förklara den beroende variabeln. Denna metod har inte

teoretiskt sett oändligt antal värden, exempelvis inkomst. Se Svante Körner, Lars Ek & Sven Berg, *Deskriptiv statistik*. Lund, Studentlitteratur, 1984.

⁴⁰ Se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi*, s. 492ff.

⁴¹ En kortfattad introduktion som avhandlingens tidiga användning av metoden lutade sig mot ges i Philippe Cibois, *L'analyse factorielle : Analyses en composantes principales et analyses des correspondences*. Paris, Presses universitaires de France, 1983. En skandinavisk introduktion erbjuder Johs. Hjellbrekke, *Införing i korrespondensanalyse*. Bergen, Fagbokforlaget, 1999.

⁴² Inom korrespondensanalysen utgör i detta fall de enskilda kompositörerna "modaliteter" av variabeln "klassisk musiksmak". Se Brigitte Escofier & Jérôme Pagès, *Analyses factorielles simples et multiples : Objectifs, méthodes et interpretation*. Paris, Dunod, 1990.

⁴³ B. S. Everitt, *The Cambridge Comparative Dictionary of Statistics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 319ff.

⁴⁴ Ibid., s. 140ff.

valts här, därför att avsikten med analyserna har varit en annan, nämligen att ge en bild av mönstret av relationer mellan utbildningar och mellan elever eller studenter.

I de korrespondensanalyser som görs i avhandlingens studier av gymnasieelevers och studenter bakgrund och deras val av utbildning används enkel korrespondensanalys, inte multipel.⁴⁵ I den sista studien valdes avsiktligt denna metod för att skapa jämförbarhet med de tidigare studierna. Dess huvudsakliga polariteter visade sig också återkomma, från den första analysen av data för läsåret 1988/1989 till den senaste med användning av data från 2001/2002. Det bör dock framhållas att detta sätt att konstruera ett rum av egenskaper på är behäftat med begränsningar. Analysen kommer då bara att beakta fördelningen av dessa två egenskaper (utbildning och socialt ursprung) i relation till varandra.⁴⁶

I avhandlingens femte studie används textanalys som redskap för att analysera symboliska värden och tankefigurer på gymnasieskolors hemsidor. Den grundläggande idén är här att skillnaderna mellan hemsidornas representationer⁴⁷ av gymnasieskolan är homologa med sociala skillnader mellan skolor. Detta förklaras av att hemsidorna är uttryck för en institutionell strategi anpassad efter skolornas potentiella målgrupper på skolmarknaden. För denna analys valdes ingen specifik text- eller diskursanalytisk tradition. Istället användes analytiska redskap och begrepp från skilda sådana. I den meningen utgör denna analys inte en systematiskt genomförd undersökning av diskurser så som detta begrepp förstås i samtida traditioner inspirerade av Foucault.⁴⁸

Något ska sägas om urvalsfrågan. I avhandlingens första studie står, som framgår av texten, en grupp gymnasieungdomar i centrum som var aktiva i en kommunalt finansierad teaterverksamhet. Utifrån den insikt som kontakten

⁴⁵ Den enkla korrespondensanalysen är här utförd så att antalet elever eller studenter i varje social kategori (den sociala klassificeringens 32 grupper) aggregeras för varje enskild utbildning (studieinriktning per skola eller lärosäte). Varje utbildning får då en profil som består av det antal elever från varje social grupp som befolkar den. Se Philippe Cibois, *L'analyse factorielle* samt Johs. Hjellbrekke, *Införing i korrespondensanalys*, kapitlet "Korrespondensanalyse av krystabeller", s. 19–58.

⁴⁶ I princip samma resultat hade erhållits om de enskilda eleverna eller studenterna hade varit individer i analysen och deras val av utbildning respektive socialt ursprung fått vara de variabler (med lika många modaliteter som det fanns enskilda utbildningar och sociala grupper).

⁴⁷ Begreppet används här i den mening det har hos Durkheim, se not 20.

⁴⁸ Se exempelvis Göran Bergström och Kristina Boréus, *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund, Studentlitteratur, 2005 eller Marianne Winther Jørgensen & Louise Philips, *Diskursanalys som teori och metod*. Lund, Studentlitteratur, 2000. Ett nära till hands liggande alternativ hade varit att tillämpa exempelvis Norman Faircloughs diskursanalytiska modell så som denna presenteras i ett antal böcker, bland andra *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press, 1992. Faircloughs analytiska modell kan betraktas som mer "sociologisk" än andra Foucault-inspirerade sådana, i den meningen att sociala förhållanden i denna modell inte betraktas som en diskursiv nivå, utan som en social praktik.

med dessa gav om den lokala miljöns struktur inkluderas efterhand ett större antal ungdomar i studien med ursprung i familjer som representerade andra poler i det sociala landskapet. Urvalet skedde med andra ord enligt en logik som är typisk för etnografiska studier. I studien om högskolestudenter motiverades urvalet av utbildningar där intervjuer gjordes dels av de första korrespondensanalytiska bearbetningarna av den statistik från SCB som tidigare beskrevs, dels av mer spontana uppfattningar om det slags studentkultur de kunde representera, dels av deras tillgänglighet. Längre intervjuer gjordes på de utbildningar som omfattades av den enkät som redovisas, men ett stort antal intervjuer gjordes också på ett antal andra utbildningar i Stockholmsområdet.⁴⁹ Avsikten var att få en bild av skillnader inom högskolan. Intervjuerna i den fjärde studien om gymnasieskolor i Stockholm gjordes med ungefär hälften av eleverna i två skolklasser på de två gymnasieprogram som jämfördes. Dessa utgjorde vad man kan kalla "naturliga" grupper.

Urvalet av de gymnasieelever som intervjuades inom ramen för avhandlingens femte studie, slutligen, gjordes på ett sätt som liknade det för studien av högskolans studenter. De utvalda skolorna och programmen representerade i de statistiska analyserna de två polerna i den andra dimension korrespondensanalysen upprättade, spänningen mellan kultur och ekonomi. Inom den skolklass där intervjumaterialet är mer omfattande genomfördes först gruppintervjuer för att få en bild av allmänna skillnader mellan elever och därefter valdes elever ut för fortsatta individuella intervjuer. I den andra skolklassen intervjuades de elever som i den första kontakten anmält sitt intresse.

När de två enkäterna genomfördes, en gällande studenter i högskolan och en utförd på två gymnasieskolor, var ambitionen att de skulle mäta olikheter mellan studieprogram som representerade viktiga skillnader i det andra material som analyserades, bland annat statistiska data. På de utbildningar som valdes ut eftersträvades så stor svarsfrekvens att de gav en representativ bild av den termins studenter som den riktade sig till. Detta mål uppnåddes på de fyra högskoleutbildningar där enkätdata redovisas (Kulturvetarlinjen och Ekonomlinjen på Stockholms universitet, Journalisthögskolan och Handelshögskolan) samt på Förskollärlinjen i Örebro. Den senare avvek så mycket från svarsmönstren på de andra utbildningarna, att den uteslöts ur den redovisning som görs i studien.

Det är viktigt att understryka att den multipla korrespondensanalys som gjordes av svaren på denna enkät på de kvarvarande fyra utbildningarna visar relationerna mellan just *dessa* studenter i avseende på den "profil" hos dem som deras svar på enkätens frågor utgjorde. Att fyra poler framträder i analysen vilka för samman studenter som går på var och en av dem visar, att

⁴⁹ Därutöver genomfördes av under ledning av Christer Håkansson inom forskningsprojektets ram 20 intervjuer på förskollärlinjen i Örebro.

systematiska skillnader finns mellan studenterna på utbildningarna. Men det säger ingenting om högskolans struktur i övrigt.

En viktig begränsning som kan sägas ha med urval att göra ska särskilt lyftas fram. Den kan med lika stort fog ses, inte som en metodfråga, utan en fråga om hur forskningsobjektet konstruerats. I de statistiska register de rent kvantitativa analyserna grundar sig på saknas uppgifter om elever och studenter som själva invandrat eller kommer från familjer som invandrat efter 1990. Dessa förs till den sista av de 32 sociala grupper som den sociala klassificeringen bestod av. I analyserna har denna modalitet (se ovan) gjorts illustrativ⁵⁰ och inte bidragit till de mångdimensionella rum som korrespondensanalysen upprättat. En analys som för gymnasieskolans del innefattar även elever med invandrarbakgrund gjordes i den statliga utredningen *Välfärd och skola* där avhandlingsförfattaren bidrog till delen om gymnasieskolan under 1990-talet.⁵¹ I de intervjuer som gjordes i de olika studierna hade enstaka elever och studenter invandrarbakgrund (i synnerhet gäller detta intervjuerna på Frans Schartaus gymnasium i avhandlingens fjärde studie). Oftast genomfördes dock dessa intervjuer på utbildningar med få elever eller studenter med annan bakgrund än svensk. Jag ska kort återkomma till frågan om etnicitet längre fram i denna inledning i samband med diskussionen om kulturellt kapital. Etnicitet utgjorde dock inte del av någon av studiernas forskningsobjekt så som detta formulerades.

Avhandlingens studier ska till sist betraktas i ljuset av begreppen reliabilitet och validitet. Med det förra begreppet avser jag här graden av tillförlitlighet i de metoder som använts, med det senare både i vilken utsträckning det insamlade materialet verkligen kastar ljus de frågor som ställts och i vilken grad analyserna äger giltighet i relation till det material de grundar sig på.⁵² Ifråga om de kvalitativa inslagen är det föga meningsfullt att tala om *reliabilitet*, eftersom kvalitativa studier i vilka etnografisk observation och intervjuer spelar en viktig roll knappast kan upprepas på liknande sätt. Det är dock sannolikt att exempelvis intervjuer med liknande tematiskt innehåll hade pekat på liknande polariteter som de som analyserna lyfter fram. De rent statistiska analyserna äger hög reliabilitet. De korrespondensanalyser som redovisas har gjorts upprepade gånger med ändringar av de variabler och modaliteter som är aktiva. Det är osannolikt att de skulle ge andra resultat om de gjordes om med samma metod.⁵³ Om andra statistiska metoder använts, hade andra aspekter av utbildningssystemets

⁵⁰ Brigitte Escofier & Jérôme Pagès, *Analyses factorielles et simples*, s. 266.

⁵¹ Donald Broady m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", i *Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm, SOU 2000:39, s. 5–133.

⁵² Definitionerna av dessa begrepp varierar mellan vetenskaper och mellan traditioner inom denna, men i det sammanhang som de här används är Nationalencyklopedins förklaring av dem tillräcklig, se <<http://www.ne.se>>, 26/10 2008.

⁵³ Detta har också gjorts i de i not 55 nämnda studierna och med liknande resultat.

struktur däremot framträtt. Detta gäller också ett bruk av multipel korrespondensanalys med ett större antal variabler. Detta upphäver dock inte giltigheten i de här redovisade polariteterna. Ett argument för *validiteten* i de analyser som vilar på kvalitativa data är att det dominerande metodiska inslaget, intervjuerna, i samtliga studier gav gott utrymme åt att i samtalets form tränga in i de frågor som togs upp. Även om man bortser från de intervjuer som var längre, öppna till sin karaktär och ibland upprepades en andra gång med samma person, kännetecknades intervjuerna som regel av att varje huvudtema ägnades tillräckligt med tid för att olika aspekter skulle framträda, inklusive den intervjuades övertygelser och förhållningssätt. De två enkäterna innehöll båda så många frågor och hade så god kvalitet i svaren att den information de gav kan sägas kasta ljus över just de analytiska teman som studierna behandlar. Tolkningen av de rent statistiska analysernas utfall understöds, slutligen, av både enkätmaterial, intervjuer och etnografiska observation som ibland utgjorde ett inslag. Men sannolikt hade *andra* aspekter kunnat lyftas fram av den sociala verklighet som belyses utifrån avhandlingens material.

Tillgångar och utbildningssystemets struktur

När utbildningssystemets struktur i avhandlingen studier beskrivs med användning av rent statistiska data, sker detta med utgångspunkt i de tillgångar gymnasieelever och studenter för med sig till utbildningarna. Som huvudsaklig indikator på dessa tillgångar används det sociala ursprunget, klassificerat i 32 sociala grupper⁵⁴. Nedan följer en diskussion om hur jag uppfattar skillnaden mellan detta sätt att närma sig relationen mellan socialt ursprung och utbildning på och andra sätt som är vanliga i svensk utbildnings-sociologisk forskning. En del studier gjorda under det senaste decenniet närmar sig socialt ursprung i relation till utbildningssystemet på ett sätt som liknar det i denna avhandling. Som en del av sin studie av svenska studenter utomlands, gör Mikael Börjesson en utförlig analys av högskolans sociala struktur där han använder mått på studenternas tillgångar. Även i studier av mindre omfattning än denna analyseras gymnasieskolan på ett närbesläktat sätt.⁵⁵

⁵⁴ Även andra mått förekommer, som inkomst och boendeförhållanden, men då för att illustrera strukturella skillnader som påvisats med användning av socialt ursprung som mått; se till exempel avhandlingens tredje delstudie "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm före 1991 års gymnasiereform".

⁵⁵ Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*. Disputationsupplaga. Pedagogiska institutionen och SEC/ILU, Uppsala universitet, SEC Research Reports 37. Uppsala, Uppsala universitet, 2005. Börjesson använder euklidisk klassificering som ett komplement till korrespondensanalytiska bearbetningar. En tidigare, mer kortfattad studie av högskolan är Donald Broady, Mikael

I annan svensk utbildningssociologisk forskning är socialt ursprung en vanlig utgångspunkt för analyser av social mobilitet och snedrekryteringen till högra studier.⁵⁶ Som Bengt Gesser påpekar utgår åtskilliga sådana studier från ett funktionalistiskt perspektiv i Talcott Parsons efterföljd.⁵⁷ Faktorer som socialt ursprung, utbildning och intelligens jämförs med avseende på i vilken grad de förklarar samhällets arbetsdelning.

En klassisk svensk studie av detta slag är Göran Carlssons *Social mobility and class structure* från 1958.⁵⁸ I denna återges socialt ursprung som en numerisk, kontinuerlig variabel som varierar från högt till lågt och kan korreleras med andra variabler.⁵⁹ Detta slags klassifikation återkommer i annan svensk forskning där socialt ursprung sätts i relation till utbildning. Exempel är Robert Eriksons och Jan O. Jonsson studier av snedrekrytering i utbildningssystemet.⁶⁰ Även om den teoretiska utgångspunkten för dessa studier inte kan sägas vara funktionalistisk i Parsons mening, består det metodiska tillvägagångssättet i att betrakta socialt ursprung som en faktor som korreleras med utbildning för att förklara sociala positioner (arbetsdelningen).⁶¹

I en rad undersökningar av Kjell Härnqvist, Allan Svensson och Sven-Eric Reuterberg relateras socialt ursprung och andra faktorer med liknande metoder till utbildning. Sociala klassificeringar används som ibland är mindre fingradiga än Eriksons och Jonssons.⁶² Multivariata metoder används även av

Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", i Thomas Furusten (ed.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. Stockholm, Högskoleverket, 2002, s. 13–47, 135–154. Gymnasieskolans struktur är föremål för en analys som använder liknande statistiska indikatorer och metoder i Broady m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier". Ännu en analys av gymnasieskolan är Donald Broady & Mikael Börjesson, "En social karta över gymnasieskolan i Stockholm i slutet av 1990-talet", *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*, Elektronisktidskrift 2002:1, <<http://www.partisan.se>>. Uppsala, Uppsala universitet, 2002. Exempel på regionala analyser av gymnasieskolan är Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv*. Gävleborgs län, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 33. Uppsala, SEC, 2004; Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 34. Uppsala, SEC, 2004.

⁵⁶ Se Bengt Gesser, *Utbildning, jämlikhet och arbetsdelning*. Lund, Arkiv, 1985, främst s. 158–184.

⁵⁷ Ibid., s. 160. Ett exempelvis uttryck för detta tankesätt är Talcott Parsons artikel "The school class as a social system", *Harvard Educational Review*, Vol. 29, 1959, s. 297–318.

⁵⁸ Göran Carlsson, *Social mobility and class structure*, Lund, Gleerup, 1958.

⁵⁹ Oftast används dock uttrycket "social bakgrund"; se exempelvis Bengt Gesser, a.a.

⁶⁰ Robert Erikson, *Uppväxtförhållanden och social rörlighet*. Stockholm, Allmänna förlaget, 1971; Jan O. Jonsson, *Utbildning, social reproduktion och social skiktning*. Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Stockholm, Stockholms universitet, 1988; Robert Eriksson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. SOU 1993:85. Stockholm, Utbildningsdepartementet, 1993.

⁶¹ Se exempelvis Jan O. Jonsson, a.a., s. 3. I teoretiskt avseende utgår dock Jonsson inte från en funktionalistisk tanketradition, vilket bland annat synliggörs av de begrepp som används (klassursprung, klassposition).

⁶² En överblickande bild av Kjell Härnqvists forskning ges i Kjell Härnqvist, "Social selektion till gymnasium och högskola" i Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Sorteringen i skolan*,

Jan-Eric Gustavsson i ett stort antal studier, bland annat en analys av förändringar i svensk skola under 1990-talet.⁶³ Göran Arnman och Ingrid Jönsson bygger i sin studie av segregation i den svenska skolan på en socialgruppsindelning i fyra grupper som inspirerats av Låginkomstutredningens analys av levnadsförhållanden på 1970-talet.⁶⁴

De nämnda studierna skiljer sig åt i avseende på de faktorer som sätts i fokus. Robert Eriksons och Jan O. Jonssons analys av faktorer som bestämmer övergången till högre utbildning omfattar exempelvis ett stort antal sådana, från biologiska till sociala, institutionella och geografiska.⁶⁵ Andra studier belyser ett begränsat antal sådana. Jan-Erik Gustafssons analys av skolan på 1990-talet står fram genom användningen av ett longitudinellt perspektiv i vilket elever följs genom skolan. Gemensamt är dock att socialt ursprung, som enskild faktor, betraktas som ett värde på en skala som varierar från lägre utbildning till högre, och i denna egenskap relateras till andra faktorer.⁶⁶ Dessa analyser skiljer sig härvidlag från dem som görs både i avhandlingen och i den först nämnda typen av studier där socialt ursprung behandlas i form av åtskilda kategorier.

Denna divergens sammanhänger med teoretiska skillnader i utgångspunkten för analyserna. Som framgått av den tidigare förklaringen av teoretiska perspektiv för avhandlingens studier är fokus här *relationerna* mellan sociala grupper och mellan utbildningar, inte att identifiera faktorer (av vilka socialt ursprung är en kandidat) som starkare än andra förklarar valet av utbildning eller positionen i arbetsdelningen. Den analytiska ansatsen är med andra ord en annan och det råder i denna mening ingen motsättning mellan de ovannämnda studiernas resultat och dem som framförs i avhandlingens analyser. Däremot finns en skillnad i teoretiska utgångspunkter.

Stockholm, Carlssons, 1994, s. 95–131. Ekonomiska faktorerers påverkan på valet till gymnasiet analyseras i Sven-Eric Reuterberg & Allan Svensson, *Ekonomins betydelse för gymnasievalet*. Publikationer från Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet. Göteborg, Göteborgs universitet, 1990. En senare studie är Allan Svensson, *Genomströmningen i gymnasieskolan: en studie av elever som antogs till gymnasieskolan hösten 2003*, Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 2008. Ytterligare en studie byggd på liknande korrelationsberäkningar är Lars Lundman, *Socioekonomisk differentiering i grundskolan*. Lärarhögskolan i Stockholm, Studies in education and psychology 3. Lund, CWK/Gleerups, 1979.

⁶³ Jan-Erik Gustafsson, Anette Andersson & Michael Hansson, "Prestationer och prestations-skillnader i 1990-talets skola", i *Välfärd och skola*. SOU 2000:39, s. 113–209.

⁶⁴ Göran Arnman & Ingrid Jönsson, *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning klass och boende*. Lund, Arkiv avhandlingsserie, 1983. 1970-talets Låginkomstutredning sätts av Robert Erikson in i kontexten av svensk välfärdsforskning i författarens "Svensk välfärdsforskning, *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2003:2–3, s. 214–237.

⁶⁵ Robert Erikson & Jan O. Jonsson, a.a.

⁶⁶ Detta sker delvis exempelvis hos Jan Arnman & Ingrid Jönsson, a.a., där bland annat skolklassens sammansättning, betyg och kommunen eleven bor i utgör sådana aspekter som ställs mot ett socialt ursprung klassificerat i fyra grupper. I Robert Erikson & Jan Jonsson, a.a., analyseras en rad faktorer på detta sätt.

Denna skillnad kommer dock till uttryck i frågan om hur klassifikation av socialt ursprung ser ut och hur den används i statistiska analyser. Det finns här anledning att återknyta till det tidigare metodiska avsnittet. När socialt ursprung återges som en skala (eller för sociala grupper som ett värde på denna skala) som varierar från lågt till högt (eller i motsatt riktning), osynliggörs skillnaderna mellan grupper och mellan utbildningar som i avhandlingens teoretiska perspektiv bör hållas isär. Det är istället sambandet mellan värden på endimensionella skalor (exempelvis socialt ursprung och utbildningsnivå) som analyseras.

Med detta sammanhänger frågan om vad den sociala klassificeringen mäter eller är en indikator på. När socialt ursprung i kvantitativa analyser – inklusive dem i avhandlingen – visas ha betydelse för valet av utbildning, görs antagandet att detta ursprung representerar, indikerar, kulturella och sociala villkor som har betydelse för individens val. Men att statistiska mönster existerar som relaterar socialt ursprung till utbildningsval förklarar inte *varför* de statistiska indikatorerna på detta ursprung över huvud taget är verksamma. När flera faktorer förs in i analysen, kan visserligen ytterligare förhållanden belysas, exempelvis betydelsen av inkomst, valet av skola och geografiskt avstånd.⁶⁷ Dock ger den sociala klassifikationen inte ytterligare ledtrådar för att förstå det samband som konstateras mellan socialt ursprung och utbildning. När klassifikationen avspeglar mer precisa skillnader mellan yrken (universitetslärare, läkare, ämneslärare, handelsmän, och så vidare), i likhet med den som används i avhandlingens studier, är den en mer känslig indikator på de komplexa kulturella och sociala förhållanden som ger faktorn socialt ursprung sin förklaringskraft.⁶⁸

Habitus och utbildning

I avhandlingens studier kopplas statistiska kartläggningar av utbildnings-systemets struktur till mer kvalitativa analyser av elevers, studenters och sociala grupper utbildningsstrategier, livsstilar, trosföreställningar och värden. Den förbindande länken är de förkroppsligade symboliska tillgångar som habitus utgör. Jag ska här diskutera denna dimension av de fem studierna. I

⁶⁷ Det exempel som här får illustrera detta påstående är Göran Arnman & Ingrid Jönsson, *Social segregation i svenska skola*, men äger giltighet för de flesta statistiska analyser, inklusive denna avhandlings.

⁶⁸ En diskussion av "hushållet", inklusive föräldrarnas yrken, som statistisk indikator finns i den tidigare nämnda texten Mikael Börjesson & Mikael Palme, *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala grupperns karaktäristika*, 2001. Pierre Bourdieu benämner det som här kallats för de "kulturella och sociala förhållanden", som den sociala klassificeringens kategorier indikerar, för "sekundära egenskaper". Det är helheten (mer precist uttryckt, strukturen) av dessa egenskaper som för varje socioekonomisk kategori förklarar att variabeln socialt ursprung alls har en statistisk verkan. Se Pierre Bourdieu, *La distinction*, s. 113ff.

samband med detta tar jag också upp hur studierna förhåller sig till en egenskap hos elever och studenter som ofta pekas ut i de statistiska analyserna men inte utgör ett tema i de kvalitativa – kön. Avsikten är även här att i någon mån avgränsa forskningsobjektet i avhandlingens studier från närliggande men andra forskningsobjekt.

I statistiska analyser av utbildningssystemet tenderar utbildning att betraktas som "en intermediär mekanism mellan individ och arbetsliv", för att låna Bengt Gessers formulering.⁶⁹ I kvalitativt inriktade studier blir bilden ofta mer konkret av mötet mellan elever, studenter och utbildningssystemet, och av de tillgångar som de använder för att orientera sig i utbildningslandskapet.⁷⁰ Empirin i avhandlingens analyser belyser huvudsakligen, genom intervjuer, enkäter, och i mindre grad etnografisk observation, hur elever och studenter med olika tillgångar i bagaget möter utbildningsinstitutioner. På denna punkt skiljer sig avhandlingens studier från sådana som har familjen som forskningsobjekt⁷¹.

Familjers kulturella, sociala och ekonomiska tillgångar belyses exempelvis i Charlotte Skawonius avhandling om 21 familjers val av skola, där en nyanserad bild framträder av hur dessa samverkar i deras användning av och förhållande till utbildning. En av de dimensioner Skawonius särskilt lyfter fram är medelklassfamiljers informationsövertag över familjer med lägre kulturella tillgångar och "det praktiska sinne" (habitus) som värderar långsiktiga utbildningssatsningar högt.⁷² Denna bild överensstämmer väl med den bild avhandlingens studier tecknar. "Den intelligenta medelklassens" relation till utbildning behandlas av Hedvig Ekerwald i en litteraturstudie, som bland annat lyfter fram de intellektuella och språkliga förmågor medelklassyrken tenderar att föra med sig och som i hemmet överförs till barnen inte minst genom den "instruktiva modern".⁷³ Även denna analys ligger väl i linje med hur karaktären hos familjesocialisationen inom övre medelklassen framträder i avhandlingens elevintervjuer. Carina Fast gör en detaljerad analys hur barns tidiga läsning är inbäddade i familjepraktiker som formar den. De studerade barnen från svenskspråkiga hemmiljöer utvecklade

⁶⁹ Bengt Gesser, *Utbildning, jämlikhet och arbetsdelning*, s. 15.

⁷⁰ I mer sällsynta fall kombineras kvantitativa analyser av strukturella förhållanden med enkätdata och intervjuer som belyser studenternas möte med den utbildning de sökt sig till; se Mikael Börjesson, a.a.

⁷¹ I två studier, och indirekt genom intervjuerna i de övriga som använder kvalitativt material, utgör dock det direkta forskningsobjektet också familjen, se Mikael Palme, *En "trygg uppväxt". Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter*, och Donald Broady, Ingrid Heyman & Mikael Palme, "Le capital culturel contesté ? Étude de quatre lycées de Stockholm".

⁷² Charlotte Skawonius, *Välja eller hamna. Det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor*. Diss., Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm, Stockholms universitet, 2005.

⁷³ Hedvig Ekerwald, *Den intelligenta medelklassen. En litteraturstudie över social bakgrund och studieresultat*. Diss., Studia sociologica Upsaliensia, Uppsala universitet. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 1983.

en "språklig habitus" och en relation till läsning som när de kom till skolan utgjorde ett kulturellt kapital som skilde dem från andra. I beskrivningen framträder en tidig socialisation som i denna avhandlingens intervjuer bara skymtar i många elevers berättelse om tidiga läsvanor.⁷⁴

Från familjens relation till utbildning kan perspektivet vidgas till analyser av den roll utbildning har i kulturella former som helhet. Avhandlingens studier belyser, men har inte som tema, förändringar i identitet och relationen till utbildning, vilka hänger samman med den framväxt av "den moderna människa" vars kulturella kontext Jonas Frykman och Orvar Löfgren tecknar.⁷⁵ Moderniseringsprocessen konsekvenser för individen, sociala klasser och utbildning behandlas i flera samhällsvetenskapliga discipliner i skärningspunkten mellan historia, sociologi och etnografi. Den utgör en utgångspunkt i Brita Liljeström studie av uppväxtvillkor och samhällsförändringar och är ett centralt tema i de senaste decenniernas ungdomskulturforskning.⁷⁶ När moderniseringsprocessen betraktas i ljuset av aktuella samhällsförändringar, betonar avhandlingens studier snarare kontinuiteten över tid i definitionen av habitus och kulturella tillgångar än en postmodernitet i vilken identiteten är oskriven.⁷⁷

Praktiker av det slag Skawonius, Ekerwald och andra beskriver, kan sägas uttrycka familjestrategier som är mer eller mindre omedvetna för dem som utvecklar dem. De finns "i miljön". Strategibegreppet används i bland annat titeln på avhandlingens första studie. Studier av hur sociala grupper orienterar sig inom skolsystemet är vanliga inom forskning som har skolval som tema. Ett svenskt exempel är Nihad Bunars och Jenny Kallstenius analys av hur invandrarfamiljer söker sig till innerstadsskolor och den påverkan detta har på

⁷⁴ Carina Fast, *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i mötet med förskola och skola*. Diss., Uppsala universitet. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 2007, s. 95f

⁷⁵ Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Lund, Liber Läromedel, 1979. Jonas Frykman återkommer till relationen mellan kulturell identitet och utbildning i Jonas Frykman, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund, Historiska Media, 1998.

⁷⁶ Brita Liljeström, *Uppväxtvillkor, Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm, Publica, 1973; Thomas Johansson, Ove Sernhede, Mats Trondman (ed.), *Samtidskultur. Karaoke, karnevaler och kulturella koder*. Nora, Nya Doxa, 1999, s. 7; Erling Bjurström, *Ungdomskultur, stil och smak*. Umeå, Boréa, 2005, särskilt kapitlet "Vändningen mot det moderna", s. 90–119, och "Nya paradigm", s. 120–137.

⁷⁷ "Postmodernitet" ges skiftande betydelser i samhällsvetenskaplig forskning, vilka här inte ska utrönas, men här avses samhällsvetenskapliga traditioner som har gemensamt att kulturell identitet uppfattas antingen som ny eller instabil i relation till tidigare existerande kulturella traditioner eller i sig själv förstås som konstruerad av, i någon mening, parallella och alternativt möjliga sociala diskurser. Ett exempel på det förra synsättet är Thomas Ziehe, "Adjö till sjuttioalet", i Jens Bjerg, *Pedagogik. En grundbok*. Stockholm, Liber, 2000, s. 79–93. Det andra synsättet har i Foucaults efterföljd bland annat inspirerat åtskillig feministisk samhällsvetenskaplig forskning, också den med inriktning mot utbildning; se Hillevi Lenz-Taguchi, *In på bara benet. En introduktion till feministisk poststrukturalism*. Stockholm, HLS Förlag, 2004.

de svenska medelklassfamiljer som tidigare ensamma befolkade dem.⁷⁸ I både engelskspråkig och fransk litteratur om skolval och sociala gruppers användning av skolsystemet (vare sig detta främjar ett fritt val och skolkonkurrens eller begränsar det) är en bakomliggande tankemodell att det existerar ett samband mellan familjers och gruppers tillgångar, deras utbildningsstrategier och skolmarknaden. Agnès van Zantens analys av förhållandet mellan familjesocialisation och utbildningsstrategier bland franska arbetarklassfamiljer i Paris förorter är ett exempel.⁷⁹ I en komparativ studie av sex olika lokala kontexter i olika länder i Europa utforskas en liknande relation mellan familjers klassposition och det lokala utbildningsutbudet, när hänsyn tas också till lokala politiskt bestämda regelsystem.⁸⁰ Strategibegreppet används också av bland andra Stephen Ball i studier av skolans marknadisering i England.⁸¹

I analyser av det senare slaget lyfts ofta betydelsen fram av "den sociala geografins" betydelse för skolval på ett sätt som anknyter till avhandlingens strukturella analyser och till dess intervjuer med gymnasieelever. Skolsystemet struktur ses i relation till hur sociala grupper med skilda tillgångar är utspridda geografiskt och till hur administrativa gränser (som i Stockholm den tidigare så kallade närhetsprincipen i gymnasieskolan) tillsammans med sociala gruppers ekonomiska och kulturella villkor påverkar utbildningsstrategier.⁸²

I de etnografiska inslagen i avhandlingens studier kopplas habitusbegreppet till vad som i samhällsvetenskaplig forskning ofta benämns "stil". Sätten att tala, klä sig och interagera med andra framställs som en del av de förkroppsligade tillgångar som skiljer elever och studenter åt. Här kan analyserna jämföras med en omfattande forskning om stilens betydelse som kulturellt uttryck. Kroppsspråkets och stilsymbolers som uttryck för klass- och genusbestämda förhållningssätt till skola och utbildning analyseras bland

⁷⁸ Nihad Bunar & Jenny Kallstenius, *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*. Utbildningsförvaltningen, Stockholms stad. Stockholm; Stockholms stad, 2007.

⁷⁹ Agnès van Zanten, *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en banlieue*. Paris, Presses universitaires de France, 2001; se också Agnès van Zanten, "Middle-class parents and social mix in French urban schools: reproduction of class relations in education", i *International Studies in Sociology of Education*, Vol. 13, No 2, 2003, och Sylvain Broccolichi & Agnès van Zanten, "Espace de concurrence et circuit de scolarisation. L'évitement des collèges publics d'un district de la banlieue parisienne", *Les annales de la recherche urbaine*, 75, 1996, s. 5–17.

⁸⁰ Christian Maroy, *École, régulation et marché : Une comparaison de six espaces scolaires locaux en Europe*. Paris, Presses universitaires de France, 2006.

⁸¹ Stephen J. Ball, *Class strategies and the education market. The middle class and social advantage*. London och New York, Routledge/Falmer, 2003. Se också Sally Power, Tony Edwards, Geoff Whitty & Valerie Wigfall, *Education and the middle class*. Buckingham och Philadelphia, Open University Press, 2003.

⁸² Se Marco Oberti, *L'école dans la ville. Ségrégation, mixité, carte scolaire*. Paris, Sciences Po, Les Presses, 2007; Franck Poupeau, Jean-Christophe François & Élodie Couratier, *Making the right move. How families are using transfers to adapt to sociospatial differentiation of schools in the greater Paris region*. Paris, opubl., 2006.

annat inom den tradition som kallas cultural studies-traditionen (och, som en utlöpare av denna, Birmingham-skolan) med ursprung i England.⁸³ Ett exempel är Pauls Willis studie av revolterande arbetarklasspojkar i en engelsk skola vars motstånd mot att underordna sig utbildningens värden gör att de hyllar det manuella, manliga arbetarklassyrket som en befrielse.⁸⁴

En skillnad mellan avhandlingens etnografiska ansats och denna tradition är avhandlingsstudiernas större betoning på reproduktiva dimensioner av kroppsspråk och stil. Även när dessa ses som aktiva, skapande svar på både skolans och samhällets utifrån kommande krav, bygger de på en habitus som långsamt förändras. Vad som inom Birminghamskolan inte sällan beskrivs som "motstånd" mot förtryckande strukturer, är i detta perspektiv (nya) uttryck för ett habitus som både påverkas av förändringar och anpassar dem efter de grundläggande dispositioner som den tidigare livsbanans investeringar i symboliska tillgångar skapat.⁸⁵ Hur en sådan kulturellt formad disposition ser ut i mötet med utbildning beskrivs i Eva Österlinds analys av eget arbete i skolan, där en av det sociala ursprunget bestämd förmåga till "disciplinering via frihet" analyseras med utgångspunkt i teoretiska perspektiv hämtade från Foucault och Bernstein, såväl som från Bourdieu.⁸⁶

Den ofta etnografiskt inriktade forskning som här berörs har besläktade drag med det slags konstruktivistiska perspektiv på identitet som dominerar inom samhällsvetenskaplig genusforskning. Ett bra exempel är R. W. Connells studier av framför allt hur manlig identitet konstrueras i mötet med skolan.⁸⁷ I avhandlingens studier lyfts kön fram som en betydande variabel när

⁸³ Se Erling Bjurström, a.a. s. 71ff.

⁸⁴ Paul Willis, *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Hamhire, Gower Publishing, 1977; Dick Hebdige, *Subculture. The meaning of style*. London, Meuthen, 1979. En utförlig genomgång av dessa traditioner ges i Erling Bjurström,

⁸⁵ I vad som här benämns cultural studies-traditionen på ungdomskulturforskningens område är "resistance" eller "cultural resistance" ett inte ovanligt begrepp; se Erling Bjurström, a.a., s. 60ff. I den underliggande tankemodellen tycks individens eller gruppens motstånd ställas mot de institutionella och sociala strukturer mot vilka de utgör ett motstånd. Detta tycks förutsätta att de två polerna från början uppfattas som separerade. Habitusbegreppet kan här påminna om att individen och den sociala gruppen själva är bärare av de strukturer som de i tanke-modellen är åtskilda från. Att denna åtskillnad görs, det vill säga mellan individen eller gruppen, å ena sidan, och samhälleliga strukturer, å den andra, kan förklara att Birmingham-skolan inom svensk ungdomskulturforskning ibland smälter samman med en annan, marxistiskt grundad tanketradition. I denna ses individens och gruppens "motstånd" mot samhälleliga maktstrukturer som uttryck för en konflikt mellan mänskliga, psykiska djupstrukturer och behov, å ena sidan, och kapitalets tendens att subsumera dessa behov under sin logik och forma dem som konsumtionsbehov; se Erling Bjurström, a.a., s. 91f. Även i denna tankemodell tenderar individen och gruppen att ställas mot yttre strukturer, och kulturella uttrycksformer att ses som uttryck för "motstånd".

⁸⁶ Eva Österlind, *Disciplinering via frihet. Elevers planering av sitt eget arbete*. Diss., Uppsala universitet, Uppsala studies in education 75, Acta universitatis upsaliensis. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 1998.

⁸⁷ R. W. Connell, *Masculinities*. London, Polity Press, 1995 [Svensk övers. *Maskuliniteter*, 2003]; R. W. Connell, *Gender*. London, Polity Press, 2002 [Svensk övers. *Om genus*, 2003].

utbildningssystemets struktur analyseras. Däremot utgör genuskonstruktion inte ett tema.

De filosofiska grunderna för feministisk genusteori diskuteras av Åsa Carlsson, som också gör en kort historik över begreppen kön och genus i litteraturen från Simone de Beauvoirs *Det andra könet* och framåt.⁸⁸ Carlsson skiljer i sin diskussion av genus på tre aspekter – genus används med avseende på likheter och olikheter mellan individer (exempelvis kvinnliga och manliga elever), som "en samlande beteckning på vissa, oftast icke-kroppsliga men könstypiska egenskaper hos individen, egenskaper som gör att individen räknas som manlig eller kvinnlig"⁸⁹; det kan syfta på "den sociala genusstrukturen", det vill säga hur "sociala eller samhälleliga aktiviteter organiseras och värderas med avseende på kön"⁹⁰; och det kan gälla "genussymbolik [...] de genusanvändningar och teorier om genus som handlar om bekönade dikotomier och andra föreställningar om könen i kulturen, ideologien, vetenskapen, med mera".⁹¹

Det utbildningshistoriska perspektiv på genus som ges av Ulla Johansson i en studie av elever i svenska läroverk, skulle i detta perspektiv kunna sägas *behandla* främst den andra och i viss mån den tredje av dessa aspekter⁹², liksom Fanny Ambjörnsson etnografiska analys av hur genus, sexualitet och klassidentitet konstrueras av flickor ur olika sociala klasser på två gymnasieprogram. Fokus ligger här på interaktiva mönster och elevernas självbilder, men också på en diskussion av hur genuskonstruktion kan förstås.⁹³ Studierna i denna avhandling bidrar inte diskussionen av dessa två aspekter, om man bortser från att det lilla som sägs i denna inledning.

En central plats i mycken genusteori intar kritiken av vad som betecknas som ett "essentialistiskt" sätt att tänka, alltså att genus är en egenskap hos människan, ett väsen.⁹⁴ Här anknyter feministisk genusteori till Foucaults och Derridas icke-essentialistiska sätt att tänka. Kön används i denna avhandlings studier (att vara flicka eller pojke gymnasieskolan och kvinnlig eller manlig student i högskolan) som en i de statistiska analyserna framlyft egenskap. Det ges däremot inte en förklarande roll.

Habitusbegreppet är heller inte essentialistiskt i den mening som avser de avgränsningar som görs i vad Lenz Taguchi kallar ett "feministiskt post-

⁸⁸ Åsa Carlsson, *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*. Diss., Stockholms universitet, 2001. Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2001, s. 18ff.

⁸⁹ Ibid., s. 28ff.

⁹⁰ Ibid., s. 32ff.

⁹¹ Ibid., s. 35.

⁹² Ulla Johansson, *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*. Tavelsjö, <<http://www.books-on-demand>>, 2000.

⁹³ Fanny Ambjörnsson, *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Diss., Stockholms universitet, 2003. Stockholm, Ordfront, 2004.

⁹⁴ Åsa Carlsson, a.a., s. 91ff; Hillevi Lenz-Taguchi, *In på bara benet. En introduktion till feministisk poststrukturalism*. Stockholm, HLS Förlag, 2004, s. 25–55.

strukturellistiskt" perspektiv.⁹⁵ Habitus förstås som socialt, historiskt, om man så vill, konstruerat. Det naturaliserar den sociala världens ordning och tenderar att återskapa den.⁹⁶ För att uttrycka detta konkret: det finns ingen "naturlig" egenskap hos flickor med arbetarklassbakgrund som gör att de söker sig till och dominerar yrkesorienterade gymnasieprogram inriktade mot vård och omsorg. Inte heller är det på grund av en inneboende egenskap att vara "aktiva" eller något annat som pojkar med lägre socialt ursprung och mindre framgångsrika betyg i grundskolan söker sig till bygg- eller fordonsprogrammen. Däremot har deras erfarenheter av världen format en habitus som gjort att de ofta väljer sådana gymnasieprogram, även när deras betyg hade givit inträde till andra.

Habitusbegreppet för i analysen in erfarenheter som grundats i individens livshistoria. Det är i dessa som de "formler"⁹⁷ och den "genusordning" ("genussystem" eller "genuskontrakt")⁹⁸, för att tala med Yvonne Hirdman, existerar vilka konstruerar genus. I en variant av de postmodernistiska traditioner, som tidigare refererades till, ses dessa erfarenheter dock som mindre fast rotade i den sociala värld som formar identiteten. Istället lyfts en historiskt ny "reflexivitet"⁹⁹ fram som präglar individers sociala identitet, vad Thomas Ziehe beskriver som en avtraditionalisering och en därpå följande retraditionalisering i vilken kulturella traditioner inte längre utgör en stabil grund att stå på.¹⁰⁰

Denna tanke har en motsvarighet i en Foucault-inspirerad postmodernistisk tradition i vilken samhälleliga praktiker ses som diskursordningar som individen befinner sig inom. Identiteten, även en genuskonstruerad sådan, genomkorsas av socialt uppbyggda diskurser, "diskursiva praktiker"¹⁰¹, i vilka en maktordning uttrycks. Jaget "är" det som diskurserna gör det till på olika praxisområden; olika maktordningar är "(diskursivt) inskrivna" i identiteten.¹⁰² Det finns ingen essens som subjektet består av. Den reflexivitet som nyss nämndes har här sin motsvarighet i att subjektet (efter den "språkliga vändning" som skiljer postmoderniteten från modernitet¹⁰³) utsatt för ett antal konkurrerande diskurser av detta slag.¹⁰⁴

Samtidigt kan jaget eller subjektet "positionera sig" i detta fält av diskurser, utöva "motstånd" och "göra en viss diskurs, och särskilt könsdiskurserna,

⁹⁵ Hillevi Lenz Taguchi, a.a., s. 15f.

⁹⁶ Se Pierre Bourdieu, *La domination masculine*. Paris, Seuil, 1998.

⁹⁷ Yvonne Hirdman, *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö, Liber, 2003, s. 26–44.

⁹⁸ Yvonne Hirdman, *Gösta och genusordningen. Feministiska betraktelser*. Stockholm, Ordfront, 2003, s. 11–19, 208–227, 216ff.

⁹⁹ Se Erling Bjurström, a.a., s. 111ff; Johan Fornäs, "Förord", i Thomas Ziehe, *Kulturanalyser Ungdom, utbildning, modernitet*, s. 9.

¹⁰⁰ Thomas Ziehe, "Adjö till sjuttioalet".

¹⁰¹ Hillevi Lenz Taguchi, a.a., s. 67.

¹⁰² Ibid., s. 59.

¹⁰³ Ibid., s. 57.

¹⁰⁴ Ibid., kapitlet "Ett subjekt av språk-poststrukturalism", s. 56–84.

produktiva i ett visst sammanhang via ett maktladdat positioneringsarbete”.¹⁰⁵ Detta må vara ett filosofiskt spörsmål – det vill säga i vilken utsträckning subjektet kan ses som rent diskursivt (ett uttryck för alla diskursiva praktiker det träder in i) och samtidigt existera som aktivt subjekt som ”positionerar sig”.¹⁰⁶ Den poäng som ska göras här, är att analyser av identitetsskapande i en ”poststrukturalistisk” och ”postmodernistisk”¹⁰⁷ tradition i högre grad än habitusbegreppet, så som det kommer till användning i avhandlingens analyser, framställer ”konstruktionen” av identitet, och av genus, som friställd från individens historia. Intresset riktas mot den frigörande potentialen i konstruktionen av identitet. Yttre maktdiskurser omger och genomkorsar identiteten, men en annan del av den är i någon mening fri och reflektiv.

Skillnaden i förhållande till dessa teoretiska perspektiv tycks vara att habitusbegreppet gör identiteten (eller subjektet, för att använda ett begrepp som habitusbegreppet egentligen ersätter) till bärare av samma historia som den som skapar maktdiskurserna. Analysen av hur identitet konstrueras lägger större vikt vid den livshistoria, och de symboliska tillgångar som lagrats i kroppen.¹⁰⁸ Den lägger också vikt vid hur dominerande symboliska tillgångar är fördelade i samhället i sin helhet. Det är inte bara den ”diskursiva praktiken” i betydelsen av vardagspraktiker, ordningar och interaktion på olika områden som denna habitus möter. Mötet utspelar sig på platser och institutioner som har bestämda positioner i förhållande till varandra. I avhandlingens studier betyder detta konkret att exempelvis gymnasieelever på en elitskola, där många elever samlats som har ursprung i kulturellt starka familjer, visserligen kan sägas konstruera sin identitet, men att denna konstruktion sker på en skola med en strukturellt bestämd position.

Elevernas konstruktion av identitet betingas från två håll. Ett är deras egen tidigare livsbana, deras erfarenheter och det symboliska kapital de tillägnat sig genom att spela piano, läsa böcker, inom familjen träffa personer inom och röra sig i miljöer där kulturella tillgångar är centrala. De har också utvalts av skolan och nått höga betyg. De möter en utbildning på en elitskola med en

¹⁰⁵ Ibid., s. 103. Citerade ord är från denna sida.

¹⁰⁶ Lens Taguchi menar också att den ”strängt poststrukturalistiska” komponenten i detta teoretiska perspektiv inte innehåller en subjektsteori (subjektet blir de diskurser som uttrycks i det), men att ”feministisk poststrukturalism” återinför en sådan subjektsteori. Enligt den senare agerar subjektet aktivt; a.a., s. 82f.

¹⁰⁷ Ibid., s. 83.

¹⁰⁸ På denna punkt kan det tilläggas att etnografiskt inriktade studier med fokus på konstruktion av identitet gärna betonar interaktion och ”konstruktion” på ett sätt som gör denna livshistoria och de specifika tillgångar den skapat (eller som gjort att sådana tillgångar saknas) mindre tydliga. Denna observation gäller exempelvis Fanny Ambjörnssons nyss anförda studie. Detaljrikedomen i den etnografiska analysen av genus, sexualitet och social klass motsvaras inte av samma detaljrikedom i analysen av de tillgångar som det sociala ursprunget för med sig. Social klass diskuteras på ett teoretiskt plan (exempelvis Fanny Ambjörnsson, a.a., s. 31f, 35f, 204ff) men behandlas i de empiriska analyserna huvudsakligen i termer av interaktion mellan och subjektiva bilder av skillnader hos de gymnasieelever som utgör studiens objekt (exempelvis s. 66ff, 197ff.).

hög ställning i gymnasieskolans strukturerade landskap. Det är här den speciella "utmejsling" görs, för att använda ett uttryck från avhandlingen sista studie av gymnasieelever i Stockholm, av deras egen personliga relation till utbildning. Konstruktion av mening och identitet måste förstås i denna specifika kontext, inte som en ren akt av fri vilja eller motstånd.

Kulturellt kapital och utbildning

Slutligen ska något sägas om det begrepp som fått ge titeln till detta arbete. Begreppet kulturellt kapital växte enligt Broady fram i Bourdieus sociologi för att förklara systematiska skillnader som återkommit i empiriska analyser av kulturella praktiker och av utbildningssystemet.¹⁰⁹ Som många av Bourdieus begrepp har det framför allt fått en mening i de empiriska analyser där det givits ett innehåll.¹¹⁰ Det omnämns ofta som samlingsbeteckning på kulturella tillgångar som utmärker högre samhällsskikt i förhållande till lägre.¹¹¹

I avhandlingens kvantitativa studier har tonvikt lagts vid betydelsen av kulturellt kapital för utbildningssystemets struktur. Kulturellt kapital har då mätts med indikatorer på socialt ursprung som grundats i en klassificering av yrken. I de kvalitativa studierna har förkroppsligade aspekter stått i centrum – i kroppen nedlagda förmågor, övertygelser och förhållningssätt. Både dessa inslag i studierna bekräftar att kulturellt kapital, i betydelsen behärskning av en kultur som värdesätts i samhället, spelar en avgörande roll för rekryteringen till elitutbildningar.

En legitim fråga är dock ännu obesvarad. Vari består det kulturella kapitalet? Innan det bidrag avhandlingens studier lämnar till svaret på denna fråga diskuteras, bör först framhållas att idén om symboliskt kapital (varav det kulturella kapitalet är en form) bygger på tanken om erkännande, vad

¹⁰⁹ Donald Broady, *Sociologi och epistemologi*, s. 185ff.

¹¹⁰ Ett antal utbildningssociologiska studier, alltifrån de om kulturens arvtagare (Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *Les héritiers : Les étudiants et la culture*. Paris, Minuit, 1964) och symboliskt våld i utbildningssystemet (Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *La reproduction : Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris, Minuit, 1970) till den om elitskolor och statsmakten (Pierre Bourdieu, *La noblesse d'état: Grandes écoles et esprit de corps*. Paris, Minuit, 1989) kan ses som studier av det kulturella kapitalet och därmed beslätade kapitalformer i utbildningssystemet.

¹¹¹ Se exempelvis Bengt Gesser, *Utbildning, jämlikhet och arbetsdelning*, s. 15. Poängen är här inte att detta användningssätt skulle vara felaktigt. Tvärtom är det oundvikligt när ett begrepp används frigjort från empiriska studier. Men begreppet får då med nödvändighet en allmän innebörd. (En liknande användning av begreppet kulturellt kapital görs för övrigt i de introduktioner till Bourdieus sociologi som avhandlingsförfattaren bidragit till och som nämns i not 12). I kontrast kan inom en positivistisk forskningstradition samma begrepp användas på ett sätt som relaterar innebörden till enstaka indikatorer vilka kan förvandlas till variabler som statistiskt korreleras med andra variabler; se Jan. O. Jonsson, *Utbildning, social reproduktion och socialskiktning*, s. 78.

som nyss omtalades som "att värdesätta". Det finns ingen essens, för att återknyta till den tidigare diskussionen om genus, varav ett kulturellt kapital består. Vad som "erkänns" och värdesätts beror av samhällets maktförhållanden och det slags erkännande som dessa skapar.¹¹²

För att göra detta konkret, ska ett exempel tas som är väl förankrat i avhandlingens studier. När en elev i gymnasieskolan förmår uttrycka sig i tal och skrift i en form och med ett innehåll som av lärarna uppfattas ha hög "kvalitet" och detta berättigar ett högt betyg, då sker ett erkännande som ger eleven en symbolisk tillgång. Eftersom detta sker i skolan och är beroende av den legitimitet utbildningssystemet skänker själva erkännandet, utgör detta ett utbildningskapital (om än av begränsad omfattning).¹¹³

Att denna form och detta innehåll skulle gå på tvärs mot vad som värdesätts i skilda samhällshierarkier – i framtida studiekarriärer, på arbetsmarknaden, i media, i etablerandet av sociala kontakter inom olika yrkesområden där makt och inflytande finns – är förstås möjligt, men osannolikt. Man kan tänka sig att exempelvis religiöst anknutna skolor eller Waldorfskolor i denna mening kan (vid sidan av vanligt utbildningskapital) tillerkänna elever ett symboliskt kapital som bara är verksamt, har erkännande, inom den religiösa församling eller den sociala värld skolan tillhör, men har begränsat värde utanför denna.

Om man betraktar vad som i avhandlingens sista studie omnämns som elitgymnasier, är detta knappast fallet. Kunskaper och färdigheter som skolorna värdesätter är sådana som också utanför den egna skolans värld ges erkännande. Om detta vittnar sambandet mellan framgång i gymnasieskolan och inträdet på prestigefulla högskoleutbildningar. I avhandlingens femte studie säger en av de intervjuade eleverna på ett elitgymnasium i Stockholms innerstad hon, som kom "underifrån" till skolan, förvånades över att nästan alla eleverna och dessutom skolans SYO-konsulent, tog för givet att de efter tre år skulle söka vidare till Karolinska institutet, Kungliga Tekniska högskolan och Handelshögskolan. Familjer med höga sociala positioner i samhället mätt med yrke, utbildnings- och inkomstnivå strävar efter att sätta sina barn i dessa skolor.

Dessa högskoleutbildningar är i sin tur inriktade mot yrkesområden och sociala fält där särskilda kunskaper och färdigheter efterfrågas hos dem som inträder. Detta slags samband mellan socialt ursprung, gymnasieutbildning, högskoleutbildning och yrkesposition står i fokus i de slags kvantitativa studier, som tidigare behandlades. Dessa analyser syftar till att statistiskt

¹¹² Detta är vad som i Bourdieus begreppsvärld kallas *symboliskt våld*. De trosföreställningar som utgör grunden för ett symboliskt kapital (vare sig detta är hedern, som i den tidigare nämnda analysen av "hederns spel" bland kabyliiska bönder, eller de värden som i ett modernt samhälle förknippas med vissa kunskaper och färdigheter) är inte naturliga utan i en mening godtyckliga. Se Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *La reproduction*, s. 19.

¹¹³ För en diskussion av hur begreppet utbildningskapital förhåller sig begreppet kulturellt kapital i Bourdieus sociologi, se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi*, s. 172–185.

förklara den betydelse faktorn socialt ursprung har för faktorn utbildning och hur båda faktorerna samverkar för att påverka den faktor som ska förklaras, positionen i arbetsdelningen.¹¹⁴

Statistiska korrelationsberäkningar kan dock inte förklara *vad* det är som är verksamt i de samband de pekar ut, vare sig det är "utbildning" eller "social bakgrund" som identifieras som den viktigaste variabeln. Ett begrepp som kan kasta ljus över detta är *erkännande*. Det är när elever och studenter svarar mot kriterierna för ett erkännande på olika utbildningsinstitutioner som de tilldelas den symboliska tillgång som utbildning kan ge.

Avhandlingens studier ger en bild av hur detta erkännande ser ut. Det gäller sällan bara begränsat skolmässiga kunskaper och förmågor. Studien av elever och familjer i gymnasieskolan i en övre medelklassförort till Stockholm, i likhet med studien om studenter i högskolan och avhandlingens två sista studier av gymnasieelever, visar att framgångsrika elever också särskiljer sig från andra i livsstil och övertygelser.

I avhandlingens studier framträder vissa allmänna komponenter i det som på gymnasieskolans elitutbildningar erkänns som värdefulla egenskaper och förmågor hos eleverna. En är kunskaper som sammanfattande kan kallas för allmänbildning. Denna är mycket synlig i den enkät som gjordes inom ramen för avhandlingens fjärde studie och i det stora antalet intervjuer. Elever på elitutbildningar "kunnat mer" än andra. De har bättre känt till samhällets institutioner, arbetsmarknadens områden, historia, och internationella förhållanden. En annan komponent har varit färdigheter. De har haft ett talat språk som omfattat en större vokabulär av erkända ord och uttryck.¹¹⁵ De har varit bättre på engelska och ofta kunnat ytterligare ett eller flera språk, förmått att snabbt kunna läsa olika slags texter och skriva god svenska i ett antal av skolan erkända skrivgenrer. För inträdet och framgång på gymnasieskolans elitprogram framför andra, det naturvetenskapliga, har därutöver förmågan att bemästra matematik och naturvetenskapliga ämnen haft en avgörande roll.

I denna mening tyder de kvalitativa inslagen i studierna på existensen av ett utbildningskapital som gymnasieskolan både kräver av eleverna och ger dem mer av under de år de deltar i undervisningen. Detta består av förkroppsligade kunskaper och färdigheter. Eva Österlind ger, i studien av elevers eget arbete på grundskolans nivå, en bild av de förmågor som i skolan framgångsrika elever utvecklar.¹¹⁶

¹¹⁴ Jan O. Jonsson använder när han diskuterar detta perspektiv det träffande uttrycket "rätt man på rätt plats"; det vill säga, utbildningssystemet producerar individer som ska inta redan existerande positioner i arbetslivet. Se Jan O. Jonsson, *Utbildning, social reproduktion och social skiktning*, s. 19f.

¹¹⁵ Språkförmågans värde som symboliskt kapital får ses i relation till de aspekter av den som värdesätts i skolan, i studiekarriärer och i yrkeskarriärer. Se Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris, Fayard, 1982.

¹¹⁶ Eva Österlind, a.a.

Ett inslag i denna allmänbildning, som under den period som täcks av avhandlingens studier på ett påfallande sätt ökat i gymnasieskolan, är internationalisering. Språk, internationella kontakter och kännedom om internationella förhållanden har fått en allt viktigare plats. Avancerade former av kunskaper och färdigheter knutna till "det internationella" utgör ett av elitgymnasiernas kännemärken. Detta vittnar om att denna sorts symboliska tillgångar spelar en ökad roll för selektionen till högskolans utbildningar och, därefter, till sociala eliter till vilka dessa utbildningar ger inträde.¹¹⁷ Både avhandlingens skolledarintervjuer och dess elevsamtal tyder på att framför allt familjer inom övre medelklassen förväntar sig att skolan ska bidra till att eleverna ackumulerar tillgångar av detta slag.

Det finns alltså fog för att säga att gymnasieskolan bygger på och återskapar ett allmänt utbildningskapital. Därmed menas här att det har erkännande i hela skolsystemet och avkrävs framgångsrika elever. Intervjuunderlaget i avhandlingens studier ger också skäl för att påstå att det erkännande som detta utbildningskapital grundas på i sin tur i hög grad överensstämmer med högre sociala gruppers erkännande av förmågor och kunskaper som de värderar högt och önskar att skolan ska bidra till att ge deras barn.

Existensen av ett allmänt utbildningskapital, och av ett allmänt kulturellt kapital som detta grundas på, framträder kanske som mest tydligt i intervjuer med elever och studenter som inte äger det, **kommer** "underifrån". De hade i sin hemmiljö och under sin tidigare bana inte invigts i de hemligheter som utbildning kan tyckas bygga på för dem som inte känner till dem. De förstod ofta inte de koder som utbildning bygger på: hur man läser, skriver olika slags texter, har åsikter som underbyggs av allmänbildningens förråd av kunskaper, eller kopplar en kunskap till en annan i en form som skolan värdesätter. I gymnasieskolan kunde detta i genomförandet av fältarbetet för studierna vara elever som inte läste dagstidningar och inte hade tillgång till en sådan hemma,

¹¹⁷ Mikael Börjesson, a.a., s. 18–32, diskuterar också den internationella litteraturen om den globaliseringsprocess, mot bakgrund av vilken studenters utlandsstudier ska ses, och sätter dem i relation till internationella inslag i svenska lärosätens profiler. Eliter har historiskt sett alltid karaktäriserats av att ha internationella symboliska tillgångar som kontakter och språkkunskaper. Som inslag i utbildningssystemet på alla nivåer har betydelsen av sådana tillgångar sannolikt ökat. Börjesson visar att de svenska studenter som i sina utlandsstudier kommer till de högst placerade lärosätena i USA och Frankrike är de som i Sverige har de starkaste utbildningstillgångarna från svenska högskolor, och drar slutsatsen att internationella tillgångar som globaliseringen för med sig främst är tillgängliga för nationella eliter. Ibid., XX. Anne-Chaterine Wagner pekar på en parallell tendens som består i uppkomsten av en internationell elit som etablerar sig i kraft av internationella sociala nätverk och med förankring i höga positioner i globala företag och överstatliga organisationer. Dessa tenderar att också skapa egna utbildningsvägar med skolor som formar social kompetens, språkförmåga, kontakter och ger det tekniska kunnande som behövs, men som står utanför de nationella utbildningssystemens hierarkier i vilka de räknas lågt. Ann-Chatrine Wagner, *Les nouvelles élites de la mondialisation : Une immigration dorée en France*. Paris, Presses universitaires de France, 1998, särskilt s. 49–111.

inte såg på nyhetsprogram på tv, som kunde skriva och läsa bara i begränsade genrer, aldrig hade läst en bok av eget intresse, inte hade varit utomlands, och som från föräldrarna kunde räkna med moraliskt stöd, men inte att bli införda i en skolkultur de saknade nycklarna att inträda i. Avhandlingens studier har inte dessa elever och studenter som objekt, men de lyfts fram här för att påminna om det kulturella kapitalets existens. Ojämlighet inför kulturen framträdde som ojämlikhet inför utbildning.

Avhandlingen har heller inte etnicitet som objekt. I mötet med del elever och studenter med invandrarbakgrund som ändå skett i framför allt intervjuer som gjordes i fältarbetet för de olika studierna, framträdde det kulturella kapitalets mekanismer särskilt tydligt. Elever med en invandrarbakgrund som också innefattade starka utbildningstillgångar, hade ofta kulturellt sett mera gemensamt med svenska elever med liknande bakgrund, än med invandrarelever som saknade dessa. Omvänt kunde elever med ursprung i en annan etnicitet och språk stå inför ett dubbelt avstånd till den dominerande svenska kultur de mötte i skolan.

Detta avstånd bestod inte bara i en avsaknad av kunskaper och färdigheter av det slag skolan värdesatte. Det bestod kanske framför allt i en relation till kulturen som eleverna saknade medlen att inta.¹¹⁸ I intervjuer med elever hos vilka en medelmåttig skolgång sett ur betygsynpunkt förstärktes av effekten av ett socialt ursprung i familjer som saknade erkända kulturella resurser, kunde själva relationen till gymnasieskolans kultur på detta sätt framstå som avlägsen. Svaren på intervjuens frågor om läsning, både böcker och tidningar, vittnade om en relation till läsning som aldrig formats, inte därför att läsningen skulle vara omöjlig, utan för att hela det förhållningssätt till kulturella praktiker som den förutsätter var obekant.

Den relativa osäkerhet som skapas när varken den tidigare skolgången eller familjeursprunget ger anledning att känna sig utvald, kastar ljus över aspekter av de hemsidor som analyseras i avhandlingens femte studie. När tonvikten läggs vid att den utbildning som erbjuds är "personlig", "anpassad till dig", baserar sig på "individuell planering" och erbjuder en "coachning", är detta motsatsen till den auktoritet med vilken elitskolor kan framträda. Som framgår av avhandlingens femte studie, signalerar hemsidorna hos skolor som Enskilda gymnasiet, Franska skolan, Viktor Rydberg, Norra Real, Södra Latin

¹¹⁸ Stéphane Beaud skriver om relation till läsning hos franska elever som tvingas fortsätta till en gymnasieskola de förr inte behövt, men av utbildningsinflationen nu tvingas gå i eftersom vägen till arbetsmarknaden annars är stängd: "Ce qu'ils rejettent, c'est moins la pratique de la lecture en elle-même que le rapport au monde qu'elle implique : activité purement individuelle et « intellectuelle » détaché de toute contingence matérielle, une attitude de retrait du monde un peu contemplative et égocentrique. La question de la lecture met en jeu la définition de soi [...]". ["Det de avvisar är mindre praktiserandet av läsning i sig självt än den relation till världen som den innebär: en rent individuell och 'intellektuell' aktivitet utan förbindelse med något som helst konkret behov, en begründande, egocentrisk, tillbakadragen hållning till världen". Min översättning.] Se Stéphane Beaud, *80 % au bac... et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*. Paris: La découverte, 2001, s. 73.

och Kungsholmen, att eleverna ställs inför ett klart definierat kunskapsstoff. På hemsidorna hos skolor som Kunskapsgymnasiets och Jensen Education, men i varierande grad också på alla skolor med lägre social och betygsmässig rekrytering, ersätts denna självklara myndighet med ett otydligare budskap som ersätter framhävandet av en kultur om vilken inte förhandlas med "en personligt utformad utbildning".¹¹⁹

Men det fanns också en annan berättelse i de intervjuer som gjordes. Skolan kunde inviga elever i en dominerande kultur som saknade denna från början. Att få goda betyg och erkännande från lärare, vilka ibland hade varit förebilder av ett slag som hemmiljön saknade, kunde bli utgångspunkten för "en satsning" på skolan, för att använda det uttryck eleverna på en av de undersökta gymnasieutbildningarna i avhandlingens femte studie ofta använde. Skolan överskred familjen och ursprungsmiljöns begränsningar.¹²⁰

Avhandlingens studier, i synnerhet den sista av elever på två elitprogram i Stockholms gymnasieskola, tyder dock på att avståndet till en kultur där personlighetens utveckling och bildning står i centrum är speciellt långt för uppkomlingen, även när skolresultaten är goda. Det tar lång tid att förvärva det i kroppen nedlagda förhållningssätt som denna kultur bygger på. "Uppkomlingarna" på det av de två elitprogrammen som hade inriktning mot kultur förde en mer ojämn och för dem otydlig kamp om skolans erkännande, än eleverna med lågt socialt ursprung på inriktningen mot ekonomi. De kunskaper och färdigheter de hade anledning att jämföra sig i avseende på, framstod som hemligheter som kunde röjas först efter långvariga försök. Eleverna med inriktning mot ekonomi var mer förvissade om att hårt arbete och självorganisering räckte för att göra sig gällande.

Men även de kulturellt bemedlade eleverna och deras familjer kunde ha en inte helt igenom lycklig relation till skolan, vilket avhandlingens första studie visar. Kulturellt starka familjer hade visserligen ett avspänt förhållande till utbildningens institutioner, men i visshet om att de själva kunde garantera barnens personliga utveckling när skolan var bristfällig. Familjer med mindre starka kulturella tillgångar men med förankring i ekonomiska sådana klagade över att skolan inte tillräckligt garanterade utvecklingen av förmågor som behövdes för en hård kamp om framtida karriärer.

De hierarkier som avhandlingens statistiska kartläggningar pekar på (för gymnasieskolans del i tre av avhandlingens studier), återspeglar det erkännande som detta allmänna utbildningskapital bygger på. Gymnasieskolans struktur har formen av en triangel. I toppen samlas elever av båda

¹¹⁹ Här hänvisas till analysen av skolornas hemsidor i avhandlingens femte studie.

¹²⁰ Detta är en huvudtanke i Jonas Frykmans tidigare nämnda bok *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Just genom att skilja sig från ursprungsmiljön och erbjuda en tydlig, utmanande motbild, något annat, kan skolutbildning bidra till att en alternativ kulturell identitet kan växa fram. När skolans utbildning inte står för denna utmaning, utan försöker anpassa sig till "var eleverna står", fyller den inte denna funktion. Istället ökar betydelsen av det kulturella kapital familjeursprunget för med sig. *Ibid.*, s. 41–111.

könen med höga betyg och högt socialt ursprung. Längst ned åtskiljer sig flickor från pojkar på utbildningar som har låg social och låg betygsmässig rekrytering. I toppen återfinns naturvetenskapligt program, och i botten å ena sidan yrkesprogram inriktade mot vård och omsorg, å den andra sidan sådana med inriktning mot bygg och fordon. I studierna av Stockholms gymnasieskolevärld framträder även hierarkiska skillnader mellan skolor. Innerstadens gamla kommunala gymnasier och framgångsrika friskolor står mot skolor i främst de södra förorterna och i ytterområden.

Detta allmänna utbildningskapital framträder tydligt i elevintervjuerna. Alla elever på elitutbildningar är upptagna av att inte "välja bort" möjligheter, att garantera sig för att inte välja utbildningar som stänger dem ute från framtida valmöjligheter. Den betydelse naturvetenskapligt program har i nästan alla dessa elevers föreställningsvärld hänger samman med att detta program objektivt har en särställning. Därifrån är övergången till högskolan starkast. Dit kommer elever med de högsta betygsprestationerna och där är den sociala rekryteringen som högst.¹³¹ För de flesta elever, och särskilt elitelever, räcker inte gymnasiet för att ackumulera de utbildningstillgångar som behövs för kommande yrkeskarriärer. Där sker dock selektionen till högre utbildning. I studierna många intervjuer med gymnasieelever, står detta klart för alla.

Men studierna visar också på en annan dimension. Ett exempel är de internationella tillgångar, som nyss nämndes. De har olika karaktär på gymnasieskolans elitutbildningar. På vissa skolor och av vissa elever uppfattas dessa internationella tillgångar, vilket avhandlingens femte och sista studie visar, som kunskaper om global fördelning, användning av krympande resurser, och globala rättviseförhållanden. Andra elitskolor lyfter däremot främst fram en internationell arbetsmarknad på vilken eleverna i framtiden kan inträda. Denna skillnad i betoning är exempel på en strid om *vilka* slags symboliska tillgångar som gymnasieskolans elitutbildningar ska ge erkännande.

I empirin i avhandlingens studier framträder systematiskt skillnader som hänger samman med denna strid. På gymnasieskolornas hemsidor och bland de intervjuade eleverna på två elitprogram i dess sista studie, liksom i den första studien – gjord nästan 20 år tidigare – står en mer bildningsorienterad syn på utbildning mot vad som kallas en målrationell. Å ena sidan betraktas utbildning som en utveckling av i individen inneboende mänskliga anlag och som en invigning i en kultur som ska övertas och samtidigt skapas på nytt. Å andra sidan lyfts utbildning fram först och främst som en rationell investering i en studie- och yrkeskarriär som sker i konkurrens med andra.

Helt åtskilda är dessa förhållningssätt aldrig, men enkäter, intervjuer och i viss mån etnografisk observation i avhandlingens studier visar att

¹³¹ Se Donald Broady m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier".

tyngdpunkten i balansen mellan dem skiftar när man rör sig från utbildningar som präglas av en rekrytering av elever från kulturellt starka grupper (kulturproducenter, universitetslärare, läkare, högre tjänstemän i offentlig sektor) mot sociala grupper som står samhällets ekonomiska områden nära (företagsledare, högre tjänstemän i privat sektor, företagare).

Utbildningssystemet och dess utbildningar är i detta perspektiv en av de platser där en strid utspelar sig om vad som ska erkännas som legitimt utbildningskapital – och därmed som kulturellt kapital. Genom de individer som utbildningsinstitutioner av elitkaraktär producerar sätts ett slags norm för hur en person bör vara – vad hon bör kunna, vilken språkbehärskning hon bör ha och vilken relation hon bör ha till utbildning.¹²²

Utbildningsinstitutionernas definitioner av den goda eleven, av excellens, som det i utbildningsdebatten ofta heter, är beroende av de samhällsområden där denna excellens ska erkännas. Avhandlingens studie av högskolestudenter visade på skillnader inte bara i avseende på studenternas ursprung på olika utbildningar, utan också på deras övertygelser och "stil". Dessa framstod som begripliga i relation till de områden som utbildningarna förberedde för inträdet på.

Journalisthögskolans studenter investerade i den personlighet och originalitet som utgör en värdefull tillgång på kulturförmedlande yrkesområden. Deras förhållningssätt, klädstil och smak uttryckte det projekt som personlighetsutvecklingen utgjorde, liksom avståndstagandet från betyg och klassificeringar. De särskilde sig från andra studenter bland annat genom sina investeringar i avant garde-kultur och i sin motvilja mot betyg och klassificeringar. Studenterna på Handelshögskolan utvecklade andra förmågor. En kom till uttryck i den organisatoriska effektivitet som den stora enkät genomfördes med som ingick i studien. På två veckor hade praktiskt taget alla studenter i en årskurs svarat på ett 60 tal frågor. I intervjuerna framträdde den "ledighet" dessa studenter såg som eftersträvansvärd, att med lätthet röra sig på olika scener. Dessa inslag i studentmiljön kan ge ett anekdotiskt intryck, men utgjorde del av systematiska skillnader mellan studenterna. Liknande skillnader återfanns i studierna i gymnasieskolan.

De skillnader som de kvalitativa analyserna lyfter fram bland elitelever i gymnasiet och bland studenter på elitutbildningar återkommer i de statistiska analyserna. Om vi håller oss till gymnasieskolan, lyfter de inte bara fram den motsatsställning mellan högt och lågt som nyss beskrevs i liknelsen med en triangel. I en tredje dimension (den andra är den könsdimension som mest

¹²² En liknande tanke, men i relation till det moderna utbildningssystemets tillkomst, formuleras av John Boli & Francisco Ramirez, "Compulsory schooling in the Western Cultural Context", i R. F. Arno, Philip G. Altbach & Gail B. Kelly (ed.), *Emergent issues in education: Comparative perspectives*. Albany, N. Y., State University of New York Press, 1993, s. 25–38. Modern utbildning har inte som främsta syfte att kvalificera för arbetsmarknaden eller att upprätthålla klassförhållanden, utan ska förstås som upprättandet av en standard för vad som är mänskligt.

tydligt separerar elever från lägre sociala klasser från varandra) pekar de på en polaritet mellan en kulturell och en ekonomisk pol. Å ena sidan gymnasieutbildningar som rekryterar särskilt många elever från grupper för vilka utbildning och behärskning av kultur är viktiga grunder för den sociala position man upprätthåller (som konstproducenter, universitetslärare, läkare, men också lärare på lägre nivåer). Å andra sidan utbildningar befolkade av grupper som står ekonomin nära (som företagsledare, företagare, handelsmän, anställda i privat sektor). Å ena sidan gymnasieprogram med estetisk profil eller kulturell inriktning, men också samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt program på vissa skolor. Å andra sidan ekonomiska och tekniska inriktningar och program, men också naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt program på andra skolor än dem som står den kulturella polen nära.

Denna spänning i gymnasieskolan mellan en kulturell och en ekonomisk pol, återkommer i högskolan. I observationer, intervjuer, enkäter och på skolorna hemsidor framträder den som ett avstånd mellan olika värden och olika "stil", kopplade till habitus. Personlighetsutveckling som strategi står mot det målrationala tänkandet som strategi. Avhandlingens studier – som sträcker sig över en period av 20 år – tyder också på att denna polaritet har bestått över tid. Denna konstans är ett argument för att de skillnader i relationen till utbildningssystemet som avhandlingens studier belyser avspeglar grundläggande sociala skillnader. 1990-talets utbildningsreformer och den marknadsiering av skolan som skedde med skolpengens införande har använts av de sociala grupper som befolkar utbildningssystemet på ett sätt som återskapar grundläggande polariteter inom det. Högt står mot lågt och kultur står mot ekonomi.

Man kan se denna spänning, som den framträder både i högskolan och i gymnasieskolan, som en strid om definitionen av kulturellt kapital. Vilka i personen nedlagda tillgångar ska värderas högt? Vilka förmågor och vilka kunskaper ska sättas i främsta rummet? I studierna av gymnasieskolan, liksom i studien av högskolan, framstår denna strid som mycket påtaglig för elever och studenter. Den gällde sådant som hur man ska tala, vilka former av skrivet språk som ska rankas högt, vilka kunskaper som ska premieras, hur "det internationella" ska definieras, vilka klädstilar som uppskattas, hur mycket betyg det ska finnas, vilka sidor i tidningen man läser, vilka tv-program man ser, kort sagt, vilka värden som ska gälla. Elever och studenter flyttade sig ibland mellan dessa världar och olikheterna framträdde mer eller starkt för dem. Men dessa skillnader utgjorde objektivt existerande avstånd i det utbildningslandskap de orienterade sig inom. Även om individer reser mellan dess platser, består avstånden mellan dem.

En faktor som kan kasta ljus över det kulturella kapitalets relation till utbildning är tiden. De allmänna komponenter i ett kulturellt kapital som här har nämnts – allmänbildning, en utvecklad språkförmåga, internationella

tillgångar, förmåga att orientera sig i utbildningssystemet – kräver tid för att ackumuleras. Detta gäller också de längre utbildningar i ekonomi, juridik och ingenjörskonst som krävs för högre karriärer inom privat sektor och näringslivet. Men den kultur som reproduceras här är delvis annorlunda definierad.

Det är ingen tillfällighet att studerande som gick på Handelshögskolan (avhandlingens andra studie) i sina kulturella praktiker framför allt orienterade sig mot den redan erkända kulturen (Dramaten, Operan, Moderna museet) och mindre mot avant garde-kultur (Folkets Bio, flera teatergrupper) och inte alls mot traditionell folklig kultur (folkdans, folkvisor). Det relativa avstånd till de verkliga kulturella produktionsfälten (konstnärer, författare, teater- och filmproducenter, och så vidare) utgjorde enligt intervjuerna ett visst bekymmer för de studerande i vilkas föregripande av höga banor också ingick anspråk på gränsöverskridande och universalism, med andra ord att röra sig hemtam i kulturens värld lika mycket som i ekonomins. Men eftersom tiden inte räckte till för tillräckligt omfattande kulturella investeringar av detta slag och den egna levnadsbanan oftast inte hade format en habitus som gjorde dessa så särskilt sannolikt, var man hänvisad till de erkända, etablerade och legitima institutionerna (Dramaten, Liljevalchs, Ingmar Bergman), och till att uppskatta den kultur som redan förlorat sitt distinktiva värde bland dem som befolkade de kulturella produktionsfälten och de utbildningar som i likhet med Journalisthögskolan förde dit. De kulturella praktikerna är också uttryck för en anteciperings, ett mer eller mindre medvetet föregripande av de krav som ställs på de inträdande inom de sociala fält för vilket en prestigeutbildning förbereder. Uppskattningen av det "klassiska", det som äger "bestående värde", var också en uppskattning av en kultur vars värde inte påverkades av de kulturella fältens strider och konjunkturen.

Men den långa utbildningen och de krav den utsatt studenterna för förde dem i en mening ändå nära studenterna på andra elitutbildningar. Den tid förkroppsligandet kräver av kulturella kunskaper som värdesätts på samhällets i något snävare mening kulturella områden – universitetsvärlden, utbildningsvärlden i stort, konst, teater, litteratur, film, muséer, bibliotek, medierna, och institutioner knutna till dessa – är likaledes lång. Familjer med lång historia i utbildningssystemet, uttryckt till exempel i föräldrarnas höga utbildningsexamina, äger allmänt sett mer av denna kultur än andra. De elever som framträder i studierna med socialt ursprung i dessa familjer hade oftast förvärvat samma långsiktiga förhållningssätt till utbildning hemifrån. Det kan i intervjuerna framstå som att de tog för givet att investeringen i det kulturella kapital som utbildning kan skänka kräver lång tid. När gränsen blir oklar mellan det utbildningsprojektet och projektet att utveckla den egna personligheten – som hos elever med särskilt starka kulturella tillgångar i sin ursprungsmiljö – kan utbildning förstås som ett livslångt företag.

Denna tidsaspekt kastar ljus över den polaritet mellan kultur och ekonomi som avhandlingens studier återkommer till. När en individs, en familjs eller en social grupp ställning i samhället vilar på behärsksningen av en dominerande kultur, präglar insikten om hur denna kultur förvärfvas både övertygelserna om och förhållandet till utbildning. Man vet av erfarenhet att den kultur som ska överföras till den nya generationen inte kan påtvingas. Den kan heller inte – om den ska förankras och förbli stabil – förmedlas genom rationell planering av vinster och förluster. Den bör visas respekt och inte spädas ut med artfrämmande ingredienser. Den är ett så långsiktigt företag att den inte framstår som ett företag.

Palme, Mikael *En "trygg" uppväxtmiljö. Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 2. Stockholm, HLS Förlag, 1992.

En reviderad version publicerades i Ingrid Jönsson, Göran Arnman, Mikael Palme & Mats Trondman, *Skola - fritid - framtid. En studie av ungdomars kulturmönster och livschanser*. Lund, Studentlitteratur, 1993. Texten utgör också stommen till artikeln "Personlighetsutveckling som social strategi" i Peter Dahlén och Margareta Rönnerberg (ed.), *Spelrum. Om lek, stil och flyt i ungdomskulturen*. Uppsala, Filmförlaget, 1990.

Texten tillkom inom ramen för projektet "Ungdomars kulturmönster och livschanser" som leddes av Göran Arnman och Ingrid Jönsson och finansierades av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet 1985-1992. "Ekeholmsnäs" är ett fingerat namn på den förort där studien genomfördes. Sakuppgifter är också ändrade som skulle göra det möjligt att känna igen miljön, familjer eller enskilda personer, dock utan att förändra sociologiskt relevanta egenskaper. Det fältarbete på vilken analysen grundar sig utfördes 1986-1988 och en första version av texten skrevs 1989.

En "trygg" uppväxtmiljö Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen

I Storstockholm existerar en välkänd social motsatsställning mellan norr och söder. I innerstaden står de norra "borgerliga" stadsdelarna – Östermalm, i något mindre utsträckning Vasastaden – mot det åtminstone historiskt sett "proletära" Södermalm. Bland förortsområdena och kranskommunerna kontrasterar välmående och stabila områden i norr – Djursholm, Täby, Lidingö, Bromma, för att nämna några få – mot fattigare och socialt mer oroliga områden i söder, som Rågsved, Hallunda och Botkyrka.

Ekeholmsnäs tillhör detta bälte av välbärgade förorter norr om Stockholm. Den landsbygd som under förra seklet helt dominerade geografin finns här till en del ännu kvar. Besökaren kan mötas av sädesfält, ängar och skogsmark. Enstaka bevarade manbyggnader påminner om de stora gårdarnas och jordegendomarnas tid. Under nittonhundratalets början växte de burgna villastäder fram som nu utgör ett karaktäristiskt inslag i bebyggelsen. Små asfalterade vägar ringlar sig fram mellan ofta imponerande trä- eller stenvillor belägna på väl tilltagna tomter. Det första bostadsområdet med flerfamiljshus började byggas på 1940-talet med den begynnande bostadsbristen i Stockholm. Det följdes av flera liknande områden på femtio-, sextio- och sjuttitalen. Här finner man emellertid inte bara hyreslägenheter. Bostadsrätterna utgör som regel ett inte obetydligt inslag. Under 1980-talet har bara ett fåtal nya bostadsområden vuxit fram. Några av dem ger med sina stora moderna villor ett särskilt välmående intryck som bekräftas av befintlig inkomststatistik.

Offentlig service står för ungefär 40 procent av det totala antalet arbetstillfällen. Handeln står för ca 18 procent, kommunikationer för 6,5 procent och den privata tjänstesektorn för 14 procent av antalet arbeten (siffrorna gäller 1987). Enligt kommunal statistik fanns 1987 ca 2 500 arbetsplatser inom varuproduktion, knappt 20 procent av samtliga arbetstillfällen. Inga uppgifter finns om hur stor andel som gällde manuellt arbete, men statistik över pendlingen till och från området antyder att en del av arbetskraften i manuellt arbete var bosatt på annat håll. Ekeholmsnäs karaktäriseras av allt det som ligger i de uttryck som intervjuade familjer ofta

använde för att beskriva sitt egen miljö: det är "ett stabilt område" och erbjuder en "trygg uppväxtmiljö". Förortens sociala profil ska i det följande med hjälp av några grova indikatorer ställas mot profilen hos en kommun i södra Storstockholm, Botkyrka.

Bostäderna. 1985 bodde närmare hälften (48 procent) av Ekeholmsnäs befolkning i småhus, vilket kan jämföras med 32,1 procent i Botkyrka. Drygt 2/3 (69 procent) av dessa villaboende familjer hade vad som betecknas som hög utrymmesstandard – mer än ett rum per hushållsmedlem, kök och ett rum oräknat – mot bara 14,2 procent i Botkyrka.

Inkomstnivån. Den sammanräknade årsinkomsten för förvärvsarbetsande män i Ekeholmsnäs var 1987 cirka 185 000 kronor, för kvinnor ungefär 105 000. Motsvarande siffror för Botkyrka kommun var 104 000 för män och 85 000 för kvinnor.

Socialhjälp. 1987 mottog knappt 3 procent av hushållen i området socialbidrag, men 10,6 procent av hushållen i Botkyrka.

Social stratifiering: Enligt Folk- och bostadsräkningen 1985 hade befolkningen i Ekeholmsnäs respektive Botkyrka följande sociala sammansättning (klassificering enligt SEI-koden):

Ekeholmsnäs karaktäriserades med andra ord i förhållande till Botkyrka av en jämförelsevis svag representation av arbetare (20 procent och 12 procent för män resp. kvinnor mot 43 procent resp. 40 procent i Botkyrka), medan framför allt gruppen högre tjänstemän och personer i ledande ställning var kraftigt överrepresenterad (27 procent och 16 procent mot 10 procent och 5 procent).

Som helhet domineras Ekeholmsnäs av tjänstemannagrupper och karaktäriseras av en ovanligt starkt närvaro av högre tjänstemän och personer i ledande befattningar. Den attraktionskraft kommunen utövar på välbeställda samhällsgrupper både skapar och är själv en produkt av en tämligen stark social selektion av nyinflyttande familjer. Bostadspriserna har blivit så höga (se nedan) att bara de mest välbeställda samhällsskikten kan flytta hit från andra områden. Denna sociala selektion av familjer bekräftar kommunens karaktär av "stabilt" område – homogena och "lugna" uppväxtförhållanden för barnen, skolor utan större sociala problem och med rykte om sig att ge barnen "en god start" i livet¹²³ vilket i sin tur tenderar att öka de högre samhällsskiktens benägenhet att vilja bo just här. Låt oss ta inkomstnivån som indikator: medianinkomsten för dem som flyttade *till*

¹²³ Uttrycken inom citationstecken är hämtade från föräldraintervjuerna.

kommunen från andra kommuner i Stockholms län var år 1984 75 000 kronor, medan medianinkomsten för dem som flyttade *från* kommunen till Stockholms län var 61 000 kronor. Ett särskilt tydligt exempel utgör flyttningsströmmarna till och från Botkyrka kommun söder om Stockholm. *Till* Botkyrka flyttade de minst välbeställda familjerna av dem som lämnade Ekeholmsnäs, under det att Ekeholmsnäs från samma kommun tog emot familjer med höga inkomster: medianinkomsten för de utflyttade var 40 000 kronor och för inflyttade 80 000 kronor.

Förorten ger för den utomstående betraktaren med andra ord ett homogent uttryck. Det hindrar inte att sociala skillnader av betydelse existerar mellan bostadsområden och befolkningsgrupper inom kommunen. Villastädernas magnifika hus från 1900-talets början är eftertraktade objekt på bostadsmarknaden. De flesta består av minst 6 rum och kök och har bostadsytor på över 200 kvadratmeter. Villapriserna har framför allt under senare år stigit mycket kraftigt. Ett normalstort hus med tomt går här knappast att köpa under 2,5 miljoner kronor. De största villorna betingar priser på över fyra miljoner.¹²⁴ I de mest prestigefyllda nybyggda villaområdena är priset för de "mindre" husen om 160–180 kvadratmeter ca 2,5 miljoner kronor och för större villor med runt 260 kvadratmeters bostadsyta ca 3 till 4 miljoner.

I gengäld existerar mindre attraktiva bostadsområden. Lägenhetspriser, inkomstnivå, andel ensamstående föräldrar (dvs. i regel modem, efter skilsmässa) och andel socialhjälpstagare indikerar att framför allt vissa av 1960- och 70-talens flerfamiljshusområden har en låg social status i jämförelse med andra bostadsområden. Det gäller särskilt områden dominerade av hyresrätter. Det finns anledning att framhäva denna differentiering i det lokala samhället. De intervjuade ungdomarna har orienterat sig i ett lokalt socialt landskap där kanske jämförelsevis små skillnader mellan stora och mindre stora inkomster, mellan väldiga och mer normala bostadsytor, mellan stora och små villor eller mellan villor och lägenheter, haft stor symbolisk betydelse och förstärkt de kulturella skillnaderna mellan familjerna.

Två ungdomsgrupper, familjen som forskningsobjekt

I Ekeholmsnäs följdes två grupper av ungdomar, den ena äldre, den andra yngre. Båda utgjordes av deltagare i en ungdomsteaterverksamhet som drevs i kommunal regi. Den äldre gruppen hade fjorton mer eller mindre stabila medlemmar. Av dem intervjuades åtta stycken vid upprepade tillfällen under en tvåårsperiod; två stycken intervjuades två gånger. Dessutom följdes under en period av ett halvår repetitionerna inför en av gruppens

¹²⁴ Uppgifterna om priser här och i del följande grundar sig på samtal med lokala mäklare och på ett studium av villaannonser.

teateruppsättningar. En del av föräldrarna intervjuades. Dessa äldre ungdomar gick alla i gymnasiet, de flesta på treåriga linjer. De kom, med några undantag, från familjer med jämförelsevis starka kulturella intressen och med hög utbildning. Överhuvudtaget verkade ungdomsteatern – och i växande grad för de äldre ungdomar som hållit fast vid sitt teaterintresse – vara särskilt betydelsefull för familjer som tillhörde vad som längre fram ska kallas för den kulturella medelklassen: familjer vars sociala ställning i hög grad vilade på just kultur och utbildning. Den tog naturligtvis emot också andra barn, vilket kommer att framgå av diskussionen längre fram, men det är ändå viktigt att påpeka att de ungdomar vars berättelser och livssituation utgör den viktigaste grunden för den kommande analysen, inte var "representativa" för hela ungdomsmiljön i det lokala samhället. Många av dem uppfattade tvärtom med en viss stolthet sig själva som avvikare från den dominerande ungdomskulturen.

Dessa äldre ungdomar befann sig i en livsfas när den egna första positionsbestämningen i ungdomskulturens sociala värld sedan länge redan var gjord. Några av dem hade experimenterat med olika stilar och identifikationer. De hade inte saknat anledningar att reflektera över sin egen utveckling och familj, över kamrater de hade eller hade mist, eller över de ungdomsgrupper och de ungdomsstilar som fanns närvarande i den lokala miljöns sociala universum. När de senare intervjuerna genomfördes stod de i begrepp att lämna den stabila värld som inramats av hemmet och skolan; det var en uppbrottets tid, präglad av självprövning, oro och funderingar inför framtiden. Uppbrottsstämningen tycktes öka deras behov av – och möjlighet – att få distans till sina familjer. Intervjuerna fick för första gången formen av riktiga samtal.

I dessa senare intervjuer hade också något nytt tillkommit. Några av ungdomarna stod på tröskeln till de sociala fält på vilka de ville pröva att ge sig in. De hade skaffat sig en första bild av, en preliminär karta över, dessa fält och deras hierarkier, och de hade börjat förstå att inträdet var långt ifrån gratis. I synnerhet hade de börjat inse att utbildningskonkurrensen långt ifrån var slut och att deras framtidsplaner tvärtom skulle behöva filtreras av ett ofta svåröverblickbart system av utbildningar med olika värde och prestige. Deras känsla av befrielse över att skolan släppt dem ur sitt grepp balanserades av en delvis pessimistisk realism, som kontrasterade starkt mot det slags allmänna drömmar de kunde ge uttryck för bara ett drygt år tidigare.

Den yngre gruppen var mindre och hade sex fasta medlemmar. Fem av dessa yngre ungdomar intervjuades – i flickornas fall i regel med den bästa väninnan närvarande – vid två tillfällen med ungefär åtta månaders mellanrum. Dessutom följdes under tre månaders tid repetitionerna av en teaterpjäs som gruppen improviserade fram. Föräldrintervjuer gjordes i alla familjer.

Den yngre gruppen skilde sig från den äldre framför allt genom medlemmarnas ålder. Alla gick i 7:e klass. De hade, till skillnad från de äldre ungdomarna, ännu inte på allvar börjat röra sig från den egna familjen in i en relativt självständig ungdomsvärld. Familjerevolternas tid hade ännu inte börjat. De delar av intervjuerna som rörde rent faktiska förhållanden, som fritidsaktiviteter eller semesterresor med familjen, kunde genomföras utan

svårighet. Däremot kunde de intervjuade inte förstå frågor som i någon mening förutsatte en viss distans till deras egen familj eller uppväxt. De regelrätta intervjuerna med ungdomarna i den yngre gruppen blev därför betydligt fattigare innehållsligt än dem med de äldre ungdomarna.

Därutöver intervjuades under en period av drygt två år en rad andra ungdomar och i ett flertal fall också någon av deras föräldrar. Många var vänner eller bekanta till ungdomarna i de två grupperna, andra kom från helt andra sociala skikt. Avsikten med dessa intervjuer, vilka var mer eller mindre ambitiösa och som kunde ha genomförts mer systematiskt än vad som blev fallet, var att skapa en mer allmän bild av förhållanden som kom upp i de intervjuer med två grupperna på teatern som här utgör det egentliga materialet. Med sju av dessa ungdomar gjordes längre intervjuer vilka berörde alla de områden som behandlades med de ungdomar vilka följdes under längre tid. Kortare intervjuer gjordes med tolv andra ungdomar, samt en kollektiv intervju med fyra medlemmar av en rollspelsförening i Ekeholmsnäs. Vidare intervjuades socialarbetare, skolkuratorer och fritidsledare, men dock inga lärare.

Intervjuerna och den deltagande observationen gjorde ett förhållande synligt som i efterhand kan förefalla alltför självklart för att behöva påpekas. Att förstå de enskilda ungdomarnas förhållande till skolan, fritiden, kamraterna och framtiden var oskiljbart från att förstå vad deras familjer ägde för tillgångar i ordets vidaste mening: de ekonomiska villkor de levde under, den i hemmet och i familjemedlemmarna själva nedlagda kulturen, föräldrarnas och syskonens utbildning, sociala kontakter, erfarenheter från och förmåga att handskas med olika sociala världar. Att föräldrarna gått på universitet, rest i främmande länder, genom sina arbeten visste att handskas med offentlig eller privat byråkrati, kände sig säkra i kulturens värld, hade släkt, vänner och bekanta inom skilda verksamhetsområden – allt kunde fungera som en mer eller mindre synlig tillgång, en "säkerhet", för att låna ett uttryck från bankväsendet. Barn från familjer med stora och varierade tillgångar hade god täckning för sina insatser i skolan, för de intressen de ville utveckla och för sina satsningar på framtida utbildning och karriärer. Det kulturella intresse – eller den kulturella ambition – som uttrycktes i deltagandet i ungdomsteatern kunde exempelvis få helt olika färg beroende på om föräldrarna verkligen ägde eller om de saknade kulturell kompetens. På samma sätt kunde de äldre ungdomarnas försök att orientera sig på de sociala fält på vilka de ville inträda underlättas av föräldrarnas kunskaper och kontakter.

Familjen slutade emellertid sällan med föräldrarna och syskonen. Kärnfamiljen var i de flesta fall bara en del av den större enhet som utgjordes av släkten: far- och morföräldrar, föräldrarnas syskon, kusiner. Ungdomarnas bilder av sig själva och deras sociala utblickar – till exempel uttryckta i deras föreställningar om sin egen framtid – byggde framför allt på den värld de kände till och fått inblick i.¹²⁵ Att en sällan träffad släkting var läkare, kunde

¹²⁵ Sökandet efter det som överskrider familjen – huvudsakligen artikulerat i och förmedlat genom ungdomskulturen och media – kunde givetvis spela en mycket viktig roll i den egna

räcka för att familjen och ungdomarna själva skulle ha en välinformerad uppfattning om vilket slags satsning en sådan yrkesbana förutsätter. I familjer som var välförsedda med detta slags sociala tillgångar kunde på så sätt en rad olika yrkesbanor ingå i framtidshorisonten som en möjlighet att bejaka eller förkasta. På samma sätt blev många av föräldrarnas värderingar och förhoppningar begripliga först när deras egen livshistoria och egen familj inkluderades i bilden. Ett exempel är det förvånande intresse för teater hos modern i en i övrigt på erkänd kultur fattig familj, vilket uppenbarligen bidragit starkt till att sonen sökt sig till ungdomsteatern – ett intresse som hängde samman med att modern i sin ungdom beundrat en kusin som sysslat med teater.

Efterhand framstod med andra ord ungdomarnas förhållande till familjen, skolan, fritiden, ungdomskulturen och sin egen framtid allt mindre som ett självständigt forskningsobjekt. De levde visserligen i hög grad nutiden, men inom dem själva levde samtidigt deras familjers historia.¹²⁶ Detta är ett förhållande som får metodiska konsekvenser. Avsikten var från början att göra få och begränsade föräldraintervjuer. Under arbetets gång framstod det emellertid alltmer klart att ungdomarna själva var en otillräcklig källa för kunskap om familjen, inte minst därför att de gav en bild av den som präglades både av att de själva tillhörde den och av deras då aktuella relation till den.¹²⁷ Föräldraintervjuer kom därför att bli ett nödvändigt komplement till samtalen med ungdomarna, men tyvärr också ett redskap som introducerades alltför sent för att utnyttjas systematiskt.¹²⁸

utvecklingen. Till ungdomsteatern sökte sig exempelvis ibland ungdomar för vilka teatern fungerade som viktig motvikt mot föräldrahemmet, "ett andra hem". I intervjuerna med ungdomar i och utanför teatern var det dock slående att den värld som familjen representerade var så avgörande för vad ungdomarna uppfattade som någorlunda realistiska möjligheter och vad de uppfattade som "drömmar".

¹²⁶ Denna senare aspekt fick en tydlig illustration i intervjuerna, gjorda med ett drygt års mellanrum, med en flicka som i första intervjun befann sig i en fas av revolt och uppgörelse med familjen, men vid tidpunkten för den andra intervjun föreföll ha gjort upp med sin egen revolt. En analys som bara byggt på den första berättelsen hade haft alla chanser att överbetona brottet med familjen och missa kontinuiteten i familjens sociala reproduktion.

¹²⁷ Denna senare aspekt fick en tydlig illustration i intervjuerna, gjorda med ett drygt års mellanrum, med en flicka som i första intervjun befann sig i en fas av revolt och uppgörelse med familjen, men vid tidpunkten för den andra intervjun föreföll ha gjort upp med sin egen revolt. En analys som bara byggt på den första berättelsen hade haft alla chanser att överbetona brottet med familjen och missa kontinuiteten i familjens sociala reproduktion.

¹²⁸ De hade till exempel varit önskvärt med åtminstone två intervjuer med visst tidsmellanrum, eller att om möjligt intervjua modern och fadern var för sig.

FÖRÄLDRARNAS YRKEN¹²⁹

Den äldre gruppen, 2:a och 3:e klass i gymnasiet

"Övre medelklassfamiljer":

- I flicka; far civilingenjör, mor hemmafru
- II flicka; far läkare, mor läkare
- III flicka; far arkitekt, mor sekreterare
- IV pojke; far läkare och docent, mor litteraturhistoriker

"Medelklassfamiljer"

- V flicka; mor mellanstadielärare, frånskild; far jurist
- VI pojke; far tekniker i offentlig sektor, mor sekreterare i privat sektor
- VII flicka; far tekniker off. sektor, mor tjänsteman i mellanställning i off. sektor, politiskt aktiv

"Lägre medelklassfamiljer":

- VIII pojke; far yrkeslärare, mor vaktmästare
- IX pojke; mor utbildad lärare praktiska ämnen, frånskild; far tekniker
- X pojke; mor undersköterska, frånskild; far försäljare

Den yngre gruppen, 7:e klass, högstadiet

"Övre medelklassfamiljer":

- X pojke; far direktör i större företag; mor direktörssekreterare
- XI pojke; far civilingenjör, direktör i större företag; mor lågstadielärare
- XII pojke; mor egen företagare, frånskild; far direktör
- XIII flicka; mor, journalist, frånskild; far ekonomidirektör i större företag

"Medelklassfamiljer":

- XIV flicka; mor socialassistent; frånskild; far högre tjänsteman i offentlig sektor

Övriga ungdomar med vilka en eller flera längre intervjuer gjordes:

- XV flicka; gymnasist; mor lågstadielärare, frånskild; far egen företagare, ej akademiker
- XVI pojke, gymnasist; far marknadschef i medelstort företag; mor högstadielärare
- XVII pojke, gymnasist; mor vårdbiträde frånskild; far tjänsteman i mellanställning i företag i privat sektor
- XVIII flicka, 7:e klass; far högre tjänsteman i offentlig sektor, mor socialassistent
- XIX pojke, 7:e klass; far tjänsteman i mellanställning i privat sektor, mot bildlärare
- XX pojke, 7:e klass; far postsorterare; mor hemmafru
- XXI flicka, 7:e klass; mor vårdbiträde, aldrig gift el. samboende

¹²⁹ I den följande texten har i regel bara den romerska siffran använts för att ange intervjuцитats ursprung. I de fall det inte av sammanhanget framgår om citatet gäller en föräldrintervju eller en intervju med barnet, har förutom den romerska siffran också föräldrarnas yrke angivits.

Familjernas ekonomiska, kulturella och sociala tillgångar

Det mest särskiljande för de familjer som bör föras till vad som här med ett vagt uttryck ska kallas för "övre medelklassen" var mängden av deras samlade ekonomiska, kulturella och sociala tillgångar. Ungdomarnas föräldrar kunde vara jurister, läkare, civilingenjörer, företagsledare, egna företagare med eller utan akademisk examen, universitetslärare, forskare eller journalister och mediefolk som nått högre positioner. Det var familjer som ägde tillräckligt omfattande tillgångar för att inte föras samman med andra grupper inom medelklassen, exempelvis tjänstemän i mellanställning, högstadie- och klasslärare eller sjukskötare.

Familjerna inom denna övre medelklass hade vissa saker gemensamt, medan andra skilde dem åt. Ekonomisk välmåga – förmögenhet, höga inkomster – var, det bör understrykas, bara en tillgång bland flera och den förde långt ifrån automatisk med sig andra tillgångar. Alla familjer ägde vad föräldrarna i intervjuerna ibland kallade för en "tryggad ekonomi". För vissa av dem betydde detta emellertid inte att de på något utmärkande sätt var ekonomiskt välbeställda. Deras inkomster låg inte väsentligt mycket över många andra samhällsgruppers. Föräldrarna kunde i intervjuerna understryka att de inte hade råd att ge barnen alla de skidresor och märkeskläder som åtminstone påstods vara vanliga i det lokala samhället. De hade inte sällan en mer asketisk livsstil där slalomresorna i alperna ersatts av fjällvandringar och cykelturer.

Andra familjer var däremot mer eller mindre förmögna. Avgörandet om barnen skulle få nya märkeskläder till hösten var för dem inte en ekonomisk fråga, utan mer en fråga om uppfostran och lämplighet. Familjen kunde äga två bilar, en mindre, använd av modern, och en större som fadern tog med sig till arbetet. Segelbåtar, sommarstugor och utlandsresor med barnen under stora helger var inte ovanliga.

Det är svårt bedöma den jämförelsevis starka ekonomiska ställningens fulla betydelse för barnen. De goda inkomsterna innebar som regel att en rad aktiviteter alltid var möjliga, även om de aldrig förverkligades. Att segla om sommaren var inte – ens för de familjer som aldrig seglade – uteslutet ur det möjligas värld. Man kunde alltid reflektera över om barnen skulle skickas på språkkurser utomlands. Många barn fick det viktigaste av vad de ansåg sig behöva, utan att behöva tjäna ihop pengar själva: datorer, mopeder, språkresor, fjällresor, skidor, skridskor, märkeskläder. Man levde i allt väsentligt i en värld utan ekonomiska hinder. Ungdomar i särskilt förmögna familjer blev säkra bedömare av vilket exakt materiellt värde kläder, bostäder, bilar, båtar och liknande representerade och använde sina kunskaper som social måttstock. De visste att med viss nedlåtenhet skilja ut de riktigt förmögna från de mindre förmögna:

Dom andra var ganska mycket... så där i 35–40-årsåldern, ja äldre, som hade skrapat ihop lite pengar då och ville, ja dom hade köpt en båt. (XII, 13 år, som berättar om deltagarna på en skepparkurs han nyligen gått)

Att ekonomiska begränsningar relativt sällan gjorde sig påmind i det dagliga livet bidrog till att skapa en långt ifrån alltid särskild medvetet artikulerad föreställning om världens tillgänglighet, en känsla av att kunna välja eller välja bort aktiviteter och engagemang, vare sig det handlade om segling, tennisspel, danslektioner eller slalomresor, vilken starkt kontrasterade mot de mindre bemedlade ungdomarnas upplevelse av hinder och svårigheter. I intervjuerna kunde ungdomarna från dessa välbärgade familjer förklara antingen att de mycket väl kunde klara sig i livet utan särskilt mycket pengar eller att de tvärtom ansåg höga inkomster vara nödvändiga för ett innehållsrikt liv. Men bakom dessa oförenliga ställningstaganden låg en likartad relation till världen, en habitus, grundad på en gemensam erfarenhet, enligt vilken den egna personen alltid hade självklar rätt att förverkliga sig själv och sina intressen, att välja vad hon är, vad hon kan göra och vad hon ska intressera sig för. Vad som skiljde barnen från familjer med blygsammare ekonomiska tillgångar från deras kamrater från de högre skikten var därför aldrig bara bristen på pengar. Det var också deras i kroppen nedlagda känsla för sparsamhet, deras tysta accepterande av små omständigheter och deras underkastelse under och föregripande av ekonomiska begränsningar. Särskilt de övre medelklassungdomar som tillhörde familjer med anciennitet inom klassen kunde i intervjuerna berätta om sin irritation över eller rent av förakt för den "småaktighet", den brist på "vyer" (I; sagt om en tidigare väninna ur lägre samhällsskikt) och den självpåtagna försiktighet som enligt deras mening karaktäriserade en del av deras vänner när det gällde exempelvis den ekonomiska planeringen av terrailresor eller diskussioner om hur intjänade pengar under sommaren skulle hanteras:

Han är så, vad ska man säga... sparsam. Varenda idé man hade om vart vi skulle resa och så, så tyckte han bara att "nä, det blir för dyrt". Han har ju mer pengar än jag. [...] Att jag jobbar extra, det är ju för att kunna göra sånt, resa och så. Man ju inte spara bara för att spara, då vore det ju ingen idé. (IV om en planerad terrailresa tillsammans med X)

Jag kan inte med folk som är snåla. Det går inte att tänka på pengar jämt. (XIII; sagt om en tidigare väninna från ett lägre samhällsskikt).

Förhållandet till pengar var viktigt, men också pengarna själva. De mer välbeställda familjerna, och i synnerhet de som stod den ekonomiska polen nära, kunde manifesteras sin välmåga genom att förse barnen med märkeskläder eller ishockey- och slalomutrustningar, ta med dem på långväga resor under loven eller låta dem bjuda sina vänner på storartade fester i hemmet.

Dessa slags mått på välstånd, på graden av naturlig hemortsrätt i den lokala miljön, var synliga för alla och erbjöd ett svårbehandlat problem för ungdomar ur familjer vars små ekonomiska resurser inte balanserades av innehav av kulturella tillgångar. De kunde berätta att de skämdes för att aldrig skicka julkort till sin egen skolklass från avlägsna platser, att de ogärna skjutsades i sina föräldrars bil till skolan eftersom den inte var ny eller av rätt märke, eller att sommarlovet kunde förvandlas till ett veritabelt test på den egna familjens värde. Om man inte seglade borde man åtminstone åka till sommarstugan; att gå hemma var inte fint. För de särskilt välbeställda familjerna ingick i årscykeln vissa återkommande evenemang som barnen talade med varandra om och kunde jämföra: utlandsresor under jul- och nyårshelgerna, skidresan på vintern, sommarens semesterresa, vistelsen vid familjens lantställe, ibland segelturen i familjens egen båt.

De materiella resurserna gjorde det också möjligt för många av övre medelklassungdomarna att tidigt utveckla en känsla för distinktioner inom olika smakområden. De kunde exempelvis göra gällande att de för länge sedan överskridit det enkla krav på att bära "märkeskläder" som allmänt påstods gälla inom mainstreamkulturen i Ekeholmsnäs:

Det är löjligt. Det är ju inte märket som spelar någon roll. Jag vill ha kläder med kvalitet. Man märker ju om folk är illa klädda helt enkelt. (XII).

Dom har ju ingen smak egentligen. Inte vad jag menar med smak. Inte genomtänkt (I; sagt om klädval bland mainstreamungdomen i Ekeholmsnäs)

Den känslan för det "genomtänkt" och vackert möblerade hemmet som ungdomar ur övre medelklassfamiljer med anciennitet lärde sig utveckla förutsatte också en ekonomisk situation som tillät att nyinköpta möbler eller föremål noga utvalts för att harmoniskt passa in i den estetiska helhet hemmet utgjorde. Liknande kunskap om distinktioner kunde finnas på helt andra områden. En i övrigt föga bilintresserad gymnasist kunde exempelvis avfärda märket BMW som en bil som ekonomiska uppkomlingar gärna höll sig med för att visa att "de har gott om pengar" och istället rekommendera "den större Citroenen" (IV) – båda bilar vars pris sannolikt ställer dem utanför det möjligas horisont bland mindre välbärgade familjer.

De ekonomiska resurserna var med andra ord ett nödvändigt villkor för familjernas ställning och bestämde hur den sociala horisont såg ut med vilken barnen växte upp. Men de utgjorde bara en – och ibland en mindre iögonfallande – aspekt av deras samlade tillgångar. Alla de intervjuade familjerna i det som här kallats "övre medelklassen" förfogade dessutom, i varierande utsträckning, över en mängd andra resurser, ibland lika påtagliga som de ekonomiska, ibland svårare att definiera.

Föräldrarnas höga utbildningsnivå utgjorde en sådan tillgång. Att fadern, och ofta också modern, ägde en universitetsutbildning och inte sällan en lång

sådan med examen från prestigefyllda institutioner som Tekniska högskolan, Handelshögskolan eller Karolinska institutet, innebar att de var jämförelsevis välinformerade om utbildningssystemets labyrinter och visste att bedöma både vad som faktiskt krävs för att söka sig fram på olika vägar inom det och vilket relativt värde olika utbildningar och institutioner har. Kunskaperna om utbildningssystemets tillstånd var givetvis alltid mest aktuella i familjer som yrkesmässigt stod detta system särskild nära, till exempel som forskare. I ett fall i den yngre gruppen kunde fadern exempelvis resonera om fördelarna och nackdelarna med att läsa teknisk fysik på KTH i Stockholm jämfört med på universiteten i Uppsala och Linköping.

Vanan att orientera sig inom utbildningssystemet innebar att veta att utnyttja dess möjligheter. När en av flickorna i den äldre gruppen kände sig skoltrött i början av gymnasiet, ordnade familjen, efter långvariga diskussioner om dotterns framtidsplaner, med ett strategiskt byte till 2-årig social linje, vilken bedömdes som bättre bland annat ur konkurrenssynpunkt. I ett annat fall lyckades familjen genom att för sonen välja en sällsynt men dock existerande linjevariant i gymnasiet tvinga fram en flyttning till en annan och prioriterad gymnasieskola. Intervjuade kuratorer i Ekeholmsnäs skolor kunde berätta att familjerna alltid utgjorde en mycket stark påtryckargrupp på skolan. Man reagerade när allt inte gick till som man ansåg att det borde gå till. Om skolans tjänstemän längre ner i beslutshierarkin inte rättade sig efter kritiken, vände man sig inte sällan till rektor eller rent av till kommunens skolpolitiker. Ett intryck i föräldraintervjuerna var emellertid att familjer inom den kulturella medelklassen – vilka själva stod närmare utbildningssystemet och dess värden – var mer disponerade att låta lärarna sköta skolans angelägenheter, än familjer som befann sig nära en privat, ekonomisk samhällelig pol.

Med en hög utbildningsnivå följde i regel jämförelsevis starka kulturella tillgångar. De mest kultiverade familjerna förmedlade till sina barn en "känsla" för kultur som andra ungdomar bara mödosamt och mot de flesta odds kunde erövra på egen hand. De mest bildade bland de äldre ungdomarna ägde ett socialt mycket sällsynt förenat intresse för traditionell finkultur – teater, klassisk litteratur, konstmusik, konst – och för nya kulturgenrer med pretention på legitimitet som rockmusik, serier, avantgardefilm. De gick på Dramaten men också på fria teatergrupper, på Konserthusen men också på den avancerade rockmusikens ineställen. Särskilt differentierat var kanske intresset för modern musik som kunde omfatta allt från 50-talsrock, blues och jazz till punk, world och hip hop. Kulturen var för dessa ungdomar i hög grad ett program, något de var i full färd med att skaffa sig. Deras eklektiska hållning – blandningen av stilar och traditioner – kontrasterade mot de starka antipatier och sympatier som fanns hos andra ungdomsgrupper. Typisk var exempelvis deras hållning till den traditionella motsatsställningen mellan syntmusik och hårdrock: de ansåg båda kunde vara bra. Denna eklekticism

var bara en sida av den distans till världen som tycktes utgöra en grundsten i övre medelklassungdomarnas habitus och som kort ska diskuteras senare.

De ungdomar som ägde detta slags naturliga hemortsrätt i kulturens värld var emellertid få. Det dominerande skiktet av välutbildade övre medelklassfamiljer i Ekeholmsnäs hade visserligen kulturen på programmet. De följde hjälpligt med i kulturlivet och besökte då och då erkända kulturella institutioner. Och de uppfattade sig som "kulturellt intresserade", i synnerhet i jämförelse med den ekonomiska medelklass som också var väl företrädd i området. Men deras reella kulturella praktiker föreföll i regel svagt utvecklade. Få av dem läste exempelvis regelbundet nya svenska författare gjorde anspråk på att ha inblick i teaterlivets utveckling. De befann sig i synnerhet på tämligen långt avstånd från kulturella produktionsfält, dvs. från de människor som producerar kultur. För den av den äldre teatergruppens medlemmar som bestämde sig att satsa på teatern och som i slutet av gymnasiet började sitt inträde i kulturens värld, blev mötet med kulturens människor chockartat: den av den egna familjen förmedlade kulturella kompetensen räckte inte långt i den värld i vilken hon nu inträdde. Särskilt stort föreföll avståndet vara till de mer etablerade intellektuella familjer eller konstnärsfamiljer hon kom i kontakt med genom vännerna i den nya skola hon sökt sig till.

Många är väldigt intellektuella, har läst mycket och är väldigt insatta i dagens politik, och historia... och dom kan ganska mycket, tycker jag [...] dom som sitter och diskuterar djupa saker. Men då känner jag mig i underläge, för jag har inte stimulerats så mycket på den sidan och det är det jag saknat hos mina föräldrar. Dom har liksom inte satt Kafka i mina händer, ungefär va. Jag har inte läst Kafka och jag har inte läst tidningarna särskilt mycket. Jag är inte så jävla insatt. [...] Jag förstår dom, men de är nya för mig. Det är faktiskt skillnad i att ha bott på Söder mot att ha bott i Ekeholmsnäs hela sitt liv. Och särskilt då an ha haft sådana föräldrar som har haft... ja, fria jobb och tagit med en på resor och... ja, som är lite flippriga, lite bohemtyper så där. (II)

Liknande distinktioner gjorde den medlem av den äldre teatergruppen som kom från den familj som sannolikt ägde mest anciennitet inom klassen:

Just regissörer, författare och så, dom bor inte i Ekeholmsnäs i särskilt stor utsträckning... konstnärer... utan dom bor då på Söder eller i stan. Så jag tror Ekeholmsnäs är just för uppkomlingar och för vanliga borgerliga. (IV)

Men även om den kulturella kompetensen – i betydelsen av kunskap om vad som produceras av de kulturella produktionsfälten och social närhet till dessa fält själva – hos den högutbildade övre medelklassen föreföll vara mindre än vad som kunde förväntas, kvarstår att familjerna till sina barn förmedlade en grundläggande tro på kultur som sådan. Denna spontana uppslutning kring kulturella värden – litteratur, teater, film, konst, klassisk musik – skilde dem

både från lägre sociala skikt och från de fraktioner inom medelklassen som stod en ekonomisk social pol nära. I följande intervju citat beskriver en av flickorna i den äldre teatergruppen spontant avståndet mellan å ena sidan den egna miljön och å andra sidan dels lägre klasser, dels de ekonomiska uppkomlingarna inom medelklassen i en annan utpräglad övre medelklassförort till Stockholm (här kallad Villaholmen):

Dom /vänner från landet, i närheten av familjens sommarstuga/ är Svensson, dom ska ha senaste bilen och dom ska ha... [...]. Vi i Ekeholmsnäs, vi är intellektuella, förstår du? /Sagt med viss ironi/ Många är välutbildade och väldigt belästa och sätter kulturen högt Det gör många, det tror jag i varje fall. [...] Dom på Villaholmen, dom har väl fint och går på Dramaten ibland så där, men dom snackar aldrig om kultur direkt. (II)

Tron på Kulturen visade sig inte minst i den naturlighet med vilken flickor ur den övre medelklassen sökte sig till högskoleutbildningar och yrkesområden där en vagt definierad, allmän kulturell förmåga utgör en viktig grundval för rekryteringen, exempelvis inom media, kultur och kulturförmedling.

Övre medelklassungdomarna besatte också kulturella tillgångar av ett mer allmänt slag. I synnerhet flickorna utvecklade en estetisk kompetens som både blev ett viktigt instrument i deras egen bedömning av världen och ett verktyg med vilket de kunde påverka sin omgivning. Deras "stil" hade utvecklats genom ett slags förening av en traditionell stilkänsla som hämtats från hemmet, dvs. i regel från mamman, och en känsla för distinktioner de förvärvat under högstadietidens mer eller mindre allvarliga lek med subkulturella stilar. Den tillät djärva och överraskande effekter på eller över gränsen till vad som kunde uppfattas som smaklöst och chockerande, åtminstone i Ekeholmsnäs miljö, blandade med en viss dyrbar elegans eller med en genomtänkt enkelhet. Det var en klädstil som refererade till andra klädstilar och satte en ära i att alltid överskrida dem. Den ville vara "personlig" och avsåg att avgränsa sig mot den uniformitet och den underkastelse under kollektivet som andra ungdomsgruppers sätt att klä sig bar vittnesbörd om. Denna klädsel fungerade till och med inom teatergruppens lilla kollektiv som ett slags kontinuerlig kommentar både till de mer mainstream-orienterade flickornas ängsliga försiktighet och till den självpåtagna neutraliteten och tråkigheten i sätten att klä sig hos ungdomarna från lägre sociala skikt.

En kanske mer handfast tillgång utgjordes av den språkliga behärskningen. De intervjuade ungdomarna från övre medelklassen var alla utpräglat "verbala". De talade gärna och de hade utvecklat en sällsynt förmåga att anpassa språket efter den samtalssituation de befann sig i, efter den marknad på vilken deras språk skulle figurera. De enskilda intervjuernas ibland lågmälda, förtroliga, sökande tonfall kunde i en annan situation bytas ut mot distansering och abstraktioner. Telefonsamtal med främmande kunde vara

artigt avvaktande eller artigt avvisande, beroende på vem man talade med. Ett av de många men oftast använda registren bestod i att med hjälp av enfaser, upprepningar och tonhöjdsskiftningar göra det man sade intressant och värt att lyssna till. Detta aningen jargongbetonade språk fick effekten att ungdomarna från lägre skikt i teatergruppen ofta självmant tystnade. De besatte inte de språkliga medlen att göra det ville säga intressant. En annan språklig teknik bestod i att snabbt gå från det konkreta eller personliga till det abstrakta eller opersonliga eller i motsatt riktning, att snabbt retirera till ett allmänt plan när det personliga riskerade att bli alltför avslöjande eller att ibland med personliga detaljer eller bekännelser förgylla det distanserande språk man använde för att skydda för insyn. Detta slags språkfärdighet fungerade som en tillgång just genom att den gjorde det möjligt att tala på olika scener, på olika marknader.

Oskiljbart från de ekonomiska och de kulturella, förkroppsligade, tillgångarna, förfogade övre medelklassfamiljerna över ytterligare ett slags resurser, nämligen ett nätverk av släkt, vänner och kontakter. Familjens nätverk av kontakter utgjorde givetvis i en mening en stor del av den "miljö" ungdomarna levde i och som format och formade dem – söndagsutflykter familjen arrangerat, kalas de varit bjudna till, middagar de suttit med på, konversationer de lyssnat till, vuxna de mött som representerat olika yrken och i regel jämförelsevis höga samhällspositioner (och som därmed gjort dessa positioner mindre avlägsna), andra barn och ungdomar de träffat genom vänfamiljer och som seglat, ridit, spelat tennis, gått på konstskola och musikskola, eller varit utbytesstipendiater i USA. Men detta nätverk kunde ofta mobiliseras i de uppfostrandestrategier familjen utvecklade. En medlem i den äldre gruppen brukade under somrarna vistas hos vänner till familjen på en stor lantegendom i ett annat land och kunde berätta både om de språkkunskaper han på naturlig väg skaffat sig och om de sällsynta inblickar han fått i det främmande landets kultur, högre utbildningssystem och politiska liv. När en av flickorna i den äldre teatergruppen blev akut skoltrött och ville sluta skolan i förtid, ordnade fadern med hjälp av den gammal studiekamrat en tillfällig lärlingsperiod på en landsortstidning och med hjälp av en annan kontakt en bostad på den ort denna tidning utgavs. När en interrailresa planerades av en av ungdomarna i samma grupp, blev några dagar i Paris och dess omgivning naturliga:

Efter det så blir det nog min kompis lantställe, för hennes morföräldrar är svenskar, men flyttade ner till Frankrike för länge sedan så dom är fransmän, om jag säger så. Så dom har ett lantställe som vi ska vila upp oss på. Sen så åker vi till Paris och bor i hennes morföräldrars lägenhet där en vecka. (IV)

Exempel av detta slag kunde mångfaldigas, men bör å andra sidan inte övertolkas. Det nätverk av kontakter som en familj kunde utnyttja var produkten av familjens sociala historia och denna historia varierade starkt

mellan familjerna. Familjer med liten anciennitet inom klassen hade i regel mindre av detta slags sociala kapital.

Hemmen och det lokala sociala rummet

Familjernas jämförelsevis goda ekonomiska ställning utgjorde i ett väsentligt avseende en grundval för hela deras tillvaro. Den var, som regel, en förutsättning för att de överhuvud taget skulle kunna bo i ett av de områden i Storstockholm där villa- och bostadsrättspriser är som högst.¹³⁰ De bodde därmed också, utan att behöva vara särskilt medvetna om saken, i en socialt sett starkt selektiv miljö, i vilken lägre sociala samhällsgrupper är så gott som frånvarande. De behövde inte umgås med eller ens hysa sympati för sina grannar, men familjerna i husen bredvid var ändå i regel deras sociala likar. En av de intervjuade familjerna, där fadern var läkare och forskare och modern hemmafru, omgavs av familjer där fäderna var, i tur och ordning, läkare, jurist, läkare, civilingenjör samt högre tjänsteman i ett statligt verk. En så hög grad av social homogenitet existerade dock förmodligen bara i de mest prestigeladda villaområdena. I mindre selektiva områden gick det alltid att hitta en eller flera familjer med mer vanliga medelklassyrken – lärare, tjänstemän på mellannivå, sjuksköterskor – och åtminstone i undantagsfall familjer ur lägre medelklassen eller i arbetaryrken. Denna mycket relativa sociala heterogenitet i förening med de långt ifrån obetydliga sociala skillnaderna inom övre medelklassen var emellertid tillräcklig för att många av de intervjuade familjerna kunde uppfatta sin omedelbara omgivning som tämligen blandad ("här bor alla slags människor").¹³¹ Paradoxalt nog gick denna föreställning om social heterogenitet ofta hand i hand med samma familjers försäkran att området var "tryggt" för barnen just därför att det var homogent. De högst utbildade föräldrarna, och i synnerhet de med rent intellektuella eller kulturella yrken, brukade däremot inte sällan, och i regel med ett visst beklagande, erkänna att deras bostadsområde inte var särskilt blandat, men ofta med tillägget att de hade bra litet med grannarna att göra utan umgicks på annat håll. Det är svårt att avgöra om denna pretention var riktig. I de äldre villaområdena – där inslaget av barnfamiljer var mindre och de stora husen och tomterna bidrog till att skapa en atmosfär av avskildhet – tycktes

¹³⁰ Även familjer som bodde i de mest prestigeladdade och dyra områdena i Ekeholmsnäs kunde ha ärvt sina bostäder eller för länge sedan betalat av sina villalån; de behövde därför inte ha särskilt stora inkomster för att bo kvar. För nyinflyttade familjer krävdes däremot betydande inkomster eller en viss förmögenhet.

¹³¹ Även familjer som bodde i de mest prestigeladdade och dyra områdena i Ekeholmsnäs kunde ha ärvt sina bostäder eller för länge sedan betalat av sina villalån; de behövde därför inte ha särskilt stora inkomster för att bo kvar. För nyinflyttade familjer krävdes däremot betydande inkomster eller en viss förmögenhet.

emellertid grannkontakterna vara mindre utvecklade och en större formalism gälla i umgänget mellan grannar än i de nybyggda villaområdena.

Bostadsområdenas sociala homogenitet var under alla omständigheter betydelsefull för barnen. Chansen att de bland kamraterna i bostadsområdet skulle få en vän som tillhörde ett helt annat samhällsskikt var nästan obefintlig. När de besökte varandras hem, mötte de likartade miljöer, låt vara att de kulturella och ekonomiska skillnader som fanns ändå kunde upplevas som mycket betydelsefulla. Nästan alla kamrater bodde i villor. Till villorna hörde tomter med trädgårdar där barnen kunde vistas. Det var en självklarhet att alla hade ett eget rum. Ofta fanns därutöver ett lekrum barnen kunde förfoga över.

Barnen tenderade att uppfatta hemmens rymlighet som normal. Klasskamraters eller vänners mindre hus, radhus eller mindre lägenheter kommenterades ofta som avvikande ("dom har ganska litet") och ibland nedsättande ("dom bor fem personer i en tvåa eller nåt sånt"). Omvänt kunde barn som bodde i mindre lägenheter berätta om sin familjs bostad som ett slags stigmata som gjorde att de undvek att bjuda hem kamrater. De ville inte utsätta vänskapen för detta slags värdering.

Betydelsen av bostädernas storlek ska varken överskattas eller underskattas. I det lokala samhället var villornas och lägenheternas storlek ofrånkomligen ett av de mest synliga uttrycken för skillnader i ekonomisk och social status. De ägde ett symbolvärde som ungdomarna kunde hantera på olika sätt i olika situationer: som något att skryta med det, förhålla sig ironisk eller kritisk till, ta avstånd från. Det fanns givetvis ungdomar som umgicks mycket med varandra trots att deras familjer hade olika bostadsstandard och åtskilliga av de intervjuade ungdomarna förnekade att sådana förhållanden skulle påverka deras kontakter med andra. Men detta var knappast hela sanningen. Alla ungdomar, och särskilt de äldre, kunde berätta utförligt om upplevelsen av andras hem. Det viktigaste inslaget i dessa berättelser var det slags estetiska sociala orientering som ska diskuteras längre fram, men man återkom också nästan alltid till bostädernas storlek. Den kroppsliga erfarenheten av förflyttningen från den egna familjens stora, luftiga hem till andra familjers mindre, "trånga", "mörka" bostäder var samtidigt också en fysisk erfarenhet av social utvaldhet och åtskillnad.

Kanske ligger betydelsen av de stora bostäderna inte minst på detta mer svårångade plan: i det kroppsliga förhållandet till rummet. En fränksild ensamstående mor (XIII) kunde berätta att en av de svåraste sakerna att acceptera för dottern hade varit de drastiskt minskade bostadsytor som följde på de förändrade ekonomiska villkoren efter skilsmässan. Vanan att röra sig på stora ytor levde kvar i dotterns kropp. För de äldre ungdomarna kunde bostädernas rymlighet, i likhet med den ålderdomliga charm många äldre villor ägde, just framstå som ett livsvärde de inte kunde klara sig utan när de själva i framtiden skaffade sig bostad. De stora utrymmena tycktes vara

oskiljaktigt förenade med ett centralt inslag i den habitus som oftast – och i mer eller mindre hög grad – utmärkte både barn och vuxna inom den övre medelklassens familjer: upprätthållandet av distans till världen och andra. Barnens tillgång till egna rum, i egenskap av privata rum åtskilda från de stora gemenskapsutrymmena, tycktes bidra till det slags formalism som var osynligt närvarande i vardagslivet och vars yttersta mening föreföll vara att just upprätthålla skillnaden mellan det privata, hemmet och "personen" å ena sidan och samhället, andra familjer och andra människor å den andra. På samma sätt som det artiga hälsande och de formella procedurer som oftast iaktogs vid hemmets dörr inskräpte betydelsen av gränsen mellan hemmets privata avskildhet och yttervärlden, kunde de mer eller mindre tydligt formulerade reglerna för hur man uppträdde utanför det egna rummet bidra till en åtskillnad mellan det personliga och det offentliga i ungdomarnas förhållande till sitt eget hem. Vardagsrummet och matsalen var områden där man – särskilt vid de tillfällen familjen hade gäster – måste veta att "föra sig", hälsa, konversera, inte börja äta före de andra, kort sagt, lägga band på sig utan att för den skull vara onaturlig.¹³²

Till skillnaderna mellan hemmen kom skillnaderna mellan bostadsområdena. De senare antog ofta överdrivna proportioner i ungdomarnas egna berättelser. Ett välordnat höghusområde med mestadels bostadsrätter kallades av flera intervjuade ungdomar i ett intelligande villaområde för "Slummen". Om de höghusområden som hade lägst prestige kunde man skoja och säga att "dit vågar man ju knappast åka". En förklaring till den grova bild de kunde ge uttryck åt var säkerligen att ungdomarna, och särskilt de yngre, sällan rörde sig i dessa socialt annorlunda områden. De hade inga naturliga ärenden dit. Deras kamrater bodde sällan där och deras få besök inskränkte sig till särskilda tillfällen. Ett sådant tillfälle var fritidsgårdarnas diskotekdans som utövade en lockelse upp till 8:e eller 9:e klass, då andra och mer selekterade umgängesställen tog över. Dessa discodanser var dock inget odelat nöje, eftersom de ägde rum på främmande mark: villabarnen kunde med ironisk överdrift berätta om de busar och de tuffa hårdrockargång som härskade här. Inplaceringen av den egna bostaden i det lokala sociala rummet fick ofta en spontant sociologisk karaktär, som i denna ganska exakta beskrivning av den lägre medelklassens position:

Vi har ju i alla fall hus och bil och allting sånt där, det är ju vi som fester minst så att säga, som är lugnast Sen är det då i höghusområdena där det är fester hit och super dit varje helg och så där. Och så är det ju såna som är ganska rika. Föräldrarna åker oftast bon på helgerna och då är det tomt i huset och allting. (VIII)

¹³² Bara mängden av liknande mer eller mindre synliga regler gjorde att det enda sätt barnen kunde behärska dem på var att göra det "naturligt", spontant och utan att reflektera.

Den mytiskt färgade organiseringen av upplevelsen av det lokala rummet framträdde kanske ännu starkare i sätten att tala om andra delar av Stockholm. Fram till gymnasiet gällde i regel i de intervjuade familjerna ett generellt förbud mot att resa in till Stockholm på kvällstid utan föräldrarnas medgivande, trots närheten. De äldre ungdomarnas kontakter utanför Ekeholmsnäs var i slutet av högstadiet och början av gymnasiet i regel lokaliserade till Östermalm och Djursholm. Där kände man till skolorna, där kunde man ha vänner och dit kunde man bli bjuden på fester. I gymnasiet började man också besöka diskoteken och vissa restauranger på Norrmalm. Andra delar av Stockholms innerstad var mer okända. Särskilt främmande var Södermalm, och – i ännu högre grad – de södra förorterna.¹³³ Flera av ungdomarna hävdade att de aldrig satt sin fot söder om de södra tullarna och de hade också mycket vaga föreställningar om platser och namn i denna del av Storstockholm. När några av dem berättade om besök de gjort i de södra förorterna använde de sig av mytiska scheman som var betydligt mer djupt förankrade än den medvetet tillrättalagda berättelsens klichéer: de lade stor vikt vid tunnelbaneresans längd, trots att avståndet från Stockholms centrum inte är större än till Ekeholmsnäs, de skildrade hur illa människor var klädda, de talade om sterila höghus, brist på individualitet, kulturell fattigdom, fantasilöshet, smaklöshet, orenhet, kriminalitet, små och mörka lägenheter:

Bara man kom in så luktade det fattigt eller vad man ska säga och torftigt på något sätt. Det var den där tjusiga skinnfätöljen och stereon och så den där typiska väggbokhyllan med glas i liksom. Pappan låg full på sängen. Morsan gick runt i städrock och papiljotter i håret och var jättetjock och liksom ville inte arbeta och pappan ville inte arbeta och... Ja, jag blev... Jag berättade det för mamma kommer jag ihåg, att jag varit där, och blev ju jätteskraj på en gång för hon sa "Det där ska du hålla dig ifrån". Jag tyckte det var jätteobehagligt, jag ville ut därifrån alltså. Pappan tog tag i mig, jag blev alldeles stel alltså. Å, det var så hemskt. (XX)

Den rationella planeringen av framtiden

Det mest utmärkande draget i den övre medelklassens förhållande till fostran och till skolan var den rationella planering av framtiden som är ett privilegium för dem som besitter medlen att välja sin egen framtid och som bjärt kontrasterade mot ovissheten och fatalismen inom de allra lägsta samhällsskikten och mot deras ofta resignerade förhoppningar om att

¹³³ Del är kännetecknande att för dem bland de äldre ungdomarna, som i särskilt hög grad uppfattade sig som revoltörer mot Ekeholmsnäsmiljön, framstod just Södermalm som den mest spännande stadsdelen i Stockholm.

åtminstone kunna undvika de värsta katastroferna.¹³⁴ Att intervjusamtal om barnens skolgång, studieval och framtid här kunde bli långa och detaljerade, beror på att själva perspektivet var naturligt och självklart. Föräldrarna var tillräckligt välinformerade om de reella villkoren för olika sociala banor och om utbildningens avgörande betydelse för att ge barnen "en god start i livet", som man ofta formulerade saken, för att alltid – medvetet eller omedvetet – ha framtiden i sikte och värdera barnens chanser i denna framtid. Det gällde även för familjerna inom vad som senare ska kallas för den "kulturella" medelklassen när de betonade vikten av att barnen skulle få behålla sin barndom, "vara barn", så länge som möjligt och inte tidigt underkastas de krav som vuxenlivet eller utbildningssystemet ställer. Man tillfogade i regel att detta var bra för framtiden, att barnen därigenom lättare skulle bli harmoniska människor som förverkligar sig själva – allt i enlighet med principerna för den reproduktionsstrategi som kännetecknar dessa fraktioner inom medelklasserna. Den rationella planeringen av framtiden kunde utsträckas till livets alla områden. Det var exempelvis alltid begripligt för dessa familjer att diskutera valet av bostadsort som en fråga om social strategi. Några av dem hade flyttat till Ekeholmsnäs därför att de där räknade med att finna en miljö för barnen som bättre befrämjade deras framtid. Man betonade att avskildhetens värden, den "trygga" miljön, förenades med en strategisk närhet till huvudstadens utbud på kultur och utbildningsinstitutioner. Den socialt mycket selektiva lokala miljön uppskattades av många familjer som en stabiliserande faktor i den bana mot framtiden de stakade ut för barnen. I berättelserna om utlandsresor och semesterutflykter framhöll man i regel på liknande sätt den nytta de medförde för barnen: språkträningen, de "vidgade vyerna", bekantskapen med främmande länder, de kulturhistoriska kunskaper man kunde förvärva.

På liknande sätt kunde det mycket vanligt förekommande året som utbytesstipendiat i USA ses som klok investering och omtalas i närmast ekonomiska termer:

Det kan ju ge mycket givetvis. Klara sig själv, vara hemifrån, språkkunskaper. Det vidgar deras vyer och deras sätt att umgås med människor. Dom har blivit framåt av det på något sätt Jag tror att det är värt ett år, för det kostar ju i regel ett år (XVI; fadern marknadschef)

¹³⁴ Syftet med denna studie har inte varit att studera ungdomar ur sociala grupper med särskilt lite av ekonomiska och erkända kulturella tillgångar. Ett fåtal intervjuer med sådana familjer har gjorts. Ett av de mest slående dragen i dessa intervjuer var emellertid just den ovilja familjerna visade att uttala sig om en framtid för barnen de inte ansåg sig ha någon kontroll över. "Man kan bara hoppas att det inte går snett. För påverka, det kan jag inte." (XXI); "Vi vet ingenting, för vi har inte blivit informerade/dvs. om utbildningssystemets alternativa vägar/." (XX); "Det är helt öppet [...] Nuförtiden kan man inte veta. Allt är så osäkert. Bara han inte tröttnar innan det/skolan/ tar slut." (XVII).

Framtidskalkylerna omfattade inte sällan också barnens fritidsintressen. Olika sporter kunde värderas utifrån de egenskaper de antogs fostra hos barnen eller den tillgång de förmodades utgöra i framtiden: en familj kunde uppskatta sonens intresse för aikido därför att den tränade en nyttig "koncentrationsförmåga" (XI, fadern, direktör, högre tjänsteman), en annan kunde önska att barnen lärde sig spela tennis eftersom detta spel "är så gångbart runt om i världen, något man alltid har användning för" (XII, ensamstående mor, egen företagare). Det stora intresse den övre medelklassen – och medelklassfamiljerna överhuvud – visade för barnens musikutövning var alltid också ett intresse för en investering i kultur som man ansåg skulle ge återbäring i barnens framtid, låt vara att denna investering kunde förknippas med delvis helt skilda värden. Att övertala barnen att börja i den kommunala musikskolan var ett företag som kunde uppfattas som en inövning i den erkända (klassiska) musikaliska kulturen och en institutionellt garanterat erövring av en bildad musikalisk kompetens. Eller det kunde ses som en otvungen, "naturlig" utveckling av den kroppsliga uttrycksförmågan med musikens hjälp. I båda fallen, vill man tillägga, föreföll emellertid det faktiska utfallet vara snarlikt: en mer eller mindre långvarig disciplinerad användning av tiden genom formaliserade musikövningar några gånger i veckan eller varje dag.¹³⁵

Föräldrarnas kalkylerande förhållande till framtiden var också synligt hos barnen, låt vara mindre uttalat. Ungdomarna från övre medelklassfamiljerna i den yngre och i den äldre gruppen föreställde sig framtiden som något de själva valde och skapade, som en serie alternativ mellan vilka de skulle orientera sig och av vilka de alltid kunde välja bort dem som inte attraherade.

Barnen i den yngre gruppen värderade visserligen oftast inte sina egna aktiviteter med det slags nyttokriterier som föräldrarna kunde använda. Och när de uttryckte liknande värderingar föreföll de ofta bara upprepa vad de hört föräldrarna eller vuxna säga. Men det hindrar inte att sådana perspektiv gradvis tycktes bli en del av deras föreställningsvärld. De intervjuade pojkarna underströk exempelvis nyttan med de rollspel de så ofta höll på med och som tvingade dem att läsa manualer och instruktioner på engelska eller att med hjälp av uppslagsböcker och speciallitteratur sätta sig in i de tidsepoker inom vilka spelen rörde sig (XI, XII). På samma sätt kunde de förklara att deras intresse för datorer var nyttigt ur framtidssynpunkt (XXI) och att en

¹³⁵ I intervjusamtalen med föräldrarna om barnens musikutövning kunde denna disciplinerade användning av tiden lyftas fram som en viktig poäng. Man talade om nyttan i att barnen lärde sig att "koncentrera sig", i att de "målmedvetet" satsade på något eftersträvarsvårt, att de inte "gav upp" vid "minsta tänkbara motstånd", utan själva fick inse att somliga mål bara kunde uppnås genom ett långsiktig hårt arbete. Så pass skilda aktiviteter som konstakning och ishockey kunde bli föremål för liknande värderingar.

sport som skytte uppövade en viktig koncentrationsförmåga som de behövde i konkurrensen i skolan.¹³⁶

Det är inte förvånande att skolan härvidlag spelade en viktig roll. Barnen hade redan gott om erfarenheter av att kunskaper och färdigheter de skaffat sig "på fritiden" var olika mycket värda i skolans värld. De intervjuade 7:e-klassarna fick nästan daglig bekräftelse på att vissa intressen var föremål för skolans erkännande och där kunde ge utdelning i goda betyg, exempelvis läsning av "bra" böcker, att gå på teater, att höra på klassisk musik, specialintresse för historia eller intresse för avancerad teknik och naturvetenskap, under det att andra fritidsintressen som sport och motorer hade litet eller inget synligt värde.

De äldre ungdomarna, som redan börjat skönja en värld bortanför skolan, konfronterades mer direkt med frågan om vilket värde deras "intressen" hade för framtiden. De visste redan att exempelvis deras relativt starka kulturella intressen åtminstone öppnat en för andra stängd dörr till kulturella utbildnings- och yrkesområden, och de ställde sig mer eller mindre tydligt frågan om den kompetens de skaffat sig var konkurrenskraftig, om deras vilja att satsa var tillräckligt stor och om detta verkligen var en väg värd att ge sig in på.

Allt utspelade sig med andra ord som om ungdomarna från medel- och övre medelklassfamiljer gradvis lärde sig att alltid också betrakta sina intressen efter det värde de kunde ha på vad de vagt uppfattade som en marknad – skolan, utbildningssystemet, kommande yrkeskarriärer och vuxenvärlden överhuvud – på vilken deras personer och personligheter skulle konkurrera och utsättas för värdering. Redan ungdomarna i 7:e klass föregrep i sin föreställningsvärld krav som de trodde skulle ställas på dem i det ständigt planerade och omplanerade projekt som framtid utgjorde.

Framtidsplaneringen var som mest artikulerad i synen på utbildning och skolan. Övre medelklassungdomarna var utan undantag djupt övertygade om utbildningens fundamentala roll i livet. Det var för dem självklart att livet fram till 25-årsåldern skulle domineras av utbildning. Under denna tid upphörde man inte att utbilda sig. Möjligtvis gjorde man avbrott. Den självklara plats föreställningen om ett "sabbatsår" intog i bilden av livets naturliga gång var ett av de tydligaste uttrycken för detta utbildningsprojekt. Följande replik, hämtad ur ett intervjusamtal om framtiden efter skolan, skapade stark förlägenhet när den föll i närvaro av en väninna, som kom från ett lägre socialt skikt och hade andra tankar om hur framtiden normalt ser ut:

¹³⁶ En reservation bör göras för det resonemang som här förs. Till en del kan naturligtvis både föräldrarnas och barnens tendens att peka på nyttan och det uppfostrande värdet i olika aktiviteter vara en effekt av själva intervjusituation, dvs. ett tillmötesgående försök att inför intervjuaren rättfärdiga intressen eller olika val man träffat genom att tillskriva dem en uppfostrande avsikt. Det kvarstår dock att de intervjuade övre medelklass- och medelklassföräldrarna, i skarp kontrast mot föräldrar med arbetaryrken, så ofta resonerade om barnens intressen på det sätt som antytts ovan.

Sen så kanske man tar ett sabbatsår och åker ner som au pair, i England eller Frankrike eller nåt, för att liksom bekanta sig med miljön och folket. (XIII)

Flickorna från övre medelklassfamiljer förklarade att de visserligen kunde se sig som mödrar längre fram i livet, men först efter det att de skaffat sig utbildning och ett yrke. Redan bland ungdomarna i den yngre gruppen, 7:e-klassarna, ingick universitetsstudier i framtidshorisonten, låt vara att föreställningen om dessa studier ännu var tämligen odifferentierad.

Självklarheten i utbildningssatsningen visade sig inte minst i att dessa familjer var relativt oberoende av vilka domslut skolan meddelade genom betygen om barnens framtid. Låga eller medelmåttiga betyg togs sällan, som inom lägre samhällsskikt, till intäkt för att barnet helt enkelt inte skulle duga eller passa för fortsatta studier. De kunde däremot påverka den strategi familjerna ansåg lämplig och exempelvis leda till att man ordnade med studieuppehåll eller byte från en 3-årig till en 2-årig gymnasielinje:

Jag har tänkt lite på detta att man kanske skulle vara smart och söka en 2-årig linje, för att skaffa sig höga poäng, dom tankarna har jag ju haft. [...] För vissa utbildningar, eftergymnasiala utbildningar, kan man vinna något år genom att välja 2-årig linje. (XVI)

Man kan inte gå ut med lågt betyg från gymnasiet. Då är det kört. Då är det bättre med en 2-årig linje. (II)

En hård satsning på skolan var en självklarhet också för de flesta av barnen, och i synnerhet för dem i den yngre gruppen. Att konflikterna mellan barn och föräldrar om skolarbetet var så pass sällsynta i de intervjuade familjerna berodde inte minst på att barnen av sig själva gjorde allt som föräldrarna önskade att de skulle göra: de läste läxor, de värderade skolframgång högt, de skolkade inte, de undvek att missköta sig i lärarnas ögon. Medelklassbarnen i 7:e klass ägnade i regel varje dag flera timmar åt läxläsning. När de varit sjuka, ringde de till kamrater och förhörde sig om uppgifter klassen fått. De satsade hårt inför de prov som i Ekeholmsnäs skolor var mycket vanliga. Denna långt drivna självanpassning till skolans krav var sannolikt en förklaring till det slags liberala hållning som några föräldrar förklarade att de intog när det gällde övervakningen av barnens skolinsatser. De intygade att de sällan eller aldrig lade sig i skolarbetet och inte brukade fråga efter vilka läxor eller skrivningar barnen hade. Skolanpassningen var ibland så stark att den bekymrade några av föräldrarna, som önskade att barnen tog skolan lite mindre allvarligt. Flera föräldrar kunde berätta om psykosomatiska symptom hos barnen vilka de ville härleda ur skolkonkurrensen. Skolkuratorer bekräftade att betygskonkurrensen och föräldrarnas förväntningar gjorde att pressen på barnen ofta blev för stor.

Medvetenheten om hierarkier inom klassen var också stark hos dessa yngre ungdomar. På intervjuarens fråga kunde de snabbt och med stor säkerhet placera in sig själva och varandra på en duktighetsskala ("i matte ligger jag tvåa, kanske trea, i klassen", XII). Dessa hierarkier tycktes efterhand också bygga på en bedömning av hur prestationsnivån uppnåts. Särskilt barnen i familjer med starka kulturella och utbildningsmässiga tillgångar började redan här skilja mellan å ena sidan "pluggisar", de som kunde visa sig duktiga enbart på grundval av ett idogt och ängsligt läxläsande, och å andra sidan dem, dvs. de själva, som helt enkelt av sig själva var duktiga, utan alltför mycket ansträngning. Denna indelning tycktes ofta svara mot ett verkligt förhållande. Barnen till föräldrar med särskilt starkt utbildningskapital och kulturellt kapital kunde ofta hantera skolans krav med en förbluffande lätthet. De äldre ungdomarna berättade att de så tidigt de kunde minnas sin skoltid uppfattat sig som snabbare och duktigare än klassens normalelever och att de efterhand börjat förstå att klarade sig alldeles utmärkt utan alltför mycket arbete. De behövde inte läsa läxorna med samma envetenhet, eftersom de redan på lektionerna förstått och memoriserat vad de skulle kunna och eftersom den kulturella miljön i hemmet ofta redan försett dem med de kunskaper skolan lärde ut ("Det var för lätt, man behövde inte skärpa sig", IV). Dessa ungdomar tenderade att utveckla ett visst förakt för den underdåniga skolanpassningen hos kamraterna och kunde i raljerande ton demonstrera den lätthet med vilken de mötte skolkonkurrensens krav:

De [föräldrarna] har aldrig tvivlat på att jag kan, de har bara tyckt att jag är så jävla lat. [...] Det är inte så svårt. Bara man har någorlunda lätt för sig så kommer man ju in. Man behöver inte mer än 3,4 för att komma in på en linje. Jag hade 3,9 i nian. Jag tänkte inte på betygen då heller. Det var i ettan, nej, det var egentligen inte då heller. Det är egentligen bara sista halvåret man tänkt på betygen (I)

Föräldrarna till några av de yngre ungdomarna berättade stolt samma sak om sina barn och kunde till och med uttrycka sin oro över att det gick "för lätt" för dem. Att döma av de äldre ungdomarnas versioner av sin egen skolhistoria var denna oro inte helt obefogad. I högstadiet och även i gymnasiet hände det att de tagit så lätt på skolarbetet att betygen börjat sjunka drastiskt.

Det gick, grovt talat, att urskilja två slags inställningar till betygen hos övre medelklassungdomarna, vilka båda tycktes hänga samman med en ännu långt ifrån medveten syn på utbildning och på kunskaper. I den yngre gruppen, 7:e-klassarna, uppfattade alla skolkunskaperna som en hierarkiserad, given, mängd kunskaper som är "nyttiga" och nödvändiga att skaffa sig för den som vill bli något här i världen. Men därutöver började redan här perspektiven gå isär. Det fanns dem som redan nu sorterade ut alla slags kunskaper som de uppfattade som uppenbarligen umbärliga (kultur, musik, bild etc.). Bedömningen av skolämnena efter deras "nytta" innebar en hög värdering av

ämnena man uppfattade som nödvändiga och räntabla, även om de samtidigt kunde vara "tråkiga" och svåra, exempelvis matematik, och att man i ämnet svenska betonade den språkliga färdighetsträningen men hade mindre till övers för allmänskulturella eller kreativa inslag. För dessa elever tenderade skolarbetet att bestå i att lära sig denna givna, "nyttiga" kunskapsmängd och de räknade med att detta skulle ge en direkt, närmast materiell avkastning i framtiden i yrkeskarriärer och höga inkomster. De förväntade sig att lärarna och skolan regelbundet skulle tala om "var man står", hur långt de kommit, så att de kunde sätta in krafterna där det behövdes:

Vill man ha ett bra jobb så. Jag vill inte bli någon snickare. [...] Jag skulle vilja ha det på papper. Om jag blir nöjd eller inte, ja, det här har jag bara en tvåa i liksom, då ska man ju jobba mer på det (XI)

Föräldrarna kunde ge uttryck för liknande satt att tänka:

Jag tycker det ska vara betyg tidigare. Ur den synpunkten att det ska bli lite mer sporrande. Men de behöver också få kvitton på vad de gör. De behöver få ett kvitto: nu har du varit bra eller det här är inte särskilt bra gjort (mor, egen företagare, XII)

I lokalsamhället var det inte ovanligt att föräldrar som delade synen på betygen som "morot" och som en nödvändig kontinuerlig klassificering av kunskapsutvecklingen också hade mer eller mindre utarbetade belönings-system enligt vilka goda provresultat och höga betyg gav avkastning i pengar eller presenter:

Vi brukar köra med att om han är duktig en gång, eller det visade sig ju sedan på sådana där kvartssamtal, då brukar vi ju... att man ger honom en ordentlig present då, värd några hundralappar, om han har gjort bra ifrån sig på terminen. [...] Det har ju märkts att han upplevt det som en morot, så att säga. (far civilingenjör, direktör, XII)

En hypotes som ska lanseras längre fram är att denna syn på betyg, kunskaper och utbildning tenderar att vara särskilt vanlig i familjer som står samhällets ekonomiska pol nära och i vars reproduktionsstrategier kulturella tillgångar är av relativt sett mindre betydelse.

Hos några andra av de intervjuade barnen i 7:e klass gick redan nu att urskilja en viss kritisk distans till betygen vilken var både vanligare och tydligare artikulerad hos flera av ungdomarna i den äldre gruppen. De delade visserligen övertygelsen att höga betyg var en nödvändig förutsättning för de höga sociala banor de föreställde sig i framtiden och de insåg att vissa skolämnen var av mindre betydelse i denna konkurrens. Men de tenderade att göra en skillnad mellan betyg och kunskaper ("Fast även om jag får höga betyg, så är det ju inte bara betygen som säger vad jag kan", XIII) och de

hade en mer komplex och vidare definition av vad kunskaper är för något. De hade förståelse för värdet också i en mer vagt avgränsad och svårdefinierad kulturell kompetens vars omedelbara nyttovärde kunde te sig oklart och som omfattade sådant som litteratur, musik, språk och inblickar i andra länders "kulturer" ("Så man bor där ett tag och inte bara är där som turist ungefär, så man får erfarenhet", XTTI).

Hos ungdomarna med övre medelklassbakgrund i den äldre gruppen var detta slags distans till betygen och kritik av en av nyttotänkande präglad syn på kunskap långt mer utvecklad. Det bör emellertid understrykas att dessa ungdomar alla kom från familjer med hög utbildning och jämförelsevis starka kulturella tillgångar. De pendlade mellan en "realistisk" syn ("Man måste ju vara realist", IV) enligt vilken betygen visserligen utgjorde grova och ibland felaktiga mätningar av kunskaper och kompetens ("Något säger de ju", IV) och inte skulle förväxlas med individens verkliga kapacitet men å andra sidan var en ofrånkomlig del av spelets regler och nödvändiga för framgång, och en revolterande hållning enligt vilken betygen sågs som irrelevanta och påtvingade mått på personligheten och dess förmåga ("Vad säger det om mig som person? Ingenting, absolut ingenting. Jag är ju det jag är och jag kan ju det jag kan, vad dom än tror", II).

Båda dessa hållningar hade som förutsättning den höga utbildningsnivån i familjerna och deras kulturella resurser, vilka gjorde det möjligt att upprätthålla en kritisk distans till skolans domslut och till undervisningens innehåll. De var dock i en mening motsägelsefulla, eftersom dessa ungdomar samtidigt var djupt påverkade av den hierarki skolan placerat in dem i genom betygen. De hade alla, i kraft av sin allmänna kulturella och språkliga kompetens, seglat i medvind i skolan ända upp i högstadiet när för första gången tyngre skolinsatser började avkrävas dem samtidigt som de trädde in i tonårskulturen och konfronterades med dess krav. För några av dem hade skolans krav blivit problematiska och betygen sjunkit drastiskt, utan att de önskade eller förmådde återhämta den förlorade terrängen. I gymnasiet befann de sig därför i en situation där deras egen bedömning av sin förmåga illa överensstämde med betygen, vilket sannolikt var en grund för förkastandet av betygen överhuvud. För andra av dem hade sökandet efter nya livsvärden i samband med inträdet i tonåren och i ungdomskulturens värld aldrig på allvar inneburit att de ifrågasatt satsningen på skolan och de tillhörde också skolans verkliga elit. Den känsla av utvaldhet detta förde med sig präglade hela deras förhållande till skolan och var utan tvivel en av grunderna för deras överskridande av det alltför skolmässiga.

Det kalkylerande draget i utbildningsstrategierna var givetvis särskilt synligt i val av tillvalsämnen och särskild eller allmän kurs i engelska och matematik. Föräldrarna var väl medvetna om vilka tillvalsämnen som var kvalificerande i utbildningskonkurrensen, vilket innebar att barnen i regel läste ett tredje språk, franska – som stod särskilt högt i kurs bland flickor –

eller tyska. Val av allmän kurs i matematik kunde i bland tvingas fram på grund av barnens svårigheter, men alltid som ett strategiskt val vars syfte var att inte riskera alltför dåliga betyg.

I övre medelklassbarnens språkliga kompetens ingick en viss manipulativ förmåga som förstärktes och uppövades i skolan. De kunde öppet berätta om hur lärarna kunde manipuleras språkligt, till exempel om hur dåliga kunskaper kunde skylas över genom att få en språklig dräkt som inte avslöjade svagheterna:

Det händer att man räcker upp handen utan att kunna. Och så försöker man liksom linda in svaret i... (skratt). Om man inte alls kan, så kan man svara något helt annat som man kan, man kan låtsas. Då blir läraren nöjd. Det är bra att räkna upp handen ofta, då behöver man inte få frågan. (XIII)

Denna manipulativa språkliga förmåga tillhörde de språkliga skillnader som var ett av de mest synliga uttrycken Överhuvud taget för sociala skillnader mellan barnen och som utgjorde en viktig grund för det slags intelligens-aristokratism som övre medelklassbarnen tenderade att utveckla. Det hände ofta att de gjorde sig lustiga över eller var ironiska mot det språk som kamrater från lägre skikt använde:

En del har väldigt dålig svenska i vår klass, så när de ska förklara så låter det som jaba det är liksom baba..." så man inte förstår riktig vad dom menar. Dom är väl i fel umgänge kan jag tro. (XII)

Klassrumsstrategierna överhuvud bar prägel av den grundläggande relationen till skolan, anpassningen. Flera av barnen i 7:e klass berättade att de bytt plats i klassrummet för att undvika bråkiga kamrater och i ett fall flyttat ifrån den bästa kompisen för att hamna i sällskap med en duktigare elev och därigenom förbättra konkurrensmöjligheterna.

Hos övre medelklassbarnen i den yngre gruppen, 7:eklassarna, var skolsatsningen oreserverad. I den äldre gruppen tedde sig saken inte längre så enkel. Även om barn från detta slags familjer i regel kan röra sig hemtamt i skolans värld och där använda sig av den av hemmet förmedlade kulturen som en överlägsen tillgång, finns det ingen automatik som garanterar framgång. I en förort som Ekeholmsnäs – där koncentrationen av övre medelklassfamiljer, för vilka utbildningssatsningen framstod som både självklar och nödvändig, skapade en särskilt uppskruvad konkurrens i skolan – kunde den disciplinering (läxläsning, ständig provberedskap, målmedvetenhet) som skolarbetet kräver vara mindre tilltalande för enskilda barn. Den kunde också komma i konflikt med andra mål familjerna hade med uppfostran. De tre flickor i den äldre gruppen som tillhörde utpräglade övre medelklassfamiljer hade alla ett mer eller mindre problematiskt förhållande till skolan. I högstadiet hade de alla börjat intressera sig för andra

saker än skolarbetet – och i synnerhet för "kultur" – och börjat utveckla en kritisk syn på den mainstream-ungdom som enligt deras mening dominerade Ekeholmsnäs. För en av dem ledde denna utveckling till ett slags revolt mot de värden den egna familjen representerade och en uppgörelse med skolans krav på den goda eleven. Det är säkert ingen tillfällighet att revolten förde i riktning mot kulturen som ett alternativt område till vilket familjens jämförelsevis starka kulturella tillgångar gav inträdesrätt. Den andra av dessa tre flickor valde att byta från 3-årig linje till 2-årig social, med den deklarerade avsikten att gå ut med de högsta skolbetygen på en linje som visserligen innebar uteslutning från vissa längre högskoleutbildningar men i gengäld var fullt tillräcklig för de utbildningsområden som låg närmare till hands (kultur och media). Den tredje av de tre slutade gymnasiet med medelmåttiga betyg, vilket ställde henne inför alternativen att försöka komma in på en mer eller mindre prestigefylld kulturell utbildning, att "läsa språk eller kanske kulturvetarlinjen, fast jag vet inte om jag har lust", "kanske söka till Kulturama eller en folkhögskola", eller "resa ut några år, så får jag se".

I de tre fallen spelade de medelmåttiga skolresultaten en roll genom att de stärkte benägenheten att söka sin framtid på de vagt definierade områden som kultur och media utgör, men de var också samtidigt en produkt av en redan existerande orientering mot dessa områden. Det vore poänglöst att försöka förklara denna utveckling med de tämligen svaga skolprestationerna eller tvärtom: satsningen på kultur är en alternativ, mer eller mindre temporär, utbildnings- och framtidsväg för ungdomar, och i synnerhet för flickor, från familjer med starka kulturella tillgångar, vilken i sin tur kan göra att en satsning på mer synligt räntabla, trygga investeringar förlorar i värde och göra investeringar i dem mindre meningsfulla.

Skolsystemet ställer föräldrarna – och särskilt de medelklassfamiljer för vilka olika alternativ verkligen är åtkomliga – inför ideliga val. Bland de intervjuade familjerna blev redan förskolan föremål för värdering. Vare sig man i "alternativa" pedagogiska riktningar som exempelvis Montessoripedagogik såg en särskilt kvalificerande behandling av barnen inför den kommande skolgången (träning av färdigheter) eller en "mjukare" och mer personlighetsutvecklande miljö för barnen än den som kunde erbjudas i den vanliga förskolan, undersökte man gärna möjligheterna att välja det daghem som bäst motsvarande föreställningarna om barnens bästa. Men även den vanliga skolan kunde påverkas och i extrema fall väljas eller väljas bort. När föräldrarna var missnöjda med det sätt undervisningen genomfördes på, tvekade man inte att utöva påtryckningar på lärarna eller skolledningen.

Kraven på en disciplinerad, resultat- och nyttoinriktad satsning på skolan tycktes starkast i familjer som stod den ekonomiska polen inom den Övre medelklassen nära. Paradoxalt nog gick den där hand i hand med en relativt sett mindre väl utvecklad förmåga att verkligen stödja barnens i deras skolgång genom förmedling av kulturella tillgångar inom familjen. Följden

kunde bli starka krav som barnen inte förmådde leva upp till och ibland psykosomatiska eller psykiska problem om vilka skolkuratorerna kunde berätta. Familjer vars ställningar också grundades på ett starkt utbildningskapital och ett starkt kulturellt kapital tenderade att utveckla ett "mjukare" och mer långsiktig förhållande till utbildning, präglad av insikten att en kulturell kompetens värd namnet i hög grad måste erövrats utanför skolan och förankras i barnens personlighetsutveckling. Detta ledde till en viss dubbeltydighet i deras förhållande till skolan. Å ena sidan var de noga med att bevaka barnens chanser och inte ta alltför stora risker med osäkra investeringar i utbildningsval med tvivelaktigt värde (allmän kurs, 2-årig linje, renodlat praktiska tillvalsämnen, icke konkurrensmässiga betyg och liknande). Å andra sidan visade de betydligt större förståelse för aspekter av barnens utveckling som inte direkt gick att knyta till skolframgången krav eller till utvecklandet av en kompetitiv förmåga. Denna ambivalens präglade deras inställning både till betygen, som de inte sällan betraktade som ett onödigt ont, och till vilka frågan om kriterier som borde styra val av linje eller tillvalsämnen.

Fritiden

Det mest iögonenfallande draget i organiseringen av de yngre ungdomarnas fritid var just dess organisering. Fritiden var för de flesta av dem ett mer eller mindre inbokat schema av vad både deras föräldrar och de själva ofta omnämnde som "aktiviteter". De gick i kommunala musikskolan, dansade jazzdans, spelade ishockey, fotboll eller ägnade sig åt andra idrotter, deltog i kurser, spelade teater. En del av de intervjuade ungdomarna hade en regelbunden, planerad 'aktivitet' av detta slag på programmet varje vardag, vilket innebar att deras tid var strängt uppbokad. De pressade tidsscheman som för många barn blev följden av de omfattande aktiviteterna kunde ofta hållas bara genom att föräldrarna, i regel modern som arbetade halvtid eller var hemma, hämtade och skjutsade i bil. De flesta föräldrar var stolta över och uppmuntrade barnens många aktiviteter, bland annat genom att investera långt ifrån obetydliga belopp i exempelvis ishockeyutrustningar. Andra familjer, och i synnerhet dem som stod den kulturella polen inom medelklassen nära, uttalade sin däremot rädsla för att barnen blev överaktiva, tröttade ut sig och inte fick utrymme för en mer spontan, icke-planerad lek.

Den stränga organiseringen av fritiden var i sig själv fostrande och uppfattades också medvetet som sådan av flera föräldrar. Man ansåg det värdefullt att barnen lärde sig planera hur de använde tiden och lärde sig väga värdet av olika sysselsättningar mot varandra, att "prioritera" som en förälder uttryckte saken. Planeringen av fritidsaktiviteterna förstods med andra ord implicit som en introduktion till vuxenlivets krav. Det strängt organiserade

aktiviteterna utvecklade också hos ungdomarna just ett slags planerande, beräknande förhållningssätt till vad man ville göra och till tiden, vilket starkt kontrasterade mot förhållningssättet hos ungdomar från lägre skikt. Den övre medelklassens barn hade inte bara svårt att hinna med allt de ville göra, de uppfattade också sin tid som dyrbar. Det var exempelvis bara inom dessa högre skikt som intervjuaren hade svårigheter, och ibland stora sådana, att få tid för möten. I ett extremt fall hämtade en 13-årig pojke, när han först kontaktades per telefon, sin almanacka och hänvisade till en ledig timme tre veckor framåt i tiden.

Den långt drivna planeringen var svår att skilja från ett annat drag i fritidens organisering, nämligen den utvecklade vuxenkontrollen. Trots Ekeholmsnäs litenhet och den bykaraktär vissa delar av förorten äger och trots den socialt starkt segregerade bostadsmiljön, ville de flesta föräldrar försäkra sig om att barnen inte hamnade i dåligt sällskap eller gav sig in på farligheter. De många planerade aktiviteterna, vilka i regel helt dominerade fritiden, utövades under föräldrarnas kontroll och inte sällan på deras initiativ. Många föräldrar undersök också särskilt att de alltid visste vad barnen gjorde. När ungdomarna besökte vänner, till exempel efter skolan och innan föräldrarna kommit hem från arbetet, ringde de i regel hem för att meddela var de befann sig. I alla de intervjuade familjerna rädde eller hade rätt förbud mot att resa in till Stockholm på kvällstid utan föräldrarnas medgivande.

Vuxenkontrollen underlättades också av det helt dominerande individualiserade sättet att umgås ungdomar emellan. Ingen av de intervjuade yngre pojkarna från medelklass- eller övre medelklassfamiljer – och för övrigt heller ingen av pojkarna i den äldre gruppen – ingick i något som ens liknade ett "gäng". De hade en handfull vänner och tillbringade oftast den icke organiserade fritiden utanför familjen i varandras hem. Det är kännetecknande att ingen av dem besökte fritidsgårdarna ("Det är onödigt, liksom, det är mycket kuligare hemma", XI; "dötråkigt [...] vad ska man göra där? Spela bandy...", X). Samma sak gällde för flickorna. De yngre av dem hade alla sina "bästisar", som de träffade hemma.

Även om ungdomarna i den äldre gruppen hade större erfarenhet av utpräglade ungdomsmiljöer – som diskotek, klubbar eller offentliga samlingsplatser inne i Stockholm – inbjöd dem deras läggning aldrig till anslutning till gäng eller till utpräglade subkulturer. Ett talande exempel utgör den period i högstadiet under vilken några av de äldre flickorna hade orienterat sig mot en punkinspirerad stil och i ganska öppna former revolterat mot skolan. Upproret fick inga kollektiva drag alls. Det låg inte för dem att samlas på offentliga platser, vilka Ekeholmsnäs för övrigt i stort saknar, och man träffades istället under skoltid på vinden i ett av ungdomarnas hem där man drack vin och rökte till levande ljus.

Detta slags individualism var också väl synlig i förhållandet till de fritidsaktiviteter ungdomarna engagerade sig i. Den dominerande icke-

organiserade fritidssysselsättningen bland pojkarna i den yngre gruppen var att spela rollspel som kunde pågå under hela, eller rent av flera, dagar. Rollspelen erbjuder ett slags ställföreträdande, i praktiken rent "intellektuellt" handlande som tillåter att äventyren utspelar sig helt inom hemmets välkända och skyddade miljö. De spelande uppträder i regel som enskilda hjältar vars kalkylerande och strategiska förmågor sätts på spel. Just dessa egenskaper hos rollspelen gjorde också att de kunde betraktas spefullt. Pojkar som längre upp i högstadiet eller i gymnasiet ägnade sig åt rollspel hotades av att bli betraktade som hemmapojkar och feminiserade veklingar.¹³⁷

Också i de intervjuade övre medelklassungdomarnas förhållande till sport intog individualismen en viktig plats. Det var inte minst synligt i att den uppskattning av "laganda" och "kamratskap" som så ofta återkom i berättelserna om exempelvis fotboll hos ungdomarna från lägre skikt här i regel helt lyste med sin frånvaro. När en av medlemmarna i den äldre teatergruppen (VIII, lägre medelklass) av moraliska skäl ansåg sig måsta prioritera ett fotbollslag där han var lagledare framför några av de sista repetitionerna inför gruppens premiär, lyfte hans handlande fram klasskillnaderna inom gruppen i öppna dagar. Övre medelklassungdomarna, som inte förstod hans moraliska dilemma, ironiserade över hans primitiva intresse för ett obetydligt fotbollslag, men tycktes också ana att de stod inför en värld som var annorlunda än deras. En av flickorna (XV) i denna äldre grupp – som inte ingick i den kärna av ungdomar som intervjuades upprepade gånger – var också aktiv i ett flicklag som dominerades av flickor från lägre medelklass- och arbetarfamiljer från ett annat område av Ekeholmsnäs. Mellan den värld som utgjordes av hennes vanliga vänner och skolkamrater, vilka tillhörde ett slags mainstreamkultur bland Ekeholmsnäs medelklassungdom, och flicklagets gick vattentäta skott och hon ville ställa mainstreamkulturens individuella sökande efter att utmärka sig mot idrottsflickorna solidaritet och gemenskapsanda.

Istället för idrottens kollektiva värden – värdet i tillhörigheten till eller underkastelsen under kollektivet ("Man gör allt för laget. Det måste man göra. Alla kämpar.", VIII) – lyfte man gärna fram den individuella prestationens ("Jag är inte så mycket för lagsporter, utan jag tycker mest om, sån här precision, när man får lita på sig själv", XI) eller den individuella träningen av teknik och kroppslig behärskning:

Kampsporter är ju förfining, att göra alla tekniker rent och snyggt innan du gör dom hårt. Men jag menar boxning, där kan man ju vara jättestark och ha en sån här liten hjärna /markerar med fingrarna/ och sen bara klumpa på den andre tills han får bäras bort. Brottnings också, det är äckligt. Två svettiga kroppar. (XII)

¹³⁷ Detta tillstods också av medlemmarna i en rollspelsförening i Ekeholmsnäs som intervjuades kollektivt.

Hyllandet av det individuella i idrotten gick ofta hand i hand med en balanserad distans till idrottens krav på totalt engagemang, en variant av den instinktiva misstro övre medelklassungdomarna i regel kände inför allt som kunde påminna om "fanatism", det vill säga vad de uppfattade som distanslöshet.¹³⁸

De intervjuade övre medelklassungdomarna var – som redan påpekats – inte helt "representativa" för mainstreamkulturen bland de jämnåriga i Ekeholmsnäs som var deras sociala likar. I Ekeholmsnäs fanns åtminstone en väl utarbetad föreställning om en dominerande mainstreamkultur, om hur man "borde" se ut och vara. Enligt karikatyren skulle exempelvis flickor gärna bära veckade kjolar, lammullströjor och pärlhalsband och pojkar vara noga med märkeskläderna. Hur denna dominerande ungdomskultur än såg ut i detaljerna, hade de intervjuade ungdomarna kring teatern givetvis en del i den. De yngre ungdomarna hade just börjat förhålla sig medvetet till dess krav, exempelvis på klädsel och umgängesseder. De äldre ungdomarna hade alla vuxit upp med och i den, men under högstadiet och gymnasiet utvecklat en viss kritisk distans som hos en av dem fört fram till ett totalt avståndstagande. I denna distansering hade själva teatermiljön spelat en roll. Man hade åtminstone ibland sökt sig dit som till en alternativ miljö och man hade där samtidigt fått ny näring för sin skepsis mot den etablerade ungdomskulturens former.

De intervjuade övre medelklassungdomarnas kritik mot denna mainstreamkultur gällde framför allt dess "ytlighet". Begreppet stod för många saker, men täckte bland annat mainstreamkulturens krav på former, exempelvis underkastelsen under kollektiva krav på klädsel eller en fantasilös uppslutning kring kollektiva ritualer som bjudningar eller vanan att skicka vykort till alla klasskamrater från familjesemestern i utlandet.

Ungdomarna inom den välsituerade medelklassen började tidigt träna sig i att kopiera vuxenlivets umgängesformer. Mellanstadiets handritade inbjudningskort till födelsedagsfesten utvecklades i högstadiet och gymnasiet till högtidligt formella inbjudningar enligt utarbetade etikettsregler. De stora villorna och familjernas goda ekonomi utgjorde materiell grund för en bjudningskultur som helt saknade motstycke bland ungdomarna inom lägre sociala skikt. Vid större fester kunde femtioalet eller hundratalet gäster bjudas. En vanlig och accepterad form var betalfesten, för vilken gästerna betalade 100 eller 150 kronor och som ibland gick av stapeln i hyrda lokaler, för de mest välsituerade familjernas barn exempelvis i Ekeholmsnäs golfklubb. Vid liknande tillfällen följdes i regel en sträng konvens: den unge

¹³⁸ Det finns skäl att reservera sig mot den starka betoning av individualismen i förhållandet till idrott som gjorts här. Ingen av de övre medelklassungdomar som utgjorde kärnan i undersökningen hade på allvar ägnat sig åt en utpräglad lagsport. Det hade varit befogat att söka upp ungdomar som verkligen gjort detta (exempelvis spelat fotboll) och ändå delade dessa ungdomars övriga sociala karaktäristika.

värden eller unga värdinnan mötte vid dörren, välkomstdrinkar serverades, bordsplacering gällde, skålar genomfördes, tal hölls. Detta slags mondäna tillställningar, som enligt flera ungdomar var centrum i Ekeholmsnäs ungdomsliv och till vilka det alltså gällde att bli inbjuden, utgjorde det kanske mest uppenbara exemplet på den dominerande tonårskulturens karaktär av förberedelse för och initiation i vuxenlivet.

Kultur, ekonomi och anciennitet

Om man tar med i beräkningen inte bara den position en familj uppnått, utan också den sociala bana som fört den dit, dess habitus och dess livsstil, är det – i alla fall hypotetiskt – möjligt att tala om tre sociala poler i det fält som här kallats för "övre medelklassen".¹³⁹

I Ekeholmsnäs fanns familjer som stod utbildningssystemet och de kulturella områdena särskilt nära. Det är visserligen sant att alla fraktioner inom den dominerande klassen särskilde sig från de lägre klasserna bland annat genom den betydelse de tillmätte – och var i stånd att tillmäta – utbildning. Men den kulturella polens familjer använde sig inte bara av utbildningssystemet som ett medel till yrkespositioner och rikedom. För dem tenderade utbildning att vara en naturlig del av livet självt. Föräldrarna hade själva i regel vistats länge inom ett utbildningssystem som de kände väl och hyste förtroende för – det slags förtroende som bara utvecklas ur långvarig bekantskap. Oftast hade de utbildning att tacka för de yrkeställningar de skaffat sig, bland annat för att de tenderade att arbeta inom områden (i regel inom offentlig sektor) där examina utgör inträdeskrav. Ibland hade dessa positioner nåtts i en enda generation, som när arbetarsonen blivit psykolog; ibland hade man naturlig hemortsrätt, som när advokatdottern blivit läkare.

¹³⁹ Avsikten är här inte att ge konturerna av en färdig teori om sociala klasser, utan att i all enkelhet framhäva skillnader som tycks nödvändiga att göra i analysen av det empiriska materialet. Jag använder den något lösliga termen "övre medelklass" för att beteckna fraktioner inom "medelklassen" vilka med andra, knappast mindre lösliga, termer kan omnämnas som "överklass" eller "socialgrupp 1" – familjer med ganska avsevärda mått av ekonomiska och/eller kulturella tillgångar (gymnasie- och universitetslärare, kulturjournalister, advokater, läkare, civilingenjörer, ekonomer, reklammän, marknadsförare på chefsnivå, direktörer, egna företagare med akademisk utbildning..) – och vilka bör avgränsas inte bara från en "lägre medelklass" (kontorsanställda, butiksanställda etc.), utan också från mellanliggande fraktioner. Universitetslärare och högstadielärare bör inte blandas samman. Det behöver kanske inte påpekas att grova klassificeringar av detta slag ("arbetarklass", "medelklass", "övre medelklass", "borgerlighet") tenderar att dölja komplexiteten i den sociala verklighet de vill beskriva, till exempel sammansättningen av de symboliska och ekonomiska tillgångar familjerna förfogar över, fördelningen av kapital mellan föräldrarna, den lutning var och en av föräldrarnas och familjens egen sociala bana haft. den geografiska tillhörighetens betydelse, etc. På denna punkt hänvisas till Pierre Bourdieus resonemang om "den konstruerade klassen" i andra kapitlet av *La distinction*.

Utbildningen närde en tro på utbildningens värden. Det betyder också att man här var särskilt välinformerad om vad utbildningsinvesteringar innebär; man visste att undvika okloka satsningar från barnens sida och att skaffa sig upplysningar om till exempel gymnasielinjers eller högskoleutbildningars reella värde. Framför allt såg man till att hålla utbildningssystemets möjligheter öppna, att barnen inte förivrade sig och valde för tidigt.

Kanske var det förtrogenheten med utbildningssystemets krav och den på egen erfarenhet grundade insikten att utbildningskonkurrensen ur den enskilda individens och familjens synpunkt aldrig har någon helt säker vinnare som låg bakom tendensen till progressivism i dessa familjers hållning till skolan. Man såg utbildning som en långsiktig historia, som ett förlopp med lång utsträckning i tiden. Det var som om man visste att det som måste utbildas, kultiveras, är personen och personligheten. Utbildning var personlighetsutveckling och kunde som sådan inte forceras. Allt tog sin tid, barnen måste "mogna" och göra det "i sin egen takt", på sitt eget, individuella sätt. Däri låg den bästa garantin för att utbildningskonkurrensens faror skulle undvikas.

Tron på utbildning och personlighetsutveckling som två parallella, varandra ömsesidigt betingande förlopp tycktes vara förklaringen till det ibland paradoxalt avspända förhållningssättet till det utbildningssystem man var så beroende av. I intervjuerna fanns inte bara en tendens till progressivism i skolfrågorna på dagordningen (man tenderade att vara misstänksam mot betyg eller i varje fall att anse att betygen utgör ett måhända nödvändigt utanverk på den kunskapsutveckling saken egentligen gäller, att ogilla konkurrens, och att ha förståelse för tanken att skolämnena ska integreras med varandra). Familjerna med mycket kultur – och med en stark tilltro till förkroppsligad kultur och bildning – höll också i regel de alltför skolmässiga dygderna på en viss respektlös distans. Även om man på nära håll följde och kontrollerade barnens skolgång (t ex läxläsning), ville man undvika övervakning, formalism och stränghet. Man satte inte likhetstecken mellan betyg och kunskaper och identifierade inte en lyckad skolgång bara med yttre tecken på skolframgång. Sambandet mellan tron på personlighetsutvecklingen och tron på utbildningssystemet visade sig kanske aldrig så tydligt som när de två kom i konflikt med varandra: när barnen misslyckades i skolan eller drabbades av akut skoltrötthet, kunde avbrutna studier (eller val av en tvåårig gymnasielinje med lågt konkurrensvärde) till synes paradoxalt uppfattas som bästa garantin för fortsatta studier ("Jag tror han har alla möjligheter att komma tillbaka när och om han nu känner för det", civilingenjör, direktör, X). Man rörde sig naturligt i ett utbildningslandskap där också Komvux och folkhögskolor ingår.

Tendensen till progressivism i utbildningsfrågor svarade också ofta mot en viss tendens till liberalism eller vänsteridéer inom politiken. Man hyste förståelse för den offentliga sektorn, sannolikt för att man ofta själva arbetade

och hade sin arbetsmarknad där. Man läste DN snarare än SvD och uttalade inte sällan sin skepsis inför USA som politisk och social förebild.

Den kulturella polens familjer trodde på Kulturen. Ju närmre de kulturella fälten – konstnärernas, kulturskribenternas, författarnas, regissörernas, filmmakarnas, de intellektuellas – de befann sig, desto mer svarade denna tro mot kulturella praktiker: man gick på teatern, var flitiga litteraturläsare, följde de stora tidningarnas kultursidor. Men även de som befann sig på lite större avstånd från kulturella sociala fält tenderade att erkänna värdet av vad som där utspelade sig. Erkännksamheten kom också till uttryck i värderingen av barnens intressen och fritidsaktiviteter. Det var ingen tillfällighet att teatern stod särskilt högt i kurs: teater var inte bara en kulturellt helt legitim aktivitet, den tillgodosåg också högt ställda förväntningar på utveckling av personligheten och svarade mot centrala begrepp som "fantasi", "kreativitet" och "originalitet". I gengäld var dessa familjer ofta misstänksamma mot exempelvis sporter som premierar konkurrens och hårdhet (som ishockey) eller vilka förutsätter lika stora ekonomiska investeringar som investeringar i den egna personen (golf, utförsäkring). På somrarna gav de sig inte sällan ut på bilresor i Europa med barnen; rekreation och ett bildningsintresse utan överdrifter kunde så förenas i ett projekt. Dessa semesterresor hade ett slags motsvarighet i barnens interrailresor eller de långresor några av dem senare gjorde under frihetens år mellan gymnasiet och högskolan; att vänta med högskolan och resa eller ibland arbeta istället verkar vara en strategi som de kulturella familjernas barn både kunde kosta på sig och hade de rätta dispositionerna för: det gav tid att upptäcka inte bara världen utan också sig själv – dvs. att dels värdera sig själv och sin förmåga ("lära känna sig själv"), dels lära känna utbildningssystemet och arbetsmarknaden på olika sociala fält tillräckligt väl för att man skulle kunna göra en riktig utbildningsinvestering, dvs. satsa på rätt häst vid rätt tidpunkt och inte på fel häst vid fel tidpunkt.

På smakens område värderade den kulturella medelklassen också det som är knutet till personligheten och som tillfredsställde känslan av individualitet. Möbler skulle gärna vara möbler med historia (i varje fall med rätt historia; de fick inte vara alltför mörka och dystra och därigenom påminna om småborgerskapet). Oslipat trä – trägolv, gamla slagbord ("Ska man ha ett bord, ska det vara lite slitet, lite gammalt, så där"; II) – sattes högt, inte bara för att det stod för rätt historia, utan också för att det uppfattades som "äkta", dvs. gick fritt från misstanken att vara producerat av dagens eller, ännu värre, gårdagens smakdomare. Den misstanken drabbade däremot vanliga furumöbler som stod lågt i kurs. Väggar borde vara vita eller ljusa, färger harmoniskt komponerade tillsammans, inte murriga eller skrikiga. Ofta betonade man det funktionella, det icke-högtidliga i heminredningen. Ingenting var mer fränstötande än tanken att det vackra hemmet uteslutande kunde köpas för pengar, utan personlig smak och estetisk förmåga. Man

talade med avsmak om vräkiga skinnsoffor, heltäckande mattor, glas- och marmorbord, alltför dyra bilar:

Vräkiga soffor, det var försök till sånt där överklass- och lite filmstjärnekör [...] Det var heltäckningsmattor och kommersiell konst och sånt där [...] Mamma och pappa tyckte att dom stod över dom. Såg ner på dom. Fastän de själva tyckte de var bättre än vi, för de var ju rikare än vi. (II:1; talar om en tidigare pojkvän ur en ekonomiskt välbärgad familj med eget företag); Det är liksom kristallglasen hit och vasen dit och videon och TV:n och mikrougnen och parkettgolvet och bygga om och bilen och liksom det tar aldrig slut. Och det finns pengar kvar! Och det är studentfesten och det är resan utomlands, det tar aldrig slut liksom. (11:2)

Det är kanske mer heltäckningsmattor, kristallvaser, plastblommor och sånt – ja, en del alltså, inte alla, det tycker jag inte. Lite brackigt. Man försöker visa vad man har, ställa Porschen på gatan och sånt där. (IV)

Den kulturella medelklassens ungdomar – liksom barn från fraktioner med verklig anciennitet, bourgeoisie – utvecklade också sin smak, en estetisk kompetens, vilken ofta utgjorde tillräcklig grund för deras distansering från andra sociala grupper. De lärde sig av sina föräldrar och fortsatte att lära sig själva att registrera detaljerna i andras klädsel eller heminredningar och att lägga vikt vid deras symboliska värde som uttryck för den kompetens eller den historia andra hade. I deras habitus ingick inte på programmet att släta över sådana distinktioner, att underordna dem andra värden, exempelvis gemenskapens, eller att tycka de var oväsentliga – allra minst, paradoxalt nog, när de själva revolterade mot mainstream-ungdomarnas uniformerade stil. Begränsat estetiska värden gick därför aldrig att skilja från sociala värden; de utgjorde aspekter av en och samma orientering i det sociala landskapet. Att kamrater ur lägre skikt eller med ursprung i familjer som tillhörde den ekonomiska medelklassens uppkomlingar framstod som "vulgära", eller kanske oftare som rätt och slätt "tråkiga" eller "ointressanta", vilket hängde samman med att de i klädseln, i sätten att tala, i möbleringen av hemmen, i sina intressen och i sina framtidsperspektiv inte förmådde producera de distinktioner som gjorde livet intressant. Denna estetisering av världen utsträckte sig inte sällan också till stilar som producerats av andra grupper. Ungdomar från familjer med starkt kulturellt kapital kunde tillåta sig att pröva eller närma sig stilar förknippade med revolt och avvikande banor (exempelvis punk), utan att fördenskull verkligen sätta sina framtider på spel. Utflykterna, även när de genomlevdes som ett brott med ursprungsmiljön, bidrog snarare till att ytterligare stärka den kulturella och estetiska kompetens som var en av de grundvalar på vilka den egna familjens ställning vilade. I mötet med denna estetiska ekvilibrist kunde ungdomar från lägre eller vanlig medelklass ofta inte göra annat än att antingen överdriva de kopierande och anpassande dragen i sin klädsel och framtoning (vilket med andra ord avslöjade uppkomlingen) eller utveckla ett slags framtingad anti-stil och genom att klä sig i urtvättade, färglösa och sällan utbytta kläder

markera att de stod utanför eller över en estetisk strid de hade få förutsättningar att föra på de dominerande ungdomarnas villkor.

Den kulturella polens familjer skilde sig framför allt från familjer som stod ekonomiska fält nära och som var mer beroende av ekonomiska tillgångar för att upprätthålla sina ställningar. Detta slags familjer konstituerade en andra pol i det strukturerade fält som den övre medelklassen utgjorde. Dispositionerna i förhållande till fostran och utbildning var här annorlunda. Den spontana uppslutningen kring tron på personlighetsutvecklingens värden och de långsiktiga, i tiden utsträckta utbildningsinvesteringarna hade ersatts med en filosofi enligt vilken utbildning måste "löna sig", vara förenad med "nytta". Progressivistiska ideal stod i regel mycket lågt i kurs. Utbildning sågs som tävlan, liksom livet självt, och det måste löna sig att vara duktig. Betygen ger, så såg man saken, i likhet med idrottstävlingens resultatlista, klart besked om hur tävlingen utfallit och om satsningen givit avkastning. De var en "morot" för barnen, en "belöning" som för säkerhets skull ibland förstärktes av föräldrarna med reda pengar: goda betyg bör ge materiell utdelning. Denna sammanblandning av känslan för pengar med känslan för kunskap var särskilt upprörande för den kulturella polens familjer eftersom den innebar att man tillskrev personlighetsutvecklingen snäva ekonomiska motiv, vilket skulle ointetgöra själva den sociala strategi som tron på personligheten och på det i kroppen lagrade kulturella kapitalet döljer.

Kraven på att utbildning ska ge "löna sig" är förklaringen till det spända och förhållandevis olyckliga förhållande familjerna inom den ekonomiska medelklassen ofta hade till det utbildningssystem de hoppades skulle ge deras barn en god start i livet. De ägde långt ifrån alltid tillräckligt med kulturella tillgångar för att verkligen garantera en lyckosam skolkarriär för barnen, vilket fick till följd att det betygssystem som låg dem så varmt om hjärtat inte sällan eliminerade deras egna barn. Den brist på förtrogenhet med utbildningssystemets inre uppbyggnad och sätt att fungera som var ett resultat av att utbildningsinstitutionerna inte haft någon dominerande plats i deras egen sociala bana, förde också med sig en annan motsägelse: å ena sidan ville de helst överlåta kunskapsförmedlingen och dess hemligheter åt skolan, å andra sidan misstrodde de progressivistiska ideal och de jämlikhetssträvanden som det offentliga utbildningssystemet brottas med och befann sig därför, i olika utsträckning beroende på vilken grad av social homogenitet den lokala miljön garanterade, i ett slags permanent krigstillstånd i förhållande till skolan.

Utbildningssatsningarnas inordning i en strategi i vilken nyttan var en vägledande princip motiverades med hänvisning till en "realism" ("man måste vara realistisk") som man menade att den sociala överlevnaden kräver. Barnen måste tidigt, redan i förskoleåldern, tränas för den sociala kampen. Tron på nyttan utsträckte sig därför också till barnens fritidsintressen: man betonade nyttan för skolarbetet och för framtiden i en disciplinerad satsning på dansträning eller lyfte fram ishockey som en exemplarisk idrott som fostrar till framåtanda och till att klara av hårda tag. Aktiviteter i vilken ingen synlig nytta låg hade däremot goda möjligheter att undslippa den kontroll som föräldrarnas uppmuntran innebar och få status av rent tidsfördriv. De

kulturella familjernas försiktiga värnande om barnens personlighetsutveckling innebar härvidlag paradoxalt nog en mer omfattande kontroll. Deras välmenande intresse utsträcktes till alla tänkbara aktiviteter; allt var inordnat i den personlighetens växt som bär framtiden med sig. Förhållningssätten till den kommunala musikskolan – en kär institution för alla fraktioner inom medelklasserna – utgör ett intressant exempel på skillnaderna mellan familjer som förvaltar olika slags tillgångar. Den goda kulturella vilja som familjer på uppåtstigande och familjer med mer ekonomiska än kulturella tillgångar här, på grund av den klassiska musikens legitimitet, obekymrat kan visa upp, förenas inte sällan med en uppskattning av den disciplin som krävs av barnen: de dagliga musikövningarna kräver en "koncentration" och en "vilja", för att låna uttryck från intervjusamtal, som inte kan annat än komma barnen väl till pass i konkurrensen. Inom den utpräglad kulturella medelklassen kan de ofta alltför tydlig disciplinära dragen i en i övrigt berömlig aktivitet istället bli föremål för kritik, därför att de utmanar tron på personlighetens fria växt.

Det är ingen tillfällighet att den kulturella polens familjer och den ekonomiska polens var inbegripna i en bitter strid om skolan och om fostran. Strider om fostran och livsstilar är alltid också, och måste vara, ett slags omvandlade reproduktionsstrider mellan sociala grupper som förvaltar olika slags tillgångar och – på hög aggregeringsnivå – mellan kulturens och ekonomins människor. Vad man strider om är förvisso vad som är värt något här i livet, men det är också en strid om de värden på vilka man grundar sina sociala ställningar i relation till varandra.

I förhållandet till kulturen gällde inom den ekonomiska medelklassen oftast läpparnas beaktelse. Den innebar ett erkännande av redan erkända institutioner och av stora namn mer än av kulturella praktiker och livsstilar, vilka man i regel istället misstrodde. Man läste *Svenska Dagbladet* snarare än *Dagens Nyheter* och beundran för USA var ofta stark. Smaken visade större förståelse för de värden rikedom kan föra med sig: bekvämlighet, lyx, nya möbler, elegans (skinnsoffor, marmor- och glasbord, heltäckande mattor, men också TV-apparater, ljudanläggningar och bilar).

Alla skikt har sina uppkomlingar, familjer som nått sin position inom en enda generation. Det fanns uppkomlingar inom den kulturella medelklassen som har utbildning att tacka för allt och i gengäld kunde vara extremt erkännssamma mot utbildningssystemets värden. Det fanns motsvarande uppkomlingar inom den ekonomiska medelklassen ("nyrika"). I båda fallen skapade ofta den sena ankomsten ett slags mer eller mindre synlig osäkerhet, en ansträngdhet, kulturellt och socialt. Det finns anledning att till sist understryka anciennitetens betydelse. Familjer med lång tids hemvist inom den övre medelklassen, med positioner som skapats en eller flera generationer tidigare, utgjorde en tredje "pol" i den struktur vars konturer här hypotetiskt har skisserats. Ancienniteten var bourgeoisins privilegium. Den var lagrad historia: de kulturella och ekonomiska tillgångar, som var en produkt av släktens kollektiva ansträngningar och som förmedlats över generationerna, kom den nya generationen till del. Arvet var ofta synligt för alla och kunde visa sig exempelvis i en sällsynt spridning på yrken inom familjen (i ett fall från konsertcellister till läkare, civilingenjörer, jurister och bolagsdirektörer

inom en och samma syskonskara). Men arvet var alltid också mindre synligt, åtminstone för den oinvigde. Det fanns i det nätverk av kontakter som kunde mobiliseras i de individuella strategierna och som garanterade ett överlägset informationsläge, i habitus, i den självklarhet med vilken man ansåg sig utvald till utbildning och ha rätt att forma sin egen framtid, i den smak som osvikligt styrde individens bana i riktning bort från de lägre klasserna. Den vana, som dessa familjer ägde, att naturligt orientera sig i det sociala landskap som utbildningssystemet och skilda sociala elitfält (näringslivets, statsadministrationens, kulturens) utgör, låg till grund för en säkerhet som stod i kontrast till den mer eller mindre tydliga ansträngdheten hos familjer utan anciennitet, både den som uttrycktes i tron att pengar är allt och den som gjorde sig synlig i tron att personlighetsutvecklingen gör framtiden och glömde att personlighet utan kontakter och ekonomiska tillgångar är ett högst osäkert företag. Förtrogenheten med landskapet och förmågan att överblicka det – den kunskap om kartan i sin helhet som utgör ett av de dominerande fraktionernas viktigaste privilegier – var också grunden för den distans familjerna med verklig anciennitet kunde upprätthålla till de andra gruppernas pretentioner, till deras ensidiga satsningar och övertygelser.

De fyra ungdomar i den äldre teatergruppen, vars familjer här förts till den övre medelklassen, hade alla, men i olika hög grad, distanserat sig från vad de uppfattade som en dominerande mainstream-kultur bland ungdomen i Ekeholmsnäs. Mot uniformitet, ytlig konvens och stelhet ställde de anspråk på originalitet, personlighet och överskridande. Deras kritik riktade sig mot två håll. Den gällde, i varierande utsträckning, de modala banor de hade utstakade framför sig och som omfattade långa, "säkra" universitetsutbildningar och inträde i likaledes långa och jämförelsevis höga karriärgångar, vilka skulle leda till yrken, samhällspositioner och livsformer liknande deras föräldrars. De tre flickorna hade uteslutits eller själva uteslutit sig från dessa banor. Istället öppnade sig för dem en annan modal bana: kulturen. För en av de tre blev det kulturella projektet mer än en modal rörelse mot kulturförmedling och allmänna investeringar i kulturell kompetens och förvandlades till en total satsning på inträdet på ett kulturellt produktionsfält (teatern). Den ende pojken – som också kom från den familj som ägde högst anciennitet inom övre medelklassen – ville hålla alla vägar öppna: intresset för "kultur" och de livsformer den representerade, vilka alltid varit synliga inom familjen genom bredden på dess tillgångar (slakten, en av föräldrarnas yrke), ställdes mot "säkerheten" i traditionella utbildningsinvesteringar och mot insikten om de stora riskerna i att göra kulturen till livsprojekt. De fyra ungdomarnas kritik riktade sig samtidigt mot ett annat håll och var denna gång helt unison. De kände alla särskild avsmak för dem bland Ekeholmsnäs ungdomar som försökte ersätta gedigen bildning, kultur och god smak med vad som kan köpas för pengar.

I alla intervjuer med dessa fyra äldre ungdomar berördes direkt eller indirekt frågan om distansen till världen och behovet av överblick. Distanzen hade också varit väl synlig under studiens gång. Ungdomarnas eklekticism i förhållandet till ungdomskulturens stilar, deras belevnhet och känsla för former och etikett som ofta gick hand i hand med ett djärvt överskridande av

konvensansen, deras språkliga växlingar mellan personligt och opersonligt och mellan konkret och abstrakt, intresset för personen och det unika i sin egen person, balansgången mellan kritik och anpassning, avsmaken för "överdrifter", för "fanatism", "enkelspårighet" eller "enögdhet", och för tanken på en underkastelse under gruppen – allt rycktes vara uttryck för en habitus i vilken upprätthållandet av distans till världen utgjorde kärnan. Trots skillnaderna mellan de fyra ungdomarna, förenades de på denna punkt. Eklekticismen, flirten med subkulturella stilar, hade som grund ett gemensamt avståndstagande från den fanatism och fastlåsthet som de riktigt subkulturella ansågs vara offer för. Raljerandet med motorkulturen eller sportdyrkan hos ungdomar i lägre samhällsklasser byggde på en anklagelse om enögdhet och brist på fantasi. Fientligheten mot de ekonomiska uppkomlingarna inom övre medelklassen riktade in sig på deras inskränkta intresse för materiella värden och deras avsaknad av kultur. Misstänksamheten mot main-stream-ungdomarna inom den egna klassen och mot deras alltför omedelbara uppslutning kring de modala livsbanor som öppnade sig framför dem hade som kärna en övertygelse att de alltför mycket saknade distans till den värld de vuxit upp i. Samma misstänksamhet riktades mot kulturens miljöer, också av den flicka som skulle inrätta sitt liv efter önskan att inträda inom teatern:

"Det är inskränkt, fast dom ser det inte själ va [...]. Det är mest snack om att det är en häftig pryl, det är en häftig pryl, det är en häftig pryl [...]. Å, det är en jävla bluff. [...] När vi sitter på Tre Backar så kommer han /en kompis/ in så här: 'Hur går det med konsten, hur går det med konsten?', sa han – 'Ja, det är lugnt' – 'Ja, jag har en del idéer, säger han, vi ska greja det här, vi har en del jyssta prylar på gång'. Det är så där. Alla lever på nånting." (II)

Det jag uppfattar som insnöat, det är mera det här Södra Latin, den stilen. Det tycker jag kan vara väldigt insnöat ibland. När man pratar med dom och man försöker prata om nåt annat än teater och så är det bara enormt enkelspårigt. Då kan man bli lite besviken och irriterad. Eller nu när jag mera börjat diskutera med vissa av mina föräldrars vänner, så kan man inse också att den här människan har jag beundrat för han skriver väldigt bra böcker, men han pratar ju bara en massa... han kan ju ingenting annat, va. Man kan bli väldigt besviken. Så ofta är det ju väldigt insnöat, tycker jag. Just därför att dom kanske inte, dom ser inte riktigt... (IV)

Denna känsla för överblick och distans till världen, vilken utmärkte ungdomarna inom de övre medelklassfamiljer som ägde anciennitet inom klassen, tenderade också att föra dem samman:

Ofta har jag märkt med människor som blivit uppväxta med samma bakgrund som jag, som har då en helt annan distans, lite ironisk ibland, ser klarare, lättare på något sätt. Om man inte lever i det /dvs. helt och hållet i världen/, blir det lättare. Lite amatörmässigt kanske. Det är väl det. (IV)

Broady, Donald & Palme, Mikael, "Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède - bilan de recherche", i Monique de Saint Martin & Mihai D. Gheorghiu (ed.), *Les institutions de formation des cadres dirigeants : Étude comparée*. Paris, Maison des sciences de l'homme, Centre de sociologie européenne, Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, 1992, s. 1-19. Denna text var ett bidrag till konferensen "Champ des institutions d'enseignement supérieur et champ de pouvoir", Maison Suger, Paris, 6-7 février 1992. Denna konferens mynnade ut i tillkomsten av ett långlivat nätverk, "Formation des élites et internationalisation de la culture", initierat av Pierre Bourdieu, som startade 1993, leddes av Monique de Saint Martin vid Centre de sociologie européenne, Paris, och Donald Broady vid Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Stockholm och sedermera Uppsala, och samlade forskare från ett drygt tjugotal länder.

Svenskspråkiga uppsatser i samma ämne var Mikael Palme, *Högskolefältet i Sverige. En empirisk lägesrapport*. Forskning och utveckling för högskolan 1989:4. Stockholm, UHÄ, 1989, samt Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 1. Stockholm, HLS Förlag, 1992, vilken i sin tur var en korrigerad version av ett bidrag till Symposiet "Självbiografi, kultur och livsform", Helsingfors, 10-12 mars 1989.

Den undersökning som redovisas genomfördes inom ramen för forskningsprojektet "Högskolefältet i Sverige" som leddes av Donald Broady och Mikael Palme med finansiering från dåvarande Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) 1986-1989

Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède

Le système de l'éducation suédois, réputé pour son égalitarisme, apparaît comme un système relativement peu hiérarchisé et sélectif, avec peu d'écoles d'élite manifestes. L'esprit d'égalité des chances a, aussi, marqué le dessin des grandes reformes éducatives d'après guerre, poussées par la social-démocratie sans être, jusqu'à la période récente, sérieusement contestés par d'autres forces politiques.

Les ambitions réformatrices, pendant la première période d'après guerre dirigées vers l'éducation primaire et secondaire mais atteignant, vers la fin des années soixante, le système de l'enseignement supérieur, ont visé obtenir, d'une part, la démocratisation du recrutement, et, d'autre part, l'adaptation du système de l'enseignement au système économique (éducation professionnelle plutôt que « savante »). La grande réforme universitaire de 1977, qui a uni tout l'enseignement post-secondaire dans un même système, mit en même temps la fin aux études « libres » en criant des filières standardisées visant à produire des professionnels. Dans la même logique, la création, pour compenser les inégalités régionales, d'une vingtaine de petits établissements universitaires de province, et l'introduction, pour compenser les inégalités sociales tout en satisfaisant aux besoins du marché du travail, d'une aide financière pour tous les étudiants, conçue comme suffisante pour la subsistance pendant les années d'études, se sont accompagnées par un affaiblissement de l'autogestion universitaire par l'ouverture des directions des institutions universitaires aux représentants des syndicaux, du patronat et des partis politiques.

La représentation du système de l'éducation supérieur comme comparativement égalitaire a été cultivé dans les camps divers, comme en témoignent aujourd'hui les attaques violentes de la droite à la politique éducative traditionnelle de la social-démocratie: jugeant l'état de choses ou comme du mal ou comme satisfaisante et souhaitant ou un système plus sélectif ou un système plus démocratisé, on s'accorde sur le jugement que l'éducation existante est comparativement égalitaire. Bien que le système d'enseignement supérieur dans la réalité soit objectivement socialement hiérarchisé, comme le montre des études nombreuses, cette représentation

témoignent en elle-même du fait que les mécanismes par lesquelles il contribue à reproduire la structure du champ du pouvoir restent incontestablement moins visibles et, peut-être, du point de vue des groupes familiaux des fractions dominantes, moins efficaces, que dans plusieurs d'autres pays européens. Tout se passe comme si le capital scolaire, tel qu'il est consacré par le système de l'enseignement supérieur, ne suffit pas par lui-même pour garantir la reproduction des groupes dominants, ainsi forçant ces groupes de surpasser, pour ainsi dire, l'investissement scolaire dans leurs stratégies.

L'analyse à suivre, qui constitue une tentative de décrire les polarités du champ des institutions de l'enseignement supérieur en Suède, ne peut ainsi prétendre dévoiler les stratégies de reproduction des groupes sociaux dominants dans leur totalité.

« Les cadres » en Suède et les institutions de leur formation

Le terme français – et le phénomène – « cadres » n'a pas d'équivalent évident dans le contexte suédois. Selon la représentation spontanée de l'espace des professions on trouvera trois catégories principales: 1. « arbetarna » (les travailleurs), 2. « tjänstemännen » (les salariés, c'est-à-dire « cadres » de niveaux différents), et 3. « företagarna » (les patrons). Si, autrefois, la distinction entre « ämbetsmän » (hauts fonctionnaires publiques, un parallèle direct des « Beamte » allemands) et « tjänstemän » (cadres moyens publiques et privés) était assez distincte; les « tjänstemän » englobent aujourd'hui tous ceux qui ne sont considérés ni ouvriers ni patrons: un professeur, un médecin salarié, ou, dans une entreprise, tous, du comptable au manager, sont des « tjänstemän ».

La plupart de médecins et beaucoup de juristes étant des « tjänstemän », employés des entreprises privées ou des institutions publiques, les professions libérales sont assez marginales, aussi bien dans les représentations que dans un sens plus objectif. Autrement dit, l'analyse de la formations des « cadres » en Suède devrait inclure les facultés de droit et de médecine.

Selon la représentation spontanée – qui, dans ce cas, semble correspondre à des faits objectifs – la division « horizontale » principale parmi les « tjänstemän » distingue ceux qui sont employés dans le secteur public de ceux du secteur privé. Très grossièrement, les « tjänstemän » publiques, parmi lesquelles les femmes sont surreprésentées, tendent à avoir des salaires plus bas, et, dans leurs dispositions politiques, à être plus favorables à la social-démocratie.

Les « tjänstemän » sont principalement organisée dans deux syndicaux, SACO (Sveriges akademikers centralorganisation) et TCO (Tjänstemännens centralorganisation). Le premier, SACO, qui tend vers la droite dans ses prises

de positions politiques, organise, pour simplifier, tous avec un diplôme universitaire (professeurs secondaires et universitaires, médecins, ingénieurs diplômés, juristes salariés, etc.). Le dernier, TCO, qui est proche de la social-démocratie, organise tous les autres employés salariés (instituteurs, infirmières, employés publics moyens, etc.). Cela signifie que la division « verticale » des « tjänstemän » correspond, en gros, à l'opposition entre ces deux syndicaux, les membres de SACO étant possesseurs d'un capital scolaire plus fort et recevant des salaires plus importantes.

Les cadres dirigeants du secteur privé sont principalement formés par les peu nombreuses « grandes écoles », comme le HEC ou l'École polytechnique de Stockholm, et par les filières les plus prestigieuses des facultés des quatre universités anciennes. La quasi-totalité des institutions suédoises de l'enseignement supérieur sont publiques, la seule exception d'importance étant l'École des Hautes Études Commerciales de Stockholm qui appartient en partie au patronat. Une des oppositions les plus profondes du champ s'établit entre, d'une part, les quatre universités anciennes (Uppsala, Lund, Stockholm, Göteborg) et les écoles supérieures prestigieuses des grandes villes, et, d'autre part, les établissements universitaires plus récents de province, qui se trouvent obligés à lutter pour la reconnaissance de leur position, en créant, souvent, des alliances avec les entreprises privées dans la région.

Parmi les facultés, la faculté de médecine a joué un rôle important dans les stratégies de reproduction des « grandes familles » bourgeoises riches en capital culturel aussi bien que économique. En Suède, les médecins semblent en partie avoir occupé des positions ailleurs prises par les fractions les plus cultivées, « das Bildungsbürgertum ».

Handelshögskolan, l'École des hautes études commerciales, localisée à Stockholm, recrute annuellement un nombre assez limité d'étudiants (environs de 300 étudiants pour année), qui ont tous accumulé un capital scolaire maximum (i.e. un note moyen maximum au lycée). L'École est un instrument extrêmement important dans la reproduction du « top management » des entreprises privées. (Autres institutions de formation économique ont une valeur plus restreinte.)

Jusqu'aux temps récents un trait distinctif de la structure du patronat suédois a été l'importance d'un capital « technique » pour les carrières de haute pente, les économistes et les juristes ayant eu un poids relativement moins important.¹⁴⁰ Parmi les tekniska högskolor (l'équivalent des écoles polytechniques, écoles des Mines, écoles des Ponts et Chaussées), chargées de la formation des « civilingenjörer » (ingénieurs diplômés), les plus renommées sont KTH (l'École Polytechnique Royale) à Stockholm et Chalmers à

¹⁴⁰ Selon un recensement effectué en 1986, la moitié des PDG's des entreprises représentées sur la bourse de Stockholm avaient un diplôme d'ingénieurs diplômés, l'autre moitié étant des économistes ou des juristes. Cf. *Dagens Industri*, 17 février, 1986.

Gothembourg, deux écoles qui ont traditionnellement fonctionné comme une « grande porte », préparant pour les carrières orientées vers les hautes positions dans les grandes entreprises privées. Aujourd'hui le développement semble donc être en faveur des économistes. Une formation particulièrement profitable qui donne accès aux hautes positions dans le champ économique est la combinaison des études polytechniques et économiques: un maximum de capital scolaire dans ce respect serait la combinaison des deux diplômes du HEC et de l'École Polytechnique. (Récemment a été créée, dans les écoles polytechniques, une filière spécifique, appelée communément « la filière-PDG », qui inclut des études économiques, de « management », etc..)

La culture estudiantine au HEC et aux écoles polytechniques les plus renommées se caractérise par une intégration forte (des rituels de cooptation très élaborés, etc..), produisant un esprit de corps vif et des rapports interpersonnels fonctionnant comme capital social dans les carrières futures. La publique des écoles polytechniques inclut, néanmoins, une proportion assez importante des étudiants d'une origine sociale moyenne – mais dans ces cas le père a très souvent un métier technique (cela est particulièrement vrai pour les étudiantes). Il faut dans ce contexte mentionner les différences souvent importantes entre des filières différents dans les écoles polytechniques, une des oppositions principales étant celle entre la filière d'études en mécanique, recrutant principalement des étudiants issus de fractions riches en capital économique (fils d'industriels), et, d'autre part, la filière de génie physique, dominée par des étudiants provenant des fractions intellectuelles en particulier des fils de professeurs universitaires).

S'il est un trait distinctif, par rapport à certains autres pays européens, tel comme la France ou l'Angleterre, qu'il existe peu d'institutions universellement reconnues comme « l'école d'élite », il reste que les institutions les plus prestigieuses – le HEC, les facultés de médecine, les écoles polytechniques, certaines des écoles supérieures préparant pour les carrières de haute pente dans les champs de production culturelle – occupent, aussi dans la conscience publique, une place primordiale dans la reproduction de la classe dominante.

À l'exception des écoles de formations culturelles, le critère décisif pour l'entrée dans toutes les institutions de l'enseignement supérieur a été la note moyenne au baccalauréat.¹⁴¹ Il n'y a pas, en plus, d'équivalents aux classes préparatoires. Les seules exceptions sont les institutions de formation culturelle les plus prestigieuses, auxquelles l'accès le plus souvent présuppose une ou deux années d'études dans des écoles préparatoires (parmi lesquelles –

¹⁴¹ Pendant une période, à partir de la fin des années 70, « l'expérience professionnelle » (mesurée comme le nombre d'année de travail, y inclut travail Manuel), pouvait compenser une note moyenne modeste, mais cette possibilité a continuellement perdu son importance. Actuellement, un concours pour l'entrée dans les facultés a été introduit qui constitue une voie d'accès alternative.

ce qui est un cas exceptionnel en Suède – plusieurs des plus importantes sont privées).

Le débat assez vif sur les désavantages de ce système homogène revient sans doute en partie au fait que les groupes dominants dans des champs sociaux divers préfèrent un système plus hiérarchisé et sélectif ou, au moins, une autonomie plus forte par rapport aux verdicts de l'école secondaire en ce qui concerne la recrutement des prosélytes, comme le montre l'exemple du HEC de Stockholm, où la direction récemment a décidé d'admettre à l'École des candidats que ont démontré « des habilités excellentes ou des aptitudes extraordinaires en technologie, lettres, art, musique ou sport ».

La structure du champ des institutions de l'enseignement supérieur

L'analyse à suivre se fonde sur les données existantes dans la Direction Nationale des Universités sur tous les étudiants dans l'enseignement supérieur pour les deux années de 1978 et 1984. Les informations sur les étudiants et leurs études ont été combinées avec l'information, obtenue dans le recensement national, sur la profession et le niveau d'instruction du père. Le fichier ainsi créé contient environs de 160 000 étudiants par année, représentant la totalité de la population estudiantine. Les données ont été l'objet d'un recodage, dont l'objectif était de créer une classification socioprofessionnelle aussi précise que possible (32 catégories dans l'analyse présentée dessous).

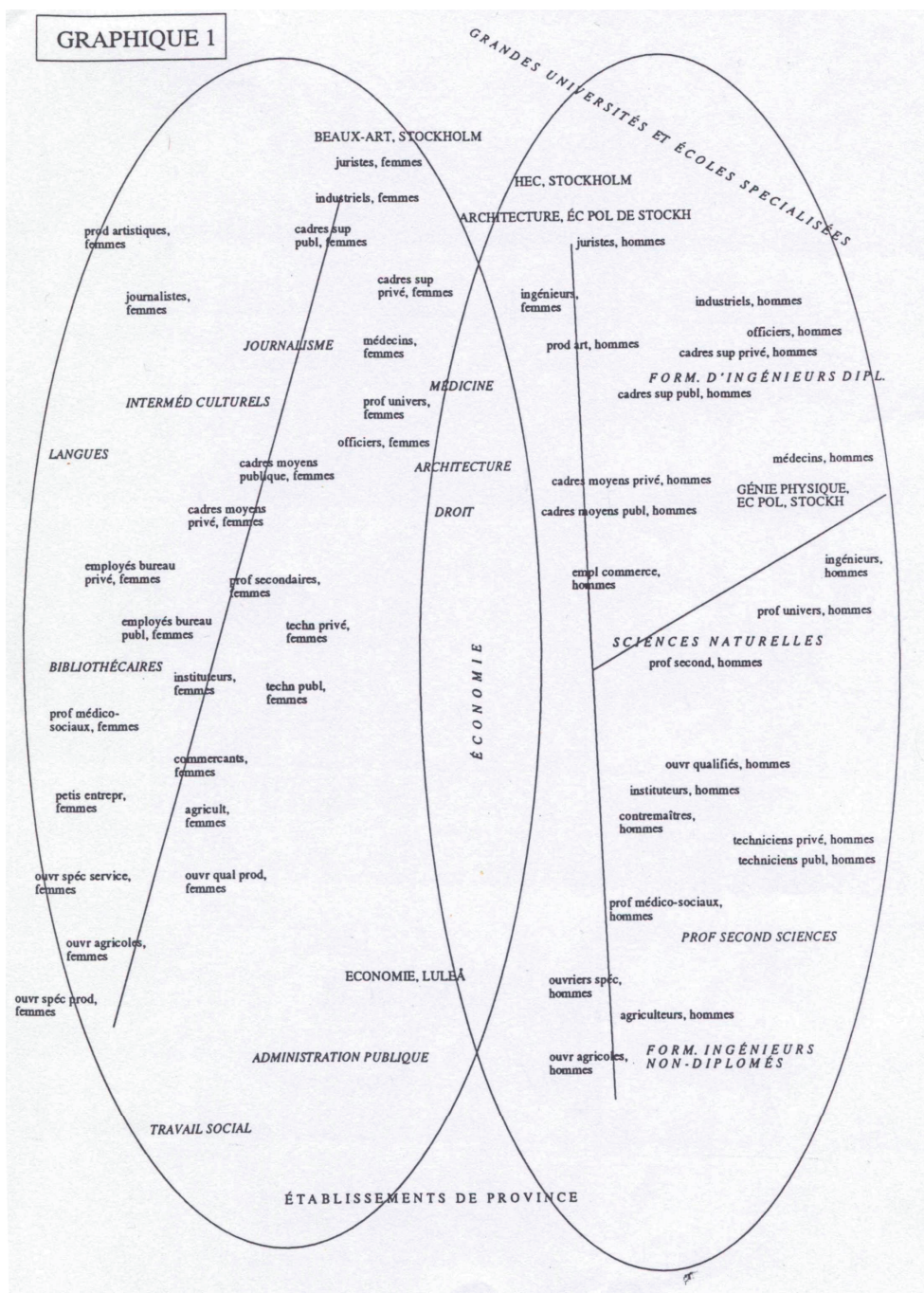
Si on prend l'origine sociale des étudiants, tout en distinguant entre les deux sexes¹⁴², comme indicateur unique de la position d'une formation universitaire déterminée¹⁴³, l'analyse de correspondances fait voir trois oppositions principales dans le champ de l'enseignement supérieure en Suède. En premier lieu, les formations dominées par les femmes se séparent des formations dominées par les hommes (Graphique 1). Ainsi, les formations de travailleurs sociaux, de cadres dans l'administration publique, de bibliothécaires, de professeurs de langues, d'intermédiaires culturels, d'artistes et de journalistes s'opposent surtout aux formations de sciences (mathématique et physique) et d'ingénieurs diplômés et, moins fortement, aux formations d'économie.

¹⁴² A fin d'éviter de créer une opposition fausse entre l'identité sexuelle et l'identité sociale (ou, ici, entre la variable « sexe » et la variable « origine sociale »), on a repris, dans l'analyse première, les profils sociaux des formations selon le sexe. Ainsi, l'analyse distingue entre « fille d'un ingénieur diplômé », « fils d'un ingénieur diplômé », etc.

¹⁴³ Le terme « formation » désigne ici une formation déterminée dans une école ou un établissement universitaire déterminé. Autrement dit, on distingue entre, par exemple, génie physique à KTH (l'École Polytechnique Royale de Stockholm) et génie physique de l'École polytechnique de Chalmers à Göteborg, etc.

A l'intérieur de chaque région du champ (celle dominée par les femmes et celle dominée par les hommes), s'établit une hiérarchie sociale. L'univers des formations féminisées est structuré par une opposition entre, d'une part, les formations dominées par les femmes issues des classes populaires (et surtout par les filles d'ouvriers spécialisés), et, d'autre part, les formations dominées par les femmes issues de la classe supérieure. Les étudiantes issues des groupes sociaux les moins munis de capital reconnu se trouvant en grande partie reléguées au sous champ des formations de travail social et d'administration publique et, simultanément, aux écoles de provinces, l'entrée au domaine des formations – souvent prestigieuses – caractérisées par une présence à peu près égale des deux sexes (médecine, architecture, droit) est le privilège des femmes issues des couches supérieures (filles de médecins, d'ingénieurs diplômés, de professeurs d'université et de lycée, de juristes, de cadres supérieurs, d'industriels et d'officiers). De même, l'absence des femmes d'une origine sociale élevée sur les formations les moins prestigieuses (travail social, administration publique) se trouve contrebalancée par leur surreprésentation sur les formations qui valorisent leur capital culturel hérité: celles d'intermédiaires culturels, d'art, de journalisme, de médias. Autrement dit, en gros les formations de l'enseignement supérieur se divisent en deux mondes séparés, celui des femmes et celui des hommes, réservant l'entrée à l'intersection des deux ensembles aux fils et filles des classes sociales les plus favorisées.

Les entretiens réalisés à l'École de Journalisme de Stockholm et sur la formation de « sciences de culture » (intermédiaires culturels) à l'Université de Stockholm indiquent l'existence d'un véritable mouvement des femmes des classes supérieures vers les formations culturelles les plus prestigieuses, produit soit par un échec relatif dans la compétition scolaire qui les exclut des formations les plus rentables (même celles-ci où la distribution entre les sexes est à peu près égale, comme la médecine ou l'architecture), soit par un refus d'entrer dans les carrières les plus compétitives et y soumettre aux exigences de la compétition. Tout se passe comme si la Culture constituait la seule domaine sociale restant pour celles d'entre elles qui ne sont pas ou ne se sentent pas appelées à faire des études « utiles », transformant ainsi le détournement d'un simple déclassement (travail salarié non qualifié), temporaire ou pas, à un « choix » libre. Cet amour de la culture ne peut être que renforcé par leurs dispositions culturelles et la possession d'un capital culturel apte à la compétition. Les études culturelles, fonctionnant comme une École pour la formation de la personne et la personnalité plutôt que pour la transmission d'un *pensum* déterminé, permettent aussi d'échapper aux classements et aux hiérarchies évidents dans d'autres champs d'études, donnant ainsi un répit pour « trouver son chemin », c'est-à-dire d'assez connaître ses propres capacités et l'état actuel des différents champs sociaux pour pouvoir faire un investissement plus informé et plus sûr.

L'inclination « naturelle » des femmes issues des couches supérieures pour les études culturelles fait un contraste marqué avec le chemin difficile et long que les filles – et les fils – des classes populaires doivent parcourir pour y arriver. La distance à la culture légitime – y compris un manque de connaissances (et d'informations sur) des champs de production culturelle et des institutions éducatives proches à ces champs – ne peut que renforcer une méfiance de la valeur (économique et sociale) d'un investissement déjà risqué et obscur. Ainsi, plusieurs entretiens indiquent que le chemin conduisant aux institutions les plus prestigieuses de formation culturelle (Beaux-Arts, École de Journalisme, Académie de musique, Institut des médias etc..) passent souvent, pour les étudiants des classes populaires, par des écoles inférieures et, de fait, préparatoires, d'une orientation culturelle. Il faut ici souligner l'importance des *folkhögskolor*¹⁴⁴, « l'écoles du peuple » – en général méprisées par la classe supérieure – qui de plus en plus constituent un système hiérarchisé d'écoles préparatoires, dans lequel les écoles individuelles peuvent, par leurs racines locales et régionales, fonctionner comme un station dans la trajectoire individuelle où l'horizon des institutions culturelles devient visible et le projet d'études et d'une carrière proche aux champs culturels se formule et devient, littéralement, imaginable.¹⁴⁵ La plupart des étudiants des classes populaires sur les formation culturelles qui sont passés par une école du peuple parlent de ce période dans leur vie comme un période heureux, pendant lequel ils ont beaucoup évolué et changé et pendant lequel ils ont, parfois pour la première fois dans la vie, rencontré des « pareils » et des « gens fantastique et drôles » (fille d'ouvrier spécialisé). L'ambiance particulier de certains de ces écoles – contacte intense et personnel avec les professeurs, isolation relative dans la campagne, logement à l'école etc.. – fait qu'elles peuvent fonctionner comme « une seconde famille » (fille d'ouvrier spécialisé) pour les étudiants issus des familles culturellement dépossédées. Cet absorption par l'école se produit rarement dans le cas des peu nombreux élèves issus des couches supérieures, pour lesquelles le choix de l'école du peuple est le plus souvent un choix forcé par l'échec à l'entrée dans les

¹⁴⁴ Écoles qui ne font pas partie intégrale du système d'éducation formelle et qui étaient, à l'origine, créées par des mouvements sociaux tels que le mouvement d'ouvrier, les associations des paysans ou les mouvements chrétiens. Les « écoles du peuple » ont joué un rôle important dans la formation du mouvement social-démocrate, entre-autres dans la formation des cadres et des leaders politiques.

¹⁴⁵ Il faut ajouter que rien suggère que certains des champs de production culturelle (littérature, critique littéraire, journalisme et média) – ou, plus exacte, les positions dominantes de ces champs – soient dominés de façon évidentes par des agents issues de la classe dominante. On pourrait se demander si l'investissement considérables exigés pour des carrières de haute pente ici se fassent plus facilement par les nouveaux entrants des classes moyennes et de province qui, ayant tout à gagner et peu à perdre, se soumettent complètement aux conditions de la compétition et prennent les risques d'être éliminés ou d'occuper des positions modeste sans avoir gardé d'autres voie alternatives. Les entretiens indiquent justement que l'hésitation des étudiants issus de la classe supérieure face aux droits d'entrée de certains des champs de production culturelle s'expliquent par leur refus de mettre tout sur une carte et par un habitus qui les dispose à toujours garder des alternatifs ouverts et de faire seulement des choix les plus informés.

institutions plus prestigieuses ou vécu comme un alternatif parmi d'autres dans les années qui précèdent l'investissement éducatif plus définitif.

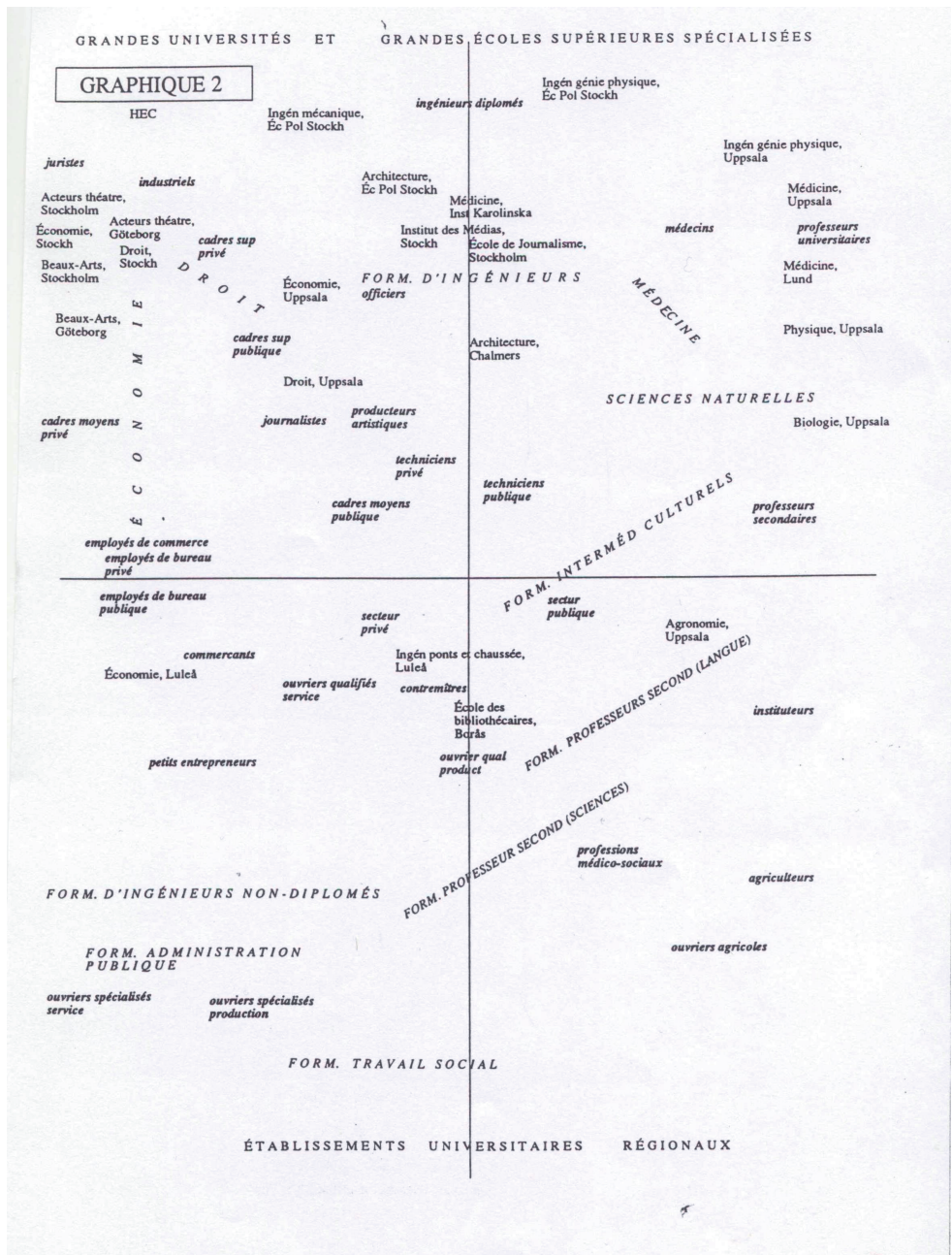
Si le second facteur du premier traitement des données (femmes et hommes séparés) fait apparaître une hiérarchie sociale dans les deux régions du champ, allant des classes populaires aux fractions appartenant à la classe supérieure, le troisième facteur, qui n'est pas reproduit ici, met en lumière une seconde opposition: pour les deux régions du champ s'établit une opposition tout à fait parallèle entre, d'une part, les formations dominées par des groupes proches au secteur privé et au champ d'économie (fils et filles d'industriels, de cadres supérieurs et moyens privés, d'employés de commerce, de commerçants, etc..) et, d'autre part, des formations dominées par les étudiants et étudiantes issus des groupes sociaux proches plutôt au secteur public et dépendants de leur capital scolaire et culturel (professeurs universitaires, médecins, professeurs secondaires, instituteurs).

Cette dernière opposition s'exprime plus clairement dans le second traitement (Graphique 2) où les femmes et les hommes des différents groupes sociaux ne sont pas séparés. Le premier facteur de cet analyse oppose, d'une part, les formations les plus prestigieuses situées dans les écoles les plus prestigieuses (les formations des ingénieurs diplômés à l'École polytechnique de Stockholm et à Chalmers, architecture, médecine à Karolinska institutet, Stockholm, et à Uppsala et Lund, certaines des formations d'économie et de culture, notamment le HEC de Stockholm, économie de l'université de Stockholm, Beaux-Arts de Stockholm, etc..) et, d'autre part, les formations orientées vers les domaines de travail social, administration publique, sciences des comportements et pédagogie, souvent situées dans les établissements de province.¹⁴⁶

Le second facteur présente de nouveau l'opposition déjà décrit au-dessus entre ce qui pourrait être interpréter comme un pôle privé et un pôle public (ou intellectuel). D'un côté, les formations d'économie et de droit, de l'autre médecine, sciences naturelles (physique, chimie et, en particulier, biologie), agronomie et les formations de professeurs secondaires (de langues, de lettres et, surtout, de sciences).

Les formations d'ingénieurs diplômés occupent des positions intermédiaires. On observe que les formations de génie physique se trouvent nettement sur le côté des formations d'un recrutement plus intellectuel (pôle public: professeurs universitaires etc.), alors que les formations de génie mécanique penchent plutôt à l'autre pôle (pôle privé: industriels etc.).

¹⁴⁶ Le second facteur du premier traitement des données (femmes et hommes séparés) fait visible une hiérarchie sociale dans les deux régions du champ, allant des classes populaires aux groupes appartenant à la classe supérieure. Le troisième facteur (Graphique 2) met en lumière une seconde opposition : pour les deux régions s'établit une opposition tout-à-fait parallèle entre d'une part les formations dominées par des groupes proches au secteur privé et au champ d'économie (fils d'industriels, de cadres supérieurs et moyens privés, d'employés de commerce, de commerçants etc..) et, d'autre part, des formations dominées par les étudiants issus des groupes sociaux proches plutôt au secteur public et dépendants de leur capital scolaire et culturel (professeurs d'université, médecins, professeurs secondaires, instituteurs).

Il faut souligner la dimension régionale de ces oppositions fondamentales. D'une part, on observe une opposition entre les écoles universitaires de province, avec un recrutement sociale modeste, et les formations des grandes universités (surtout Stockholm, Uppsala et Lund) et les écoles spécialisées de Stockholm (HEC, Beaux-Arts, École Polytechnique Royale, Institut Karolinska, etc.). D'autre part s'observe une opposition, moins prononcée, entre les universités les plus anciennes et « académiques » (Uppsala, Lund), et les écoles supérieures les plus prestigieuses (à Stockholm). Les positions extrêmes proches au pôle intellectuel sont occupées par des formations situées à Uppsala et Lund.

A l'intérieur de chaque sous champ (économie, droit, formations d'ingénieurs diplômés, formations de professeurs, formations culturelles etc..) les différents établissements sont nettement hiérarchisés. Parmi les écoles polytechniques, celle de Stockholm (École polytechnique royale¹⁴⁷) se trouve en tête, suivie par celles de Chalmers (Göteborg), d'Uppsala, de Lund et – à une distance considérable – de Luleå (ville du extrême nord). A l'intérieur du champ des formations d'économie, l'HEC de Stockholm occupe une position incontestable, suivie par la formation de l'université de Stockholm (située à l'extrême du pôle privé) et la formation de l'université d'Uppsala (penchant plutôt au pôle intellectuel).

Les écoles supérieures d'art et de théâtre occupent des positions étonnantes, proches au pôle privé et aux formations d'économie. Ils doivent leur position – dans les deux dimensions du graphique (Graphique 2) – au fait d'une surreprésentation assez forte des étudiants (et en particulier des étudiantes) issus des familles d'industriels et de cadres supérieurs privés et un sous-représentation non moins forte des fils de professeurs universitaires. Il est probable que le pourcentage élevé sur les écoles des Beaux-Arts des étudiants issus des fractions les plus fortes en capital économique dépendent, au moins en partie, du fait qu'un investissement si risqué se laisse faire plus facilement quand la reproduction de la base matérielle de la position sociale n'est pas risquée. A cela s'ajoute sans doute que les écoles des Beaux-Arts représentent une carrière socialement tout à fait légitime. Cette hypothèse semble être confirmée par la prudence prononcée des fractions riches en capital culturel mais relativement faibles en capital économique qui les dispose à chercher les investissements éducatifs sûrs, tels que la médecine, les sciences ou les écoles polytechniques, et à éviter les formations les plus risquées (dans les deux années analysées, 1978 et 1984, aucun des étudiants des deux grandes écoles des Beaux-Arts étaient fils ou fille d'un professeur d'université). Mais cela n'est pas toute la vérité: il est aussi bien possible que les écoles d'art soient caractérisées par le fait de recevoir, plus qu'autres formations, des étudiants ayant une trajectoire déviante par rapport à la trajectoire modale des groupes dans lesquels ils ont leur origine.

¹⁴⁷ Il faut mentionner la bataille que se déroule sur l'épithète ancienne « royale », contestée, dans les temps modernes, par la Direction nationale des universités, mais néanmoins utilisée par l'école, par exemple dans son logotype.

Écoles et styles de vie

Si la position occupée par un établissement supérieur est largement déterminée par les stratégies éducatives des étudiants qui, munis d'un capital variant en structure et en volume, le fréquentent et le valorisent, il est également vrai que les écoles elles-mêmes, institutions porteurs des traditions qui sont autant plus forts que la position de l'école est reconnue, ont un pouvoir magique social qui les permettent à transformer, en les cooptant, les étudiants qui y sont acceptés. Ce qui les étudiants eux-mêmes souvent s'accordent à désigner, surtout quand-t-il s'agit des écoles ou des formations distantes à la sienne, comme la « culture » d'école, exerce toujours une influence au delà des prises de distances individuelles en se distinguant et se séparant des manières d'être, de faire, de se présenter, d'étudier, d'imaginer son propre futur social, des écoles ou formations occupant des positions différentes.

Les étudiants de HEC, qui avec peu d'exceptions s'unissent dans le coin sud-est du Graphique 3¹⁴⁸, se distinguent par leurs carrières scolaires (note moyen très élevée au bac, études scolaires à l'étranger, une année d'études secondaires aux États-unis, passage direct du lycée aux études supérieures, études post-secondaires aux EUA). La carrière scolaire réussite au lycée et un habitus qui leur dispose à sans délai tirer le profit de cette carrière par commencer immédiatement leurs études supérieures expliquent sans doute en partie que les étudiants ici aussi tendent à se distinguer par leurs opinions sur l'école en Suède (le talent n'est pas pris en compte, trop peu d'écoles privée, des notes devraient être donnés dans tous les niveaux de l'école primaire et l'école secondaire, les classes d'école sont trop mélangées et hétérogènes, etc.). L'appréciation du bizutage, des grands dîners et des pull-overs en couleurs d'École exprime un sens de la légitimité de l'existence du corps, la croyance dans ses valeurs et l'acceptation du fait d'être coopté par lui, tout en témoignant de l'importance des traditions estudiantines qui anticipent, serait-il dans des formes souvent exagérées, les exigences de la vie mondaine (discours, dîner, etc.).

¹⁴⁸ L'analyse esquissée ici est basée sur les données d'une enquête postale réalisée dans quatre institutions (HEC de Stockholm, la formation d'économie de l'Université de Stockholm, l'École de journalisme de Stockholm, la formation d'intermédiaires culturels de l'Université de Stockholm; n=364), et sur des entretiens approfondis réalisés sur les mêmes institutions (N=55). Le questionnaire utilisé pour l'enquête postale inclut 66 questions sur l'origine sociale, la carrière scolaire et professionnelle, les études, la culture estudiantine, et sur les pratiques sportives et culturelles des étudiants. Les données ont été objet d'une analyse des correspondances.

GRAPHIQUE 3

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

GRAPHIQUE 3

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 3,4-4,0

Économie, Univ de Stockholm

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'intermédiaires
culturels, Univ de Stockholm

moyenne du bac 4,1-4,5

formation
d'

Le préférence pour les pages éditoriaux et les pages économiques des journaux, du *Svenska Dagbladet* (le journal conservateur dominant) et le goût pour le tennis, le slalom, le golf et la chasse, ainsi que la mélange spécifique, dans les pratiques culturelles, d'une reconnaissance de la culture la plus légitime (le Théâtre National, l'Opéra, la musique classique du 18ième siècle, etc.), d'une culture plutôt mondaine (opérette, musicals, théâtre de boulevard), et de la culture moyenne (danse de balle, musique de synth) indiquent une culture mondaine dont la connaissance de la politique, de l'économie et de la culture légitime, aussi bien que la familiarité avec des pratiques distinctives (mais pas du tout d'avant-garde) et souvent économiquement coûteuse sont des ingrédients.

Les entretiens confirment que la distance aux champs de production culturelle représente un certain souci pour les étudiants de HEC, dont l'anticipation des trajectoires de haute pente inclue une prétention de transgression et universalité, bref, de s'orienter aussi facilement dans le monde de la culture que dans le monde de l'économie. Leurs temps n'étant pas suffisant pour des investissements culturels importants, que leurs dispositions ne font d'ailleurs pas probables, ils sont renvoyés vers les institutions et les noms les plus connus et légitimes (le Théâtre National, Ingmar Bergman, etc.). Ainsi, ils risquent toujours d'être ridiculisés par les groupes plus proches aux champs de production culturelle pour apprécier une culture qui a déjà perdu sa valeur distinctive. Il n'est sans doute pas par hasard que les étudiants de HEC, dans la conversation sur leurs pratiques culturelles, déclarent leur estime particulier pour les objets « classiques » et une culture qui a une « valeur durable ». Ces dispositions sont encore confirmées par les critiques de leurs journaux de choix, qui, comme tous les critiques des grands journaux, savent assurer leur publique de la légitimité de la culture qu'elle prétend connaître: la faiblesse de *Svenska Dagbladet* (conservateur) des grands noms, du classique et du durable s'oppose à l'intérêt du *Dagens Nyheter* (journal libéral dominant) pour les « sous cultures », l'avant-garde et des genres en voie d'acquérir légitimité (musique rock, bandes dessinées, littérature enfantine, etc.).

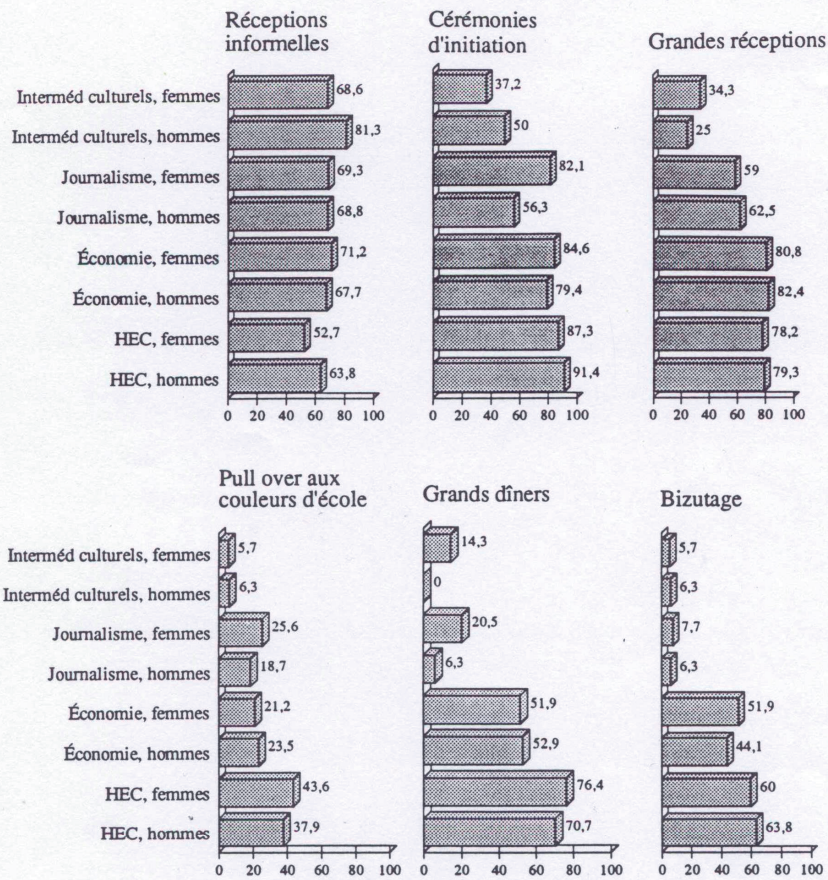
Souvent doublement élus par leur origine sociale élevée et par leur carrière scolaire exceptionnelle, les étudiants de HEC expriment une prétention à l'universalité et à la modernité, à être en pacte avec le futur, qui se trouve encore renforcée par la position dominante de l'École dans le champ universitaire. Ainsi, dans leurs jugements sur l'école en Suède ou sur les questions politiques ou culturelles du jour, ils manifestent leurs prises de distances par rapport au « particularisme », au « fanatisme » ou au « traditionalisme » des pratiques ou des points de vue des étudiants d'autres établissements, soit, comme dans le cas des étudiants d'économie de l'université de Stockholm, pour leur manque de culture générale, soit, comme dans le cas des futurs intermédiaires culturels pour un goût

traditionaliste et régionaliste (par exemple de la musique folklorique) qui ne se trouve pas, selon les principes de la modernité et de la transgression, contrebalancé par un esprit plus « moderne ». Cette prétention à l'universalité se traduit aussi, et ne pas dans le moins degré, dans le rapport idéal au corps et aux manières de s'habiller qui s'expriment avant tout dans la recherche de l'aisance, la capacité incorporée de se déplacer naturellement sur les marchés sociaux différents. Ainsi, ce n'est pas étonnant que les étudiants du HEC, s'expliquant sur les manières de s'habiller, soulignent avant tout le besoin de pouvoir naturellement changer entre un style « livre » (ce qui signifie, dans leur cas, plus souvent les jeans) et un style « stricte » (tenu complet et cravate pour les hommes, jupe, blouson et collier pour les femmes), sans pour autant se laisser perdre dans le « fanatisme » qui exige seulement un des deux extrêmes.

Les étudiants de l'École de journalisme, réunis dans le coin sud-ouest du graphique 4, expriment dans leurs prises de positions dans le débat sur l'école (pas de notes dans l'école primaire et l'école secondaire, trop peu de pédagogie libératrice, les élèves d'origine ouvrière sont défavorisés, etc..) leur individualisme et son aversion contre les classifications institutionnelles. Dans leurs pratiques culturelles ils favorisent l'avant-garde et la proximité de champs de production culturelle (« Cinéma du peuple », théâtres indépendants, jazz, musique punk, etc..), ce que ne les empêchent pas, comme en témoignent leurs goûts pour Bruckner, Mahler et Bartók ou leurs intérêts pour l'art moderne et pour le Théâtre nationale, à faire les investissements nécessaires et coûteux (en temps) dans la culture la plus légitime.

GRAPHIQUE 4

Prises de positions par rapport à la culture estudiantine.
Pourcentage des étudiants qui se déclarent favorables

Les étudiants des écoles de culture et de transmission culturelle – et surtout ceux qui fréquentent les plus prestigieuses de ces écoles – s'unissent par l'importance qu'ils donnent à tout ce qui concerne la personne et la personnalité, l'individu et l'individualité. Il n'est pas, sans doute, par hasard que tant entre eux expriment leur conviction que leur propre trajectoire soit unique, se distingue, des trajectoires des autres étudiants, ceux qui font les mêmes études inclut. Les manières de s'habiller doivent éviter le conformisme et exprimer « la personne ». Le dégoût que les étudiants souvent expriment de leur propre image des étudiants de l'HEC – portefeuille stricte en cuir, business suit et cravate pour les hommes, jupe plissé et collier de perles pour les étudiantes – est surtout une aversion profonde de tout ce qui pourrait faire penser à la subordination de l'individu à la collectivité, à « l'adaptation », pour utiliser un mot qui, dans un monde de personnes qui se comprennent comme des personnalités, est particulièrement injurieux. Souvent la couleur noir, en tant que tel, représente cette résistance contre l'emboîtement et la classification, fonctionnant ainsi comme un tribut collectif au culte de l'individualité. Les explications justificatives présentées par les étudiants interviewés lors d'une balle d'étudiants à l'École de journalisme de Stockholm dans laquelle la quasi-totalité des 300 cent participants étaient habillés en noir, montre que la caractère collective de la manifestation de la résistance contre la collectivité peut produire un certain embarras mythologique.

Le même habitus s'exprime dans la condamnation des traditions estudiantines typiques de certaines Écoles anciennes et prestigieuses, telles comme l'HEC ou l'École polytechnique: grands dîners, bizutage ou pull-overs en couleurs d'école. La pratique de telles traditions fait l'outrage parce qu'elle déclare ouvertement la subordination de l'individu à une collectivité supérieure: le corps (dans le double sens de corps d'étudiants et corps professionnel). La recherche de l'individualité se manifeste souvent dans la prise de distance aux pratiques considérées comme le contraire de l'individualité. Ainsi, les futurs intermédiaires culturels de l'Université de Stockholm, dans leurs descriptions des réceptions et des balles, soulignent surtout qu'on ne donne jamais de discours et ne pratique jamais placement à table ou tenue stricte, et avancent des valeurs différents: l'intimité, des bougies, être assis en cercle sur terre.

L'habitus individualiste confirme, et est confirmé par, les demandes inscrites dans les propres études. L'apprentissage est conçue comme un aspect du développement de la personnalité qui n'a de valeur qu'à condition que la personnalité elle-même se développe: la formation universitaire se transforme à « une école tant pour moi comme personne comme pour la formation elle-même », comme a dit une future intermédiaire culturelle. L'unité entre formation et vie va le plus loin sur les formations de producteur artistiques (telles comme l'Académie des Beaux Arts de Stockholm), où, souvent, la

distinction entre, d'une part, la formation, avec ses demandes et son contenu, et, d'autre part, la croissance de la personne et de la personnalité, « la vie elle-même », pour citer un étudiant interviewé, tend à disparaître. On est loin de la démarcation claire entre « études » et « temps libre » faite par les étudiants de l'École polytechnique ou de l'HEC. Le refus souvent rencontré parmi les étudiants des écoles artistiques d'admettre qu'on fréquente une formation professionnelle (une expression d'un habitus anticonstitutionnelle selon laquelle l'idée de porter par exemple des pull-overs en couleurs d'École se présente comme particulièrement ridicule) tient au fait que la formation ici souvent prend la forme d'un projet « total » dans lequel la personne et la personnalité sont en jeu. Dans la même logique, les essais d'écriture et les discussions fréquentes sur les produits d'écriture à l'École de Journalisme représentent une épreuve perpétuelle de la personnalité: du perfectionnement et l'élégance linguistique, mais aussi d'exprimer une « personne » riche en opinions, expériences et « idées ». Pour les étudiants de littérature, la mémoire qui termine les études pour la maîtrise, peut se transformer à un test gigantesque de la personnalité dans lequel « tout cela que j'ai dans moi-même, que je suis » serait mis à l'épreuve des autres. Il n'est pas étonnant que les mémoires rarement sont terminés dans le temps prévu et que la préparation s'étend souvent pendant encore une semestre ou deux, « jusqu'au moment où je sens qu'il est parvenu à maturité », selon une logique adaptée au champs de production culturelle mais qui impliquerait la relégation dans d'autres mondes sociaux (les citations sont d'un entretien avec une étudiante en littérature).

Le capital « organisationnel »

Comme le montre les résultats d'une enquête récente sur la distribution du pouvoir en Suède¹⁴⁹, les élites politiques, la haute administration et les cercles dirigeants des grandes organisations, peuvent compter parmi eux, par rapport aux autres pays européens, beaucoup des agents d'une origine sociale populaire, fils et filles des ouvriers ou agriculteurs. Même s'il soit dans un certain sens vrai d'interpréter ce phénomène, comme il est souvent fait, comme un indice d'égalité, il faut ajouter que la mobilité n'est pas inconditionné. Tout indique qu'un espèce de capital spécifique, qu'on pourrait nommer capital « organisationnel », joue un rôle cardinal dans le champ du pouvoir. Ce n'est pas facile de trouver le mot juste: il serait également justifié de parler d'un capital « politique », d'un capital « publique » ou d'un capital « sociale-démocrate » objectivé dans des organisations populaires,

¹⁴⁹ Cf. *Demokrati och makt i Sverige* [Démocratie et pouvoir en Suède], SOU 1990:44; rapport principal de la commission nationale sur le pouvoir, une enquête très vaste qui a produit une vingtaine des livres.

des syndicaux et dans l'administration publique elle-même. Produit de l'histoire de la social-démocratie, dont le parti politique était au gouvernement sans interruption depuis les années trente jusqu'au 1991, ce capital se manifeste dans les trajectoires modales de la génération des sociaux-démocrates née dans les années vingt, trente et quarante: soit l'école primaire, travail, chargé des commissions par le syndicat, une poste plus permanente comme « ombudsman » (représentant) du syndicat, et, plus tard, un post dans le conseil communal, soit le bac, une poste politique dans l'organisation de jeunesse ou dans le syndicat d'étudiants, quelques ans d'études universitaires en sciences politiques ou sociales, et, après, une carrière à l'intérieur des cabinets ministériels.¹⁵⁰ Dans ces générations, on trouve également des véritables dynasties social-démocrate, des stratégies de mariage entre familles, etc.. Les réseaux d'organisations et d'institutions créées par les mouvements populaires liés à la lutte politique de la social-démocratie et les organisations conquises ou développées pendant la longue période au pouvoir – les syndicaux des ouvriers et des cadres moyens, les organisations dites « populaires », comme l'Organisation ouvrière pour l'éducation et la culture (Arbetarnas bildningsförbund), tout le spectre d'organisations que ne se proclament pas comme politiques mais qui représentent des groupes d'intérêt, tels comme les organisations pour les handicapés ou pour les retraités, les « écoles du peuple » (folkhögskolor), qui ont représentées une voie alternative de formation qui n'obéissait pas à la logique du système de l'éducation national, et les compagnies créées par tous ces mouvement, tels comme la compagnie d'assurances, la compagnie de voyages ou de journaux appartenants principalement au syndicat des ouvriers – ont fonctionner à la fois comme des institution de formation et sélection des nouvelles élites sociales-démocrates et comme un marché de travail assez vaste pour ceux qui ont, par héritage ou par acquisition, accumulé une certain quantité du capital organisationnel, parallèle au marché de travail garanti politiquement dans la haute administration ou l'administration régionale ou municipale.

Si on peut, ainsi, parler d'un capital « organisationnel » spécifiquement lié à la social-démocratie, il faut en même temps souligner que, comme l'indiquent aussi les données présentées par l'enquête sur le pouvoir, les trajectoires qui passent par les organisations (organisations religieuses, syndicats des cadres, organisations coopératives des agriculteurs, organisations de la jeunesse et des étudiants des grands partis, les organisations du patronat) sont également caractéristiques d'un grand nombre des agents qui occupent des positions dominantes dans la plupart des sous champs de pouvoir.

Le rôle décisif joué par la formation et la sélection opérées par les organisation, donnant au capital scolaire une importance réduite en comparaison d'autres pays européens, peut en partie expliquer aussi le fait

¹⁵⁰ Cf. Anders Isaksson dans *Veckans affärer*, n° 48, 1986.

que le capital hérité semble déterminer moins fortement qu'ailleurs les chances d'accès au champ de pouvoir, comme en témoignent le fait que seulement sept pourcents de agents dans les « élites » (comme elles sont définies par l'enquête sur le pouvoir, i.e. un peu plus que 2 000 individus) sont issues des mêmes élites. Les élites suédoises, dans certains sous champs, ont une représentation élevée, par rapport aux autres pays occidentaux, des agents issus des classes populaires. Parmi les politiciens dirigeants, par exemple, 28 pourcents ont une origine ouvrière.

Dans notre enquête sur les étudiants, le pôle politique et organisationnel est peu visible, ce qui n'est pas étonnant, étant donné que les agents des ces sous champs principalement font autres investissements que ceux dans l'éducation. Dans l'élite sociale-démocrate, comme dans l'élite politique des partis libéraux et de droite, les carrières souvent incluent des études universitaires interrompues; de fait, les études supérieures solides et accomplies sont très rares. En fait, les études universitaires semblent souvent rendre un profit d'une nature différente, comme l'a été confirmé par l'enquête que nous avons mené par exemple au HEC de Stockholm, où les syndicaux d'étudiants jouent un rôle extraordinaire pour l'accumulation d'un capital non seulement social mais aussi « organisationnel » ou politique.

L'importance d'accumulation du capital « organisationnel » lié à la social-démocratie semble encore confirmée par les luttes actuelles au sein du champ politique dont un des enjeux est la transformation du système de l'éducation. La social-démocratie, ayant confronté depuis longtemps des difficultés dans la reproduction de sa base politique (elle a, par exemple, perdu trois quarts des membre du parti quand la tradition d'adhésion collective quasi obligatoire au parti des membres du syndicat d'ouvrier principale, Landsorganisationen, est récemment mis à la fin), a perdu, en septembre 1991, les élections politiques et laissé le gouvernement, vaincue surtout par le parti conservateur victorieux. Le changement politique s'est accompagné par une lutte sur le système de l'éducation comme instrument de reproduction, le cible de la droite étant le système d'éducation relativement peu sélectif défendu par la social-démocratie et par tous les autres groupes qui dépendaient du capital organisationnel. Ce qui se trouve mis en cause est, avant tout, l'uniformité de toutes les établissements d'école primaire et secondaire en ce qui concerne les conditions matérielles et le contenu des études, aussi que et tout le système d'institutions spécifiques créé par les mouvements populaires et soutenu par la social-démocratie: les écoles du peuple (*Volkhochschulen*), l'enseignement organisé par les syndicaux, ce qu'on appelle « l'éducation permanente », les études primaires et secondaires pour les adultes, aussi que le droit d'utiliser l'expérience de travail dans la compétition pour l'entrée dans l'enseignement supérieur. Ces institutions spécifiques, qui ont contribué à la mobilité sociale, servent aussi, ou, dépendant du résultat des luttes actuelles, servaient, comme instruments

de reproduction de la social-démocratie en fonctionnant comme base de recrutement pour les élites sociales-démocrates, comme marché de travail pour les groupes de soutien les plus passionnés et comme une offre de possibilités d'études pour les prosélytes et leurs enfants.

La stratégie de la droite en pouvoir consiste d'abord en une attaque à l'uniformité de tout le système de l'enseignement public. Cherchant à transformer des écoles primaires, secondaires et supérieures en établissements privés, en faveur, comme on dit, de la « liberté de choix » et du « pluralisme », l'ambition fondamentale semble être d'augmenter les différences en tous respects: différences entre les salaires des professeurs, entre les prestiges des établissements, entre les plans et les contenus des études. Selon cette vision politique, les familles et les individus auront le droit de « choisir » l'éducation qu'elles jugent la meilleure. La dernière expression de cette stratégie est la proposition faite par le gouvernement au parlement de le 30 juin 1992 d'abolir tout le système, introduit en 1977, de « filières », de formations universitaires uniformes et construites pour satisfaire au besoin du marché de travail.

Parallèlement, la stratégie vise à démonter tout le système soutenu par la social-démocratie, notamment le support de l'état aux écoles du peuple, à la formation des adultes, aux organisations dites populaires, etc.. Ainsi, la stratégie consiste en la réévaluation du capital scolaire comme critère unique d'excellence et, en même temps, en la limitation du droit d'accès à ce capital scolaire.

Tout donne à penser, ainsi, que la stratégie fondamentale consiste en fermer toutes possibilités de ces espèces de trajectoires qui, autrefois, étaient typiques pour les groupes qui ont participé dans l'accumulation collective du capital organisationnel.

Conclusion

La classe dominante semble méfier le système de l'éducation, s'efforçant de sécuriser pour leurs fils une formation extra curriculaire: l'apprentissage de jouer le violon, la pratique de certains sports, la familiarisation avec la Culture, l'envoi des fils à l'étranger. Pour les fractions économiques, les États-Unis semblent avoir une importance particulière. Le choix, par les prétendants des fractions en ascension, d'une année dans un « collège » américain pendant la période des études secondaires, correspond, pour les fractions de classe plus établies, aux études d'économie ou de sciences politiques après le bac, ou, dans le cas des fils du grand patronat, à l'examen, complémentaire au titre universitaire suédois, d'un des établissements les plus reconnus (Harvard Business School, etc..). De même, pendant ou à la fin des études supérieures, un stage à l'étranger en tant que « trainee » dans une

grande entreprise sont quasi-obligatoires pour les héritiers issus du grand patronat. Les prétendants ambitieux dans le champ de production culturelle doivent, selon une logique pareille, passer quelque temps à New York, en Californie, à Paris ou Berlin. La maîtrise des langues étrangères est, partout, une condition pour les carrières réussites.

Il faut dans ce contexte aussi souligner le rôle joué par certaines formations, en dehors du système de l'enseignement, qui semblent avoir une capacité complémentaire, plus ou moins visible, de sélectionner des entrants nouveaux pour le champ de pouvoir et de produire un espèce de capital souvent utile ou nécessaire pour les carrières de haute pente, l'exemple par excellence étant la formation d'officiers de la réserve, par laquelle sont passés beaucoup des dirigeants qui occupent des positions dominantes dans les entreprises ou la haute administration. Il faut aussi mentionner les formations organisées par les entreprises privées – fortement expansées dans les années 80 mais peu visibles et mal analysées par les sociologues de l'éducation – qui, constituant une voie alternative, permettent d'éviter les verdicts de l'École. Pour conclure, l'étude de la formation des cadres dirigeants en Suède suppose que l'analyse ne se limite pas au système de l'éducation en soi. Le fait qu'il n'y a pas un système d'enseignement parfaitement hiérarchisé et diversifié implique qu'il faut intégrer d'autres « formations », plus au moins institutionnalisées, et d'autres stratégies d'investissement, par exemple ceux dans un « capital organisationnel », ainsi que les divers mécanismes de sélection et de cooptation effectués, ne pas par le système éducatif, mais par les sous champs eux-mêmes à l'intérieur du champ de pouvoir.

Palme, Mikael, *Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 10. Stockholm, HLS Förlag, 1994.

Denna studie härrörde från arbetet med register som byggdes upp inom projekten "Högskolan och det kulturella kapitalet" finansierat av Rådet för forskning om högskolan, UHÄ, 1991-1992, och "Gymnasieskolan och det kulturella kapitalet" finansierat av Skolverket 1992-1995, båda med Donald Broady som projektledare.

Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm före 1991 års gymnasiereform

Individerna – eleverna, studenterna, deras familjer, de sociala grupper de representerar – orienterar sig inom vad vi med en bild kan kalla ett "landskap" av utbildningar och skolor med olika inriktning, med skiftande kulturell och social miljö och med varierande värde för olika slags framtider. I den meningen utgör utbildningssystemet en redan existerande struktur, i vilken eleverna eller studenterna träder in och som är oberoende av dem som enskilda individer.

Inom högskolan kan en skola eller utbildning, som Konsthögskolan i Stockholm, vara särskilt väl placerad för karriärgångar inom ett visst, avgränsat socialt fält, i detta exempel konstens fält, och därvid skilja sig från likartade utbildningar på annat håll som är mindre centralt placerade i avseende på samma karriärgångar. Eller den kan äga en särskild, mer allmänt gångbar prestige, som Handelshögskolan, och ge en examen med högt inväxlingsvärde inom ett flertal områden i samhället, exempelvis den högre statsförvaltningens fält eller ekonomins fält. Andra avstånd mellan högskolans utbildningar kan gälla deras speciella karaktär, arten av de studier som bedrivs där, den särskilda och ofta också särskiljande kultur som frodas på dem, karaktäristika hos de elever som befolkar dem, deras livshållning, de banor som fört dem dit. Åter andra skillnader kan gälla de enskilda skolornas eller utbildningarnas historia, särskiljande drag hos deras lärarkår eller de aktuella strategier som utvecklas på dem i avsikt att stärka eller förändra deras ställning.

Gymnasieskolan utgör på liknande sätt ett strukturerat fält av utbildningar, låt vara att det sannolikt är betydligt mindre profilerat. Inom den fram till de senaste åren homogent organiserade svenska gymnasieskolan har huvudsakligen två faktorer bestämt den enskilda gymnasieskolans karaktär: dess utbud av linjer och dess upptagningsområde, dvs. dess lokalisering i ett socialt strukturerat geografiskt rum. Den homogena linjeorganisationen och vad vi kan kalla för gymnasieskolornas ansvar för eller förpliktelse att erbjuda utbildning till alla ungdomar inom sitt närområde har gjort att de enskilda skolorna kommer att präglas av just sitt linjeutbud och lokalsamhällets sociala karaktär.

Dessa begränsningar hindrar inte att betydande skillnader – som vi ska se – ändå har existerat mellan de utbildningsmiljöer som skilda gymnasieskolor de representerar. De sociala skillnader som återfinns mellan gymnasielinjerna kan

förstärkas och få nya dimensioner av de skillnader som härrör från lokalsamhällenas sociala karaktär.

Denna studie avser gymnasieutbildningar och gymnasieelever läsåret 1988/1989, alltså före den nu aktuella gymnasireformen. Det finns all anledning tro att de sociala mönster som framträder i de analyser som här ska presenteras beror på grundläggande polariteter i samhället – på sociala gruppers förhållande till utbildningssystemet och på de ekonomiska och sociala strategier som bestämmer deras boende, dvs. deras spridning på olika områden i Stor-Stockholm. När nu det regelverk som styr gymnasieskolornas utbud på linjer och antagning av elever ändras, kommer sannolikt de här beskrivna mekanismerna att förstärkas. De sociala grupperna får förmodligen större spelrum att söka sig till de utbildningar och gymnasiemiljöer som bäst svarar mot deras grundläggande dispositioner och föreställningar om vad utbildning är och bör vara. Förhoppningsvis kommer den här föreliggande studien inom kort att följas upp av en liknande analys av förhållandena i Stockholmsregionens gymnasieskola efter gymnasireformen. Hypotesen att de grundläggande polariteterna består och sannolikt förstärks – samtidigt som enskilda nya utbildningar kommer att visa sig få särskild betydelse i de olika elevgruppernas utbildningsstrategier – kommer då att kunna prövas.

Analysen är gjord i ett bestämt syfte. I den pågående studien, geografiskt avgränsad till Stockholmsområdet, av hur elever med olika slag av tillgångar i bagaget (kulturella, ekonomiska, sociala) använder gymnasieskolan och vad deras närvaro på de utbildningar de valt att gå innebär för dessa utbildningars särprägel, har det funnits behov av att upprätta översiktliga "kartor" över det landskap Stockholms gymnasieskolor utgör. Avsikten har varit att med hjälp av dessa översiktskartor få en åtminstone preliminär bild av sociala och kulturella avstånd mellan gymnasieutbildningar, med andra ord av den gymnasievärld inom vilken eleverna orienterar sig. "Kartan" – eller snarare "kartorna", eftersom flera försök till ritningar får läggas bredvid varandra – bör dels fungera som vägledning i det pågående forskningsarbetet (exempelvis i valet av vilka gymnasieutbildningar som ska granskas närmare med andra metoder), dels tjänstgöra som ett instrument med vars hjälp forskarens spontana föreställningar om gymnasieskolans struktur kan prövas mot ett större statistiskt material.

Ytterligare ett syfte av mer metodisk natur bör nämnas. För att beskriva relevanta sociala och kulturella skillnader mellan skolmiljöer behöver vi veta så mycket som möjligt om de människor – elever, lärare och andra – som befolkar dem. I praktiken betyder detta att sådan kunskap får samlas in speciellt för detta syfte, med metoder, exempelvis etnografiska undersökningar eller enkäter, vilka med nödvändighet kraftigt begränsar antalet grupper (elev- eller lärargrupper, skolor, utbildningar, etc.) som kan studeras. I det nu pågående forskningsprojektet finns därför ett starkt intresse av att närmare pröva vad olika slags existerande offentliga register kan användas till när det gäller att upprätta beskrivningar av utmärkande drag hos skilda gymnasieutbildningar och hos de grupper som befolkar dem. Om offentlig statistik kan brukas för sådana beskrivningar – för att teckna sociologiskt relevanta profiler hos grupper eller utbildningar – vore åtskilligt vunnet. För

det första skulle skolmiljöer eller elevgrupper som utväljs för mer informationsrika beskrivningar gjorda på nära håll kunna lokaliseras med större exakthet i den struktur i vilken de ingår. Eller för att behålla kartmetaforen: när rikedom i ett bestämt, avgränsat landskap utforskas på nära håll, skulle det kunna ske med full vetskap om var det är beläget på kartan. Vidare skulle det bli möjligt att göra ett mer eller mindre regelbundet bruk, för kvalitativa analys syften, av den information som finns tillgänglig i rutinmässigt insamlad offentlig statistik. Detta förutsätter att kunskap ackumuleras om hur olika registervariabler fungerar som indikatorer på relevanta särdrag hos grupper eller utbildningar, exempelvis på de kulturella och andra tillgångar, det kapital, för att tala med Pierre Bourdieu, som olika grupper av elever förfogar över och kan sätta i rörelse i sina utbildningsstrategier. Den här föreliggande studien utgör ett begränsat försök att pröva användbarheten i detta avseende hos några få variabler hämtade från Folk- och bostadsräkningen.

Studieobjektet: gymnasieutbildningar och gymnasieelever i Stockholmsregionen

Det område vars gymnasieutbildningar utgör objektet för denna studie sträcker sig från Upplands-Bro, Upplands Väsby, Vallentuna och Åkersberga i norra Storstockholm, över Bromma i väster till Botkyrka, Haninge och Tyresö i söder. Sammanlagt ingår 53 olika gymnasieskolor, varav vissa inte längre existerar. En sammanställning av dessa skolor görs i tabellen nedan.

I det följande ska relationerna mellan utbildningar på dessa skolor granskas i ljuset av skillnader och likheter mellan de elever i årskurs 1 som befolkade dem höstterminen 1988, sammantaget cirka 14 000 elever. Vi får med andra ord hålla i minnet att rekryteringsprofilerna för årskurs 1 bara fungerar som indikator på rekryteringen till skolan eller dess olika linjer i sin helhet. Det är tänkbart att samma profiler såg annorlunda ut i årskurs 2 eller årskurs 3. Vidare är elevgruppen på vissa skolor förhållandevis liten. Årskurs 1 i Franska skolan omfattade hösten 1988 enligt detta register bara 23 elever, på Enskilda Gymnasiet bara 21 stycken.¹⁵¹ När denna reservation är gjord bör det dock sägas att de grundläggande polariteter som de följande analyserna lyfter fram med största sannolikhet är mycket stabila. De skapas av två grundläggande faktorer. För det första beror de på hur Stockholmsregionen som socialt och geografiskt rum är strukturerat, dvs. hur de sociala grupperna är fördelade i Stockholmsområdet.

¹⁵¹ För de strukturer som de korrespondensanalytiska bearbetningar lyfter fram och som är baserade på det absoluta antalet elever som svarar mot olika karaktäristika, betyder detta ingenting, eftersom dessa bearbetningar är gjorda på absoluta tal. Däremot måste andelsberäkningar som baserar sig på så små antal hanteras med försiktighet. Ytterligare ett påpekande bör göras: de elevregister på vilka de följande analyserna grundas upptar endast elever som gick direkt från årskurs 9 till gymnasiet. Dessa uppgick till drygt 90 % av alla elever i årskurs 1. De övriga 10 procenten utgjordes av elever som gjort uppehåll mellan grundskolan och gymnasieskolan och till en mycket liten del av elever som av olika skäl gick om årskurs 1.

GYMNASIESKOLORNA

Centrala Stockholm	Enskilda Gymnasiet, Frans Schartau, Franska skolan, Kristineberg, Kungsholmen, Polhem, S:t Görans vårdgymnasium, Stadshagens vårdgymnasium, Södra latin, Thorildsplan, Vasa, Åsö, Östermalm
Stockholms norra förorter:	Danderyd, Edsvikens vårdgymnasium (Danderyd), Gångsätra (Lidingö), Hersby (Lidingö), Jakobsberg, Jakobsbergs Vårdgymnasium, Rudbeck (Sollentuna), Röllingbyskolan (Åkersberga), S:t Jacobi (Vällingby), Skytteholm (Solna), Solna gymnasium, Spånga, Sundbyberg, Tensta, Tibble (Täby), Upplands-Bro, Vallentuna, Vilundaskolan (UpplandsVäsby), Åva (Täby)
Stockholms västra förorter:	Blackeberg (Bromma), Bromma gymnasium, Nya Elementar (Bromma)
Stockholms södra förorter:	Bandhagens, Berga lantbruksskola (Västerhaninge), Botvidsgymnasiet (Norsborg), Brännkyrka (Hägersten), Enskede Gård, Farsta, Fredrika Bremer (Haninge), Grantorps vårdgymnasium (Huddinge), Gubbängen, Haninge vårdgymnasium, Huddinge gymnasium, Kärrtorp, Nacka, Saltsjöbadens Samskola, Skärholmen, Tumba, Tyresö, Västberga (Hägersten)

För det andra hänger de samman med de utbildningsstrategier som dessa olika sociala grupper tenderar att utveckla och som ger de olika gymnasieutbildningarna mycket av deras särprägel.

På dessa 53 gymnasieskolor återfanns under höstterminen 1988 ett varierande antal gymnasielinjer. Några av dem dominerades helt eller delvis av en viss typ av linjer, andra var blandade skolor där linjer med olika inriktning fanns företrädde. Extrema fall var exempelvis de s.k. vårdgymnasierna – Stadshagen, Edsviken, Jakobsbergs vårdgymnasium, Haninge – som i regel gav bara en enda gymnasieutbildning, 2- eller 3-årig vårdlinje, och som därför helt dominerades av flickor ur lägre sociala skikt. En skola nästan bara för pojkar, och framför allt för pojkar med arbetarursprung, var Polhemsgymnasiet, som helt präglades av sina yrkeslinjer inriktade mot industri- och verkstadsarbete. En geografiskt närbelägen, men i alla andra avseenden mycket annorlunda skola var Kungsholmens gymnasium som uteslutande hade 3-åriga teoretiska linjer. Åter andra skolor täckte ett stort spektrum av linjer. Ett gott exempel är Tumba gymnasium, där alla fem teoretiska linjer, inklusive 4-årig teknisk, fanns företrädde, parallellt med både

manligt och kvinnligt dominerade yrkesförberedande linjer, exempelvis 2-årig bygglinje och 2-årig konsumtionslinje.¹⁵²

I det följande ska likheter och skillnader mellan dessa skolor – och mellan de utbildningar som där fanns företrädda – belysas utifrån ett enda perspektiv, nämligen de årskurs 1-elever som befolkade dem. Om dessa elever finns viss sparsam information att hämta från två skilda håll, dels uppgifter om deras skolgång i högstadiet från det s.k. årskurs 9-registret, dels Folk- och bostadsräkningens uppgifter om deras föräldrar och om familjens (hushållets) boendeförhållanden. Tillvägagångssättet har bestått i att summera alla elever som svarade mot de nedan angivna kategorierna per gymnasielinje och gymnasieskola och låta det totala antalet elever i var och en av kategorierna utgöra vad vi kan kalla en rekryteringsprofil för var och en av dessa linjer och skolor.

Låt oss så här inledningsvis stanna något vid frågan om linjer och skolor. De största skillnaderna i gymnasieskolan tycks finnas mellan gymnasielinjerna som sådana, oavsett av på vilka skolor och i vilka områden de är lokaliserade. Men detta är inte hela sanningen. Rekryteringsprofilen hos en och samma gymnasielinje kan uppvisa betydande olikheter mellan olika skolor, beroende på upptagningsområdenas karaktär. De sociala krafter som präglar den skolmiljö eleverna möter verkar samtidigt genom den framtid, de förhoppningar, den studiekultur som gymnasielinjen i sig själv representerar och genom karaktären hos det närsamhälle vars familjer – selektivt, som vi ska se – sänder sina barn till just denna linje.

Om det därför vore förenklat att begränsa analysen till skillnader mellan gymnasielinjerna som sådana, skulle det inte vara mindre förenklande att låta gymnasieskolorna som sådana utgöra det enda jämförelseunderlaget. De är knappast jämförbara storheter, eftersom de kan representera helt skilda slags (och antal) gymnasielinjer. Som sagt fanns läsåret 1988/1989 renodlade yrkesgymnasier och renodlade teoretiska gymnasier, men också gymnasier som blandade yrkesförberedande och studieförberedande linjer. Vidare bör en skillnad mellan Stockholms kommun och övriga kommuner i Stockholmsregionen lyftas fram. Åtskilliga av de skolor som ingår i analysen var den enda gymnasieskolan i sitt område. Elever och familjer boende i exempelvis Vallentuna kunde inte räkna med att komma till en annan gymnasieskola än Vallentuna gymnasium, i varje fall inte om de avsåg att välja de gymnasielinjer som merparten av landets elever väljer att läsa. Detta innebär att rekryteringsprofilen hos denna skolas olika linjer nästan helt berodde på den sociala profilen hos skolans närområde och på de utbildningssatsningar de sociala grupper som befolkade detta område gjorde eller var i stånd att göra,

¹⁵² I det forskningsprojekt om gymnasieskolan i Stockholmsregionen, i vars inledande fas den här föreliggande studien utförts, ska visst intresse också ägnas åt de enskilda gymnasieskolornas historia. Man skulle grovt kunna skilja mellan tre olika slags gymnasieskolor i regionen: för det första de gamla läroverken, exempelvis Kungsholmen, Södra Latin, Östermalm; för det andra de gymnasier som vuxit fram, ofta i förorterna, under 1950- och 60-talens expansionstid och som kännetecknas av att socialt sett blandade elevgrupper och av att de ofta täcker ett brett spektrum av linjer, från de teoretiska till de yrkesförberedande 2-åriga (exempelvis Farsta, Brännkyrka); för det tredje de rena yrkesgymnasierna (Polhem m.fl.).

låt vara att Vallentuna kommun förmodligen accepterade att ett mindre antal elever sökte sig till utbildningar som inte fanns företrädde på kommunens enda gymnasieskola. I Stockholms kommun var saken åtminstone delvis annorlunda. Dels finns anledning tro att åtskilligt fler elever därför att de valt en särskild linje, exempelvis Kungsholmens gymnasium med musikinriktning som alternativ på de 3-åriga teoretiska linjerna eller Södra Latins gymnasium med speciella kulturlinjer, kunde söka sig till andra skolor än dem de normalt skulle gå i; kostnaden blev ju inte större för kommunen. Dels kunde ett mindre antal elever (eller deras familjer) sannolikt utöva inflytande över vilken av centrala Stockholms gymnasier de blev placerade i. Slutligen bör det nämnas att vissa enskilda utbildningar i Stockholm, exempelvis Södra Latins teaterlinje, på grund av sin speciella inriktning hade vad som kallas för riksinlag, dvs. rätt att ta emot elever från hela landet. Vad gäller gymnasieskolorna i centrala Stockholm – och i synnerhet vissa av dem (som Kungsholmen eller Södra Latin) – bestämdes med andra ord rekryteringen till olika linjer inte enbart av hur närsamhällets såg ut.¹⁵³

Rekryteringen till en och samma gymnasieskola kan med andra ord vara tämligen heterogen, beroende på vilka linjer som finns företrädde på den. Den naturliga analysenheten har därför varit vad vi ska kalla enskilda gymnasieutbildningar – gymnasielinje per skola. Vi ska med andra ord skilja på naturvetenskaplig linje på Vallentuna gymnasium och naturvetenskaplig linje på Östra Reals gymnasium, samtidigt som skillnad görs mellan exempelvis social linje på var och en av de två skolorna. Emellertid kan det finnas många poänger i att också betrakta relationerna mellan aggregerade storheter som skolor och gymnasielinjer. En sådan jämförelse ska därför göras inledningsvis.

Nedanstående sammanställning visar de informationer om eleverna som kategoriserats och som – efter att ha aggregerats till linje- och skolnivå – fått konstituera utbildningarnas rekryteringsprofiler. Som synes är de indikatorer som finns tillgängliga på familjernas tillgångar i vid mening ytterst begränsade, låt vara att en kraftfull sådan finns med (socialt ursprung). Som vi ska se tenderar dessa indikatorer också att vara redundanta: korrelationen mellan vissa av variablerna, t ex inkomstnivå och bostädernas storlek, är stark.¹⁵⁴ Innan vi går vidare bör emellertid två utvecklingar göras för att klargöra arten av de jämförelser som ska anställas. Intresset i de kommande jämförelserna mellan utbildningar och mellan grupper utbildningssatsningar är riktat mot den betydelse olika former av tillgångar ("kapital" med Pierre Bourdieus terminologi) – hos eleverna eller deras familjer – har för utbildningsval. Betygsprestationerna i högstadiet utgör en indikator på vad vi ska kalla skolkapital, dvs. en tillgång eller en resurs som skolsystemet sanktionerar och

¹⁵³ En annan mekanism som påverkade rekryteringen till enskilda skolor var att andra kommuner utan gymnasieskola eller med begränsat utbud av gymnasielinjer kunde betala Stockholms kommun för ett antal platser på någon eller några av kommunens gymnasieskolor.

¹⁵⁴ Sambandet mellan faderns inkomst och antalet rum i familjens bostad (när dessa variabler behandlas som skalvariabler) är exempelvis 0,38 på signifikansnivå 0,0 (10 797 observationer); mellan faderns inkomst och socialgrupp i den endimensionella skalan för social klassificering på den mest aggregerade nivån med 5 sociala grupper 0,47 på signifikansnivå 0,0 (11 194 observationer).

som eleverna kan ha lite eller mycket av. På samma sätt utgör det faktum att en elev haft särskild eller allmän kurs i engelska och matematik indikatorer på visst skolkapital. Familjens boendeförhållanden kan sägas ge åtminstone en vink om ekonomiska tillgångar (ekonomiskt kapital), som i fallet med större villor eller bostadsrätter, men kan också utgöra en viss, låt vara osäker, indikator på vad vi ska kalla för socialt kapital, dvs. släkt- och vänskapsförbindelser, tillgång till kontakter eller goda informationskällor – nämligen i den mån som till exempel innehav av en större hyresrätt i Stockholms innerstad kan varsla om att sådana tillgångar finns hos den som bebor den.

Föräldrarnas inkomstnivå utgör givetvis en indikator på ekonomiskt kapital. Den kraftfullaste indikatorn på tillgångar i den mening som här antytts, är dock onekligen elevens sociala ursprung. Att karaktärisera en grupp elever genom egenskapen att fadern är exempelvis universitetslärare eller handelsman innebär också att indirekt tillskriva den – med ett visst mått av osäkerhet – en rad andra egenskaper, exempelvis en närhet genom familjen till vissa specifika yrkesmiljöer eller en tillgång inom familjen till ett stort eller mer blygsamt utbildningskapital. När detta är sagt, bör det för säkerhets skull också understrykas än en gång att de ovan nämnda indikatorerna dels är tämligen grova, dels (och framför allt) är begränsade till ett fåtal aspekter av det som här kallas för tillgångar eller kapital.

Det bör vidare sägas att två parallella perspektiv ska användas i de följande jämförelserna. I det ovanstående har det nästan hela tiden talats om skolor, linjers eller enskilda utbildningars rekryteringsprofiler, dvs. hur fördelningen mellan olika grupper av elever ser ut på dessa skolor, linjer eller utbildningar. Vad som då står i centrum är utbildningarnas särdrag, likheter och olikheter mellan dem. Men perspektivet kan också vändas och uppmärksamheten riktas, inte mot skillnader och likheter mellan utbildningar, utan mot skillnader och likheter mellan grupper av elever. Till vilka linjer sökte sig exempelvis elever ur de högsta samhällsskikten som hade låga betyg och vart sökte sig elever ur lägre samhällsklasser med höga betyg? När det senare perspektivet ansetts särskilt relevant, kommer tabellmaterial av detta slag att presenteras. Detta perspektiv är centralt bland annat därför att det upplyser om hur stora de objektiva chanserna är för elever av ett visst slag att hamna på en given gymnasieutbildning. Det bör i detta sammanhang påpekas att den statistiska metod, korrespondensanalys, som några gånger ska användas för att kartlägga sociala mönster i gymnasieskolan, tillåter att båda dessa perspektiv vägs in när kartorna ritas.

I de korrespondensanalytiska bearbetningar som presenteras nedan har "individerna" utgjorts av linjer, skolor eller enskilda utbildningar och de variabler som karaktäriserat dessa "individer" av antalet elever på varje linje, skola eller utbildning som haft vissa egenskaper (t ex en far som var civilingenjör eller en familj med en bostad på minst 8 rum). Korrespondensanalysen "räknar" emellertid åt båda hållen. Om varje utbildning, dvs. varje "individ", linje eller observation, får en viss bestämd profil beroende på hur många elever på denna utbildning som har vissa egenskaper, dvs. svarar mot vissa kategorier, så gäller också omvänt för var och en av dessa egenskaper

eller kategorier (variabler, kolumner), exempelvis kategorin "civilingenjörsbarn", att de får en bestämd motsvarande profil. Kategorin "civilingenjörsbarn" kommer att karaktäriseras av det antal elever i denna kategori som gick på var och en av de aktuella utbildningarna. Med andra ord: den korrespondensanalytiska kartläggningen av relationerna mellan olika gymnasieutbildningar med hänsyn till deras sociala rekrytering utgör oskiljbart en analys av de sociala gruppernas fördelning på olika gymnasieutbildningar.

ELEVERNAS KARAKTÄRISTIKA

Kön**Indikatorer på skolkapital**

medelbetyg i åk 9

i korrespondensanalysen klassificerat i sex betygs-kategorier: < 2,5; 2,5–2,9; 3,0–3,4; 3,4–3,9; 4,0–4,4; minst 4,5.

särskild kurs i engelska i åk 9

särskild kurs i matematik i åk 9

kom in på 1a, 2a el. 3e-handsval

till gymnasiet

Indikatorer på av familjen**förvalt kapital**

socialt ursprung

faderns och moderns sociala position; social klassificering (byggd på Folk o bostadsräkningens SEI- och NYK-koder) på 3 nivåer: 32 grupper, 14 grupper eller 5 grupper (se appendix)

boende

- bostadstyp: villa, radhus, flerbostadshus
- upplåtelseform: husägare, bostadsrättsägare, hyr bostad
- utrymmesstandard, två mått: a. antal rum utöver kök (2 rum-8 rum el flera); b. < 1 rum per person, 1 rum/person, > 1 rum/person

I korrespondensanalysen används i regel följande kategorier, skapade utifrån de här nämnda ursprungliga kategorierna: villa 2-4 rum, villa 6-8 rum, bostadsrätt 2-4 rum, bostadsrätt 6-8 rum, hyresrätt 2-4 rum, hyresrätt 6-8 rum. De ursprungliga kategorierna förekommer då som illustrativa variabler

föräldrarnas inkomst

moderns och faderns, 5 nivåer: > 60 000, 60 000-89 000, 90 000-119 000, 120 000-149 000, minst 150 000 kronor. (Folk- och Bostadsräkningens arbetsinkomstbegrepp har använts; alla FoB-uppgifter avser förhållanden år 1985)

Linjerna

I en tidigare studie av gymnasieskolan läsåret 1988/1989 beskrevs dess sociala struktur sammanfattande – och utan hänsyn till regionala skillnader – med hjälp av korrespondensanalytisk ”karta” över relationerna mellan olika linjer.¹⁵⁵ Varje gymnasielinje karaktäriserades här av det sociala ursprunget hos de flickor och pojkar som valt att läsa denna linje i gymnasiets årskurs 1 höstterminen 1988, närmare bestämt av det antal flickor och pojkar som gick på linjen och vars fäder och mödrar tillhörde en av 32 sociala grupper, från universitetslärare, läkare och företagsledare till kvalificerade och okvalificerade arbetare. Låt oss börja granskningen av gymnasieskolan i Stockholmsregionen med att upprepa samma slags analys, men nu bara för gymnasielinjerna i Storstockholms skolor (Graf 1).

Graf 1 beskriver avstånden mellan gymnasieskolans linjer när hänsyn tas till elevernas, flickornas å ena sidan och pojkarnas å den andra, sociala ursprung (både faderns och moderns sociala position). Därutöver har elevernas (pojkar och flickors) betyg i årskurs 9 lagts in på ”kartan” i efterhand, utan att påverka relationerna mellan linjerna.

Den tvådimensionella karta korrespondensanalysen upprättar överensstämmer helt med den som gällde för hela riket. Analysen pekar ut två grundläggande dimensioner i Stockholmsregionens gymnasieskolevärld. Å ena sidan skiljer den ut ett kvinnligt område från ett manligt: till vänster i grafen linjer som karaktäriseras av att de tar emot särskilt många flickor (från social servicelinje till humanistisk linje och musiklinjen), till höger linjer som utmärks av att pojkarna där är överrepresenterade (från skogsbrukslinjen till 4-årig teknisk linje). Å andra sidan lyfter den fram en liknande socialt hierarkisk ordning i båda dessa världar. Linjerna i grafens övre halva utmärks framför allt av att de tar emot elever med lågt socialt ursprung. Ju längre nedåt i grafen man rör sig, desto högre tenderar elevernas sociala ursprung att vara.¹⁵⁶ Den grafiska återgivningen av de grundläggande relationerna mellan gymnasieskolans linjer när hänsyn tas till elevernas kön och sociala ursprung ger alltså vid handen att gymnasieskolan utgörs av en kvinnlig och en manlig värld och att dessa världar befinner sig på speciellt stort avstånd från varandra på de yrkesförberedande linjer dit elever ur lägre sociala skikt särskilt ofta söker sig, men närmar sig varandra på de studieförberedande linjer på vilka

¹⁵⁵ Se Mikael Palme, *Valet till gymnasieskolan*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 9. Stockholm, HLS, 1994.

¹⁵⁶ En viktig indikator i den statistiska analys vars resultat tvådimensionellt återges i Graf 1 – faktorns s.k. egenvärde – ger vid handen att denna andra, vertikala polaritet (mellan högre sociala grupper och lägre) inte är oomtvistlig. Egenvärdet för denna faktor – 0,05 – befinner sig under den gräns man i korrespondensanalytisk litteratur brukar ange för att, utifrån detta värde enbart, kunna avgöra att en faktor är tolkningsbar. Det bör dock påpekas att denna faktor (polaritet eller dimension) uppfyller andra krav, exempelvis det på stabilitet.

elever ur högre sociala skikt är särskilt många. Gymnasieskolans kvinnliga och manliga världar möts som mest på dess elitlinjer.

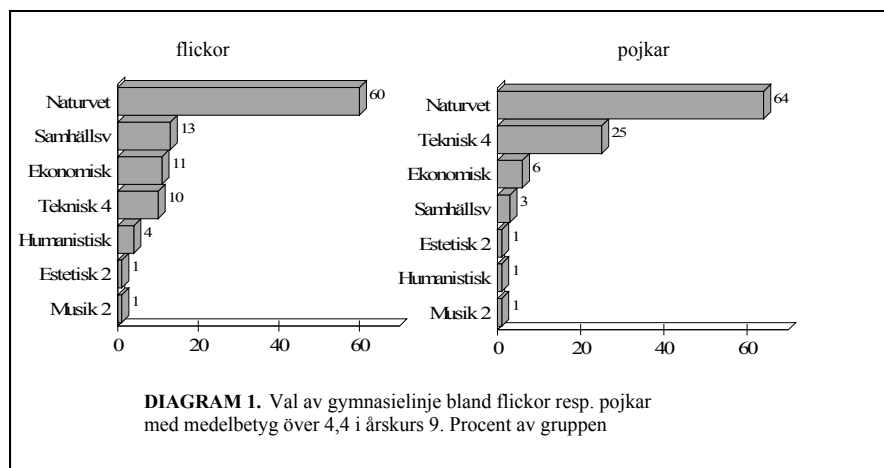
Hur förhåller det sig med de skillnader mellan linjerna som har att göra med elevernas mått av betygsframgång i grundskolan? Den här beskrivna sociala hierarkin mellan linjerna tycks ju enligt Graf 1 också vara en betygmässig hierarki? En metodisk utvikning är här nödvändig. Elevernas betyg i årskurs 9 har i den presenterade grafen fått status av passiv, illustrativ variabel, som inte påverkar den struktur som grafen pekar ut. Avsikten var att renodla den aspekt av rekryteringen till gymnasieskolan som rör elevernas sociala ursprung, samtidigt som könsdimensionen bibehålls. Som vi kan se förefaller den sociala hierarkiska ordning som den andra, vertikala dimensionen i grafen beskriver också vara en betyghierarkisk ordning. De yrkesförberedande linjerna i grafens övre del kännetecknas också av att de tar emot särskilt många flickor och pojkar med låga medelbetyg, under det att de teoretiska och studieförberedande linjer i grafens nedre del utmärks av att elever med höga betyg söker sig dit.

Men det finns fog för att fråga vad som händer om också elevernas betygsprestationer tas med i beräkningen redan när kartan ritas. Kommer de grundläggande polariteterna att se annorlunda ut? Av utrymmesskäl återges inte här den grafiska återgivningen av den analys i vilken även elevernas betygsprestationer räknats in från början som aktiv variabel. Relationerna mellan utbildningarna, de grundläggande polariteterna, blir nämligen praktiskt taget identiska: en hierarkiserad kvinnlig gymnasieskola står mot en likaledes hierarkiserad manlig gymnasieskola. Emellertid kommer de modaliteter som anger betygsprofilen i linjernas rekrytering att överta praktiskt taget allt statistiskt "förklaringsvärde" (bidrag till faktorns samlade Chi-2-värde) och de modaliteter som avser elevernas sociala ursprung att förvisas till en andraplatsnivå. Samtidigt höjs det ovan omtalade s.k. egenvärdet hos faktorn kraftigt. Hur ska detta tolkas? Förmodligen så att grundskolebetyget kan betraktas – vid sidan av kön – som den enskilda faktor som är mest predicerande för elevernas val av gymnasielinje. Men det är för den sakens skull inte alls en bisak att indikatorerna på elevernas sociala ursprung samtidigt placerar sig, även i denna struktur, på praktiskt taget identiskt samma sätt som i den ovan redovisade grafen. Detta är ett uttryck för att elevernas betyg i sin tur hänger samman med, inte är oberoende av, deras sociala ursprung.

Graf 1 (föregående sida)

Grafisk representation av de två första dimensionerna (korrespondensanalys) när flickor och pojkar hålls åtskilda och både faderns och moderns sociala position utgör indikatorer på socialt ursprung. Analysens "individer" utgörs av de enskilda gymnasielinjerna. Variablerna, dessa individers egenskaper, utgörs av antalet pojkar respektive flickor på linjen som hade fäder resp. mödrar tillhörande 32 skilda sociala grupper, samt av antalet pojkar och flickor på 6 olika betygsnivåer. "f" som första bokstav står för "flickor", "p" för "pojkar", "f" som andra bokstav för "fader", "m" som andra bokstav för "moder".

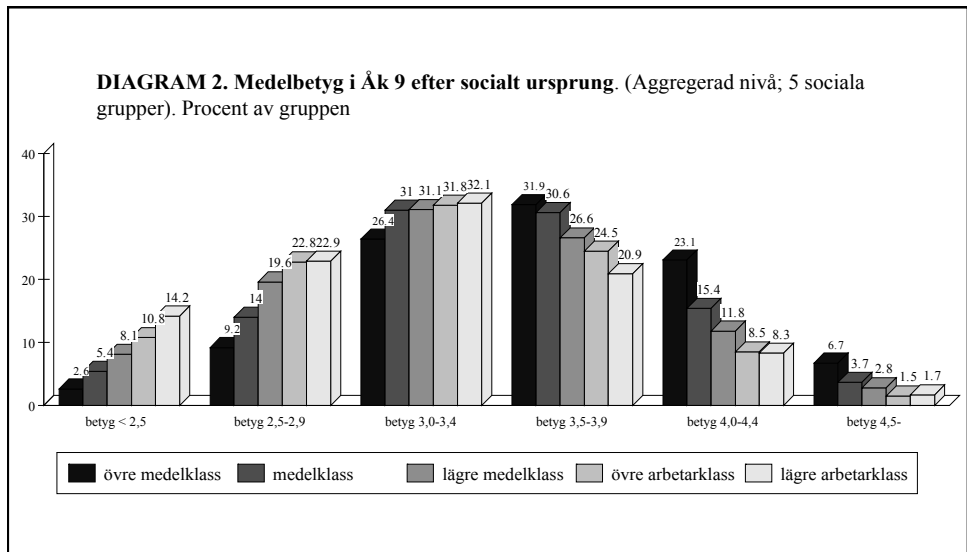
De följande stapeldiagrammen belyser sambanden mellan elevernas sociala ursprung, betygsprestationer och linjeval, med fokus framför allt riktat mot elever ur högre sociala skikt och mot högpresterande elever. Låt oss emellertid först tänka bort elevernas sociala ursprung och se närmare på var i gymnasieskolan de elever hamnade som hade de allra högsta betygen med sig i bagaget från högstadiet (Diagram 1). Det är inte förvånande att naturvetenskaplig linje intar en särställning. Mycket höga avgångsbetyg från högstadiet tycks för både flickor och pojkar fungera som en uppmaning att söka sig till denna linje. Det kan vara värt att notera att gymnasieskolans mest attraktiva linje mätt i antal elever, den ekonomiska, inte utgör något påfallande attraktivt alternativ för elever med starkast skolkapital i bagaget. Vidare bör noteras att det bland de 2-åriga linjerna endast är den estetiska linjen och musiklinjen som överhuvud taget var synliga alternativ för dessa elever.

Nu är dock som sagt inte betygen socialt jämnt fördelade. Annorlunda uttryckt: chansen att få höga betyg i högstadiet varierar starkt mellan de sociala grupperna. Diagram 2 visar hur samtliga elever i Stockholmsregionens gymnasieskolor i fem sociala grupper fördelar sig på sex betygs kategorier. Om vi håller oss till de högsta betygs kategorierna, kan vi bland annat konstatera att 23,1 procent av alla elever med ursprung inom övre medelklassen hade ett medelbetyg på 4,0-4,4 och 6,7 procent ett medelbetyg över 4,4. Betygsprestationerna hos dessa elever kan jämföras med dem hos elever med ursprung i exempelvis familjer inom lägre arbetarklass, av

vilka 8,3 procent hade ett betygsmedeltal mellan 4,0 och 4,4 och 1,7 procent fick ett medelbetyg över 4,4. För att understryka sambandet med nästföljande tabell, kan samma mönster formuleras så att närmare 30 procent (29,8) av eleverna med ursprung inom övre medelklassen hade ett betygs-genomsnitt på minst 4,0, under det att motsvarande andel av eleverna med ursprung inom lägre arbetarklassen uppgick till knappt 10 procent (8,4). Uttryckt på ännu ett sätt: elever med ursprung inom övre medelklassen hade 3 gånger så stor chans att få de högsta betygen i Årskurs 9 som elever med ursprung i lägre arbetarklass.

Låt oss nu specificera sambandet mellan socialt ursprung, betyg och val av gymnasielinje. Tabell 1 skiljer, inom var och en av de fem sociala grupperna på denna aggregerade nivå, på elever med olika mått av betygsframgång i högstadiet (de tidigare 6 olika betygsnivåerna har här för åskådlighetens skull reducerats till 3) och visar till vilken typ av gymnasielinje de sökte sig (för samma åskådlighets skull åtskiljs bara tre typer av linjer). Vid avläsningen av tabellen bör man hålla i minnet den andel av samtliga elever i varje social grupp som fått ett betyg som motsvarar var och en av de tre betygskategorierna (ett värde som anges i tabellen för varje grupp och betygsnivå), med andra ord hur pass sannolikt det var för en elev ur denna sociala grupp att överhuvud taget tillhöra denna betygsnivå.

TABELL 1. Socialt ursprung, betyg och val av gymnasielinje.

Andel elever ur fem sociala grupper (aggregerad nivå) och med olika mått av framgång i högstadiet (betygsgenomsnitt) som sökte sig till tre typer av gymnasielinjer. Procentandel av gruppen (pojkar och flickor sammanslagna). För varje social grupp anges i procent hur stor del av gruppen i sin helhet som befann sig på var och en av de tre betygsnivåerna.

		Estet, musik, social	Teoretiska linjer	Yrkesinriktade linjer
Betyg -2.9	Övre medelklass 11%	9	12	78
	Medelklass 18%	7	7	86
	Lägre medelklass 25%	5	7	87
	Högre arbetarklass 33%	4	3	92
	Lägre arbetarklass 34%	4	5	90
Betyg 3.0-3.9	Övre medelklass 59%	3	84	13
	Medelklass 62%	4	74	22
	Lägre medelklass 60%	2	69	28
	Högre arbetarklass 57%	3	58	39
	Lägre arbetarklass 55%	3	57	39
Betyg 4.0-	Övre medelklass 30%	1	98	1
	Medelklass 20%	2	95	2
	Lägre medelklass 15%	2	95	3
	Högre arbetarklass 10%	2	93	5
	Lägre arbetarklass 11%	2	94	4

Några av de förhållanden tabellen gör synliga bör kommenteras. För det första illustrerar den att musiklinjen, samt estetisk och social linje, alla 2-åriga, tillsammans med de 3-åriga teoretiska linjerna utgör ett alternativ till de yrkesinriktade 2-åriga linjerna för de barn från de högsta sociala skikten som fått särskilt dåliga betyg i grundskolan. Gissningsvis kan familjer ur dessa skikt, mer än andra familjer, i dessa linjer se just ett alternativ till de 3-åriga teoretiska linjerna som barnen så att säga normalt borde gå på, dels för att de (i synnerhet vad gäller social linje) också kan fungera som studieförberedande¹⁵⁷ och därför erbjuder en tillflykt från de stigmatiserande yrkesorienterade linjerna, dels för att de (som i fallet med estetisk linje och musiklinjen) kan uppfattas som platser där familjens och barnets kulturella kapital både kommer till sin rätt och kan utökas.

Vidare visar tabellen att de dispositioner i förhållande till framtiden och till utbildning som skiljer de sociala klasserna åt blir särskilt synliga i de mellanliggande betygs kategorier (3,0–3,9), där skolan inte givit något entydigt domslut om barnets kompetens och värde på utbildningsmarknaden. Om bara 13 procent av eleverna med genomsnittliga betyg med ursprung i övre medelklassen söker sig till gymnasiets yrkeslinjer, är motsvarande andel för barn ur lägre arbetarklassen i samma betygs kategori nästan fyra gånger högre (39 procent).

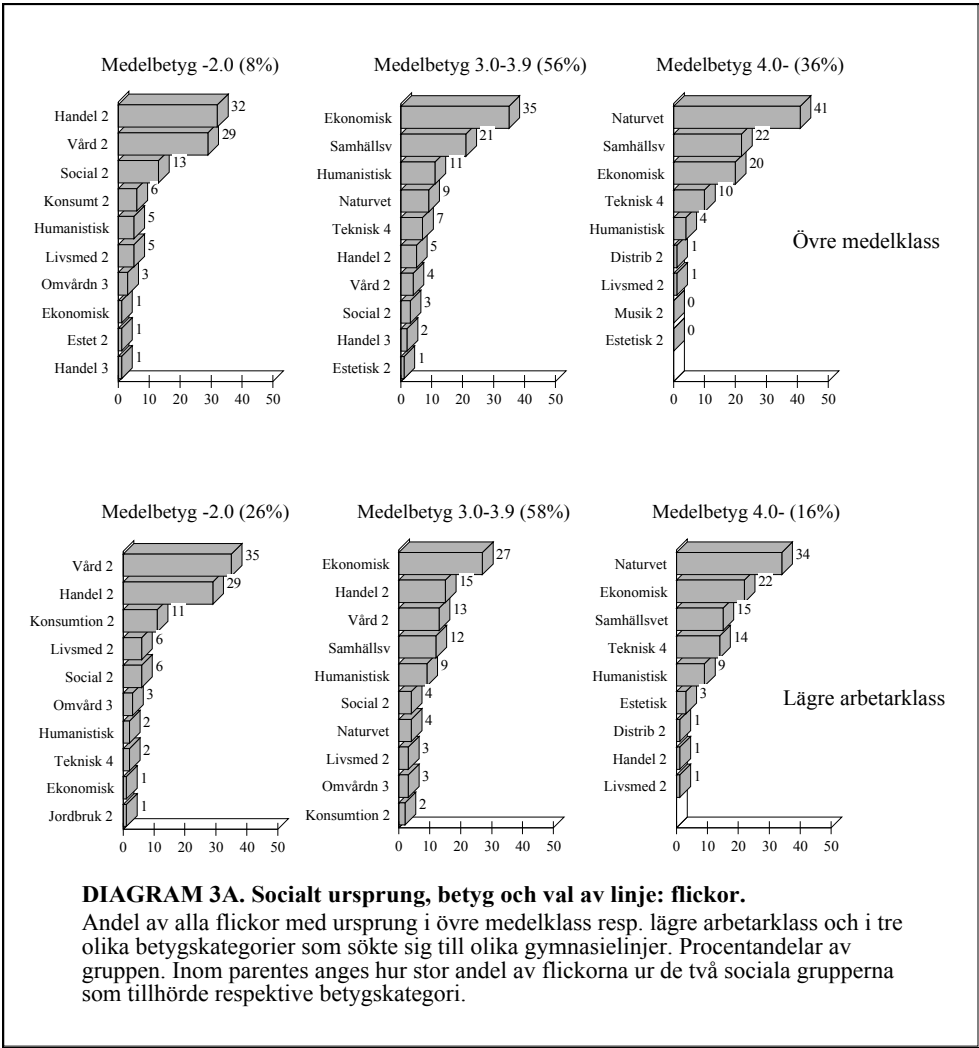
Men den mest intressanta informationen gäller gymnasievalen bland elever med de högsta betygs genomsnitt från grundskolan. Även om de små skillnader mellan

¹⁵⁷ Intervjuer visar att i synnerhet familjer med starkt utbildnings kapital medvetet kan välja just 2-årig social linje i avsikt att öka barnets chanser att, efter en komplettering med Komvuxstudier, nå höga avgångsbetyg från gymnasiet och därmed öka konkurrenskraften inför selectionen till prestigefulla högskoleutbildningar. Se Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö. Uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter.*

de sociala grupperna som här kan konstateras går i samma riktning som de tidigare mer signifikativa skillnaderna, tyder det mesta på att ett tydligt besked från skolan om elevens kompetens av alla grupper också tolkas som ett besked om att välja de studieförberedande teoretiska linjerna. Vi bör emellertid här hålla i minnet att andelen elever med höga avgångsbetyg från högstadiet varierar starkt mellan de sociala grupperna. Att chansen för en gymnasieelev från övre medelklasshem att tillhöra denna kategori är fyra gånger större än chansen för en elev med ursprung i lägre arbetarklassen, innebär att de senare är betydligt mer starkt selekterade än de förra och att de, när de senare fylkar sig till sina klasskamrater på gymnasiet, är betydligt mindre representativa för elever med samma bakgrund än vad deras nya klasskamrater från övre medelklasshem är för sin ursprungsgrupp (förutsatt att de verkligen hamnar samma skola, vilket de mekanismer som reglerar skolornas rekrytering ofta gör mindre sannolikt).

Låt oss specificera ytterligare genom att titta närmare på de två grupper som representerar polerna i den sociala klassificeringen, elever från övre medelklasshem och elever med ursprung i lägre arbetarklassfamiljer. Diagram 3a och 3b visar var flickor respektive pojkar ur dessa grupper och med olika mått av framgång i högstadiet hamnat bland gymnasiets linjer. Diagrammen visar samtidigt hur stor andel av flickorna respektive pojkarna i de två sociala grupperna som överhuvud taget hade medelbetyg på de tre nivåer som här använts. Av samtliga övre medelklassdöttrar hade exempelvis bara 8 procent ett medelbetyg under 3,0, att göra med 26 procent för flickor från lägre arbetarklasshem. De senare hade med andra ord 3 gånger större chans att hamna i den lägsta betygskategorin än flickor hade ur övre medelklassen. För pojkar var motsvarande andelar 14 procent respektive 41 procent. Det omvända förhållandet gällde för medelbetyg på minst 4,0.

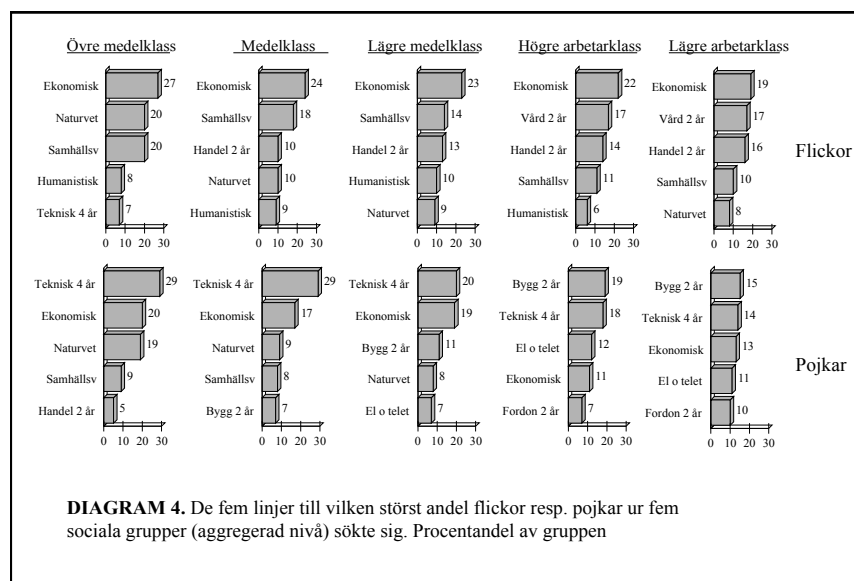
För flickorna med lägst betyg utgjorde inom båda sociala grupperna 2-årig vårdlinje och 2-årig handelslinje de främsta alternativen, dock inte i samma ordning för de två grupperna. Att övre medelklassflickor med låga betyg framför allt sökte sig till handelslinjen, beror förmodligen på ett förhållningssätt till utbildningssystemet som för dem också gjorde 2-årig social linje och 3-årig humanistisk till tänkbara alternativ, snarare än den mer snävt yrkesinriktade konsumtionslinjen, vilken rankades högre av flickor från lägre arbetarklasshem. De tydligaste skillnaderna mellan de två grupperna återfinns emellertid bland de flickor som fick mer genomsnittliga betyg. Övre medelklassens starka tilltro till utbildningssystemet och till sin egen förmåga att utnyttja det visar sig i att de fem s.k. teoretiska linjerna hamnar främst bland alternativen för flickor ur dessa sociala skikt.

Omvänt illustreras den tvekan inför skolan och den svaga tilltro till sina egna möjligheter att hävda sig där som är karaktäristisk för sociala grupper med särskilt lite utbildningskapital i att 2-årig handelslinje och 2-årig vårdlinje, tillsammans med ekonomisk linje, utgör huvudalternativ bland flickor i denna betygsgrupp ur lägre arbetarklassen. För flickor med de högsta medelbetygen har skillnaderna till stor del planats ut, även om det är kännetecknande att satsningen på naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig linje tycks vara mer naturlig inom de högre samhällsskikten än inom de lägre, där förtroendet för yrkeslinjen (vid sidan av den 4-åriga tekniska linjen) bland de teoretiska linjerna, ekonomisk linje, inte balanserades av ett lika starkt förtroende för samhällsvetenskaplig linje.

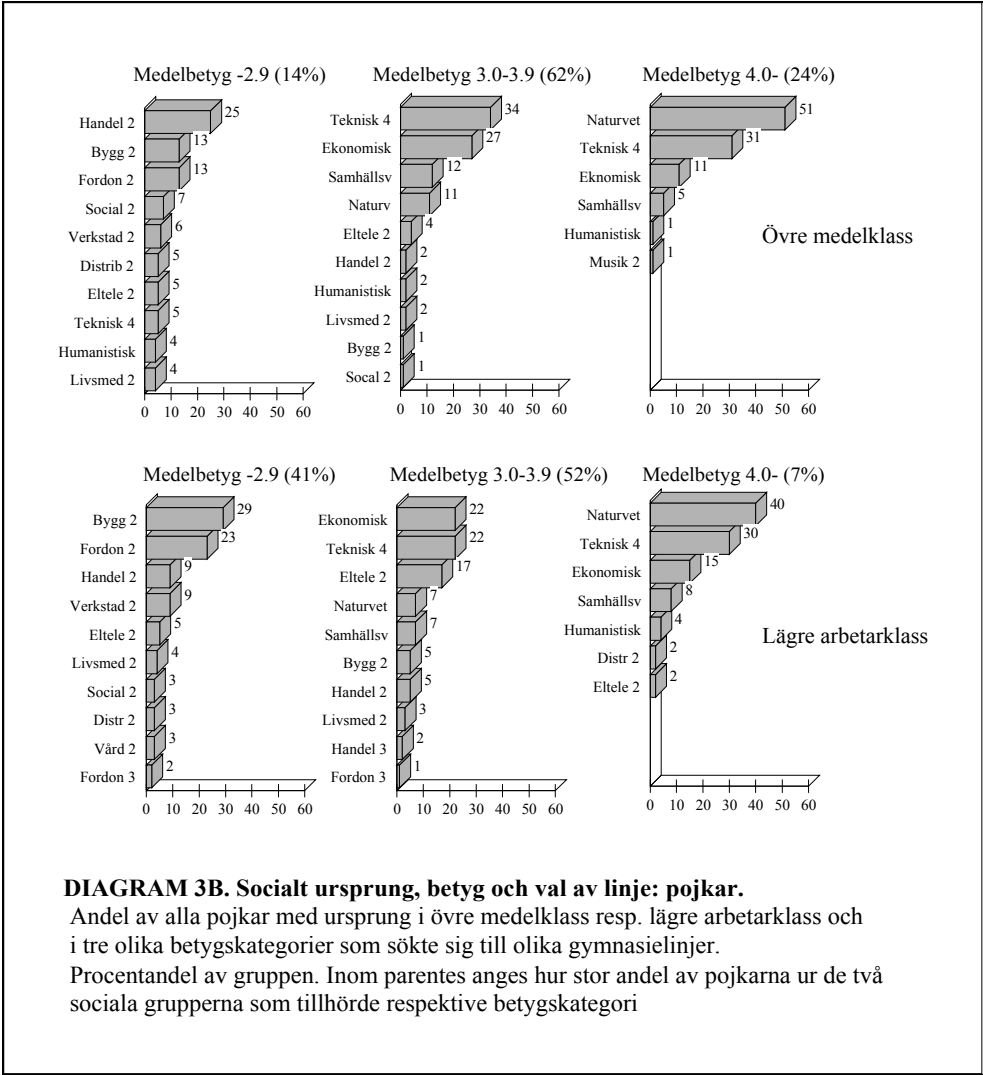
Bland pojkarna är likartade skillnader synliga i förhållningssättet till utbildningsvalen i gymnasieskolan. Bland övre medelklasspojkar med låga betyg utgjorde den

2-åriga handelslinjen det främsta alternativet, samtidigt som 2-årig social, 4-årig teknisk och 3-årig humanistisk också ingick i horisonten av möjligheter. Bland pojkar med ursprung i lägre medelklassen dominerade nästan helt de rent yrkesinriktade linjerna. För de pojkar som lyckats mer genomsnittligt i högstadiet (betyg 3,0–3,9), återfinns skillnader lika dem som kunde konstateras för flickorna. För pojkar ur de högre samhällsskikten tedde det sig naturligt att i första hand söka sig till gymnasiets teoretiska linjer och i synnerhet den 4-åriga tekniska. Det är också talande att gymnasiets elitlinje framför andra, den naturvetenskapliga, till vilken man kan bli antagen utan höga betyg, utgjorde det främsta alternativet för 11 procent av dessa pojkar. För pojkar från lägre arbetarklassfamiljer utgjorde vid sidan av ekonomisk och teknisk linje framför allt den 2-åriga el- och teletekniska linjen ett attraktivt alternativ. För pojkarna med de högsta betygen, slutligen, är den stora skillnaden mellan de två sociala grupperna den att övre medelklass-sönerna i särskilt hög grad satsade på naturvetenskaplig linje, samt att de 2-åriga linjerna nu med undantag för musiklinjen försvunnit från horisonten, vilket inte var fallet för pojkarna med ursprung i lägre arbetarklasshem, bland vilka 4 procent sökte sig till driftsteknisk eller el- och teleteknisk linje.

När dessa skillnader diskuteras, måste vi emellertid hålla i minnet att selektionen till de tre olika betygskategorierna var helt olika för både pojkar och flickor i de två sociala grupperna. De 8 procenten övre medelklassflickor som fått betyg under 3,0 i högstadiet utgjorde en liten minoritet av denna grupp och var med andra ord inte alls typiska för den, under det att de 26 procenten lägre medelklassflickor som fått samma betyg representerade en fjärdedel av alla flickor med detta ursprung. Det omvända förhållandet gällde som vi sett för den betygskategorin. De 16 procent av flickorna ur lägre medelklasshem och de bara 7 procent av pojkarna med denna

bakgrund som fått höga betyg var betydligt mer selekterad, betydligt mindre typisk för sin grupp som helhet än de 36 procent bland flickorna och de procenten bland pojkarna inom övre medelklassen var för sina grupper.

Låt oss tänka bort betygsprestationerna i högstadiet och bara se hur flickor och pojkar ur de fem aggregerade sociala grupper vi hitintills diskuterat fördelade sig på gymnasieskolans linjer. Diagram 4 visar de fem linjer till vilka störst andel ur var och en av de fem grupperna sökt sig.

Att ekonomisk linje intar en särställning bland flickor ur alla fem sociala grupper hänger som vi sett samman med att den uppfattas som det främsta alternativet för dem som nått mer genomsnittlig betygsframgång i högstadiet. För flickor ur de

högsta samhällsskikten utgjorde naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig linje starka alternativ, medan framför allt naturvetenskaplig linje förlorar i betydelse bland flickor i lägre skikt. Det är talande att oavsett betygsprestationerna, utgörs de fem viktigaste alternativen bland flickorna ur de högsta skikten av dem fem s.k. teoretiska linjerna.

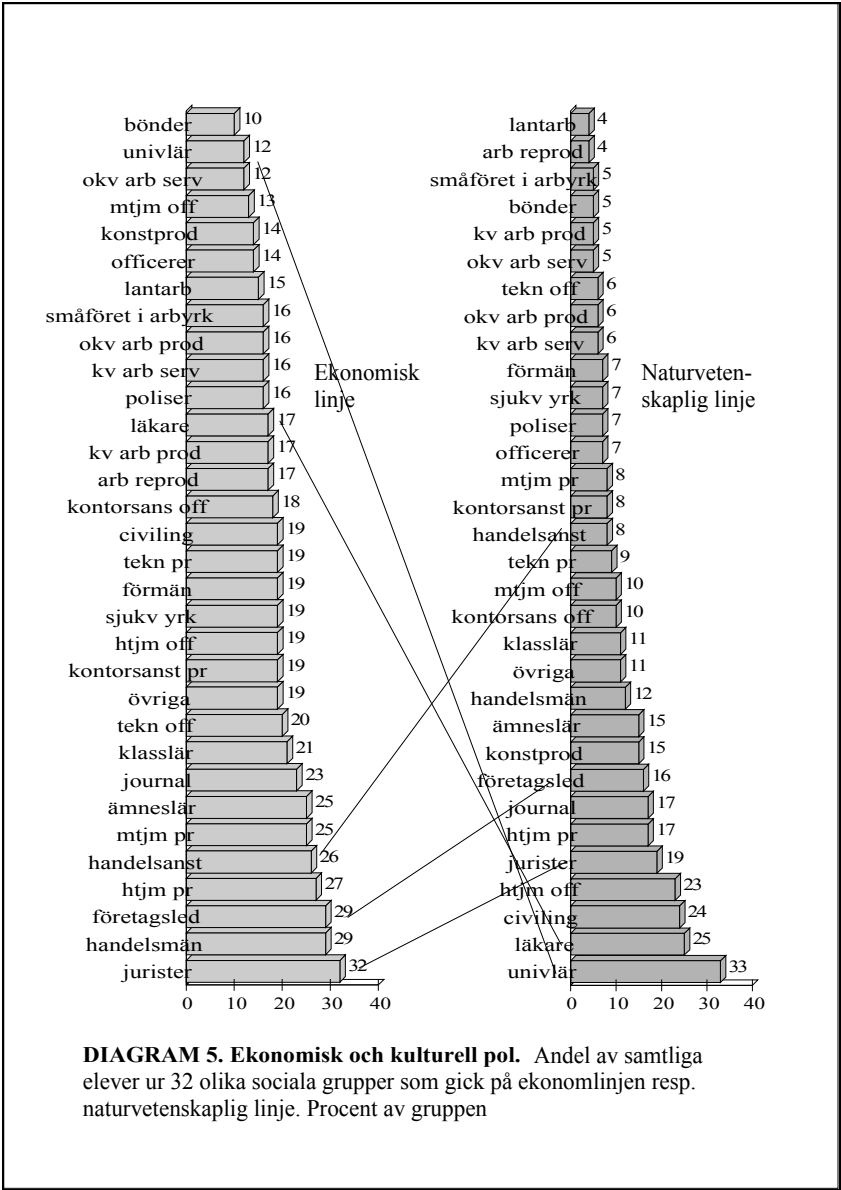
Bland pojkarna kan liknande förskjutningar iakttas. Teknisk linje förlorar i betydelse när vi rör oss från övre medelklassen till den lägre arbetarklassen. Andelen pojkar ur dem fem grupperna som sökte sig till naturvetenskaplig linje faller likaså drastisk, bland annat därför att valet av naturvetenskaplig linje är starkt beroende av de höga betyg i grundskolan vilka lättare tillfaller elever ur de högsta skikten. Liksom i fallet med flickorna, är chansen att en pojke med ursprung i övre medelklassen ska gå på naturvetenskaplig linje dubbelt så stor som för en pojke ur ett medelklasshem, och skillnaden växer när vi rör oss nedåt i den sociala hierarkin.

Sambandet mellan socialt ursprung och betyg blir också synligt i de 5 procent av alla övre medelklasspojkar som gick på handelslinjen, vilka till största delen utgörs av dem som hade de lägsta betygen (25 procent av övre medelklasspojkarna i den lägsta betygs kategorin valde 2-årig handelslinje; se föregående tabell). Det är också synligt i förhållandet att 2-årig bygglinje utgjorde det främsta alternativet för pojkar ur högre och lägre arbetarklass, av vilka mellan 30 och 40 procent tillhörde den lägsta betygs kategorin i den klassificering som använts här: vare sig deras betygsprestationer eller deras dispositioner i förhållande till utbildning uppmuntrade till att istället välja exempelvis 2-årig handelslinje eller social linje.

Gymnasielinjernas rekrytering och olika elevgruppers val av gymnasielinje har hitintills diskuterats på en tämligen aggregerad nivå, med bara fem sociala grupper, ordnade "vertikalt" efter en enda dimension i vilken högre belägna grupper förutsätts besitta mer av kulturella, sociala och ekonomiska resurser än lägre placerade grupper. Detta är en delvis alltför grov bild. Betydande skillnader återfinns mellan sociala grupper på samma globala nivå, men med delvis olika slags tillgångar. Eller rättare: för en given social grupp kan vissa former av kapital väga särskilt tungt i upprätthållandet av dess ställning, under det att andra grupper är relativt sett mer beroende av andra tillgångar. För att sådana polariteter ska framträda måste den endimensionella sociala klassificering som hitintills använts nyanseras. Som vi ska se framträder då bland annat skillnader mellan grupper i samhället som är mer beroende av ekonomiska tillgångar eller befinner sig närmre samhällets ekonomiska sfär, å ena sidan, och grupper vars ställningar vilar mer på kulturella tillgångar och utbildningskapital, å andra sidan.

Diagram 5 återger just denna polaritet, återspeglad i den tilltro olika sociala grupper hyser till ekonomisk linje, å ena sidan, och naturvetenskaplig linje, å den andra. Den förra står särskilt högt i kurs inom sociala grupper som står ekonomin som socialt område nära, men värderas lägre av grupper vars ställningar främst beror på utbildningskapital och andra former av kulturellt kapital. Barn till jurister, handelsmän, företagsledare och till högre tjänstemän i privat sektor har exempelvis nära tre gånger större chans att befinna sig på ekonomisk linje än barn till universitetslärare eller konstproducenter och nästan dubbelt så stor chans att gå där som barn till läkare. Det omvända gäller för naturvetenskaplig linje, som väljs av en

tredjedel av alla universitetsläraryrken och en fjärdedel av alla läraryrken, men av bara en sjättedel av företagsledaryrken och mindre än en femtedel av yrken till jurister och högre tjänstemän i privat sektor. Naturvetenskaplig linje, med sin betoning på kombinationen av allmänbildning och teoretisk, naturvetenskapligt orienterad skolning, och med matematikämnet som centralt karaktärsdanande ämne, representerar förmodligen just de värden och det slags intellektuella kompetens på vilka kulturellt starka grupper ställning vilar och som de har ett medvetet eller omedvetet intresse av att förnya och försvara.

TABELL 2 (nästa sida). Tabellen visar hur stor andel av pojkarna och flickorna i 23 olika grupper (förenklad version av klassificeringen innehållande 32 grupper) som gick på 17 skilda gymnasielinjer. De vertikala gråtonade kolumnerna redovisar samma sak men för den aggregerade gruppen. Det bör observeras att exempelvis de 8 sociala grupper, från civilingenjörsbarn till företagsledarbarn, som förs till kategorin övre medelklassbarn inte utgör alla grupper som inkluderats i den senare kategorin, eftersom gruppen officerare av utrymmesskäl inte medtagits. Samma sak gäller de grupper som summerats i kategorierna medelklassbarn och lägre medelklassbarn. De aggregerade kategorierna barn till kvalificerade arbetare och barn till okvalificerade arbetare har ersatt de skilda arbetargrupper som i på denna klassificeringsnivå (32 grupper) normalt ingår och motsvarar de tidigare kategorierna högre respektive lägre arbetarklass. Slutligen bör det sägas att kolumner bara undantagsvis summerar till 100 procent, eftersom ett antal gymnasielinjer saknas.

TABELL 2	Komm. följande sida	Civil Läsa Univs Åmn										Hör Jurist Föret Övre Jour Konst Klass Sjuk										Tim Tim Tim Tekn Model Kont Kont Kont Hand Hand Små Bänd Lär										Kval Okv																	
		ing re	lär	eslär	Åmn	tim	tim	off	priv	tim	er	led	med	kl	nal	prod	lär	o	håso	off	priv	min	tim	klass	anst off	anst priv	anst elst	anst elst	Små	Bänd	Lär	Kval	Okv																
Naturvet	Poikar	25	31	33	9	18	14	16	19	19	19	13	14	10	7	7	9	23	10	7	12	5	5	8	4	5																							
	Flickor	21	18	29	23	28	18	23	13	20	15	10	12	4	15	9	10	10	17	9	10	13	6	5	9	6	8																						
Sambällsvet	Poikar	6	17	11	6	12	6	18	11	9	13	17	8	14	17	6	6	8	6	7	9	7	3	5	7	4	4																						
	Flickor	19	36	21	17	17	18	25	17	20	29	24	18	18	27	18	14	18	22	21	11	15	10	0	14	11	10																						
Ekonomisk	Poikar	12	17	7	23	18	22	30	25	20	27	13	22	11	24	14	18	17	17	24	32	12	10	18	12	12																							
	Flickor	25	17	14	22	20	31	37	33	27	23	15	22	27	17	30	24	24	13	24	30	24	19	10	23	22	19																						
Humanistisk	Poikar	1	7	0	2	2	5	1	2	1	5	1	2	1	1	1	1	2	0	2	2	1	0	1	1	1	1																						
	Flickor	6	11	7	8	9	6	8	11	8	15	18	8	20	8	8	8	9	6	10	12	11	8	10	10	6	7																						
Teknisk 4	Poikar	34	21	28	39	29	30	18	26	29	16	17	23	18	32	28	34	30	21	22	20	21	19	29	20	17	12																						
	Flickor	12	7	9	13	6	5	0	6	7	5	5	13	0	12	6	11	9	4	5	5	7	2	5	4	4	4																						
Social 2	Poikar	1	3	0	3	3	2	5	0	2	1	5	5	5	6	2	1	2	8	1	1	0	3	5	3	2	2																						
	Flickor	2	1	2	1	2	3	4	5	3	3	6	5	9	0	4	3	4	6	3	2	3	4	5	3	4	4																						
Musik 2	Poikar	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0																						
	Flickor	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	2	0	4	2	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0																						
Estetisk 2	Poikar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0																						
	Flickor	1	0	2	2	1	0	0	1	1	2	2	0	0	0	1	0	1	2	0	1	2	1	0	1	0	1																						
Handel 2	Poikar	4	5	2	4	5	6	5	4	5	6	4	4	5	6	8	5	6	10	9	6	8	5	0	6	6	6																						
	Flickor	4	2	7	2	5	9	0	3	5	0	7	8	7	8	8	14	10	11	11	13	8	18	10	13	14	16																						
Bygge 2	Poikar	3	1	2	1	3	3	2	3	3	0	3	5	9	6	6	9	7	2	12	10	6	17	14	11	18	17																						
	Flickor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0																						
Drift 2	Poikar	0	0	2	0	2	1	0	2	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	2	2																						
	Flickor	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	1	0	2	0	1	1	0	1	2	0	0	5	1	0	0																						
Elfte 2	Poikar	4	1	2	6	3	3	0	3	3	1	4	7	7	3	5	8	6	6	6	2	10	14	7	11	13																							
	Flickor	0	0	2	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	0	0																							
Konsumt 2	Poikar	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0																						
	Flickor	0	0	0	1	1	0	1	1	1	0	2	2	0	2	1	1	2	6	2	2	1	3	0	2	4	4																						
Livsmed 2	Poikar	1	3	0	1	2	2	0	2	2	4	3	3	2	1	3	3	3	0	5	4	5	5	0	4	3	4																						
	Flickor	2	0	2	2	2	1	0	1	1	2	2	2	2	2	0	1	1	2	1	2	2	6	5	3	4	3																						
Fordon 2	Poikar	2	0	2	1	2	4	0	1	2	0	1	2	7	4	1	2	2	2	3	2	0	11	0	5	7	11																						
	Flickor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1																						
Vård 2	Poikar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	5	0	1	1	1	2	1	0	0	0	0	1	1	2																						
	Flickor	4	3	2	6	5	4	0	7	5	2	6	8	7	6	10	8	8	6	4	8	7	16	25	9	17	17																						
Verkstads 2	Poikar	2	0	2	3	1	2	0	1	1	3	0	1	0	1	2	3	2	0	1	2	2	3	0	2	4	4																						
	Flickor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1																						
Tot % po		95	100	98	97	95	94	98	98	96	97	96	96	93	96	96	94	95	98	94	93	98	84	81	91	87	85																						
Tot % fi		96	94	100	95	97	97	98	99	97	97	99	98	98	98	96	97	97	96	94	97	96	94	90	95	95	95																						

Tabell 2 redovisar den andel av pojkar och flickor ur 23 sociala grupper (av utrymmesskäl förenklad form av klassificeringen med 32 grupper) som gick till de fem s.k. studieförberedande linjerna, till 2-årig social, estetisk och musiklinje, samt till nio andra 2-åriga yrkesinriktade linjer. Låt oss jämföra två grupper som representerar den polaritet som just beskrivits, universitetsläraryrket och företagsledaryrket. Den mest iögonfallande skillnaden mellan grupperna är just den betydelse de fäster vid naturvetenskaplig resp. ekonomisk linje, men det kan också vara värt att lägga märke till att sju gånger fler universitetsläraryrket än företagsledaryrket väljer humanistisk linje, där de gissningsvis genom sitt större kulturella kapital kan känna sig mer hemma och också förbereda tänkbara framtida studier med kulturell eller allmänbildande orientering. En liknande motsatsställning existerar mellan högre tjänstemän i offentlig sektor och de i privat. Däremot tycks de grupper, som samtidigt som de är starkt beroende av sitt utbildningskapital, förfogar över ett mindre starkt sådant och därför inte med samma självklarhet kan prioritera naturvetenskaplig linje – som ämnesläraryrket och klassläraryrket –, vara mer benägna att söka sig till ekonomisk linje, eller för pojkarnas del till den av de teoretiska linjerna som mest tydligt ställer en yrkesutbildning i utsikt, 4-årig teknisk.

Låt oss slutligen återigen vända på perspektivet och ställa frågan vad de utbildningsstrategier som här diskuterats betyder för "profilen" hos de enskilda linjerna, alltså hur elevgruppen på olika linjer är sammansatt. Tabell 3 redovisar andelstal på gymnasielinjerna för elever i tre betygskategorier inom de sociala fem grupperna på den aggregerade nivån i det klassificeringssystem som använts. Vi kan bland annat se att naturvetenskaplig linje domineras av närvaron av flickor och pojkar ur övre medelklassen med höga betyg från grundskolan, och i viss mån av flickor och pojkar med medelklassursprung och höga betyg. Samhällsvetenskaplig och ekonomisk linje domineras likaledes av pojkar och flickor från övre medelklass och medelklass, men nu av dem som hade mer genomsnittlig framgång i Årskurs 9.

Vidare tar linjerna emot fler elever från lägre sociala skikt än den naturvetenskapliga. Den humanistiska linjen tycks tillsammans med 4-årig teknisk ha den socialt sett mest spridda rekryteringen bland de studieförberedande linjerna, men en könsmässig sned balans. Den socialt sett kanske mest blandade linjen av alla är 2-årig social, under det att musiklinjen och i viss mån den estetiska linjen domineras av övre medelklass- och medelklassbarn.

	Öv med klass -2,9	Öv med klass 3,0-3,9	Öv med klass 4,0-	Medel klass -2,9	Medel klass 3,0-3,9	Medel klass 4,0-	Lä med klass -2,9	Lä med klass 3,0-3,9	Lä med klass 4,0-	Hö arb klass -2,9	Hö arb klass 3,0-3,9	Hö arb klass 4,0-	Lä arb klass -2,9	Lä arb klass 3,0-3,9	Lä arb klass 4,0-	Total proc linje
Naturvet	Flickor 0	6	18	0	3	9	0	2	4	0	2	2	0	1	3	100
	Pojkar 0	9	16	0	5	7	0	2	4	0	2	1	0	2	2	
Samhällsv	Flickor 0	14	10	0	16	6	0	7	2	0	5	2	0	5	1	100
	Pojkar 0	10	2	0	9	2	0	4	0	0	3	0	0	2	0	
Ekonomisk	Flickor 0	13	5	0	13	4	0	6	2	0	6	1	0	5	1	100
	Pojkar 0	12	2	0	11	2	0	7	1	0	4	1	0	4	0	
Humanistisk	Flickor 1	17	4	1	21	7	1	11	2	0	7	2	1	8	2	101
	Pojkar 2	3	1	1	4	0	0	2	0	0	1	0	1	1	0	
Teknisk 4	Flickor 0	3	3	0	4	4	0	1	1	0	1	1	0	1	1	101
	Pojkar 1	19	7	1	21	6	1	8	2	0	7	2	0	5	1	
Social 2	Flickor 5	7	0	5	13	1	3	5	1	3	7	1	4	6	0	99
	Pojkar 5	4	0	7	6	1	4	2	0	2	2	0	4	1	0	
Musik 2	Flickor 0	8	0	0	12	28	0	0	4	0	0	4	0	0	0	100
	Pojkar 0	8	12	4	12	4	0	4	0	0	0	0	0	0	0	
Estetisk 2	Flickor 2	18	2	4	13	0	4	7	2	2	2	2	0	9	7	98
	Pojkar 0	3	0	0	13	2	0	0	2	0	2	0	2	0	0	
Handel 2	Flickor 4	4	0	8	10	0	6	6	0	6	6	0	7	8	0	100
	Pojkar 6	2	0	8	2	0	4	2	0	3	2	0	4	2	0	
Bygg 2	Flickor 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	98
	Pojkar 5	2	0	15	6	0	15	4	0	21	8	0	18	4	0	
Drifts 2	Flickor 0	1	3	1	5	5	2	2	3	1	1	1	0	1	1	100
	Pojkar 11	5	1	16	4	0	6	2	0	12	4	0	9	2	1	
Elfte 2	Flickor 0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	101
	Pojkar 3	9	0	5	21	0	5	10	0	5	18	1	4	17	0	
Fordon 2	Flickor 0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	1	0	2	0	0	99
	Pojkar 10	1	0	12	3	0	14	1	0	18	4	0	28	2	0	
Konsument 2	Flickor 5	2	0	12	7	1	11	4	0	18	4	0	17	7	0	102
	Pojkar 2	0	0	4	0	0	1	0	0	5	0	0	2	0	0	
Livsmedel 2	Flickor 2	4	1	2	5	0	1	7	0	3	6	0	4	5	0	100
	Pojkar 3	5	0	6	10	0	7	7	0	4	8	0	5	5	0	
Vård 2	Flickor 6	6	0	13	9	0	8	5	0	15	8	0	13	10	0	100
	Pojkar 0	0	0	2	1	0	1	0	0	1	0	0	2	0	0	
Verkstad 2	Flickor 0	0	0	1	0	0	1	0	0	3	0	0	1	0	0	100
	Pojkar 10	4	0	21	2	0	10	2	0	20	4	0	20	1	0	

TABELL 3. Andel flickor och pojkar med ursprung i fem sociala grupper och med olika betygsgenomsnitt från högstadiet på gymnasiets linjer. Procentandel av alla elever på linjen. (Andelarna summerar inte alltid till 100 procent, beroende på att talen avrundats.)

LINJ	Civil ing	Lärare	Univ lärar	Ämnes lärare	Hgr tim off	Hgr tim priv	Jurist tim	Föret led	Övre med klass	Jour nal	Konst prod	Klass lärare	Sluk hålls yrk	Tim mån	Tim off	Tim mån	Tekn priv	Med klass	Kont anst off	Kont anst priv	Hand anst	Hand män	Små föret	Bände r	Lägr med klass	Kval arbet	Okval arbet	To pro
	Naturvet	9	5	3	2	7	12	2	5	44	2	3	4	2	1	4	8	25	2	4	4	2	2	0	13	6	10	10
	Samhällsv	4	5	1	2	4	8	2	4	31	3	4	4	4	2	6	9	31	3	5	4	1	2	0	15	9	11	10
	Ekonomisk	4	2	1	2	3	10	1	5	28	2	1	4	3	1	7	9	28	2	5	6	2	3	0	19	11	13	10
	Humanistisk	3	3	1	2	4	6	1	4	23	3	4	4	5	1	6	9	33	3	5	5	2	3	0	19	9	14	10
	Teknisk 4	6	2	1	3	4	9	1	4	29	1	2	4	3	2	7	16	33	2	4	4	1	3	0	15	10	10	10
									0									0							0			
	Social 2	2	2	0	1	3	6	2	3	19	1	4	5	5	2	6	7	30	5	6	4	1	4	1	20	13	15	10
	Musik 2	2	0	5	2	2	5	0	2	20	5	12	10	10	2	10	5	54	5	2	0	2	5	0	15	5	5	10
	Estetisk 2	5	0	2	5	2	3	0	3	19	3	6	6	0	0	8	6	30	5	5	8	3	3	0	24	6	17	10
									0									0							0			
	Handel 2	2	1	0	1	2	7	0	2	14	0	1	2	4	1	6	11	26	4	6	6	2	5	0	23	14	23	10
	Bygg 2	1	0	0	0	1	2	0	1	6	0	0	3	3	1	5	8	21	3	6	5	1	6	0	21	24	28	10
	Drifts 2	1	0	1	1	4	6	0	4	17	1	2	5	2	2	4	11	26	2	6	7	1	2	1	18	16	20	10
	Elitele 2	2	0	0	1	1	3	0	2	10	0	1	3	3	0	4	11	23	2	5	5	0	6	1	19	20	24	10
	Fordon 2	0	0	0	0	2	2	2	2	10	2	5	2	2	0	12	12	36	0	5	0	0	7	2	14	18	20	10
	Konsument 2	1	0	0	0	2	2	0	2	7	0	1	2	6	1	6	8	24	5	4	4	1	4	0	17	23	25	10
	Livsmed 2	2	2	0	1	2	4	0	2	12	1	2	4	4	1	4	7	23	3	5	6	2	7	0	23	18	23	10
	Vård 2	1	1	0	1	1	3	0	2	10	0	1	3	4	1	6	8	24	3	5	4	1	5	1	18	20	28	10
	Verkstad 2	2	0	1	1	1	5	0	1	12	1	0	1	2	1	5	11	21	3	3	6	2	5	0	19	22	27	10

TABELL 4. Andel elever ur 23 olika sociala grupper på 17 gymnasietlinjer. Pojkar och flickor sammanslagna.

Skolorna

Låt oss härnäst titta närmare på skillnader mellan skolor. Denna jämförelse är artificiell i den meningen att gymnasieskolorna knappast kan betraktas som homogena företeelser. Rekryteringsprofilerna kan skilja sig väsentlig mellan linjerna på en och samma skola, beroende på linjernas inriktning. Att en skola har exempelvis fordonsteknisk linje innebär också att den tar emot pojkar med arbetarursprung och med relativt låga betyg från högstadiet, alldeles oavsett skolans karaktär i övrigt.

Å andra sidan kan man också säga att en skola i sin helhet i regel¹⁵⁸ utgör en avgränsad social "miljö" med viss karaktär. Närvaron av en fordonsteknisk linje – för att behålla exemplet ovan – karaktäriserar i denna mening också skolans andra linjer: dess elever är synliga i skolmiljön, dess lärare har något att betyda i lärarkollegiet, undervisningslokalerna kan vara ett inslag i den fysiska omgivningen.

I det följande ska ingen hänsyn tas till skillnader i könsrekryteringen till de olika skolorna.¹⁵⁹ Betydande sådana finns givetvis och framför allt vad gäller de skolor som enbart har yrkesinriktade linjer. Vårdgymnasier som S:t Göran, där bara flickor går, skiljer sig helt från gymnasieskolor där yrkesinriktade linjer för pojkar dominerar, exempelvis Polhemsgymnasiet.

Graf 2 är resultatet av en korrespondensanalytisk beräkning av relationerna mellan Stockholmsregionens gymnasieskolor när hänsyn tas bara till deras sociala rekrytering (32 sociala grupper). Vi måste börja med en stark reservation. Det s.k. egenvärde, vilket är en indikator på en faktors eller axels styrka (egentligen: avstånd från en oberoende, slumpmässig fördelning), är alltför lågt för grafens andra dimension. Detta har tvivelsutan att göra med det som just sagts, nämligen att gymnasieskolor som sådana är svåra jämförelseobjekt eftersom deras rekrytering till väsentlig del alltid beror på de gymnasielinjer de företräder. Om exempelvis Östra Reals gymnasium på Östermalm i grafen placerar sig nära det vi senare ska kalla för en kulturell pol i fältet av gymnasieskolor, så bör man minnas att denna skola också hade linjer vars rekryteringsprofiler stod tämligen långt från dem som var typiska för denna pol, och i själva verket hade större släktskap med helt andra utbildningar på andra skolor. Det är alltså begripligt att de tekniska värdena i analysen (det ovan omtalade egenvärdet) ger vid handen att denna andra dimension långt ifrån är säkerställd och får betecknas som tämligen svag, även om den stabilt uppträder i flera delvis olikartade analysförsök med hela skolor som jämförelseobjekt, vilket normalt brukar anses vara ett argument för att en funnen dimension är tolkningsbar. Det låga egenvärdet på denna andra faktor till trots ska den här medtagna tvådimensionella projiceringen av analysens två första dimensioner ända

¹⁵⁸ En större gymnasieskolas yrkesinriktade linjer kan dock vara fysiskt separerade från dess teoretiskt inriktade linjer och återfinnas i andra skolbyggnader.

¹⁵⁹ Elevers sätt att tala om sin egen och andras skolor just som "skolor" ("på Södra Latin kan man klä sig...", "på Östra Real är lärarna...") uttrycker en föreställning om skolorna som någorlunda enhetliga.

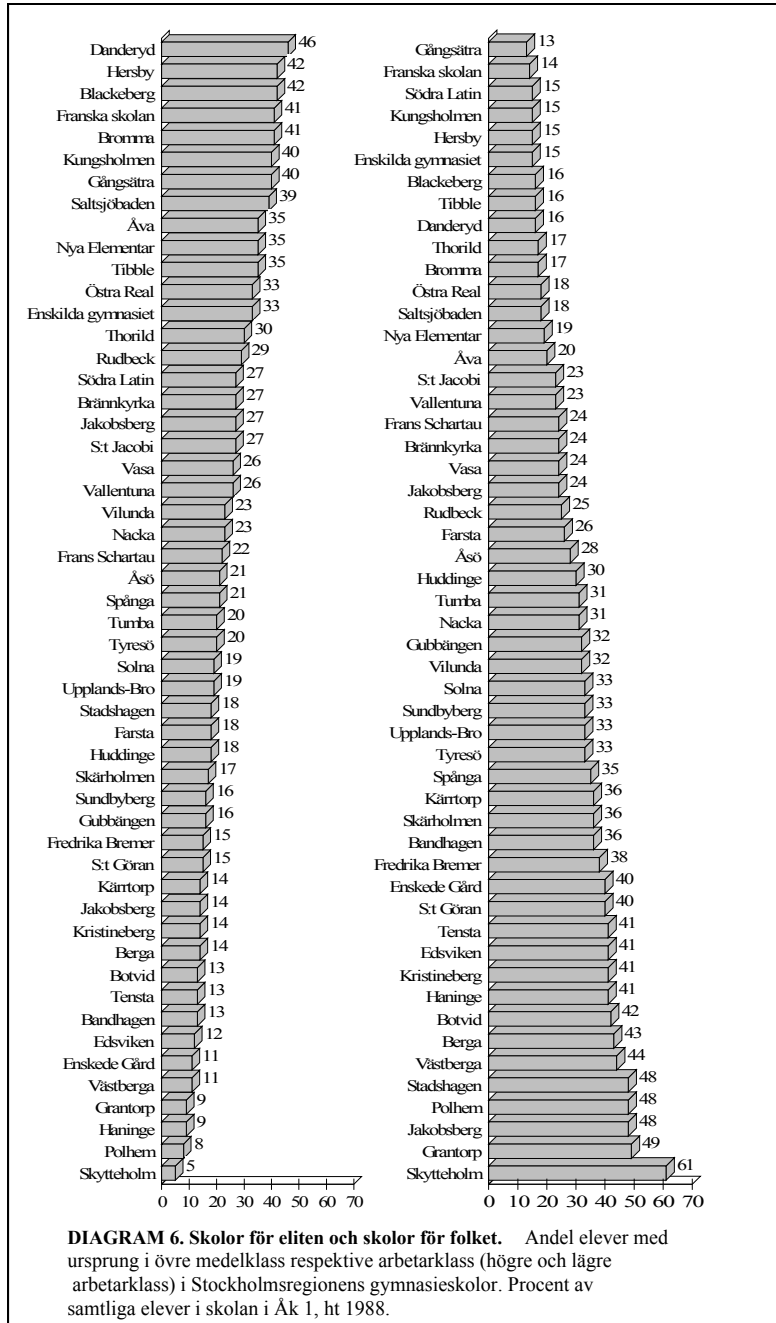
redovisas, som ett sätt att ge underlag för resonemang om skillnader mellan gymnasieskolor i Stockholmsregionen.

Den första polariteten – den horisontella som ställer skolor i grafens högra del mot skolor i dess vänstra del – är statistiskt mer säkerställd och uttrycker en inte oväntad motsatsställning mellan vad som skulle kunna kallas en elitpol inom fältet av gymnasieskolor och en arbetarklasspol. Danderyd, Hersby, Blackeberg, Franska skolan, Bromma, Kungsholmen, Gångsätra, Saltsjöbaden, Åva, Nya Elementar, Södra Latin, Östra Real, Enskilda gymnasiet var alla skolor som i särskilt hög grad utmärkte sig genom sin höga sociala rekrytering. De särskilde sig i särskilt hög grad från yrkesinriktade gymnasier som Skytteholm, Grantorp, Polhem, Jakobsbergs vårdgymnasium, Enskede Gård, men också i ingen liten utsträckning från större gymnasieskolor med utbud även av teoretiska linjer som Tumba, Farsta, Nacka, Skärholmen, Vallentuna eller Solna. Denna första dimension eller polaritet blir synlig i Diagram 5, i vilket redovisas andelen övre medelklasselever, å ena sidan, och andelen elever ur arbetarhem (alla arbetarkategorier sammanslagna), å den andra, på Stockholmsregionens gymnasieskolor. Danderyds gymnasium tog emot 46 procent av sina elever från övre medelklassfamiljer, men bara 16 procent från familjer som klassificerats som någon form av arbetarklass. För Gångsätra på Lidingö vara motsvarande andelstal 40 respektive 13. Detta ska jämföras med skolor som Polhem, med 5 procent av eleverna ur övre medelklassfamiljer och närmare 50 procent från arbetarhem, eller en skola som Tumba med en femtedel av eleverna med ursprung i övre medelklassen och knappt en tredjedel med arbetarklassbakgrund.

Till största delen torde de här synliga skillnaderna bero på skillnader i skolornas upptagningsområde. Delar av Lidingö (Hersby, Gångsätra), Danderyd, liksom delar av de norra förortererna som Bromma och delar av Täby (Åva, Tibble, Nya Elementar) och undantaget bland de södra förortererna, Saltsjöbaden, är sannolikt socialt sett betydligt mer homogena områden än exempelvis söderförorter som Tumba, Farsta eller Skärholmen. Åtminstone för Södra Latins och Kungsholmens del påverkades rekryteringen sannolikt också av att skolorna hade linjer med s.k. riksintag (teater- och musikklasser) och som att döma av de analyser som presenteras längre fram i denna studie hade en hög social rekrytering.

GRAF 2 (nästa sida). Relationerna mellan Stockholms gymnasieskolor när hänsyn tas bara till elevernas sociala ursprung (faderns yrke, 32 sociala grupper); andra egenskaper illustrativa

[illegible]

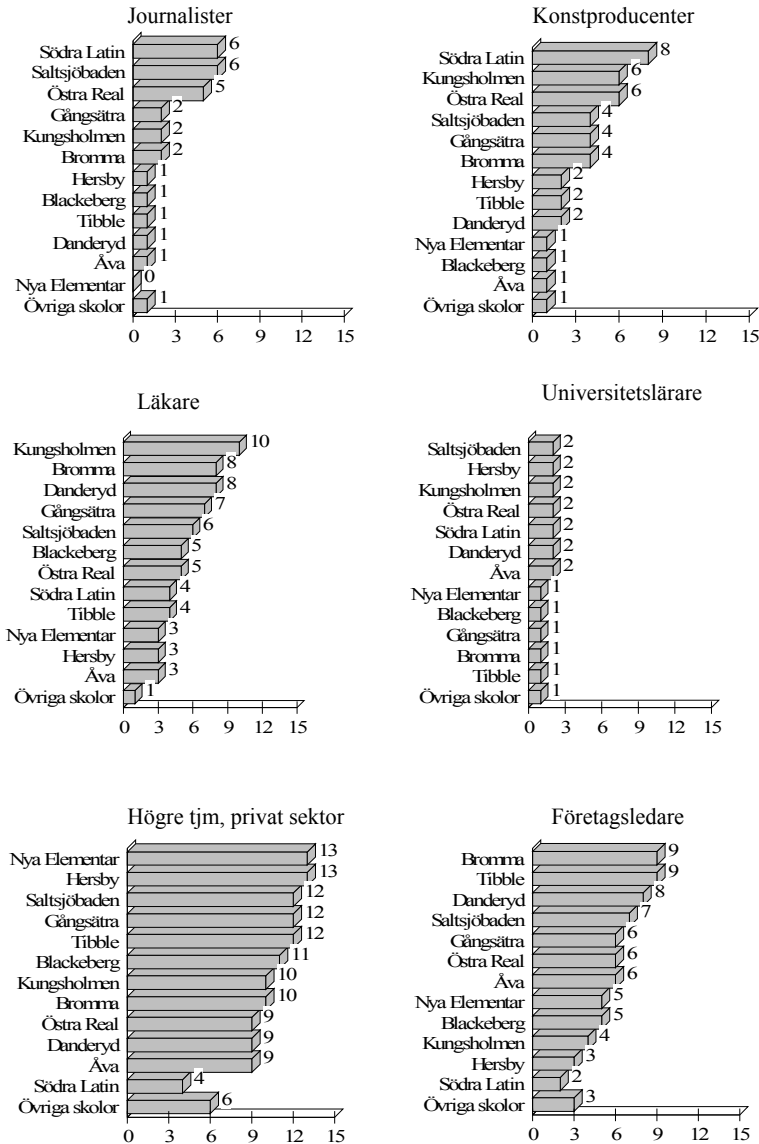

Graf 1 ger också vid handen att de skillnader korrespondensanalysen pekar ut också drar med sig andra slags skillnader, som exempelvis att skolorna vid elitpolen också utmärks av att eleverna där tenderar att ha höga betyg, att bo rymligt ("8 rum" är en indikator som inte säger att alla elever på dessa skolor skulle bo i bostäder på minst 8 rum och kök, utan ger vid handen att det är en utmärkande egenskap hos dessa skolor att, i jämförelse med andra skolor, ha många elever med sådana boendeförhållanden).

Låt oss vidare något undersöka den andra polaritet som grafen pekar ut och som inte svarar mot korrespondensanalysens krav på säkerställd faktor, nämligen den mellan skolor i grafens övre del och skolor i dess nedre. Grafen antyder att Södra latin, Östra Real och Kungsholmen särskilde sig från skolor som Tibble, Blackeberg, Thorildsplan och Åva genom att ta emot särskilt många elever som var barn till konstproducenter, journalister, och särskilt få barn till företagsledare och högre tjänstemän i privat sektor. Diagram 6 visar dessa gruppers andel på de gymnasieskolor som mest bidragit till den första dimensionens pluspol, dvs. till det vi kallat för elitpolen i fältet av gymnasieskolor i Stockholmsregionen. I synnerhet Södra Latin utmärker sig genom att ta emot särskilt få barn till företagsledare och högre tjänstemän i privat sektor, och särskilt många barn till konstproducenter och journalister. Till Östra Real söker sig också förhållandevis många barn till journalister och konstproducenter, förmodligen en indikator på att den sociala profilen hos Östermalm ändrats under 1980-talet, så att bland annat mediayrken där blivit mer rikligt företrädade (vilket skulle kunna förklaras av närheten till bland annat Sveriges radio, men möjligtvis också av att grupper verksamma i media sannolikt kan utnyttja ett jämförelsevis starkt socialt kapital i jakten på hyresrätter i en eftertraktad del av innerstaden). Kungsholmen tar emot förhållandevis många barn till konstproducenter och få barn till företagsledare, men utmärker sig inte genom en svag rekrytering av elever från hem där fadern var högre tjänsteman i privat sektor, vilket senare kan bero både på det direkta upptagningsområdets karaktär och på de s.k. musikklasserna (på dessa utgör körmusik ett tillägg till den normala undervisningen på de teoretiska linjerna), vilka kommer till skolan från Adolf Fredriks musikskola. Skolor som Tibble, Åva och Danderyd i de norra förorterna har få barn till journalister och konstproducenter, men tar emot många elever ur företagsledarhem.

För jämförelsens skull har andelen läkarbarn och universitetsläraryrken – två grupper med jämförelsevis starkt kulturellt kapital, i synnerhet utbildningskapital – på de 12 skolorna lagts in i diagrammet. Läkarbarnen är många på Kungsholmen, vilket återigen möjligtvis kan hänga samman med att den körmusik som där förekommer ofta utgör naturlig del av den bildning som denna grupp förvaltar och har intresse av att reproducera. Det totala antalet universitetsläraryrken var jämförelsevis litet i Stockholms gymnasieskolor läsåret 1988/1989 och deras andel på aggregerade enheter som gymnasieskolor var därför jämförelsevis låg.

DIAGRAM 7. Kulturellt och ekonomiskt kapital. Andel elever med ursprung i sex olika sociala grupper. Procentandel av samtliga elever i årskurs 1 på skolan, ht 1988.

Den andra polaritet som uttrycks i Graf 2 antyder också en motsatsställning mellan skolor som tar emot särskilt många elever från familjer i offentlig sektor och skolor som tar emot fler från hem där fadern arbetade i privat sektor. Diagram 7 förtydligar denna polaritet. Södra Latin och Kungsholmen skilde sig från skolor som Åva, Blackeberg, Saltsjöbaden och Tibble (och i synnerhet från Franska skolan och Enskilda gymnasiet, vilka dock hade så få elever att underlaget här knappast tillåter procentuella jämförelser) genom att många elever med förankring i offentlig sektor sökte sig dit. Detta kan bero på upptagningsområdenas sociala karaktär, men också på att dessa skolor och deras speciella linjer var särskilt attraktiva för grupper i offentlig sektor, exempelvis högre tjänstemän eller läkare (vilket var fallet med Kungsholmen). Villaområdena kring skolor som Åva, Blackeberg, Saltsjöbaden och Tibble är sannolikt präglade av en förhållandevis stark närvaro av grupper inom övre medelklassen och medelklassen, men i privat sektor.

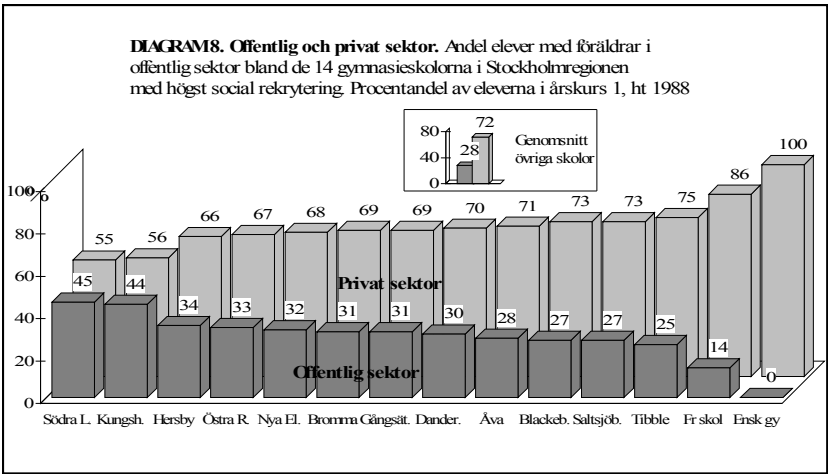

DIAGRAM 9. Ekonomiskt kapital: inkomst. Andel elever med familjer där faderns årsinkomst uppgick till minst 270 000 kronor efter avdrag, samt andel elever ur familjer där faderns årsinkomst uppgick till högst 150 000 kronor efter avdrag. Procentandel av eleverna i Årskurs 1, ht 1988

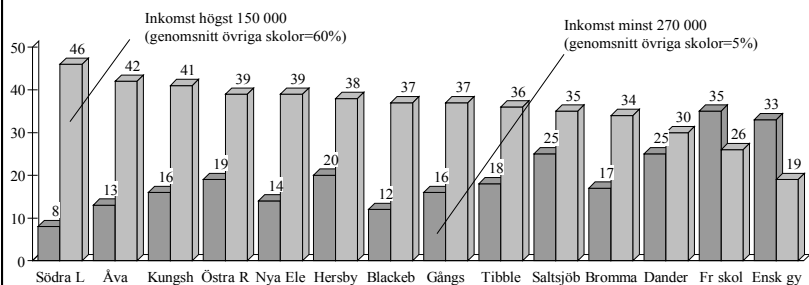

DIAGRAM 10. Ekonomiskt och socialt kapital: utrymmesstandard. Andel elever på skolan från familjer med mer än 1 rum per familjemedlem (kök och badrum oräknade), samt andel elever från familjer med en bostad om 8 rum och kök eller mer. Procentandel av eleverna i Årskurs 1, ht 1988

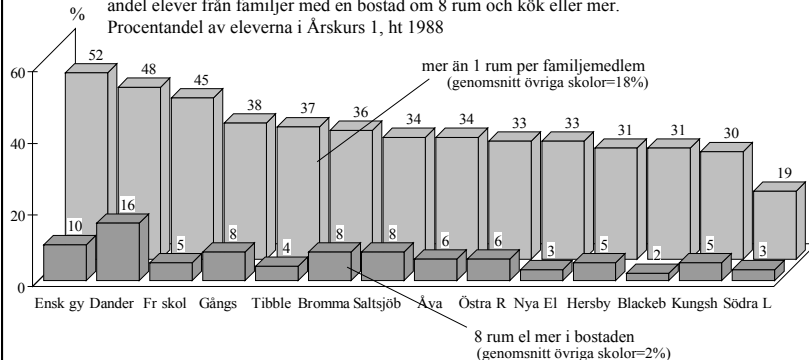

DIAGRAM 11. Ekonomiskt och socialt kapital: boende. Andel elever från familjer med större bostadsrätter, större hyreslägenheter och större villor. Procentandel av eleverna i Årskurs 1, ht 1988

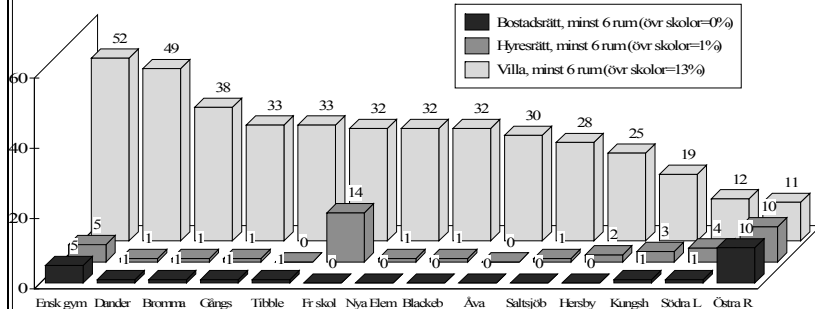

Diagram 8 visar andelen elever ur hem i två skilda inkomstkategorier på de tolv skolorna. Störst andel elever ur hem med mer normala inkomster återfanns på Södra Latin, Åva, Kungsholmen, Östra Real och Nya Elementar, lägst andel kanske inte oväntat på Enskilda Gymnasiet, Franska skolan och Danderyd. Om vi ser höga inkomster som en indikator på större närhet till privat sektor och samhällets ekonomiska sektor, kan detta delvis bekräfta de tidigare funna polariteterna.

Diagram 9 och 10 visar andelen elever med hög bostadsstandard och andelen elever som bor i större bostadsrätter, hyresrätter och villor. De hierarkier som antyds förefaller likartade den som gällde inkomstförhållanden. Mest elever med spatiösa bostäder återfinns, förutom på Enskilda Gymnasiet och Franska skolan, på gymnasier som de i Danderyd, Gångsätra och Tibble, minst på Södra Latin och Kungsholmen. Vidare finns en liten, men synlig tendens till att en större andel av eleverna i innerstadsgymnasierna bland de tolv skolorna, det vill säga Kungsholmen, Södra Latin och, i synnerhet, Östra Real, tar emot fler elever som bor i större hyresrätter eller bostadsrätter, samtidigt som samma gymnasier har förhållandevis få elever som bor i större villor.

De enskilda utbildningarna

Låt oss avslutningsvis titta närmare på den struktur som framträder när relationerna mellan de enskilda gymnasieutbildningarna är objekt för analysen. Denna jämförelse är riktigare i den meningen att den tar hänsyn till skillnader både mellan linjer och mellan skolor och därvid undviker aggregerade eller genomsnittliga värden.

Den första polariteten i Graf 3 motsvarar helt och hållet den som återfanns i Graf 2, med den skillnaden att nu enskilda utbildningar framträder. Ju längre till höger i grafen vi rör oss, i desto högre grad befolkas utbildningarna av elever med ursprung i högre sociala skikt, desto större blir den andel elever som utgörs av söner och döttrar till läkare, universitetslärare, jurister, högre tjänstemän i offentlig och privat sektor, civilingenjörer och företagsledare. Bland de enskilda utbildningar som mer än andra karaktäriserar denna pol finner vi framför allt de naturvetenskapliga linjerna på skolor i utpräglade övre medelklassområden – Bromma, Gångsätra, Saltsjöbaden, Danderyd, Åva, Rudbeck, Hersby, S:t Jacobi – eller på de gamla läroverken bland innerstadsgymnasierna (gamla Vasa gymnasium, Kungsholmen, Östra Real och Södra Latin).

Till vänster i grafen finner vi utbildningar som utmärks av att de tar emot en särskilt hög andel arbetarbarn. Extrema representanter för denna pol är exempelvis vårdlinjerna på Upplands-Bros gymnasium, Åva och Tensta, eller 2-årig byggteknisk linje på Nacka gymnasium, Tumba eller Jakobsberg.

Grafen ger en antydning om att de sociala avstånden mellan de olika gymnasieutbildningar beror på samverkan mellan två huvudsakliga faktorer: å ena sidan linjens inriktning som sådan (teoretiska linjer står mot yrkesförberedande,

vårdlinjen mot Na-linjen, osv.), å andra sidan den enskilda gymnasieskolans upptagningsområde eller närsamhälle. Utbildningar på skolor belägna i jämförelsevis mycket homogena övre medelklassområden tenderar att dras mot grafens högra del. Detta är exempelvis fallet med Bromma och Danderyds gymnasier, där även ekonomlinjen – som annars i övrigt tenderar att inta en mellanställning mellan den högra polens elitutbildningar och den vänstra polens mer folkliga utbildningar – bidrar till den högra polen. Denna tendens balanseras emellertid av linjernas inriktning, som kan vara sådan att eliternas barn särskilt ogärna söker sig dit. Det senare tycks vara fallet med den 2-åriga linjen på Åva gymnasium i Täby, en skola vars naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga linjer har särskilt höga rekryteringsprofiler. Åva, en stor skola med både yrkesförberedande och teoretiska linjer, är med andra ord av allt att döma också en skola med inneboende sociala polariteter av ett slag som exempelvis Bromma gymnasium inte alls utmärks av.

Den andra dimensionen, den som består av polariteten mellan de utbildningar som framförallt återfinns i grafens övre högra hörn och utbildningar lokaliserade i dess nedre (främst högra) del, är mindre starkt. I själva verket är återigen den främsta indikatorn på avståndet till oberoende, det s.k. egenvärdet, återigen alltför lågt för att denna polaritet ska kunna anses helt säkerställd. Å andra sidan är den motsatsställning analysen lyfter fram stabil, dvs. den återkommer i likartad form även när förutsättningarna för den statistiska bearbetningen ändras. Vi skulle alltså kunna säga att vi här har att göra med en polaritet som är långt ifrån lika stark som den motsatsställning som den första dimensionen återger, men som sannolikt ändå utgör en stabil dimension av gymnasieskolans struktur i Stockholm. Denna andra dimensions ena pol, den i grafens övre högra hörn och i synnerhet det område som inringats i kvadraten, utgörs av utbildningar vilka mottar särskilt många barn till grupper med starkt kulturellt kapital och med närhet till offentlig sektor, antingen kulturellt inriktade utbildningar eller de mer renodlat teoretiska och allmänbildande av gymnasiets linjer på vissa skolor (Södra Latin, Kungsholmen, Östra Real). Denna dimensions motsatta pol utgörs av utbildningar som utmärks av att där återfinns särskilt många barn till grupper som står privat sektor och samhällets ekonomiska fält nära, barn till högre tjänstemän i privat sektor, företagsledare, tekniker, handelsanställda, nämligen i synnerhet ekonomiska linjen, 4-årig teknisk och även naturvetenskaplig linje på vissa skolor i vars närområden dessa grupper är välrepresenterade (Hersby på Lidingö, Tibble i Täby, S:t Jacobi, Vallentuna, Thorildsplan).

Denna andra motsatsställning mellan en kulturell och en ekonomisk/teknologisk pol beror sannolikt i första hand på att de olika fraktionerna av den övre medelklassen eller överklassen inte har en helt likartad utspridning i Stockholm som geografiskt rum. I innerstaden är representationen relativt sett starkare än i de norra förorterna av grupper för vilka utbildningskapital och kulturellt kapital utgör avgörande sociala tillgångar (journalister, konstproducenter, läkare, universitetslärare, högre tjänstemän i offentlig sektor), under det att de norra förorterna har en

relativt sett kraftigare representation av grupper med starkare ekonomiskt kapital och större närhet till samhällets ekonomiska fält (tjänstemän i privat sektor, företagsledare, civilingenjörer, tekniker i privat sektor). Det polariteter som dessa skillnader i gruppernas fördelning i det geografiska rummet tenderar att skapa förstärks i sin tur av att samma grupper tenderar att utveckla olikartade utbildningsstrategier och att värdera utbildningar olika. Gymnasieelever med ursprung i grupper för vilka utbildning och kultur utgör särskilt viktiga tillgångar är mer benägna än andra att investera i studier med naturvetenskaplig eller samhällsvetenskaplig inriktning eller att söka sig till konstnärligt inriktade utbildningar, och visar inte samma uppskattning för ekonomiska och tekniska utbildningar som elever ur grupper där ekonomiska tillgångar och närheten till ekonomin som socialt område har relativt sett större tyngd i arbetet för att återskapa eller förbättra den sociala ställningen.

Ett utbildningslandskap med ökande sociala avstånd?

Stockholmsregionens gymnasieskolevärld utgör ett strukturerat fält av utbildningar, vars grundläggande sociala polariteter består för det första av motsatsställningen mellan en kvinnlig och en manlig utbildningsvärld, för det andra av den starka motsatsställningen mellan utbildningar för eliternas barn och utbildningar för icke-eliternas, och för det tredje av den svagare men skönjbara motsatsställningen bland elitutbildningarna mellan utbildningar för barn ur grupper med starkt kulturellt kapital och utbildningar för elever från familjer vars ställningar snarare vilar på närhet till ekonomin som socialt område.

En av förklaringarna till detta mönster är att de sociala grupperna är ojämnt fördelade i Stockholmsområdet. Det vore dock förenklat att nöja sig med att peka på den välkända polariteten mellan de välbärgade norra förorterna, oftare bebodda av högre tjänstemän eller företagare och med en tätare förekomst av större villor, och de fattigare söderförorterna, i vilka arbetarfamiljer och lägre medelklasshem är desto vanligare och där villorna blir färre och hyresrätterna fler. Stockholmsregionens bostadsområden är med all sannolikhet mer homogena och socialt strukturerade än vad den här föreliggande studien kan ge en bild av, men de fogar å andra sidan knappast in sig i en perfekt ordning, så att varje social grupp av betydelse får sin egen skola.

GRAF 3 (nästa sida). Relationerna mellan Stockholmsregionens gymnasieutbildningar när hänsyn tas till deras sociala rekryteringsprofiler (32 sociala grupper). Indikatorer på skolframgång i högstadiet (6 betygskategorier), familjens boende och inkomstförhållanden är illustrativa variabler.

Teckenförklaring: SöL=Södra Latin, ÖsR=Östra Real, KU=Kungsholmen, DAND=Danderyd, SALT=Saltsjöbaden, FrS=Frans Schartau, BLACK=Blackeberg, THOR=Thorildsplan, ek=ekonomisk linje, hand2=2-årig handelslinje, el2=2-årig el- och teleteknisk linje, etc. Aktiva variabler (modaliteter) i fet stil, inaktiva (illustrativa) i kursiv. Långt ifrån alla enskilda utbildningar – 200 i denna analys – har kunnat skrivas ut i grafen. Däremot är alla grundläggande polariteter representerade.

Att gymnasieskolan åtminstone relativt ofta ännu är en social mötesplats, beror i ingen ringa utsträckning på att många enskilda skolor fortfarande är vända mot ett komplext socialt landskap. De korrespondensanalytiska graferna låter ana konturerna av detta landskap: det radhusboende småborgerskapet (lägre medelklassen) i Huddinge eller Tumba som prioriterar handelslinjen eller ekonomilinen, barnen till konstproducenter och journalister i stora hyresrätter på Södermalm eller Östermalm som gärna försöker förena personlighetsutveckling och en realistisk framtidsförberedelse på musiklinjen, estetisk, naturvetenskaplig eller samhällsvetenskaplig linje, de högre tjänstemännen i privat sektor och företagsledarna i större villor på Lidingö, på Djursholm eller i Täby vars känsla för konkurrensens krav och studiernas framtida avkastning för med sig en satsning på ekonomisk, 4-årig teknisk eller naturvetenskaplig linje.

De få indikatorer på tillgångar (eller kapitalformer) som den offentliga statistiken erbjuder, åtminstone i den relativt lättillgängliga form som Folk- och bostadsräkningen utgör, och som använts i denna studie (boendeformer, inkomstförhållande och – framför allt – föräldrarnas yrken och sociala positioner), tillåter knappast att kartan över detta utbildningslandskap tecknas med någon större precision. Därtill skulle en större rikedom på fungerande indikatorer behövas. Inte desto mindre finns det all anledning att tro att de polariteter som de här använda indikatorerna ger en antydning om verkligen utgör grundläggande strukturer i gymnasieskolan och att de ger en klar fingervisning om hur olika sociala grupper använder denna gymnasieskola.

Det regelverk som 1988/1989 styrde gymnasieskolornas verksamhet och satte gränserna för hur familjerna kunde använda sig av systemet av gymnasieutbildningar har i och med 1991 års gymnasiereform väsentligt ändrats. Grovt uttryckt har både skolor och familjer fått större formellt spelrum att söka nya positioner inom det fält som regionens gymnasieskolor utgör. En viktig strid om detta spelrums vidd utspelar sig som bekant vid kommungränserna – ska familjerna ha rätt att välja vilken skola och utbildning som helst, också utanför kommunen, och ska skolorna kunna rekrytera elever utanför kommunens domäner?¹⁶⁰ Det är ännu för tidigt att säga hur dessa nya villkor för skolornas (lärnarnas, skolledarnas) reproduktionsstrategier och för de sociala gruppernas (familjernas) utbildningssatsningar kommer att förändra landskapet av gymnasieutbildningar i regionen. En kvalificerade gissning är emellertid att den omtalade "profileringen", i den mån den blir verklighet, kommer verka i riktning mot ett större socialt samförstånd¹⁶¹ mellan skolorna, å ena sidan och, å andra sidan, utbildnings-

¹⁶⁰ Att vinna tillräckligt erkännande för att tillerkännas rätten till s.k. "riksintag" till ett utbildningsprogram är hitintills den enda strategi som säkerställer denna möjlighet.

¹⁶¹ Eller, om det vill sig illa, till sociala missförstånd: det pågående experimenterandet med "profiler" och sökandet efter prestigefyllda program har säkerligen på sina håll lett till att gymnasieskolor utbjudit elitutbildningar (i tidens anda exempelvis s.k. EG-inriktade program) i ett upptagnings-

strategierna hos de sociala grupper som dominerar i det existerande eller tilltänkta upptagningsområdet – med andra ord i riktning mot en ökad social differentiering. Lärare, skolledare och skolpolitiker kommer gissningsvis att tendera att skapa utbildningar som svarar mot specifika intressen hos de grupper som befolkar skolornas närområden, med andra ord mer management, ekonomi och EG-inriktning i områden dominerade av eliter som står privat sektor och samhällets ekonomiska sfär nära, och mer naturvetenskap, bildning och kultur i områden där kulturellt starka grupper är välrepresenterade. Om ett begränsat antal skolor och utbildningar lyckas etablera sig som uttalade elitinstitutioner inom sina respektive utbildningsområden, med höga intagningspoäng, särskilt kvalificerad lärarkår, erbjudande om särskilt gynnsamma perspektiv vad gäller framtida studier och yrkeskarriärer för de elever som lyckas komma in, och med en sannolikt stark social selektion av elever, finns det också skäl att tro att den redan nu existerande starkt hierarkiska strukturen i gymnasieskolan ytterligare förstärks.

Men sådana förändringar är knappast automatiska. Eftersom de sociala grupperna inte är perfekt ordnade i det geografiska rummet och eftersom skolorna sällan lär fungera som välordnade apparater ägnade att alltid producera rätt utbildning åt rätt grupp, blir konturerna i det nya landskapet av gymnasieutbildningar förmodligen inte alldeles rätlinjiga. Detta nya utbildningslandskap ska närmare granskas i en kommande studie.

område där inga eliter fanns i sikte, vilket fört med sig stora problem med rekrytering och, följaktligen, med programmets anseende.

Broady, Donald, Heyman, Ingrid & Palme, Mikael, "Le capital culturel contesté ? Étude de quatre lycées de Stockholm", i Donald Broady, Natacha Chmatko & Monique de Saint Martin (ed.), *Formation des élites et culture transnationale : Colloque de Moscou, 27-29 avril 1996*. Paris/Uppsala, CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales/SEC, Uppsala universitet, s. 175-211. Detta var den tredje utgåvan av proceedings från konferenser anordnade av nätverket "Formation des élites et internationalisation de la culture". Delar av texten översattes till franska av Anne-Catherine Wagner som också granskade språket.

Studien genomfördes i anslutning till projekten "Gymnasieskolan och det kulturella kapitalet", finansierat av Skolverket 1992-1995, "Eliter och transnationella utbildningsstrategier", finansierat av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet 1995-1998, och "Den svenska gymnasieskolan i det nya Europa. Transnationella inslag i utbildningsinstitutionernas fält och elevernas levnadsbanor", finansierat av Skolverket 1996-1998, samtliga med Donald Broady som projektledare

Le capital culturel contesté

Étude de quatre lycées de Stockholm

Nous avons présenté dans une contribution antérieure les transformations que connaît actuellement le système d'enseignement secondaire en Suède¹⁶². Rappelons que la réforme de 1991 allait dans le sens d'une libéralisation du système. Elle a ouvert la porte aux écoles que le vocabulaire politique désigne comme « libres », appartenant à des organisations religieuses ou syndicales, à des individus ou à de petites compagnies privées. Ces écoles, comme les écoles publiques de l'enseignement secondaire du second cycle, ont eu le droit d'offrir des variantes locales « profilées » des programmes nationaux prévus par la réforme. Parallèlement, les familles ont obtenu le droit de « choisir », sous certaines conditions, le lycée de leur préférence. Dans les dernières années, il y a eu une expansion assez importante, dans les grandes villes et en particulier à Stockholm, de formations secondaires « profilées ». Elles sont particulièrement nombreuses dans trois domaines : les médias, la production culturelle, et les études à orientation européenne, en économie et en sciences politiques.

Pour comprendre la signification sociologique de ces transformations, il faut analyser les changements structuraux du champ de l'enseignement, qui résultent, d'une part, de développements à l'intérieur du champ - la compétition entre les établissements scolaires, les enjeux pour les enseignants ou les administrateurs - et des effets des luttes dans les champs politique ou économique et, d'autre part, des stratégies des groupes sociaux qui utilisent les établissements scolaires.

Nous présenterons ici quelques résultats des recherches en cours sur ces transformations. Nous analyserons brièvement, sur la base de données sur les élèves de l'enseignement secondaire, les changements structuraux dans le champ des formations secondaires après la réforme. Ensuite nous présenterons quelques résultats d'une enquête réalisée dans quatre lycées de Stockholm pour saisir, au moyen d'une approche plutôt ethnographique, la signification des investissements et des stratégies éducatives et culturelles réalisées par le public de ces formations

¹⁶² Barbro Berg, Donald Broady & Mikael Palme, « L'enseignement secondaire et l'enseignement supérieur en Suède face à l'internationalisation », dans Donald Broady, Monique de Saint Martin, Mikael Palme (ed.) *Les élites : Formation, reconversion, internationalisation*. Paris/Stockholm, 1995, s. 148-163.

qui, jusqu'à un certain point, représentent des pôles opposés dans l'espace de l'enseignement secondaire : (1) une filière sciences sociales où l'enseignement est fait en anglais dans un ancien lycée du centre ville, *Kungsholmen* ; (2) une filière en sciences dans un autre lycée ancien et prestigieux du centre ville, *Södra Latin* ; (3) une formation nouvelle à prétention élitiste, en économie orientation Communauté européenne dans le lycée public de *Frans Schartau*, situé lui aussi au centre ville et (4) une formation nouvelle en sciences sociales dans un lycée privé récent, *Viktor Rydberg*, à Djursholm, le faubourg le plus riche et le plus prestigieux de Stockholm. Les quatre formations sont perçues comme des formations d'élites, celles de *Kungsholmen* et *Södra Latin* par tradition et celles de *Frans Schartau* et *Viktor Rydberg* parce qu'elles font partie des formations les plus demandées, qu'elles exigent une note d'entrée particulièrement haute et qu'elles offrent des programmes d'études orientés vers l'Europe et l'international. Nous avons voulu essayer de comprendre, par une méthode comparative, en quoi consistent les différences sociales et culturelles entre ces formations, entre les critères d'excellence employés par chacune d'elles, c'est-à-dire entre les définitions tacites du capital culturel légitime, et d'analyser les stratégies des établissements et des parents d'élèves.

On montrera que, même si on peut considérer que les changements actuels ne modifient pas fondamentalement les rapports de force et les hiérarchies dans le champ des institutions de l'enseignement secondaire, et dans les usages que les groupes sociaux font de ces institutions, ces transformations font naître des nouveaux enjeux. En particulier, l'importance croissante des stratégies et des investissements « transnationaux » tend à mettre en mouvement les établissements d'élites et les familles qui les fréquentent, et peut être utilisée par les groupes en ascension pour contester la définition auparavant dominante du capital culturel légitime.

La réforme de l'enseignement secondaire : Ambitions politiques et réalités sociales

La réforme de 1991 visait une transformation profonde de l'enseignement secondaire. Seize programmes nationaux d'études ont été créés, dont des programmes d'orientation professionnelle qui donnent le droit formel de poursuivre des études supérieures. La réforme offrait aux élèves un éventail de choix plus diversifié, et donnait au corps enseignant et aux autorités locales plus de liberté de façonner l'enseignement, avec en particulier la possibilité de créer, à l'intérieur de chaque programme d'études, des filières « profilées ». Ainsi, le principe d'une gestion centralisée de l'école a été abandonné, au profit d'un système qui devait, d'une part, être fidèle aux principes de l'école démocratique et de

l'égalité des chances, et d'autre part, introduire une flexibilité jugée nécessaire dans un monde moderne où les transformations rapides du marché du travail ne peuvent plus être prévues par la haute administration publique.

La réforme a été accompagnée par deux grands types de discours rhétoriques et idéologiques. D'une part, les sociaux-démocrates ont voulu y voir une prolongation de la réforme des années soixante-dix, qui créait une école secondaire unique offrant les mêmes chances à chaque individu, indépendamment de son origine sociale et de ses ressources économiques, tout en étant adaptée aux demandes du marché du travail. La nouvelle ambition politique était de conserver une organisation en programmes d'études nationaux qui, selon la loi, donnent une formation de valeur égale dans chaque établissement, tout en permettant une différenciation substantielle des orientations et des lycées.

D'autre part, la droite politique, également bien disposée à l'égard de la réforme, célébrait la liberté de choix des individus, et appelait de ses vœux la naissance d'un système moins homogène et l'émergence d'établissements d'excellence pour les élèves les plus doués.

Bref, les sociaux-démocrates voulaient moderniser l'école démocratique en conservant son caractère égalitaire, tandis que la droite attendait une école plus sélective et plus différenciée.

Les données disponibles tendent à infirmer ces deux représentations. D'une part, de toute évidence, avant la réforme de 1991, l'école secondaire était moins égalitaire que les discours des deux bords politiques ne le suggèrent, et d'autre part, cinq ans après la réforme, la structure du champ des établissements n'a pas été sujette à des changements radicaux.

Ainsi, dans la région de Stockholm où toutes les conditions sociales et démographiques d'une différenciation sociale de l'école secondaire étaient réunies, la réforme a fait naître de nombreuses formations profilées, de nouveaux établissements, mais elle n'a pas modifié radicalement la structure du champ. Si l'on compare la structure du champ des formations secondaires en 1988/1989 et en 1994/1995 du point de vue du recrutement social des formations, tout porte à croire que les oppositions fondamentales sont restées les mêmes.

Mais l'homologie n'est pas parfaite entre l'espace social et le champ des institutions d'enseignement. Une reproduction « idéale », où chaque école déciderait librement du recrutement des élèves et où les familles choisiraient les écoles sans autre restriction que celle de la distance géographique, impliquerait que le champ des formations secondaires ait une structure tout à fait homologue à celle de l'espace social d'une part, et à celle du système des formations supérieures, d'autre part. Cela n'est évidemment pas le cas, ce qui n'est pas lié uniquement à l'inertie des institutions, mais aussi à la relation entre le champ des institutions scolaires et l'espace géographique : tout se passe comme si le système existant était déjà suffisamment sélectif pour satisfaire aux besoins de reproduction sociale des groupes privilégiés, puisqu'il garantit déjà, par la distribution inégale des groupes

sociaux dans l'espace géographique, le caractère distinctif des écoles publiques en apparence indifférenciées. Globalement, les lycées d'élites et les groupes sociaux privilégiés sont concentrés dans les quartiers du centre ville et dans certaines banlieues du nord et de l'ouest.

Malgré cette harmonie relative, les principes appliqués par l'administration municipale qui régissent l'accès aux lycées publics sont devenus un enjeu politique. Les luttes se centrent sur le « principe de proximité », qui oblige un lycée public à offrir des places aux élèves de son secteur géographique et lui interdit de privilégier d'autres candidats, et qui prévoit qu'une commune n'est pas obligée de payer la scolarisation d'un élève vivant dans une autre commune sauf s'il n'existe pas ailleurs de formation équivalente. Un élève ne peut donc pas en principe choisir un lycée trop éloigné de son lieu de résidence, ce qui fonctionne comme une contrainte substantielle pour les stratégies familiales et institutionnelles visant à la différenciation. Les entretiens réalisés dans les lycées du centre ville ont montré que les élèves vivant dans les communes de banlieue et leurs familles **ont** mis en place diverses stratégies innovantes pour contourner ces obstacles : dans certains cas les familles ont acheté un appartement au centre ville pour leurs enfants ou ont déclaré une adresse chez d'autres membres de la famille, dans d'autres cas, les élèves ont choisi d'étudier des langues exotiques qui ne s'enseignent que dans un certain lycée, on trouve même des parents qui ont fait valoir que leur fils, qui se destinait à devenir champion de natation, devait avoir accès à une piscine particulière proche d'un des lycées.

Recrutement social et positions dans l'espace des formations

Cherchons d'abord à saisir les positions occupées par les quatre formations dans l'espace des formations secondaires à Stockholm, en prenant comme point de départ leur recrutement. Les deux graphiques suivants présentent les résultats d'une analyse des correspondances portant sur les origines sociales de l'ensemble des élèves inscrits en deuxième année de l'enseignement secondaire en 1988 (c'est-à-dire avant la réforme) et en 1995, trois ans après la réforme. Ces graphiques ont déjà été présentés dans des articles antérieurs, ils sont reproduits pour offrir des points de référence pour juger des transformations du champ de l'enseignement secondaire suédois.

1988/1989 (graphique 1) conduit à dégager deux oppositions majeures. La première oppose les écoles situées au centre de Stockholm et dans la banlieue nord, offrant plutôt des formations en sciences ou en sciences sociales, et dont le recrutement social est élevé, aux écoles situées plutôt dans la banlieue sud et à la plupart des autres programmes d'enseignement.

Cette opposition reflète, d'une part, celle des lieux de résidence des groupes sociaux en fonction de leur dotation en capital économique et symbolique et,

d'autre part, celle des stratégies éducatives de ces groupes, c'est-à-dire des choix qu'ils font (ou sont contraints de faire) pour l'éducation secondaire de leurs enfants.

Le deuxième axe oppose, d'une part, les écoles et les formations qui recrutent plutôt dans les groupes sociaux dont le capital culturel représente une composante importante du volume global de capital et, d'autre part, les écoles et les programmes qui attirent plutôt les groupes sociaux bien pourvus en capital économique et proches du secteur privé. Le long de cet axe, on a d'un côté des écoles du centre ville comme *Södra Latin* et *Kungsholmen*, et les études de sciences ainsi que les programmes orientés vers la production culturelle et les médias, et de l'autre côté les écoles de la banlieue nord, et les programmes orientés vers l'économie et la technologie.

Sur le deuxième graphique, sont portées les oppositions majeures qui structurent le champ en 1995. La structure est très similaire. On retrouve les mêmes oppositions entre, premièrement, les écoles d'élites et les écoles plus populaires et, deuxièmement, les écoles (ou les programmes) qui attirent plutôt les groupes pourvus en capital culturel et proches du secteur public et ceux qui recrutent plutôt dans des groupes pourvus en capital économique et proches du secteur privé.

Jusqu'ici les analyses semblent indiquer la stabilité. Cela tient à plusieurs raisons. En premier lieu, la réforme est encore trop récente (trois ans) pour avoir pu produire des changements très profonds. En second lieu, les difficultés (déterminées par des facteurs politiques) des familles et des élèves de choisir des écoles (publiques) éloignées de leur lieu de résidence freinent les changements dans le recrutement des écoles. En 1995, le nombre d'élèves qui ont été acceptés, soit dans des écoles privées, soit dans des écoles publiques autres que celles de leur secteur géographique, est sans doute trop faible pour permettre des évolutions substantielles. En troisième lieu, il est probable que les informations statistiques sur l'origine sociale des élèves utilisées pour l'analyse des correspondances ne soient pas suffisamment précises pour estimer les transformations en termes, non de groupes sociaux, mais de fractions sociales au sein d'un même groupe.

Ce dernier point apparaît bien quand on s'intéresse aux positions des deux nouvelles formations de cette étude, le lycée privé *Viktor Rydberg* et le programme d'études européennes du lycée *Frans Schartau*. Selon les résultats de l'analyse des correspondances, ces formations occupent des positions d'élites sur le premier axe (qui oppose écoles d'élites et écoles populaires) et des positions médianes sur le deuxième axe (qui oppose fractions économiques et culturelles des classes dominantes). Or l'accession récente à ces positions d'élites témoigne de processus de changements plus subtils que ceux qui ressortent des informations statistiques générales sur l'origine sociale des élèves utilisées pour l'analyse des correspondances.

Le graphique 2 donne les positions approximatives des quatre formations dans le champ de l'enseignement secondaire à Stockholm en 1995¹⁶³. Comme on le voit, elles occupent toutes des positions proches du pôle dominant, la filière sciences sociales de *Viktor Rydberg* au centre, et la filière sciences de *Södra Latin* vers le pôle culturel, à gauche. On ne trouve aucune des quatre formations à droite de la seconde dimension, c'est-à-dire dans le groupe des formations caractérisées par un fort recrutement d'élèves issus de groupes sociaux proches des secteurs économiques. Sur le graphique est également représentée, à titre de variable illustrative qui n'a pas contribué à l'établissement de la structure, la cohorte des élèves de première année (c'est-à-dire la première génération d'élèves) de la filière sciences sociales orientation Communauté européenne de *Frans Schartau*, qui ont commencé leurs études deux ans avant la cohorte qui fait l'objet de cette analyse des correspondances. On constate que cette formation a un recrutement sensiblement différent, typique des formations portées sur la droite du graphique.

La partie ethnographique de cette étude a porté essentiellement sur cette première génération d'élèves de la filière d'études communautaires de *Frans Schartau* et sur les élèves de la filière sciences de *Södra Latin*, située sur le pôle opposé, culturel, du champ. Les données quantitatives dont nous disposons nous permettront d'analyser de façon plus approfondie l'opposition qui est à la base du second axe identifié par l'analyse des correspondances, c'est-à-dire l'opposition entre le pôle culturel et le pôle économique et technique¹⁶⁴.

Situé au centre ville, juste à côté de la vieille ville, dans un quartier particulièrement recherché (surtout par des fractions riches en capital culturel) de la partie sud du centre de Stockholm, le lycée de *Södra Latin* recrute une partie considérable de ses élèves dans les familles bien établies, ayant une certaine ancienneté dans la classe dominante, comme l'atteste l'adresse dans cette partie de Stockholm - des médecins, des juristes, des professeurs d'université, des hauts fonctionnaires, des producteurs artistiques, et un nombre relativement faible d'élèves dont les parents travaillent dans le secteur privé. La formation en sciences, traditionnellement la formation d'élite par excellence, est le choix « naturel » des familles bien pourvues en capital culturel. Cette formation donne accès à toutes sortes de formations universitaires, dont les plus prestigieuses comme les écoles de

¹⁶³ La filière de sciences sociales anglophone de *Kungsholmen* est indiquée ici comme variable illustrative. À cause de la faiblesse des informations recueillies (40 % de l'ensemble des élèves inscrits), les données sur le recrutement de cette filière n'ont pas contribué à la structure indiquée sur le graphique ; la filière a été ajoutée une fois la structure construit.

¹⁶⁴ La discussion qui suit s'appuie sur trois types de données. En premier lieu, des données statistiques officielles sur le recrutement social de la cohorte d'élèves de 1994 sont disponibles pour toutes les quatre formations. En second lieu, des interviews sur les origines familiales et les trajectoires sociales ont été réalisées auprès de la moitié des élèves inscrits en 1993 dans la filière Sciences à *Södra Latin* et dans la filière Marché commun à *Frans Schartau* (il s'agissait de la première génération d'élèves de cette formation). En troisième lieu, un questionnaire à questions fermées a été administré aux élèves de la promotion de 1993 de ces deux formations.

médecine ou les écoles polytechniques. Ce recrutement tient enfin à l'histoire particulière du lycée qui est traditionnellement le grand lycée de la culture offrant des programmes réputés en musique et en théâtre.

Dans l'enquête au lycée de *Södra Latin*, des entretiens ont été conduits avec des parents choisis pour leur appartenance à la bourgeoisie la mieux établie. Les catégories socioprofessionnelles utilisées dans les statistiques sur l'origine sociale des élèves de la formation ne permettent pas d'estimer la représentativité de ces familles (qui ne sont pas distinguées dans une catégorie spécifique), mais tout donne à penser que leurs valeurs, telles qu'elles se dégagent des entretiens, sont mieux représentées dans cette école que dans les autres.

Il faut souligner les effets propres de *l'ancienneté* des positions dominantes de ces familles. Leurs ressources sociales sont particulièrement vastes, avec des réseaux familiaux dont l'étendue et la diversité sont sans équivalent dans les familles du lycée *Frans Schartau*. Ces réseaux familiaux présentent la caractéristique d'être souvent implantés dans le secteur public comme dans le secteur privé et d'inclure régulièrement des membres vivant à l'étranger. Possédant un fort capital culturel et éducatif, ces familles ont une bonne maîtrise du système éducatif. Etant bien informées de la valeur relative des différentes formations et écoles, des exigences de la compétition scolaire et en particulier des investissements nécessaires pour accéder aux différentes formations universitaires, elles favorisent les investissements sûrs et à long terme. Ces groupes ont bien compris que le succès suppose un certain équilibre entre le développement personnel et les vertus scolaires, entre les investissements dans la personnalité et les investissements dans la compétition proprement scolaire. Les entretiens montrent que ces familles, et en particulier celles pour lesquelles la composante culturelle est dominante dans la structure du capital global, tendent à considérer que la scolarisation des enfants prend place dans un processus continu et permanent de développement personnel, qui intègre aussi des qualités extra scolaires - l'autonomie, l'originalité, la capacité d'élocution et de jugement — qui ne peuvent pas être imposées à l'individu et dont les effets futurs ne peuvent être calculés avec précision à l'avance.

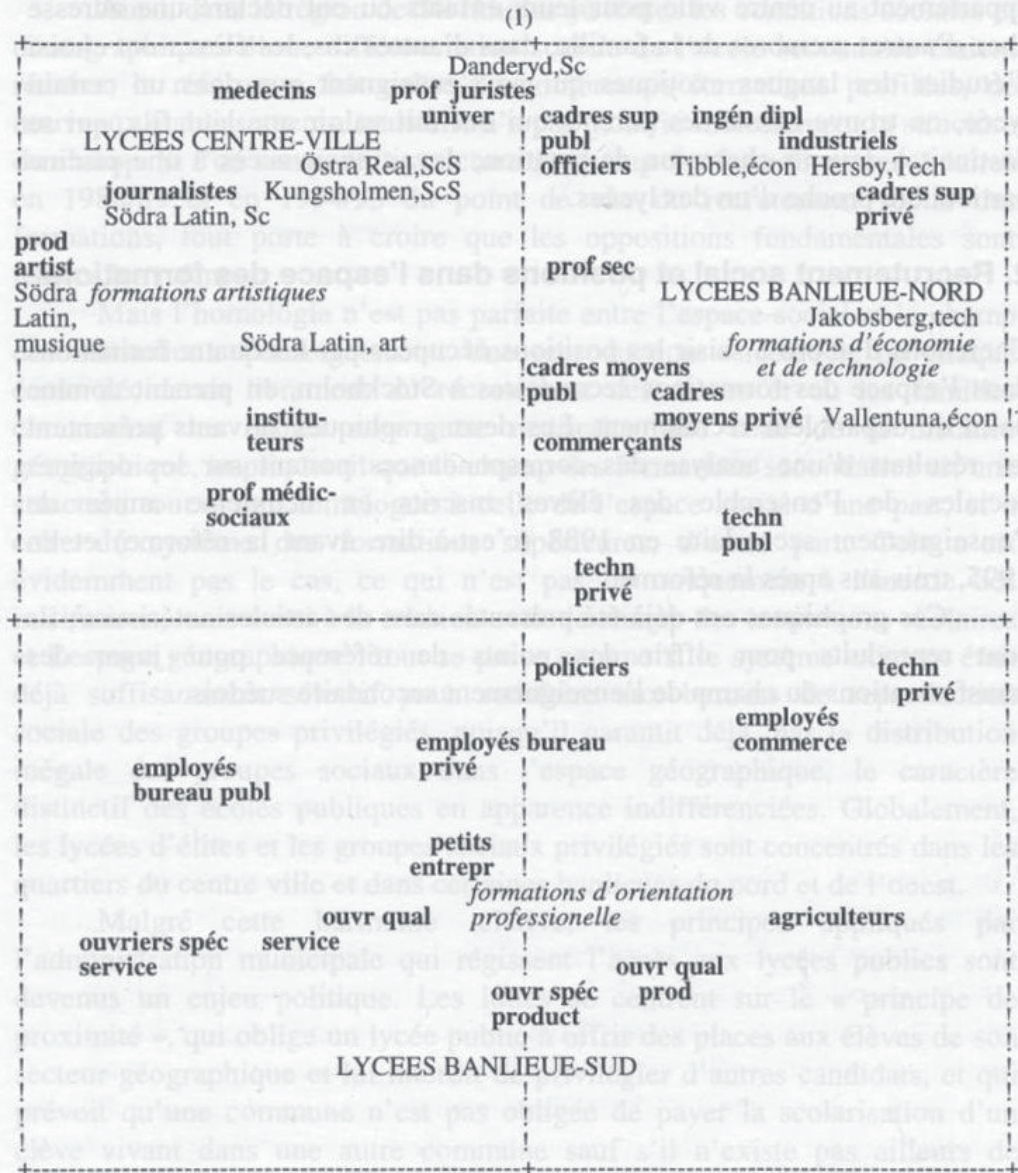
Ces stratégies éducatives équilibrées et la tendance à faire des investissements éducatifs à long terme contrastent avec l'esprit de compétition qu'on trouve chez les parents d'élèves de la première génération de *Frans Schartau*. Celles-ci ont aussi un capital plus modeste, et de composition surtout économique. La première cohorte d'élèves, en 1992/1993, auprès desquelles une trentaine d'entretiens ont été réalisés lors de la première phase de l'enquête de terrain, est pour l'essentiel issue des fractions économiques des classes moyennes en ascension. On trouve ainsi une forte proportion de petits patrons parmi les parents et les grands-parents, tenant par exemple des petits commerces d'articles de mode, des entreprises individuelles d'électricité ou de nettoyage des vitres. Beaucoup des pères ont connu une ascension sociale à partir de positions relativement basses. La plupart des mères

sont employées dans le secteur public : infirmières, institutrices, travailleurs sociaux, etc.

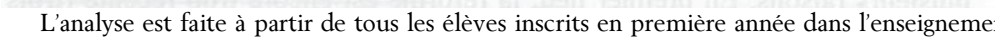
Les élèves de *Frans Schartau* ont eu une scolarité antérieure particulièrement brillante (la note moyenne de ces élèves au collège est nettement plus haute que celle des élèves de la filière sciences de *Södra Latin*). Dans les entretiens, les parents exprimaient souvent l'idée que les efforts éducatifs qui avaient permis le succès scolaire de leur enfant devaient, comme tout investissement, avoir une rentabilité immédiatement mesurable, par des notes élevées ou par de bonnes perspectives de carrière. Ce rapport instrumental à l'école, qui contraste avec l'attitude des familles des grands lycées du centre ville, est révélateur d'une moindre aisance dans le rapport au monde de l'éducation, liée à une moindre expérience du système scolaire et à une plus grande incertitude quant aux principes de son fonctionnement.

Il faut souligner les différences entre les origines sociales des élèves de la première génération du lycée de *Frans Schartau* (estimées à partir des entretiens), et celles des élèves qui entrent à l'école l'année suivante (connues grâce au questionnaire distribué et aux statistiques officielles). D'une année à l'autre, la proportion d'élèves issus de la petite bourgeoisie et des classes moyennes en ascension a considérablement diminué, laissant place aux élèves de milieux sociaux plus élevés, issus de familles mieux pourvues en capital culturel et éducatif, avec une proportion importante de cadres supérieurs du privé. Il est probable que ce changement manifeste la prudence des stratégies éducatives des groupes culturellement dominants : ils ont attendu que la nouvelle formation du lycée Frans Schartau ait fait la preuve de sa stabilité et de sa valeur, ce qui contraste avec les stratégies éducatives moins informées des groupes en ascension. Même si pour plusieurs raisons, les données des statistiques nationales doivent être traitées avec prudence, on peut résumer les informations qu'elles fournissent sur le recrutement des quatre formations (cf. Tableaux 1 et 2 ci-dessous). On remarque d'abord que la formation la plus sélective socialement est celle du *Viktor Rydberg*, avec plus de 51 % de l'ensemble des élèves issus de la classe dominante, contre 35 à 37 % pour les autres formations. Les quelques interviews menées avec la direction et les élèves de *Viktor Rydberg* mettent en évidence l'intérêt que présente l'école pour les fractions modernes des hauts cercles d'affaires suédois, qui ont contribué à sa création. Bien qu'il s'agisse d'un petit lycée, sa position au pôle dominant du champ de l'enseignement secondaire porte à penser qu'il incarne probablement des valeurs pédagogiques et organisationnelles particulièrement importantes pour les fractions modernistes de la classe dominante.

Graphique 1 : Le champ des formations de l'enseignement secondaire à Stockholm en 1988-89 (avant la réforme de 1991)

L'analyse est faite à partir de tous les élèves inscrits en première année dans l'enseignement secondaire dans plus de 200 formations et plus de 60 lycées. On a indiqué certaines formations qui représentent les oppositions les plus pertinentes dans le pôle des formations d'élites (partie supérieure du graphique). [Sc=Sciences ; ScS=Sciences sociales ; Econ=Economie, Tech=Technologie]

Les diverses formations du lycée *Kungsholmen* occupent également des positions dominantes. Ce lycée, plus grand, bénéficie d'une bonne image sociale et est couramment considéré comme le meilleur lycée. Il se caractérise en effet par un recrutement social très sélectif, et par des orientations pédagogiques « modernes », mettant l'accent sur le travail personnel des élèves et sur l'ouverture sur l'international, avec par exemple des cours entièrement délivrés en anglais et en français.¹⁶⁵

Enfin, la filière sciences sociales, orientation Communauté européenne, du lycée *Frans Schartau* a réussi en un an à occuper elle aussi une position dominante, avec une forte proportion de fils de « cadres supérieurs » du secteur privé.

Tableau 1: Recrutement social des quatre formations d'après les données de la statistique publique (année scolaire 1995, seconde année d'études)

	Classe dominante	Classes moyennes	Classes populaires
Viktor Rydberg, Sciences sociales	51	44	4
Kungsholmen, Sciences sociales, filière anglaise ¹⁶⁶	35	41	24
Södra Latin, Sciences	37	53	11
Frans Schartau, Sciences sociales, communauté européenne	37	44	19

Le Tableau 3 donne les notes moyennes obtenues par les élèves au cours de leur scolarité antérieure. Selon les normes de l'époque (qui ont maintenant changé) les notes allaient de 1 (la plus basse) à 5 (la plus haute).

¹⁶⁵ Il faut en effet tenir compte des limites du système de classification suédois, du manque d'information pour 40 % des élèves de Kungsholmen, et de la faiblesse des effectifs.

¹⁶⁶ Le profil du lycée Kungsholmen tient au fait que l'information manque pour 40% des élèves, plus probablement issus de la classe dominante, ce qui augmente la part relative des autres classes.

Tableau 2: Recrutement social des quatre formations d'après les données de la statistique publique (année scolaire 1995, seconde année d'études) : représentation en pourcentage de certains groupes sociaux)

	Ingén diplômés	Médecins	Prof universit	Prod artist et journ	Cadres sup publiques	Cadres sup privés	Industriels
Viktor Rydberg, Sciences sociales	7	14	0	4	2	12	5
Kungsholmen, Sciences sociales, filière anglaise	0	9	0	9	6	12	3
Södra Latin, Science	8	16	3	16	3	5	0
Frans Schartau, Sciences sociales, communauté européenne	2	2	0	7	7	16	7

Tableau 3: Recrutement des quatre formations d'après les données de la statistique publique (année scolaire 1995, seconde année d'études) : notes moyennes des étudiants au collège (« lower secondary education »)

	<2,5	2,5-2,9	3,0-3,4	3,5-3,9	4,0-4,4	4,5-5,0
Viktor Rydberg, Sciences sociales	0	2	33	42	22	0
Kungsholmen, Sciences sociales, filière anglaise	0	3	7	17	60	13
Södra Latin, Science	0	0	5	26	38	31
Frans Schartau, Sciences sociales, communauté européenne	0	0	0	2	51	47

La moyenne est calculée en divisant la somme des notes par le nombre de matières. On vérifie que les élèves de la formation sciences sociales, orientation Communauté européenne de *Frans Schartau* ont eu une scolarité particulièrement brillante.

Les établissements, les milieux lycéens et les études

Södra Latin et *Kungsholmen* sont deux des plus grands lycées (de tous les points de vue) fondés à Stockholm au tournant du siècle. Ils présentent l'aspect d'imposantes maisons en pierre, avec de profondes embrasures de fenêtres et des plafonds élevés. Les magnifiques halls d'entrée, les spacieuses cages d'escalier et toute l'architecture donnent au visiteur le sentiment de pénétrer dans la demeure de personnes importantes. *Södra Latin* et *Kungsholmen* sont en outre situés au sommet d'une colline, emplacement qui renforce symboliquement leur grandeur.

En comparaison, le lycée de *Frans Schartau* a une apparence plus quelconque. Il est situé dans un édifice plus récent à briques jaunes. Le style intérieur est fonctionnel, avec de longs couloirs et des rangées de classes et peu d'espaces libres pour les élèves.

Viktor Rydberg combine dans sa localisation les valeurs modernes et traditionnelles. L'administration et certaines classes sont situées dans un bâtiment entièrement neuf, et un autre bâtiment avec un superbe équipement en technologie de l'information est en construction, mais certaines classes sont situées quelques mètres plus loin, dans l'un des vieux bâtiments d'un des lycées les plus prestigieux de Suède, *Djursholms Samskola*. La localisation au cœur de Djursholm, le faubourg le plus riche et le plus prisé de Stockholm (et de Suède), le plus conservateur politiquement, celui où le revenu moyen des habitants et le prix du mètre carré sont les plus élevés, n'est pas sans poser certains problèmes à la direction de l'école. L'ambition est en effet de créer une institution moderne et progressiste, qui utilise massivement les technologies de l'information les plus avancées et les méthodes didactiques de pointe, et qui développe les relations avec le monde transnational. Les entretiens montraient la tendance à déprécier ce qui était perçu comme des valeurs bourgeoises archaïques. Le lycée compte en fait assez peu d'élèves résidant à Djursholm même.

*

Comme on l'a rappelé, la réforme de l'enseignement secondaire a suscité un nouveau type de compétition entre les établissements scolaires qui cherchent désormais à attirer les élèves. Alors qu'auparavant, la plupart des établissements devaient se résigner à accueillir tant bien que mal tous les élèves de leur secteur géographique, il est désormais devenu plus en plus important pour les nouvelles écoles privées comme pour *Viktor Rydberg* de se faire une réputation. Avant

l'inauguration de l'école à l'automne 1994, un travail intensif a été entrepris pour faire connaître l'école par des lettres, des brochures, des opérations portes ouvertes, etc. L'année suivante, ce sont les élèves eux-mêmes, ambassadeurs de leur école, qui ont été chargés de la promotion de l'école. Ce travail a porté ces fruits, puisqu'il y a désormais beaucoup plus de candidats que de places. Les candidats proviennent d'une aire géographique étendue, et résident souvent loin de la proche banlieue. Comme la plupart des élèves vivent encore chez leurs parents, les temps de déplacement sont quelquefois très importants, allant jusqu'à quatre heures par jour.

Contrastant avec ces stratégies, les vieilles institutions comme *Kungsholmen* et *Södra Latin*, déjà bien connues par leur public potentiel, peuvent se passer de ces investissements. Au *Kungsholmen*, les membres de l'administration mettent leur point d'honneur à ne jamais faire de publicité. Un administrateur de l'école raconte qu'il a été appelé par des parents d'un tout jeune enfant, qui sollicitaient ses conseils pour le préparer au mieux à l'entrée à HEC.

Au *Södra Latin* et au *Kungsholmen*, la sélectivité du recrutement est assurée par une sorte de présélection, puisque les deux écoles accueillent une partie des élèves de deux collèges connus pour être également sélectifs, *Eriksdalsskolan* et *Adolf Fredrik*. Ces deux écoles proposent des programmes d'études spécialisés en beaux arts et en musique, accessibles sur concours organisés par les écoles elles-mêmes, qui offrent un moyen politiquement légitime aux groupes munis d'un fort capital culturel de passer outre l'homogénéité traditionnelle du système éducatif suédois, au nom de la culture légitime désintéressée.

Dans les lycées publics, les obstacles à la libre circulation des élèves tiennent à l'obligation de privilégier les élèves des alentours ; de ce point de vue, les écoles privées peuvent plus facilement sélectionner leurs candidats. Cependant dans les écoles privées comme dans les écoles publiques, les critères d'attribution des fonds publics freinent le libre recrutement, car une municipalité n'est pas obligée de financer les études dans un lycée privé ou public d'une autre municipalité sauf s'il n'existe pas de formation équivalente dans les établissements publics situés sur son sol. Pour contourner cet obstacle, la stratégie la plus courante consiste à chercher à obtenir du Bureau National de l'Education un statut particulier, qui donne aux formations très spécifiques le droit de recourir à un recrutement national ; les municipalités ne peuvent plus alors refuser leur concours. Le lobbying pour obtenir ce statut, c'est-à-dire pour obtenir l'accord au niveau local, puis au niveau national, est une stratégie typique des formations profilées. La formation à orientation européenne à *Frans Schartau* a réussi à obtenir ce statut, qu'elle met aussi en avant dans ses publicités comme garant de son unicité.

La réputation d'un lycée tient en grande partie aux conditions de recrutement de ses enseignants. L'école *Viktor Rydberg* réunit de ce point de vue les conditions les plus favorables. Établissement privé, il bénéficie d'une grande liberté dans le choix de son personnel et dans l'établissement des contrats de travail. Les enseignants sont très jeunes, au point qu'on peut les confondre avec les élèves. Un

tiers des enseignants a fait une partie de sa formation à l'étranger ; c'est le cas de la plupart des professeurs de langues mais aussi d'enseignants dans d'autres disciplines. Du fait de leurs trajectoires, ces enseignants n'ont pas la pratique routinière que donne une longue expérience dans les écoles publiques ordinaires. Ils travaillent probablement plus que la plupart des professeurs des écoles publiques, et en retour, ils ont des salaires plus élevés, des élèves ambitieux, des activités variées (l'enseignement se rapproche plus d'un encadrement que d'une instruction traditionnelle) ; ils disposent aussi d'un espace de travail personnel, avec un téléphone, un ordinateur et une adresse électronique individuelle. Les enseignants du *Viktor Rydberg* considèrent à l'évidence leur école comme une entreprise collective (on ne les entend jamais utiliser des expressions comme « mes élèves »). Un tiers seulement est syndiqué, alors que dans les écoles publiques la pratique syndicale est quasi obligatoire. Les postes au *Viktor Rydberg* sont très demandés. En 1996, 180 candidats se sont présentés pour 8 postes. Dans ces conditions, il est aisé d'écarter les candidats indésirables.

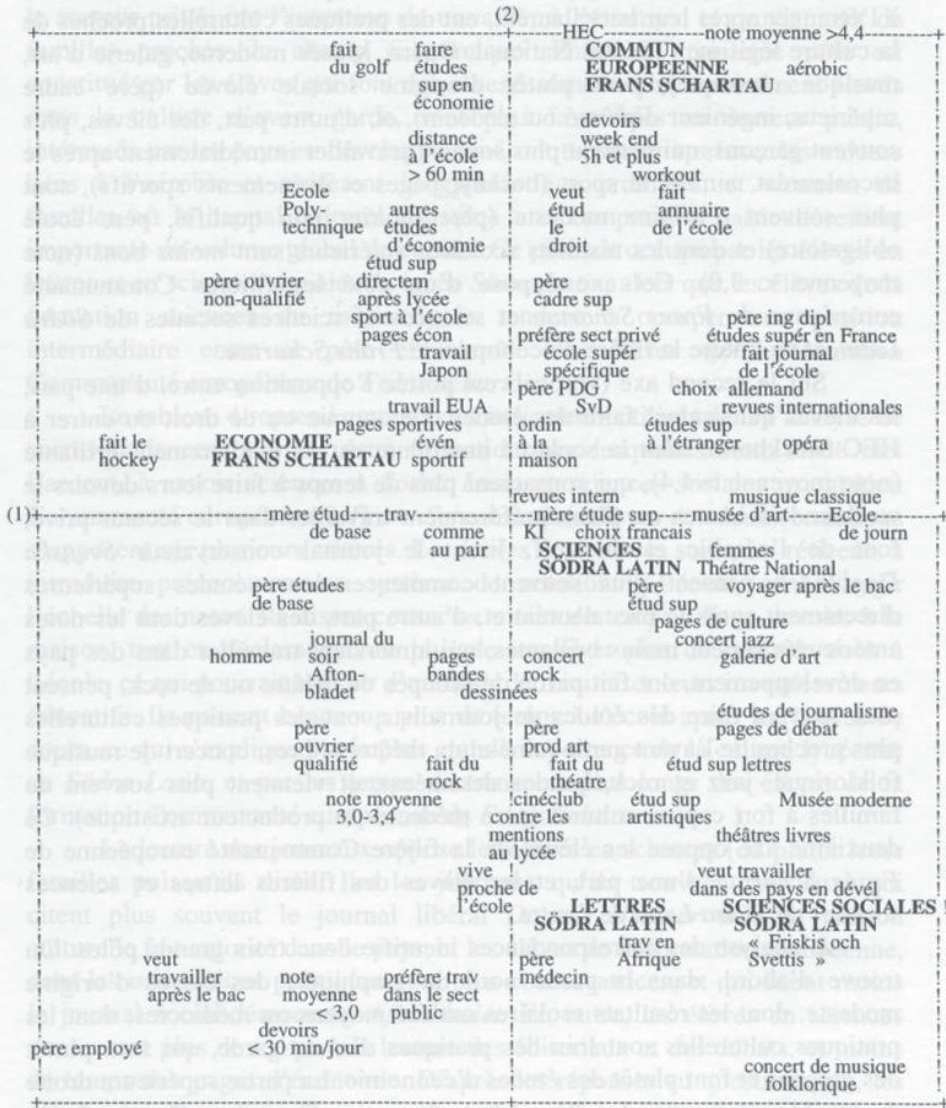
Les conditions sont différentes dans une école publique. Lorsqu'elle met en place une nouvelle filière, la direction doit normalement employer le personnel en place. Cela a posé des problèmes au *Frans Schartau*, qui, il n'y a pas très longtemps, était une école en administration économique connue sans être prestigieuse. L'école a été marquée, ces derniers temps, par des tensions qui peuvent être interprétées comme une lutte entre un pôle « économique » et un pôle « culturel » : un certain nombre d'enseignants, particulièrement bien munis en capital culturel, ont décidé de quitter *Frans Schartau* et de chercher à travailler au *Södra Latin*, car ils considéraient que le nouveau style de direction inspiré des idées du management (les enseignants étaient supposés s'organiser en « unités de production » contrôlées par un cadre) portait atteinte à leurs principes humanistes. Ces enseignants refusaient la vision de l'éducation comme une marchandise, destinée à être vendue à des familles clientes. Le moment le plus tendu de l'histoire de la nouvelle formation européenne a été atteint quand la direction de l'école a tenté de renvoyer un professeur d'anglais sur la demande des parents, mécontents de sa manière d'enseigner. La situation actuelle pourrait laisser croire que *Frans Schartau* n'a pas atteint son objectif officiel de mettre en place un enseignement de haut niveau ; il semble en fait que l'enseignement prépare plus aux fonctions de cadres moyens que de hauts dirigeants. C'est là un effet important de l'héritage du *Frans Schartau* qui, dans la région de Stockholm, a la réputation de donner une bonne qualification en administration économique. Les familles qui aspirent pour leurs enfants à des positions dominantes dans le monde des affaires internationales sont probablement plus soucieuses de les doter d'un capital de culture générale, ce que ne saurait prétendre faire le *Frans Schartau*.

*

Un autre facteur important de différenciation entre les formations est celui du type de voisinage produit par la présence dans l'établissement d'élèves d'autres filières. Au *Södra Latin*, les élèves en sciences cohabitent avec les élèves de filières réputées en musique et en théâtre. Ces filières recrutent des élèves qui veulent faire une brillante carrière dans ces domaines, ce qui confère une position centrale à l'école dans sa relation avec le champ des établissements supérieurs artistiques. De plus, beaucoup d'élèves ont des parents qui sont eux-mêmes producteurs artistiques. La grande proximité avec le champ de la production culturelle confère au *Södra Latin* un rayonnement sans équivalent dans l'ensemble des écoles secondaires suédoises. Les filières culturelles accueillent en même temps un nombre relativement élevé de « parvenus », c'est-à-dire d'élèves d'origine modeste, pour qui les études en musique ou en théâtre représentent un investissement personnel total et entier, ce qui contraste avec les stratégies prudentes des élèves en sciences venant de familles bien établies. Les investissements des élèves des filières culturelles passent par un usage intensif de Stockholm comme capitale culturelle, avec une bonne connaissance des milieux d'avant garde, depuis les cafés chics les plus récents jusqu'aux plus exotiques clubs de rocks illégaux de la vieille ville. Même si les élèves en sciences marquent leurs distances par rapport aux « exagérations » des élèves des filières culturelles, cette proximité leur donne accès à un certain capital de connaissance des enjeux dans les champs de la production artistique.

L'histoire spécifique de cette école, la présence des formations culturelles, le recrutement important d'élèves issus des fractions riches en capital culturel, contribuent à créer un ethos individualiste et anti-institutionnel assez différent de l'ambiance qu'on trouve dans les autres lycées. Le lycée *Södra Latin* est le lieu de multiples activités organisées par les élèves eux-mêmes en dehors des cours. Ainsi, tous les vendredis matin, les élèves organisent une réunion générale dans l'amphithéâtre, consacrée à des représentations musicales ou théâtrales ou à des interventions politiques. La célébration de l'esprit individualiste peut s'y manifester collectivement comme esprit d'école, comme en témoigne l'exemple d'un film vidéo produit par un groupe d'étudiants et très apprécié à l'école, où l'on assiste à la révolte des élèves enfermés dans un lycée voisin d'orientation technologique, qui recouvrent la liberté et la joie de vivre en s'enfuyant vers le *Södra Latin*. Cette école était aussi la seule des écoles visitées où les élèves avaient la liberté de coller des affiches en certains lieux, sans contrôle préalable de la direction. Ce privilège était présenté comme la preuve de l'autonomie des élèves, qui distingue le lycée des autres écoles secondaires, tout en donnant un caractère en apparence moins ordonné à son aspect extérieur. Le fait de fréquenter un lycée de style classique, situé dans un édifice relativement ancien dans le cœur d'un des beaux quartiers du centre ville, tout en y ayant des pratiques semi anarchistes, incarnait pour certains élèves interviewés, l'image de « contestataires de l'establishment » qu'ils avaient d'eux-mêmes.

Graphique 3. Analyse des correspondances des indicateurs des pratiques culturelles des élèves des filières Sciences, Sciences sociales et Lettres au lycée *Södra Latin* et des élèves des filières d'Economie et Sciences sociales, orientation communauté européenne au lycée *Frans Schartau*

L'analyse est faite à partir de tous les élèves inscrits en première année dans l'enseignement secondaire dans plus de 200 formations et plus de 60 lycées. On a indiqué certaines formations qui représentent les oppositions les plus pertinentes dans le pôle des formations d'élites (partie supérieure du graphique). [Sc=Sciences ; ScS=Sciences sociales ; Econ=Economie, Tech=Technologie]

À *Kungsholmen*, la filière anglaise de la formation sciences sociales fait partie d'un ensemble de programmes en sciences et sciences sociales qui comprennent simultanément des filières anglaise et suédoise, mais aussi des filières de musique et chorale. Ces dernières, conçues à l'origine pour les élèves sortant du collège *Adolf Fredrik*, mettent les lycéens au contact avec les événements et les artistes importants de la vie musicale suédoise, sans toutefois l'orientation avant-gardiste du *Södra Latin*. Cela crée des conditions favorables pour accumuler un capital culturel, au-delà des enseignements en sciences ou en sciences sociales en eux-mêmes. En outre, le lycée *Kungsholmen* comprend aussi une filière préparant au Baccalauréat International, fréquentée essentiellement par les enfants des familles étrangères ou suédoises du corps diplomatique, ce qui contribue encore à l'atmosphère internationale que l'école cherche activement à créer.

Le *Viktor Rydberg* comprend aussi une filière Baccalauréat International fréquentée surtout par des enfants des familles du corps diplomatique. La particularité de cet établissement est sa petite taille, qui favorise la production d'un ethos spécifique, qui intègre les membres du lycée tout en célébrant l'autonomie des élèves.

La filière Communauté européenne du *Frans Schartau* contraste avec les autres formations, dans la mesure où elle coexiste avec une filière standard non profilée de sciences sociales, mais aussi avec un programme en économie et gestion peu coté dans la hiérarchie des filières secondaires suédoises, qui recrute la plupart de ses élèves dans les classes populaires et qui comprend beaucoup d'immigrés. Il faut aussi noter l'absence dans cet établissement de filière en sciences, et donc des élèves considérés comme les « élites » des lycéens suédois. Les quelques élèves du programme Communauté européenne sont les seuls qui ont des goûts et des pratiques culturelles proches de ceux qu'on trouve dans les trois autres écoles avec, comme on le verra, une prédilection pour la culture mondaine qui contraste avec l'esprit d'avant-garde du *Södra Latin*. Même l'aspect des locaux témoigne d'une moindre importance de la culture : il y a peu de tableaux d'affichages et les seules annonces exposées sont les messages de la direction, en noir et blanc. Seul un petit nombre de tableaux peut être utilisé par les élèves, après autorisation de la direction. Le seul élément original est un écran de télévision dans un coin du hall d'entrée, où le visiteur peut suivre les cours de la bourse. La formation Communauté européenne doit probablement certaines de ses caractéristiques à la dispersion géographique des élèves, qui passent beaucoup de temps en transport (sur les 56 élèves de la première promotion, seuls 5 résidaient dans le centre de Stockholm), ce qui restreint probablement la disponibilité pour les activités extrascolaires et fait obstacle à la création d'un ethos d'école.

Les investissements spécialisés offerts au *Frans Schartau* contrastent avec la diversité des activités, qui incluent des pratiques culturelles, qu'on trouve dans les écoles prestigieuses plus anciennes comme *Södra Latin* et *Kungsholmen* et dans le jeune lycée privé *Viktor Rydberg*. La première promotion d'élèves entrés en

1992/1993 dans la filière internationale de *Frans Schartau* s'est d'ailleurs révoltée contre la vision étroite de l'international, identifié à l'Europe et à l'économie. Ce mécontentement semble attester d'un décalage entre les intentions de l'école et les attentes des élèves. Le directeur voulait créer un nouveau cursus orienté vers les institutions européennes. La première semaine, il a rassemblé tous les élèves dans le hall et leur a expliqué ce que l'école attendait des futurs leaders de la société. Ce discours a inquiété plusieurs des élèves interrogés, qui avaient choisi ce programme pour perfectionner leur connaissance des langues et pour passer quelques semaines à l'étranger, mais pas pour faire carrière dans la Communauté européenne. Les quelques élèves issus de familles bien établies critiquaient eux aussi l'ambition de mettre en place un tel programme au niveau de l'enseignement secondaire, en remarquant que les carrières européennes requièrent de toute façon des diplômes d'études supérieures. Durant le premier trimestre, les nombreux programmes hebdomadaires portaient la mention « Avec une vue sur l'Europe », et un interviewé a raconté avec satisfaction comment les élèves ont réussi à faire enlever la devise au second semestre. Il est difficile de dire si l'ambition initiale de la direction de l'école était réellement de créer un programme préparant aux carrières européennes, mais c'est en tout cas l'image qui a été diffusée par les journalistes qui ont visité l'école et entretenue par la présence d'invités prestigieux, comme le ministre suédois chargé des relations avec le marché commun.

Les tensions qui ont marqué la première année de la formation européenne à *Frans Schartau* résultent de l'interaction de plusieurs facteurs sociaux. En premier lieu, l'école n'avait probablement pas une réputation suffisante auprès des élites pour attirer immédiatement leurs enfants. En second lieu, même s'il n'est pas sûr que la direction ait effectivement voulu créer un cycle d'études secondaires orienté vers les institutions européennes, les publicités entretenaient l'idée qu'un tel programme était possible. Cette idée a pu être acceptée par les familles en ascension sociale, dont le capital culturel était fragile, qui ont fourni l'essentiel de la première génération d'élèves. Au cours des entretiens, ces parents, contrairement à ceux de la filière sciences du *Södra Latin*, exprimaient souvent leur confiance envers un programme qui prépare à la vie professionnelle, et ne pensaient pas toujours que leurs enfants devaient forcément poursuivre des études supérieures. Il est possible que le lycée, pour atteindre ses objectifs, doive harmoniser la formation avec les attentes de son public. Cela supposerait de recruter plus d'élèves des classes supérieures et de modifier l'image de la formation qui pour l'instant évoque trop une formation professionnelle.

Aux lycées *Frans Schartau* et *Södra Latin*, où nous avons fait les observations et les entretiens les plus approfondis, on a inclus les pratiques culturelles des élèves dans l'analyse. Les entretiens menés avec les élèves des deux formations sur l'usage de leur temps libre révèlent des différences, qui s'expliquent en partie par des différences d'origines sociales, mais qui ont aussi à voir avec la différence entre les valeurs célébrées dans les deux formations. On peut montrer que, plus que ne

l'indiquent les réponses au questionnaire dans le tableau ci-dessous, les « scientifiques » font plus d'investissements dans la culture légitime et dans la culture d'avant-garde. Les élèves de la filière européenne du lycée *Frans Schartau*, tout en disant respecter la culture légitime (un respect dont témoignent aussi certaines de leurs pratiques), ont tendance à la placer sur un pied d'égalité avec les autres expressions de la culture quotidienne. Cela définit une culture qu'on peut qualifier de « mondaine », où le goût pour la culture la plus reconnue (le théâtre national, les musées et l'opéra) coexiste avec celui pour le vaudeville, les discothèques et le sport. En particulier, il faut noter la distance à la culture d'avant-garde, qui exprime une distance réelle aux champs de production culturelle. En matière de vêtements et de valeurs corporelles, les élèves de la filière Communauté européenne du lycée *Frans Schartau* marquent leur attachement pour les valeurs de l'aisance et la forme physique. La plupart des filles pratiquent des exercices physiques, de la danse ou de la gymnastique. La minceur et la souplesse font partie pour elles des conditions du succès, d'autant qu'elles ont souvent des petits emplois, comme ouvreuses au cinéma, vendeuses dans des boutiques de mode, hôtesse d'accueil dans un hôtel ou enquêteuses par téléphone. Les élèves de cette formation mettent leur point d'honneur à avoir toujours un emploi du temps très chargé (il était très difficile de les rencontrer pour les interviewer), et expriment une croyance générale dans les vertus d'une utilisation intensive du temps.

Les élèves en sciences du *Södra Latin* font plus d'investissements vers la culture légitime, ce qui peut en partie s'expliquer par le fait que la plupart viennent de familles à fort capital culturel. Cependant, il y a des différences entre les élèves : certains ne vont pas au-delà du respect pour les événements et les institutions les plus légitimes, d'autres font aussi des investissements plus intellectuels dans la culture d'avant garde, s'intéressant au cinéma d'Europe de l'Est, au jazz, ou à la culture populaire du Tiers monde. Dans l'ensemble du corpus, ce sont les élèves en sciences qui font les investissements culturels les plus exotiques et les plus avancés, avec par exemple un intérêt pour les langues rares comme le chinois, pour la poésie suédoise moderne, ou pour les parties d'échec internationales. Ces élèves tiennent à se démarquer de l'uniformité de la culture de masse de la jeunesse, mais aussi du confinement exagéré et superficiel dans la culture d'avant garde qui, selon eux, caractérise les élèves des filières artistiques du lycée. Un des aspects fondamentaux du rapport au monde qu'ils cherchent à développer tient dans la distance réflexive et dans l'auto-contrôle, qui les écarte des deux rapports extrêmes des jeunes à la culture. Ainsi, les filles de la filière sciences de *Södra Latin* pratiquent souvent un sport, mais sans manifester le même intérêt pour la minceur et la beauté que leurs homologues de *Frans Schartau*, au point qu'elles évitent délibérément les termes *d'aérobic* ou de *workout*, et préfèrent le terme plus populaire de gymnastique (ou « *Friskis och Svettis* », terme souvent utilisé en Suède du nom d'une grande entreprise commerciale et peu distinctive dans ce domaine).

On retrouve la même attitude dans le scepticisme que provoque, chez les élèves en sciences de *Södra Latin*, l'éternel sujet de débat du système d'enseignement suédois, à savoir la question des notes. S'ils reconnaissent généralement la nécessité des notes, ils soulignent aussi les problèmes posés par la mesure d'un phénomène aussi complexe que celui de l'apprentissage, ce qui contraste avec la foi dans les vertus de la compétition et de la classification exprimée par les élèves de la filière Communauté européenne de *Frans Schartau*. Il est probable que les exigences de discipline personnelle et de capacité d'analyse imposées par les études en physique et en mathématiques contribuent au rationalisme implicite qui se dégageait des entretiens auprès des élèves scientifiques. Beaucoup d'entre eux considèrent avec scepticisme les autres filières, y compris les filières les plus proches des leurs en termes culturels et éducatifs, et voient par exemple les sciences sociales comme peu exactes et potentiellement superficielles.

Les élèves de la filière Communauté européenne de *Frans Schartau* et les élèves en sciences de *Södra Latin* ont des attitudes différentes vis-à-vis du secteur public d'une part et de la possibilité de travailler à l'étranger d'autre part. Les scientifiques considèrent le secteur public d'un œil plus favorable, ce qu'il faut mettre en rapport avec le fait que beaucoup d'entre eux ont des parents qui travaillent dans la haute administration ou dans les institutions du secteur public, alors que les parents d'élèves du *Frans Schartau* sont plus proches du secteur privé. Beaucoup d'élèves en sciences envisagent de faire carrière dans le secteur public, dans les domaines traditionnellement prisés par les élites anciennes, comme la médecine ou le champ universitaire. Tous les élèves en sciences interrogés sont sûrs de continuer leurs études, et ce au moins jusqu'à l'âge de 25 ans, ce qui n'est pas toujours le cas à *Frans Schartau* (chez les élèves et surtout chez leurs parents).

Alors que les élèves de la filière Communauté européenne sont généralement prêts à travailler à l'étranger, et pensent que la Suède et les autres pays européens partagent la même culture internationale, les élèves en sciences de *Södra Latin* soulignent plus souvent la spécificité de la culture et des traditions suédoises, et insistent sur le travail nécessaire pour apprendre à connaître un autre pays européen. Cela est probablement dû à la confiance limitée que suscite l'image « managériale » de l'unité européenne qui prévaut à *Frans Schartau*. Les élèves en sciences tendent à considérer l'Europe comme un ensemble de nations, de langues et de cultures distinctes. Il faut aussi ajouter que c'est seulement parmi les élèves en sciences qu'on trouve un intérêt pour les pays autres que ceux de la Communauté européenne et des économies dominantes, comme la Chine ou les pays en développement.

Le Tableau 4 ci-dessous donne quelques indicateurs des pratiques culturelles dans les deux formations. Les réponses au questionnaire ont aussi donné lieu à une analyse des correspondances (Graphique 3). Dans l'univers des élèves des quatre formations, l'analyse des correspondances fait apparaître un premier axe (horizontal) qui oppose d'une part les élèves, comprenant plus de filles, qui veulent

faire des études à l'étranger après leur baccalauréat, ont des pratiques culturelles proches de la culture légitime (Théâtre National, Opéra, Musée moderne, galerie d'art, musique classique), sont plutôt d'origine sociale élevée (père cadre supérieur, ingénieur diplômé ou médecin), et, d'autre part, des élèves, plus souvent garçons, qui pensent plus souvent travailler immédiatement après le baccalauréat, aiment le sport (hockey, pages et événements sportifs), sont plus souvent d'origine modeste (père ouvrier non qualifié, père école obligatoire) et dont les résultats scolaires antérieurs sont moins bons (note moyenne $< 3,0$). Cet axe oppose d'un côté les filières Communauté européenne de *Frans Schartau* et sciences et sciences sociales de *Södra Latin*, et de l'autre la filière d'économie de *Frans Schartau*.

Sur le second axe (vertical) est portée l'opposition entre, d'une part, les élèves qui veulent faire des études d'économie ou de droit ou entrer à HEC Stockholm, dont la scolarité antérieure est particulièrement brillante (note moyenne $> 4,4$), qui consacrent plus de temps à faire leurs devoirs le week-end (5 heures ou plus), préféreraient travailler dans le secteur privé, font de l'aérobic et du golf, lisent le journal conservateur *Svenska Dagbladet*, pensent plus souvent commencer leurs études supérieures directement après le baccalauréat et, d'autre part, des élèves dont les notes antérieures étaient moins brillantes, qui aimeraient travailler dans des pays en développement, ont fait partie de groupes de théâtre ou de rock, pensent plus souvent faire des études de journaliste, ont des pratiques culturelles plus proches de l'avant garde (ciné-club, théâtres libres, concert de musique folklorique, jazz et rock, bandes dessinées), et viennent plus souvent de familles à fort capital culturel (père médecin ou producteur artistique). Ce deuxième axe oppose les élèves de la filière Communauté européenne de *Frans Schartau* d'une part, et les élèves des filières lettres et sciences sociales de *Södra Latin* de l'autre.

L'analyse des correspondances identifie donc trois grands pôles. On trouve d'abord, dans la partie nord du graphique, des élèves d'origine modeste, dont les résultats scolaires ont été moyens ou médiocres, dont les pratiques culturelles sont loin des pratiques d'avant-garde, qui sont plutôt des garçons et font plutôt des études d'économie. La partie supérieure droite du graphique regroupe les élèves de la formation Communauté européenne du lycée *Frans Schartau*, qui ont eu une carrière scolaire particulièrement brillante, consacrent beaucoup de temps à leurs devoirs, veulent faire des études d'économie (surtout à HEC) ou de droit, font de l'aérobic ou du workout plutôt que de la gymnastique ordinaire, préféreraient travailler dans le secteur privé, ont l'intention de travailler à l'étranger, et proviennent de familles proches du champ économique. Enfin, le troisième pôle est constitué par les élèves qui font des investissements particulièrement élevés dans la culture d'avant garde, sont plus favorables au secteur public, intéressés par les pays en développement, ont tendance à refuser les valeurs liées à l'aérobic et préfèrent la gymnastique ordinaire, et viennent de familles où le capital culturel constitue une composante particulièrement importante du volume global de capital. Ce pôle est occupé par les élèves en lettres et en sciences sociales du lycée *Södra Latin*, alors

que les élèves de la formation sciences du même lycée tendent à occuper une position intermédiaire entre ce pôle et le pôle des élèves de la formation Communauté européenne de *Frans Schartau*.

Le tableau 4 reprend certains des indicateurs utilisés dans l'analyse de correspondances pour les deux formations sur lesquelles cette étude met l'accent, à savoir sciences à *Södra Latin* et sciences sociales orientation Communauté européenne à *Frans Schartau*. Les élèves des deux formations s'opposent sur plusieurs critères. Les élèves en sciences sont plus réticents à introduire précocement un système de notation à l'école, et à élargir l'échelle des notes. Ils disent consacrer moins de temps à leurs devoirs à la maison, tout en déclarant avoir plus de travail et plus de contrôle écrit à l'école, ce qui pourrait attester d'un désir de minimiser leurs investissements éducatifs. Ils passent beaucoup plus de temps à l'école après les heures de cours, ce qui s'explique par la plus grande importance de la culture lycéenne au *Södra Latin*, et par les temps de transport plus longs des élèves de la formation Communauté européenne de *Frans Schartau*.

La lecture des journaux oppose les élèves en sciences (ou plutôt leurs familles puisqu'ils disent lire les journaux qu'ils trouvent chez eux) qui citent plus souvent le journal libéral *Dagens Nyheter* dont la section culturelle fait autorité dans le pays, et les élèves de la formation européenne, dont les orientations politiques sont plus conservatrices, et qui lisent moins le journal social-démocrate, *Aftonbladet*. En outre, les élèves en sciences consacrent plus de temps à la lecture des éditoriaux et des débats, et moins de temps aux pages d'économie. D'après les réponses au questionnaire, les élèves des deux formations consacrent le même temps à lire les pages culturelles, mais ces résultats ne correspondent pas à l'image qui se dégageait des entretiens, qui faisaient apparaître des investissements beaucoup plus importants chez les élèves en science. Les indicateurs des pratiques culturelles confirment la plus grande importance des investissements des scientifiques, avec une prédilection pour la culture d'avant-garde (cinémathèque, théâtre libre, galerie d'art, jazz), et un moindre intérêt pour la culture mondaine moins légitime (vaudeville). Les élèves en sciences manifestent aussi moins d'intérêt pour les formes dominantes de la culture jeune, comme les sorties en discothèque ou les sports, ils pratiquent plus souvent une activité culturelle « légitime » comme la musique ou le théâtre. Enfin, les élèves en sciences sont moins souvent désireux de faire des études ou de travailler à l'étranger, et plus favorables au secteur public. On a ensuite cherché à comparer les enseignements offerts par les quatre formations, avec là encore une information plus complète pour les lycées *Södra Latin* et *Frans Schartau*.

Au *Södra Latin*, l'enseignement est plus traditionnel dans sa forme et dans son contenu. Le prestige de la filière sciences n'incite pas les enseignants à se lancer dans des innovations pédagogiques. L'enseignement est divisé en disciplines, suédois, histoire, sciences sociales, mathématiques, etc. Il y a peu de tentatives de justifier ce découpage, et de chercher des principes généraux d'organisation du

savoir, comme c'est le cas au *Frans Schartau*, où l'Europe fonctionne comme principe organisateur des enseignements. Au *Södra Latin* l'histoire est un objet de connaissance légitime et intéressant en soi, même si les professeurs cherchent aussi à parler d'histoire culturelle ou technique. Si l'on excepte les programmes de musique et de théâtre, les différents cours à *Södra Latin* ne visent pas à créer un profil spécialisé, comme le profil international qu'on trouve à *Frans Schartau* ou à *Kungsholmen*. Il faut aussi remarquer que, si les élèves travaillent en groupe comme c'est le cas dans la plupart des lycées suédois, les études restent conçues comme individuelles, et l'accent est mis sur les prestations intellectuelles de chaque élève. L'originalité est vivement encouragée, ne serait-ce que par les élèves eux-mêmes, surtout dans les filières de musique et de théâtre, où tout un travail collectif entretient l'idée selon laquelle les résultats scolaires révèlent la personnalité de l'élève. De la même manière, les élèves en sciences rivalisent d'efforts pour faire des dissertations ou des exposés qu'ils considèrent comme des expressions de leur personnalité. Ainsi par exemple, après les trois ans d'études, les élèves doivent remettre un mémoire sur un sujet de leur choix ; il est significatif que certains préfèrent s'isoler chez eux pendant un certain temps pour avoir la fierté d'achever une œuvre personnelle. Le souci de personnaliser le travail s'exprime aussi par un certain mépris pour les présentations soignées, avec impression au laser, qui sont communes au *Frans Schartau*.

Tableau 4: Indicateurs des pratiques culturelles et des études Pourcentages par rapport à l'ensemble		
	Sciences, Södra Latin	Sciences sociales, comm. europ., Frans Schartau
Attitudes à l'égard des mentions		
Doivent exister seulement à partir de la 7ème classe	80	62
Doivent exister à partir de la 4ème classe	11	31
Il faut des mentions moins différenciées au lycée	20	7
Il faut des mentions plus différenciées au lycée	28	58
Temps consacré aux devoirs		
Dit travailler au moins 2 heures par jour en moyenne	15	22
Dit travailler au moins 3 heures par week-end en moyenne	11	35
Devoirs et épreuves écrites		
Au moins 5 devoirs par semaine en moyenne	48	20
Au moins 5 épreuves écrites par mois en moyenne	32	17
Temps libre passé à l'école		
Retrouve souvent ses amis à l'école après les cours	29	9

<i>Tableau 4 (cont.): Indicateurs des pratiques culturelles et des études</i> Pourcentages par rapport à l'ensemble		
	Sciences, Södra Latin	Sciences sociales, comm. europ., Frans Schartau
Distance à l'école		
Trajet de plus d' 1 h. 30 aller-retour par jour	15	51
Lecture des journaux		
Lit le journal du matin <i>Dagens Nyheter</i> (libéral)	80	69
Lit le journal du matin <i>Svenska Dagbladet</i> (conservateur)	20	38
Lit le journal du soir <i>Aftonbladet</i> (social-démocrate)	22	8
Lit les éditoriaux	39	24
Lit les pages de débat	31	18
Lit les pages économiques	15	27
Lit les pages culturelles	59	58
Pratiques culturelles		
Fréquente un ciné-club	30	9
Théâtre national	22	20
Théâtre de la ville	30	29
Théâtre « libre »	7	4
Opéra	28	27
Vaudeville	17	27
Galerie d'art	24	16
Musée d'art moderne	17	16
Musée	18	31
Club de jazz	20	7
Concert de musique classique	15	7
Discothèque	48	67
Événements sportifs	39	42
Pratique un sport	52	64
Fréquente ou a fréquenté une école de musique	63	51
Fait ou a fait du théâtre	56	36
Rapport au futur		
Pense commencer les études sup. immédiatement après le	52	22
Pense peut-être faire des études à l'étranger	57	89
Aimerait travailler à l'étranger dans le futur	80	96
Préfererait travailler dans le secteur privé dans le futur	24	47
Le choix entre secteur privé et secteur public n'a pas l'importance	39	29

Les études en sciences doivent aussi leurs caractéristiques aux types de disciplines enseignées, les sciences naturelles et les mathématiques. Ces matières ne demandent pas beaucoup de travail à la maison, mais elles exigent un entraînement au raisonnement et à l'abstraction. Au cours des entretiens, beaucoup d'élèves ont souligné par exemple l'importance de la capacité à estimer le temps nécessaire à la compréhension d'un problème mathématique ou physique et à mobiliser ses ressources personnelles pour le résoudre en temps voulu. Ce type d'entraînement, et l'exclusion des élèves qui ne parviennent pas à ce degré de maîtrise, sont probablement au principe de l'aristocratie intellectuelle dont les élèves en sciences sont si souvent taxés par leurs congénères des autres filières. La tendance à minimiser le temps passé à travailler chez soi est une bonne expression de cet aristocratie, et contraste avec l'insistance des élèves de la filière sciences sociales de *Frans Schartau* sur le nombre d'heures qu'ils consacrent à faire leurs devoirs et à préparer leurs examens. Les enseignants de *Södra Latin* font l'éloge des élèves en sciences pour leur capacité de réflexion, leur organisation et leur maturité intellectuelle, toutes qualités qui vont dans le sens des critères traditionnels de l'excellence dans le système d'enseignement secondaire en Suède. Ajoutons que la combinaison des mathématiques et des sciences naturelles d'une part et des humanités d'autre part, telle qu'on la trouve dans la filière sciences à *Södra Latin*, correspond tout à fait à la définition suédoise traditionnelle de la culture générale, dont le monopole est remis en question par les nouvelles filières qui aspirent à occuper des positions dominantes.

Au *Frans Schartau*, le travail en groupe est plus fréquent (ce qui rapproche l'organisation des études de HEC par exemple) même si les études se caractérisent aussi par l'importance des devoirs à la maison et par la fréquence des contrôles de connaissances. L'école a introduit un nouveau système de petits groupes et de tutorat individuel destiné à remplacer les classes traditionnelles. À l'accent mis sur le raisonnement logique dans la filière scientifique de *Södra Latin*, répond, au *Frans Schartau*, l'insistance sur la lecture extensive et sur la capacité à extraire, résumer et à présenter une information sur les grands sujets. Les rédactions et les présentations orales en public suscitent une attention particulière et les élèves soignent beaucoup *la forme* des présentations : belles impressions laser, rubriques travaillées, présentations orales avec les moyens de communication modernes (vidéo, etc.), à la manière des « business présentations » du monde de l'industrie et du commerce. Les enseignants et les élèves interviewés au *Frans Schartau* manifestaient explicitement ou implicitement leur attachement aux valeurs de la vivacité, de l'ouverture d'esprit, de l'efficacité, de la rapidité, de la modernité, et de la compétition. Il semble que ces catégories constituent le modèle générateur des manières de penser et de parler, une cosmologie de valeurs appliquée aux domaines les plus divers.

Une des caractéristiques les plus frappantes de la pédagogie au *Viktor Rydberg* tient dans le caractère très individualisé des cours. Chaque élève a un horaire

personnalisé, et un élève ambitieux peut même faire sa scolarité secondaire en deux ans au lieu des trois normalement prévus. Les professeurs ont une tâche de conseiller ou de guide, ils doivent d'abord apprendre aux élèves à se connaître, à reconnaître dans leurs résultats scolaires leurs capacités et leurs limites, et à ajuster leurs objectifs à ces capacités. Le service informatique est très avancé. Chaque élève a son adresse électronique individuelle, et peut avoir un compte sur le serveur de l'école. De nombreux élèves ont créé leur site web. On ne trouve pas d'investissements comparables dans les autres écoles. Au *Frans Schartau*, il y a souvent des discussions sur l'importance des technologies modernes de l'information, mais sans que soient mis en place des infrastructures ou des pratiques de ce type.

*

Viktor Rydberg est celle des quatre écoles qui a mis en place les investissements les plus poussés dans l'accumulation d'un capital transnational. Chaque élève reçoit son exemplaire de *Time* ou de *Newsweek* à domicile. L'école invite régulièrement des élèves étrangers, qui viennent, pour l'année 1995/1996, de France, d'Allemagne, des Etats-Unis, d'Australie et de Nouvelle Zélande. On entend souvent les élèves parler anglais, français ou allemand en cours et en dehors des cours. Une partie des élèves consacre beaucoup de temps et d'énergie à la préparation du *Modern European Parliament* (MEP), projet fondé à la Haye en 1995. Dix élèves de chaque pays de la Communauté européenne se rencontrent tous les semestres pour préparer une sorte de jeu de rôles où chacun représente son- pays dans une session du Parlement européen. Les élèves suédois représentent donc la Suède, ce qui demande de longues préparations. Ils font des propositions, défendent leurs causes, participent à des groupes de réflexion, écrivent des résolutions, bref simulent le travail parlementaire. Les élèves ont participé à ces jeux à la Haye, Dublin et Paris, et le lycée va accueillir la session de Stockholm en 1998, ce qui sera l'occasion de mieux connaître les élèves des autres pays européens. Au *Viktor Rydberg*, l'international est, dans une large mesure, identifié à l'Europe comme entité culturelle.

Au *Frans Schartau*, l'international est aussi d'abord européen, mais il s'agit d'une Europe restreinte à la Communauté européenne, comme marché commun et entité politique. L'histoire et la culture ne sont pas abordées pour elles mêmes, mais en tant qu'elles permettent de comprendre le marché. L'anglais est la première langue étrangère, et *taken for granted*, tandis que la filière Communauté européenne propose deux orientations alternatives, française et allemande, l'objectif étant à terme de présenter le vocabulaire administratif et commercial des autres principales langues. Les matières traditionnelles ont été réorganisées de façon à couvrir toutes les dimensions de l'Europe économique et administrative, ce qui a conduit à introduire de nouveaux cursus sur les pays du Nord. L'école consacre beaucoup d'effort à organiser des programmes d'échanges avec des écoles d'autres pays ayant la même orientation, avec des fonds privés spécifiquement destinés à organiser des visites vers ces écoles. Ces voyages d'études ont pour fonction de

familiariser les élèves avec le système politique et économique du pays d'accueil, aussi bien qu'avec sa langue.

Au *Kungsholmen* la définition de l'international n'est pas confinée à la Communauté européenne, ni même à l'histoire et à la culture européenne comme à *Viktor Rydberg* ; l'international est explicitement conçu comme concernant tout le globe. Le programme international est intitulé « notre responsabilité commune ». Il met l'accent sur les conditions de vie des populations, l'environnement, le respect de l'air et de l'eau et, de manière significative, il porte aussi sur la littérature d'Afrique ou d'Amérique latine.

C'est finalement *Södra Latin* qui met le moins l'accent sur l'international. Les contacts internationaux sont importants dans les filières de musique et de culture, mais ils sont loin d'être systématiquement intégrés dans les programmes traditionnels en sciences et en sciences sociales.

Conclusion :

Contestation et redéfinition du capital culturel légitime ?

Malgré la stabilité apparente des hiérarchies internes au champ de l'enseignement secondaire à Stockholm et des usages que les groupes sociaux font de ce champ, la réforme de 1991 a entraîné des changements significatifs. Si les résultats immédiats de la réforme n'ont pas été spectaculaires - comme l'espéraient ses défenseurs et le craignaient ses adversaires, qui avaient prévu la naissance d'une école hiérarchisée au service des groupes sociaux privilégiés -, elle a néanmoins créé les conditions, auparavant inexistantes, du développement de nouvelles stratégies éducatives, tant de la part des établissements scolaires que de la part des groupes sociaux. Le droit accordé aux lycées de créer des filières « profilées » locales est à l'origine d'un processus de différenciation qui entraîne de nouveaux enjeux éducatifs.

L'analyse des données statistiques sur le recrutement de l'enseignement secondaire et l'enquête menée dans quatre lycées d'élites de Stockholm conduisent à opposer un pôle plutôt culturel et un pôle plutôt économique, le premier étant représenté par la filière sciences du lycée *Södra Latin* et le second par la première génération d'élèves de la filière Communauté européenne du lycée *Frans Schartau*.

Le rapport que les élèves en sciences entretiennent avec la culture est celui d'un respect pour la spécificité des traditions, de l'histoire et de la langue suédoises ; il accorde une place importante à la culture légitime (théâtre, musique, cinéma) et à la culture d'avant-garde. La formation célèbre des valeurs scolaires qui évoquent l'idéal de la culture générale, avec l'association des mathématiques, des sciences et de l'héritage culturel classique, et la valorisation de la logique, de la réflexion personnelle, de la concentration individuelle et de la distance intellectuelle au monde.

La filière Communauté européenne du lycée *Frans Schartau* se trouve plus près du pôle économique. La formation combine le travail collectif et la compétition, elle met l'accent sur la négociation, sur la capacité à résumer efficacement des vastes sujets, et sur la maîtrise des langues, et elle propose une connaissance plutôt fonctionnelle des cultures nationales et des systèmes économiques et politiques dominants. Les présentations officielles de la formation ne remettent pas en cause l'importance de la culture suédoise, mais elles la placent sur un pied d'égalité avec les autres cultures nationales.

On pourrait voir dans cette nouvelle filière une tentative de définir un capital culturel différent de celui qui a jusqu'à présent dominé dans l'enseignement secondaire, et d'imposer ainsi une définition du capital culturel légitime ajustée aux étudiants issus des groupes sociaux plus récents et moins riches en capital culturel traditionnel.

Il est intéressant de remarquer que, alors que la première génération d'élèves de la filière Communauté européenne du *Frans Schartau* se caractérisait par des origines sociales relativement basses par rapport aux autres élèves de l'étude, la cohorte suivante est issue de familles de plus haut niveau social, dotées d'un capital éducatif plus élevé. Tout se passe comme si les élèves moins privilégiés du point de vue des origines sociales, mais plus brillants scolairement, étaient les premiers à se lancer dans ces nouveaux investissements éducatifs. Les familles privilégiées sont moins enclines à prendre les premiers risques, mais elles suivent quand le programme a fait la preuve de sa viabilité et de son succès.

Cela étant, comparées à celles des trois autres écoles de l'enquête, les familles qui envoient leurs enfants au *Frans Schartau* se caractérisent par une composante plus faible de capital culturel dans leurs ressources globales, et par une part relative de capital économique plus élevée, ce qui va dans le sens de la tradition du *Frans Schartau*, école d'administration des affaires. Dans les trois autres écoles, en particulier dans les plus anciennes comme *Södra Latin* et *Kungsholmen* mais aussi dans le lycée le plus récent *Viktor Rydberg*, les investissements éducatifs sont plus diversifiés, et portent beaucoup plus sur la culture légitime et sur la culture d'avant garde. Les élèves de ces formations tendent à accumuler une plus grande variété d'espèces de capital, et conservent une plus grande maîtrise de la culture légitime.

Notre hypothèse est que les investissements dans le « capital transnational » sont, dans une certaine mesure, une arme des parvenus, qui font valoir le caractère désormais obsolète des trajectoires scolaires qui ont longtemps été les plus rentables, c'est-à-dire des études en sciences dans un bon lycée, puis une scolarité à l'Ecole polytechnique ou à HEC, avec une connaissance solide de la culture suédoise. L'argument tacite consiste à dire que, dans le futur, des études directement orientées vers l'Union européenne seront plus rentables, qu'il faut donc mettre entre parenthèses les lourds investissements dans la langue et dans la culture suédoises, et donner la priorité à la connaissance de la Communauté européenne, de l'économie internationale, du droit international, des organisations

internationales, etc. De toute évidence, ce sont souvent les groupes moins riches en capital culturel légitime qui sont les premiers à adopter ces formations nouvelles, tentant ainsi d'échapper à la domination du capital scolaire traditionnel. Mais le succès des nouvelles formations à orientation européenne crée aussi de nouveaux enjeux éducatifs, et contraint les lycées et les groupes sociaux dominants à suivre le mouvement. En outre, dans certaines banlieues socialement hétérogènes, les nouvelles formations profilées dans les lycées publics sont utilisées par les familles des classes supérieures pour échapper aux écoles publiques peu sélectives socialement.

Cependant, même si les stratégies transnationales sont d'abord le fait des groupes dont le capital hérité est relativement maigre, il est clair que ce sont les élites les mieux établies qui sont les mieux armées pour inclure les stratégies transnationales dans leur répertoire. Leur avantage dans la compétition tient dans la diversification de leurs investissements. Les orientations internationales qu'on trouve à *Kungsholmen* et *Viktor Rydberg* indiquent que les élites possèdent de loin les meilleures conditions sociales et culturelles pour mettre en œuvre des stratégies éducatives transnationales. Elles conservent en même temps l'avantage d'une plus grande maîtrise de la culture suédoise légitime, qu'elles n'ont pas besoin de sacrifier pour accumuler un capital transnational de plus en plus prisé. Les élèves des familles « parvenues » tendent, eux, à adhérer totalement et sans compromis aux valeurs transnationales. Leurs orientations scolaires et professionnelles sont à la fois plus unilatérales et plus risquées. Il paraît évident que ce sont les lycées anciens comme *Kungsholmen* qui sont dans les meilleures conditions pour créer un nouveau programme hautement sélectif et de premier rang, en faisant une utilisation intensive d'un capital ancien de prestige et de contact, aussi bien que de la localisation au centre de Stockholm.

Un aspect probablement plus important dans le développement de l'enseignement secondaire d'élite tient dans la lutte, interne à la classe dominante, entre des fractions plus traditionnelles, qui font le choix de *Södra Latin* ou de *Kungsholmen*, et des fractions plus modernes, comme celles qu'on trouve à *Viktor Rydberg* où l'accent est mis sur le travail personnel, la technologie de l'information la plus récente et l'orientation européenne. Le fait qu'un établissement comme *Kungsholmen* propose désormais une spécialisation internationale témoigne bien de la nécessité croissante où se trouvent les lycées traditionnellement dominants de relever le défi lancé par les nouvelles formations internationales. De ce point de vue, il est probable qu'un lycée prestigieux comme *Södra Latin* sera bientôt contraint d'incorporer ces éléments dans son programme éducatif, afin de ne pas rester sur la touche. Le changement probablement le plus important induit par la réforme de 1991 tient précisément dans la liberté de créer des programmes d'études uniques, qui provoque un type nouveau de compétition tendant à s'auto reproduire.

Il faut aussi rappeler que, si les groupes sociaux les plus privilégiés peuvent se permettre de cultiver une relation distante et sereine au transnational, c'est parce qu'ils ont su depuis longtemps transmettre à leurs enfants les compétences que découvrent aujourd'hui les nouveaux programmes internationaux, à savoir la connaissance des langues, un capital social dans différents pays, les voyages et les études à l'étranger. Le peu d'investissements transnationaux qu'on trouve à *Södra Latin* s'explique en partie par le fait que beaucoup de parents se sont chargés eux-mêmes de l'éducation transnationale de leurs enfants, parce qu'ils disposaient des ressources pour le faire. Pour ces familles, la réforme de l'enseignement secondaire est à la fois une menace et un espoir : menace de la concurrence accrue des groupes en ascension, et d'une redéfinition partielle du capital culturel légitime, et espoir que les écoles et les fonds publics pourront désormais participer à un aspect fondamental de l'éducation des enfants, jusque là assuré exclusivement dans le cadre familial.

Palme, Mikael, *Personlighetsutveckling och målrationalitet. Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 46. Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 2008.

Denna studie inleddes som en av flera undersökningar av regionala utbildningsfält inom ramen för projektet "Gymnasieskolan som konkurrensfält", finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté 2002–2004, med Donald Broady som projektledare

Personlighetsutveckling och målrationalitet Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet

Tidigare analyser av gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm inom den forskningstradition i vilken denna studie görs har pekat på två huvudsakliga polariteter när elevernas sociala ursprung tas i beaktande. Den första och viktigaste ställer det som med ett lite slitet ord kunde kallas för "elitutbildningar", befolkade av elever som har nått särskilt goda resultat under sin tidigare skolgång och som oftast kommer från välutbildade och välbeställda hem, mot mer "folkliga" utbildningar, dit främst elever söker sig som inte har samma lyckosamma skolbakgrund och ofta har sitt ursprung i familjer med lägre utbildning och svagare ekonomiska tillgångar. Studieförberedande program på traditionella lärdomsgymnasier som Södra Latin, Kungsholmen och Norra Real och på nya, framgångsrika friskolor som Viktor Rydberg står mot yrkesinriktade program och utbildningar på gymnasieskolor belägna i mindre välbeställda förorter som Vilundagymnasiet i Upplands Väsby eller S:t Botvid i Botkyrka.

Den andra polariteten, som varit statistiskt betydligt svagare underbyggd men samtidigt stabil över åren, är spänningen mellan vad som kan kallas kultur och ekonomi. Utbildningar befolkade främst av elever från grupper som står nära utbildningssystemet, offentlig sektor och kulturella yrkesområden skiljer sig från utbildningar som väljs främst av elever vilka har ursprung i familjer verksamma inom ekonomins områden och privat sektor. Studieförberedande program på vissa av de traditionella kommunala innerstadsgymnasierna, utbildningar med kulturell och estetisk inriktning och Waldorfskolor har stått mot skolor som Enskilda gymnasiet, skolor i de välbeställda norra förorterna och skolor med gymnasieutbildningar med teknisk och ekonomisk inriktning.

De två polariteterna har återkommande avspeglat sig i mönster i rekryteringen till gymnasieskolans utbildningar och med andra ord i de utbildningsstrategier, de gymnasieeval, hos elever och familjer som dessa mönster är uttryck för. I hög grad, men långt ifrån bara, har de reflekterat socioekonomiska demografiska skillnader i boendet. Men liknande polariteter har också återfunnits i livsstilar, trosföreställningar och framtidsperspektiv hos elever på olika utbildningar. En

jämförelse mellan eleverna på Södra Latins naturvetenskapliga program och dem på det s.k. EU-programmet på Frans Schartau – utbildningar som när undersökningen gjordes i avseende på sin sociala rekrytering svarade mot polariteten mellan kultur och ekonomi och båda hade höga betygsgenomsnitt hos sina elever – visade till exempel att de förra mer flitigt besökte fria teatergrupper, oftare läste *Dagens Nyheter* än *Svenska Dagbladet*, kände större tveksamhet inför för mycket betyg i skolan och oftare såg framför sig en framtida yrkeskarriär i offentlig sektor, under det att de senare värderade musikalerna högre än fria teatergrupper, föredrog *Svenska Dagbladet* framför *Dagens Nyheter*, önskade betyg tidigt i skolan och visade större entusiasm inför framtida yrken inom privat sektor.¹⁶⁷

I en analys av familjers och ungdomars förhållande till utbildning i en välmående Stockholmsförort i slutet av 1980-talet framträdde tydligt just denna polaritet som en motsatsställning mellan en kulturell och en ekonomisk övre medelklass. Den kom på ett systematiskt sätt till uttryck i sätt att se på fostran, studier, fritidsaktiviteter, smak och livsvärden. Den kulturella polens familjer hyste en särskild tro på personlighetens betydelse, värnade om dess växt och förhöll sig skeptisk till det nyttotänkande som de menade kännetecknade den ekonomiska polens familjer, vilka i sin tur tenderade att se utbildning som en kalkylerad, mätbar investering i framtiden avsedd att ge avkastning.¹⁶⁸ Studier av högskolans studenter lyfte fram liknande skillnader mellan studenter på utbildningar inriktade mot kultur och mot ekonomi. Hos de förra återfanns en stark övertygelse om personlighetens och originalitetens värden, uttryckt i ett undvikande av allt som sågs som kollektivt och uniformt, vare sig det gällde betygsättningens klassificeringar eller mainstream-klädsel, under det att de senare snarare bekände sig till värdet i en ledig behärskning av kollektiva värden och hierarkier, från salstentamina och betyg till den klädsel som olika sociala hierarkier krävde.¹⁶⁹

Sedan dessa studier gjordes har utbildningssystemet förändrats åtskilligt. De tidigare studier av gymnasieskolan som här hänvisats till genomfördes före eller under de genomgripande utbildningspolitiska reformer som präglade skolan under 1990-talet. Skolans kommunalisering 1991, gymnasieskolereformen 1992 och den nya läroplanen för gymnasiet som i sin nuvarande form fastställdes 1994, innebar en decentralisering av den statliga makten över gymnasieutbildningens konkreta utformning till kommuner, skolor och lärare.¹⁷⁰ Införandet av skolpengen 1992¹⁷¹ gav

¹⁶⁷ Donald Broady, Ingrid Heyman & Mikael Palme, "Le capital culturel contesté. Étude de quatre lycées de Stockholm".

¹⁶⁸ Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö*.

¹⁶⁹ Donald Broady & Mikael Palme, *Le champ de l'enseignement supérieur en Suède*.

¹⁷⁰ Se exempelvis Lindensjö & Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Styrningsaspekter av denna utveckling behandlas också av Elisabeth Nihlfors i doktorsavhandlingen *Skolchefen i skolans styrning och ledning*. Uppsala Studies in Education 102. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 2003, i vilken en av poängerna är att skolans styrning genom kommunaliseringen och målstyrningen blivit mer svåröverblickbar och bland annat kännetecknas av "dold" styrning genom politiska beslut som begränsar kommunernas ekonomiska manövernrymme när det gäller skolsatsningar.

efterhand i storstadsregionen Stockholm med sitt stora befolkningsunderlag upphov till en snabb expansion av friskolor och framväxten av en tidigare okänd utbildningsmarknad. I mitten av 1990-talet fanns i länet sex nya gymnasiefriskolor som skapats efter skolpengens tillkomst och de tog emot en försvinnande liten del av alla elever. Läsåret 2008 beräknas minst 143 enskilda friskolegymnasier vara etablerade.¹⁷² Men friskornas expansion utgör bara en av effekterna av 1990-talets reformer. Decentraliseringen och skolkonkurrensen hade också en stark effekt på gymnasieutbildningarnas själva innehåll och form. Utbildningar med en särskild inriktning eller profil började expandera i mitten av 1990-talet med en snabb tillväxt både av lokala grenar av nationella program och av s.k. specialutformade program.¹⁷³ Inför läsåret 2000/2001, efter närhetsprincipens slopande, fanns exempelvis bara i Stockholms stad cirka 320 sökalternativ för elever som gått ut grundskolan.¹⁷⁴ Mängden profilerade utbildningar har sedan dess fortsatt att öka och att döma av gymnasieskolornas hemsidor är det inför läsåret 2008/2009 få kommunala skolor och friskolor som inte erbjuder något slags profilinriktning.

Det finns med andra ord fog för att säga att topografin i det landskap gymnasieskolan utgör omvandlats rejält och att kartan över gymnasieutbildningarna har blivit mer svåröverblickbar. Har omdaningarna lett till att de grundläggande polariteterna som de tidigare studierna pekade på har förändrats? I ett första avsnitt ska denna fråga belysas med användning av att samma metodiska redskap som i de tidigare analyserna, men med visst fokus på den andra av de två polariteterna, den mellan kultur och ekonomi. Den enda tillgängliga och med tidigare studier jämförbara statistiska informationen härstammar från 2001, kort efter att närhetsprincipen slopades i Stockholms stad, varför de mönster som kan avtäckas inte speglar de senaste årens utveckling. En poäng är dock att dessa mönster av allt att döma är bestående över åren.

I ett andra avsnitt redovisas och diskuteras några huvuddrag i den utveckling som på ett genomgripande sätt har omvandlat villkoren för gymnasieskolornas verksamhet och påverkat deras utbud av utbildningar till både innehåll och form. Det huvudsakliga underlaget är här intervjuer gjorda huvudsakligen under läsåret 2007/2008 med 12 skolledare och två skolchefer i Stockholms län, kompletterade av statliga, regionala och kommunala rapporter av olika slag.

Ett tredje avsnitt riktar intresset mot ett av de lättast åtkomliga instrumenten för gymnasieskolornas konkurrens om elever, deras hemsidor. Dessa är uttryck för

¹⁷¹ 1992 lades en proposition fram till Riksdagen om valfrihet och fristående skolor, Prop. 1991/92:95, men tillägg till och förändringar av denna gjordes ett flera gånger de kommande år. Se Gunnar Rikardsson, *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*. Lund, Studentlitteratur, 2004, s. 168ff.

¹⁷² <<http://www.skolverket.se>>, 10/9, 2008.

¹⁷³ S.k. SM-program som kräver särskilt tillstånd från Skolverket därför att de avviker för mycket från timplanen i de nationella programmen för att kunna betraktas som lokala grenar av dessa. Under 2000-talet har en mer restriktiv tillämpning av regelsystemet gjorts, bland annat därför att dessa program ofta förde med sig en dyrare skolpeng.

¹⁷⁴ *Gymnasieintagningen* 2006.

de strategier skolorna utvecklar för att attrahera elever, samtidigt som de avslöjar åtskilligt om de positioner skolorna intar i relation till varandra i denna konkurrens. Analysen fokuserar främst på symboliska värden och vissa av de tankefigurer som lanseras på hemsidorna vilka reflekterar polariteterna i gymnasieskolans sociala struktur och inte minst den mellan kultur och ekonomi som är studiens centrala tema.

Intresset för hemsidornas symboliska universum uppstod i samband med de elevintervjuer som ligger till grund för studiens avslutande, fjärde **del och av** vilka det framgick att hemsidorna kunde väcka starka känslor av både avståndstagande och identifikation. Detta avsnitt närmar sig polariteten mellan kultur och ekonomi så som den ter sig i elevernas förhållande till utbildning, intressen och förväntningarna på framtiden på två utbildningar inom samhällsvetenskapligt program som båda intar framträdande positioner inom den kulturella respektive ekonomiska pol i gymnasieskolan som de kvantitativa analyserna lyfter fram. Den underliggande frågan är vad som tycks skilja eleverna åt i avseende på vilka personliga tillgångar de bygger upp under skoltiden och på djupt liggande övertygelser och förhållningssätt till utbildning.

En social karta över gymnasieskolan: högt mot lågt, kultur mot ekonomi

Statistiska mönster i elevrekryteringen hos olika gymnasieutbildningar kan ses som uttryck för utbildningsstrategier som individer och grupper tenderar att utveckla och som beror både på vilka slags och vilken mängd tillgångar – relaterade till ekonomi, boende, sociala kontaktnät, utbildning och behärskande av en dominerande kultur – de förfogar över och på hur de värderar de utbildningsalternativ som är möjliga för dem. Den gymnasieskolans "sociala struktur" som dessa elevval skapar är beroende av geografiska demografiska förhållanden – det som ibland förenklat brukar benämnas boendesegregationen, eller hur sociala grupper med olika mängd tillgångar är spridda i Stockholmsområdet som geografiskt rum. Den är också beroende av det politiskt bestämda regelverk som begränsar elevernas valfrihet. 2001, det år som här ska undersökas, var valet av fristående skolor helt fritt, under det att kommunala skolor med några undantag, däribland Stockholms stad, tillämpade närhetsprincipen. Alla kommuner gav också i kommunen boende elever företräde till sina kommunala skolor och de flesta släppte inte egna elever till kommunala skolor i andra kommuner, om inte regionala avtal existerade som tillät detta. Men oavsett begränsningarna i det fria flödet av elever skapade elevernas skolgång systematiska skillnader mellan utbildningar som den statistiska analysen kan avtäcka.

Engelsk (SPE)	Ekonomi (SPEI)	Kultur (SPKU)	Språk (SPSK)	Samhälls- vetenskap (SPSP))	Lokal inriktning	SM- program nära SP
118	2 135	260	310	2 072	407	742
0,7 %	12 %	1,5 %	1,7 %	11,6 %	2,3 %	4,2 %

Tabell 1: Antal och procentuell fördelning av elever på olika inriktningar av samhällsvetenskapligt program i årskurs 2, ht 2001 (Stockholms län)

Bland årskurs 2-eleverna¹⁷⁵ i Stockholmsområdet var år 2001 det samhällsvetenskapliga programmet det klart största. Dess olika nationella och lokala grenar tog emot 29,8 procent av alla elever. Om vi därtill lägger de elever som läste ett så kallat specialutformat program (SM) med samhällsvetenskaplig inriktning stiger andelen elever till 34 procent. Inom vissa sociala grupper, valde kring 50 procent av alla elever ett gymnasieprogram med samhällsvetenskaplig inriktning (jurister 50 procent och företagsledare 49,1 procent).¹⁷⁶ Fördelningen (antal och andel av samtliga elever i årskurs 2) av elever på de olika programmen med samhällsvetenskaplig inriktning visas i Tabell 1.

Det samhällsvetenskapliga programmet i sin helhet var dock mer populärt bland vissa grupper än andra. Om specialutformat program med samhällsvetenskaplig inriktning räknas in, valde minst 40 procent av alla barn till jurister, företagsledare, journalister och högre tjänstemän i privat sektor detta program. Bland andra utbildningsstarka grupper var intresset något mindre, men ändå stort jämfört med de flesta andra program, exempelvis bland läkarbarnen (35 procent) och universitetsläraryrken (34,2 procent). Bland elever från hem i lägre sociala skikt var intresset minst, exempelvis bland barn till okvalificerade arbetare i produktion (26 procent). När vi gör åtskillnad mellan olika inriktningar av detta slag, framträder dock en mer komplex bild.

¹⁷⁵ I den nationella statistik från SCB som dessa uppgifter härstammar från blir elevernas uppdelning på grenar inom ett nationellt studieprogram synlig först i årskurs 2.

¹⁷⁶ I en tidigare studie av gymnasieskolans omvandlingar under 1990-talet i riket som helhet, görs poängen att samhällsvetenskapligt program generellt sett sjunkit i avseende på skolmässig och social rekrytering i relation till Naturvetenskapligt program och i dessa avseenden uppvisar en heterogenitet som ger det en mellanställning mellan det entydigt studieförberedande NV-programmet och yrkesinriktade program. Siffrorna för Stockholmsregionen från 2001 tycks understödja denna analys. Se Donald Broady m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", i SOU 2000:39, *Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsboksut.* Stockholm, Fritzes offentliga publikationer, 2000, s. 5–133.

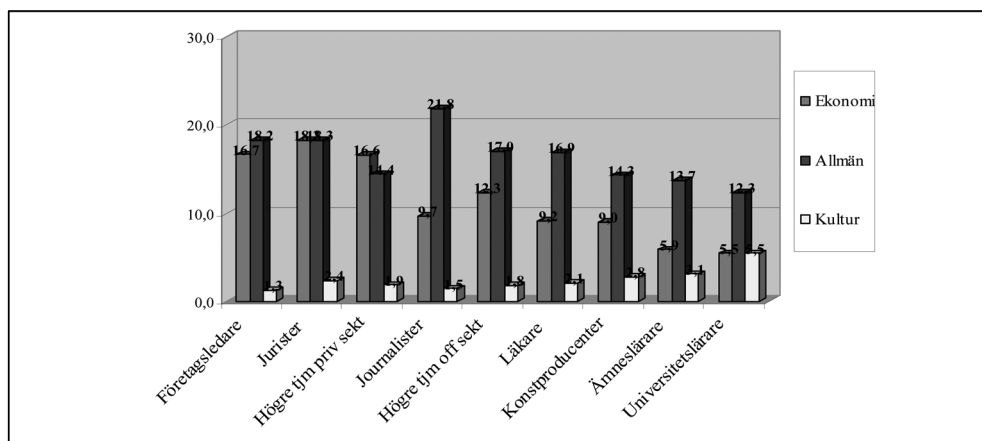

Diagram 1: Andelen elever ur nio sociala grupper som 2001 i årskurs 2 gick på samhällsvetenskaplig, ekonomisk eller kulturell inriktning på Samhällsvetenskapligt program.

Inriktningen mot kultur (SPKU) hade särskild attraktionskraft i grupper vars ställningar vilar på kulturellt kapital – universitetslärare (5,5 procent), ämneslärare (3,1 procent), klasslärare (3,1 procent) och konstproducenter (2,8 procent). Den minsta av de nationella inriktningarna, den med engelsk inriktning (SPE), uppskattades mest av elever från universitetslärarhem (2,7 procent av alla elever med denna bakgrund), ämneslärarhem (2 procent), hem där föräldrarna var tjänstemän på mellannivå (1,8 procent) och konstproducenter (1,7 procent). Dessa båda inriktningar kontrasterade starkt mot inriktningen mot ekonomi (SPEI), den antalsmässigt störta inriktningen av alla med 2 135 elever. Till ekonomisk inriktning sökte sig främst barn till handelsmän (19,7 procent), jurister (18,3 procent), kvalificerade arbetare i service (17,6 procent), företagsledare (16,7 procent) och högre tjänstemän i privat sektor (16,6 procent). Elever från hem för vilka kulturellt kapital utgör den viktigaste grunden för den sociala positionen var i betydligt mindre grad hängade att välja ekonomisk inriktning: bland läkarbarn 9,2 procent, barn till konstproducenter 9 procent, ämneslärarbarn 5,9 procent och universitetslärarbarn 5,5 procent. Den samhällsvetenskapliga inriktningen (SPSP) var 2001 den näst största med drygt två tusen elever. Den attraherade i särskilt hög grad barn till journalister (21,8 procent), jurister (18,3 procent), officerare (17,4 procent) och högre tjänstemän i offentlig sektor (17 procent).

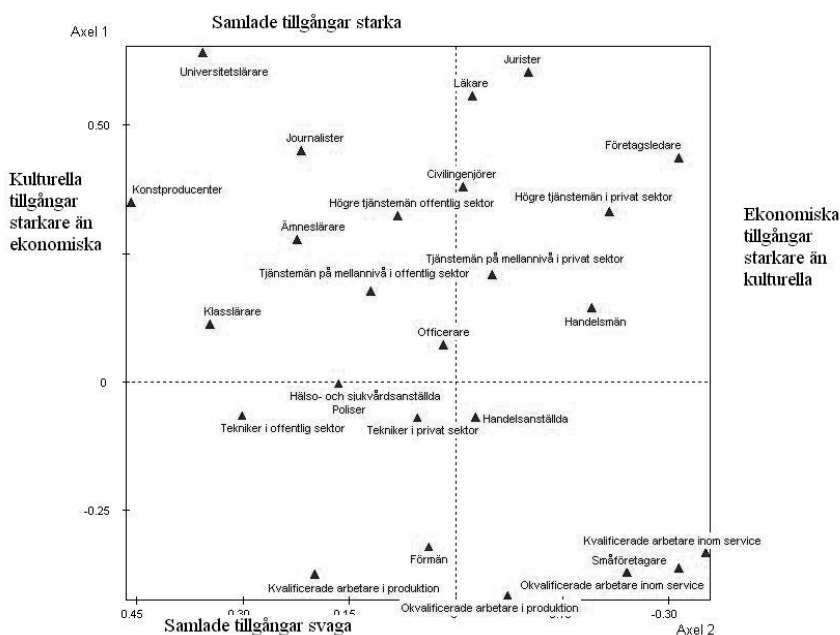
Denna korta redogörelse för vilket värde elever ur olika sociala grupper år 2001 tillskrev olika samhällsvetenskapliga nationella inriktningar tyder på att rekryteringen till samhällsvetarprogrammet uttrycker en polaritet av det slag som diskuterats ovan. Inriktningen mot kultur (och i viss mån mot engelska) har särskilt värde för elever från sociala grupper vars ställningar vilar på ett starkt kulturellt kapital, under det att samma elever visar ett svalare intresse för inriktningen mot ekonomi. Den senare värderas desto högre av elever från hem med föräldrar som

står ekonomiska sektorer i samhället nära (privat sektor, ekonomiska yrken). Synliggjorda i ett diagram ser skillnaderna för några sociala grupper ut som följer när samhällsvetenskaplig inriktning (SPSP) jämförs med den mot ekonomi (SPEI) och kultur (SPKU).

Dessa siffror avser Samhällsvetenskapligt program i sin helhet, när ingen hänsyn tas till skillnader mellan enskilda gymnasieskolor. Det finns därför anledning att ge en mer detaljerad och samtidigt översiktlig bild av det sociala landskap som gymnasieskolan i Stockholmsområdet utgjorde 2001 och därvid urskilja också de skolor vid vilka olika samhällsvetenskapliga utbildningar återfanns. För att ge en möjlighet till jämförelse bakåt i tiden och liknande analyser gjorda för åren 1989, 1994 och 1998, ska enkel korrespondensanalys användas som redskap.¹⁷⁷ Om kartan över gymnasieskolan ritas med samma verktyg som i tidigare studier, har då dess sociala struktur ändrats och vilken plats intar de enskilda samhällsvetenskapliga utbildningarna i denna struktur? Graf 1 visar relationerna mellan sociala grupper, spridningen i socialt ursprung, under det att Graf 2 återger enskilda utbildningspositioner i relation till varandra i samma rum.

När vi granskar hur elever med olika socialt ursprung använder gymnasieskolans utbildningar, står mot varandra i en första dimension (Axel 1, den vertikala i grafen) i grafens övre del grupper med starkare samlade tillgångar (företagsledare, högre tjänstemän i privat sektor, civilingenjörer, jurister, läkare, högre tjänstemän i offentlig sektor, journalister, ämneslärare, universitetslärare och konstproducenter) och i dess nedre del sociala grupper med svagare tillgångar (kvalificerade och okvalificerade arbetare). Däremellan återfinns grupper som tjänstemän på mellannivå, handelsmän och låg- och mellanstadielärare. Men intresset här är riktat mot den andra, horisontella polaritet som grafen också illustrerar. I dess övre högra del står jurister, företagsledare och högre tjänstemän i privat sektor mot universitetslärare, journalister och konstproducenter i dess vänstra del. Mellan dessa poler återfinns läkare, civilingenjörer och högre tjänstemän i offentlig sektor.

¹⁷⁷ Av de 32 grupper som den sociala klassificeringen av elevernas ursprung innehåller, har tre uteslutits. Individer, eller i detta fall familjer, som inte finns i Folk- och bostadsräkningen, sådana som återfinns där men för vilka uppgifter saknas och sådana som enligt yrkesklassificeringen är bönder, har tagits bort. Den senaste gruppen är så pass liten att fördelningen av elever med detta familjeursprung får en oproportionerlig inverkan på resultatet. Bidragsvärdet är för den första faktorn 0,19 och för den andra faktorn 0,06.

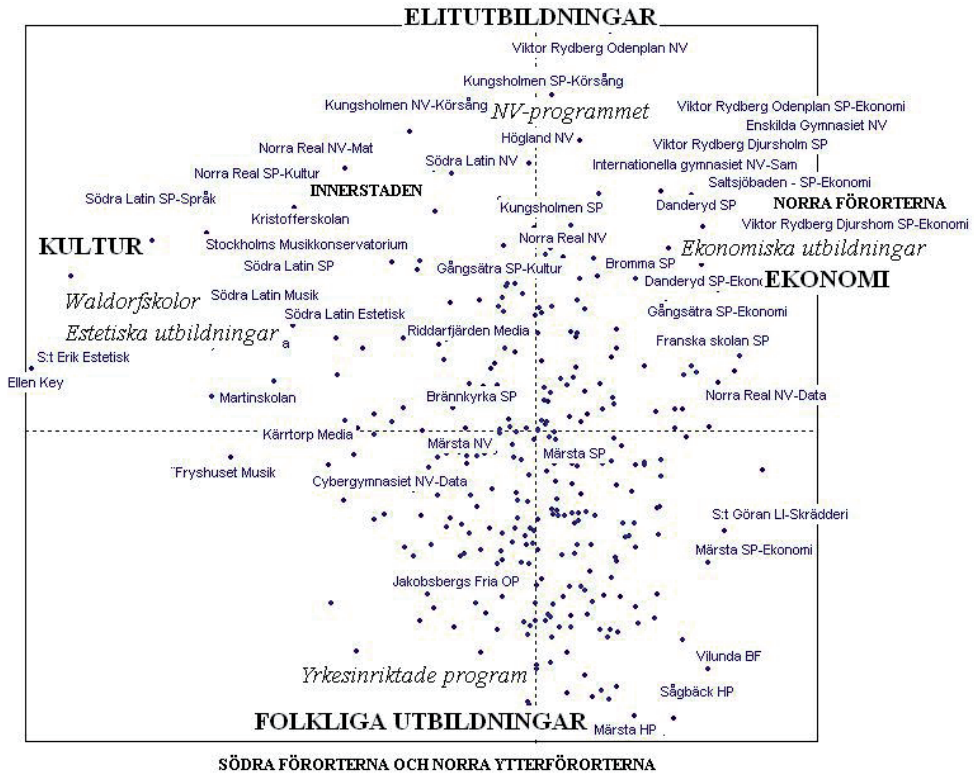

Graf 1: Rummet av sociala grupper (elevers sociala ursprung)

Graf 1 ovan beskriver rummet av sociala grupper när hänsyn tas till hur dessa fördelar sig på gymnasieskolans utbildningar. Låt oss därefter titta på rummet av utbildningar, när hänsyn tas till hur många elever de mottar från var och en av de 29 sociala grupper vi arbetar med i analysen.

Graf 2 nedan pekar ut ett antal oppositioner som präglar gymnasieskolan när hänsyn tas uteslutande till elevernas sociala ursprung. I den övre delen av grafen finner vi med något undantag uteslutande studieförberedande program på antingen innerstadsskolor eller på andra sätt skolor av elitkaraktär: kommunala skolor som Norra Real, Kungsholmen och Södra Latin och friskolor som Viktor Rydberg, Enskilda gymnasiet och Internationella gymnasiet. Ett "undantag" utgör Kristofferskolan med Waldorf-inriktning. I den nedre delen av grafen återfinns utbildningar som i mycket utgör de förras motsats: bygg-, fordons- och handelsprogrammen på skolor som Sögbäck i Huddinge, Märsta gymnasium och Vilunda i Upplands Väsby. Låt oss därefter granska motsvarande graf för axel 2 i korrespondensanalysen, den som ställde kulturellt starka grupper mot ekonomiskt starka: Horisontell står huvudsakligen utbildningar inriktade mot ekonomi (samhällsvetenskapliga programmets ekonomiska inriktning, SPEI) och handel (Handelsprogrammet) i den högra delen av grafen mot utbildningar som antingen är direkt inriktade mot kultur (samhällsvetenskapliga programmets kultuinriktning, estetiska program av olika slag), har Waldorf-inriktning eller är studieinriktade program (NV och SP) på skolor som antingen i sig är attraktiva för kulturellt starka grupper (som Norra Real) eller utgör den mesta realistiska valmöjligheten för

elever ur sådana grupper bland de utbildningar som är geografiskt tillgängliga för de elever som går där, exempelvis Vallentuna eller Nacka.¹⁷⁸

Graf 2: Rummet av gymnasieutbildningar i Stockholms län 2001 (årskurs 2) när hänsyn tas bara till elevernas sociala ursprung

Den polaritet mellan en kulturell och en ekonomisk pol i gymnasieskolan som korrespondensanalysens pekar på är densamma som analyser gjorda för tidigare år lyfter fram. En studie på nationell nivå för år 1988, fyra år före den ännu gällande gymnasiereformen, antydde en liknande skillnad motsatsställning, liksom analyser för läsåren 1992/1993 och 1998/1999.¹⁷⁹ Polariteten är med andra ord stabil över åren och kan i denna mening antas påvisa en viktig dimension av gymnasieskolans struktur, om än långt ifrån den **viktigaste**. En **viktig** reservation bör göras. De

¹⁷⁸ Antingen på grund av att det geografiska avståndet till alternativa utbildningar är för stort eller därför att kommunala regelsystem gör en flyttning över kommungränsen svår.

¹⁷⁹ Se Mikael Palme, *Gymnasieskolan i Stockholm före 1991 års gymnasiereform*, Barbro Berg, Donald Broady & Mikael Palme, "L'enseignement secondaire et l'enseignement supérieur en Suède face à l'internationalisation", samt Donald Broady, Ingrid Heyman & Mikael Palme, "Le capital culturel contesté ? Étude de quatre lycées de Stockholm".

polariteter i gymnasieskolan som dessa analyser påvisar avser elevernas sociala ursprung. Ingen hänsyn tas till andra uppenbart viktiga egenskaper hos eleverna, exempelvis deras kön, deras etniska ursprung eller deras mått av skolframgång i grundskolan. Om strävan vore att identifiera enstaka egenskaper hos eleverna som enskilt betyder mer för valet till gymnasiet och för rekryteringen till gymnasieskolans utbildningar, skulle som tidigare studier visat både kön, skolbetyg och etnicitet vara bättre variabler. De polariteter som här lyfts fram utgör dock en dimension också när andra egenskaper hos eleverna än deras sociala ursprung tas i beaktande.

De enskilda utbildningar som mer än andra bidrar till grafens kulturella pol är SP-programmets samhällsvetenskapliga inriktning på Södra Latins gymnasium och de specialutformade, yrkesförberedande programmen för teater och musik på samma skola, SP-programmet med kulturinriktning på Nacka Gymnasium, Waldorf-skolan Ellen Key, medieprogrammet på Kärrtorps och Riddarfjärdens gymnasier, SP-programmet med samhällsvetenskaplig inriktning och det med kulturinriktning på Norra Real, estetiskt program på S:t Eriks gymnasium, IB-programmet på Västberga gymnasium samt elprogrammet i Nynäshamn. Till den ekonomiska polen bidrar främst NV-programmet på Enskilda gymnasiet, SP-programmet med inriktning mot turism på Botvidsgymnasiet i Botkyrka, SP-programmet med ekonomisk inriktning i Bromma, Upplands-Bro, Gångsätra och Viktor Rydberg i Djursholm, handelsprogrammet på Vilunda gymnasium, Samhällsprogrammet med samhällsvetenskaplig inriktning på Tensta gymnasium samt estetiskt program på Gångsätra gymnasium.¹⁸⁰ Att det finns en spridning på skolor och program med hög social rekrytering och sådana med låg kan sägas utgöra stöd för hypotesen att den motsatsställning som här analyseras inte begränsar sig bara till elitutbildningar och till de allra högsta sociala skikten.

Om vi begränsar oss till utbildningar som befinner sig högt upp i den första dimension som korrespondensanalysen pekar ut, det vill säga den som ställer utbildningar med särskilt hög social rekrytering mot sådana med låg social rekryteringsprofil, finner vi att de enskilda utbildningar som mer än andra bidrar till gymnasieskolans kulturella pol är den allmänna och den kulturella inriktningen på samhällsprogrammet samt naturvetenskapligt program med samhällsvetenskaplig inriktning och med inriktning mot matematik på Norra Real, samhällsprogrammet med allmän inriktning på Södra Latin och på Rudbecksgymnasiet i Sollentuna, Kristofferskolans Waldorf-utbildning samt Stockholms Musikkonservatorium, Rytmus. Mot dessa utbildningar står det naturvetenskapliga programmet på Enskilda gymnasiet, de samhällsvetenskapliga programmen med ekonomisk inriktning på Bromma, Viktor Rydberg i Djursholm, Sigtuna, Saltsjöbaden, Blackeberg, Viktor Rydberg i Stockholm, Danderyd och Tibble, samt slutligen de

¹⁸⁰ Denna utbildning avviker på ett intressant sätt från den generella tendensen att utbildningar med estetisk inriktning bygger upp det som här kallats den kulturella polen.

samhällsvetenskapliga programmen med samhällsvetenskaplig inriktning på Viktor Rydberg i Djursholm, L'Estradska, Danderyd, Bromma och Enskilda gymnasiet.

Den slutsats som här ska dras av den beskrivning som gjorts ovan är att den tidigare beskrivna utvecklingen – skolpengens införande, uppkomsten av en skolmarknad där skolor i allt högre grad konkurrerar om elever, expansionen av fristående gymnasier, kommunala och fristående skolors profilering av sitt utbud av utbildningar – inte inneburit att de grundläggande sociala polariteter i gymnasieskolan som tidigare undersökningar konstaterat har förändrats. Däremot tyder analysen på att enskilda fristående skolor kommit att inta centrala och ibland dominerande positioner inom dessa polariteter. Det tydligaste exemplet är Viktor Rydberg som etablerat sig som en skola med en skolmässig och social hög rekrytering.

Polariteten mellan kultur och ekonomi tycks ha flera dimensioner. En är en motsatsställning mellan skolor, ofta men inte alltid kommunala, som särskilt tilltalar elever ur familjer som står offentlig sektor nära och innehar ett starkt kulturellt kapital, vilka skiljer sig från skolor som är attraktiva för sociala grupper som står privat sektor nära. Traditionella innerstadsgymnasier, Norra Real, Södra Latin och i viss utsträckning Kungsholmen, men däremot inte Östra Real, samt Waldorfskolor, står mot vissa andra innerstadsgymnasier, framför allt Enskilda Gymnasiet, samt vissa gymnasieskolor belägna i de norra förorterna och i Nacka och Lidingö. Denna polaritet uttrycker sannolikt skillnader i dessa gruppers spridning i Stockholmsområdet som geografiskt rum och samtidigt skillnader i dessa gruppers aktiva val av skola. Polariteten kommer också till uttryck som en motsatsställning mellan olika gymnasieprogram och profilerade gymnasieutbildningar. Till denna senare dimension bidrar starkt skillnaden i rekrytering till kulturell och ekonomisk gren inom samhällsvetenskapligt program. Denna motsatsställning är som vi sett statistiskt mycket synlig i rekryteringen. Till samma dimension bidrar också skillnaderna i rekrytering till estetiska program och program med teknisk inriktning. Inom det naturvetenskapliga programmet återfinns slutligen polariteten mellan kultur och ekonomi i hög grad som en skillnad mellan skolor.

År 2001, halvvägs i utveckling mot ett i det närmsta helt fritt flöde av elever mellan skolor och utbildningar i Stockholmsregionen och halvvägs i utvecklingen mot den profilering som nu, år 2008, helt präglar gymnasieskolans utbildningsutbud, tycks de grundläggande sociala polariteter bestå som tidigare analyser blottlagt i landskapet av gymnasieutbildningar, också den mellan en kulturell och en ekonomisk pol. Bakom dessa statistiska mönster döljer sig skillnader i hur utbildningar och skolor värderas av de elever och familjer som väljer dem. För dessa val är familjernas och elevernas tillgångar avgörande, mest påtagligt i de högstadietärog som bestämmer den enskilda elevens konkurrenskraft, men också i form av de förkroppsligade dispositioner som avgör vilka värden som man förknippar med gymnasieutbildning och som man vill finna i den skola man

söker sig till Men mönstren återspeglar också gymnasieskolornas strävan att vinna elever och de strategier de utvecklar för att nå framgång i denna kamp. Ett särskilt synligt inslag i dessa institutionella strategier är den profilering som alltmer kommit att präglade Stockholms gymnasieskola.

Skolkonkurrens, profilering och marknadsnisher

Tidigare studier av gymnasieskolan i andra delar av landet har visat på betydelsen av inte bara den statliga reglering som är lika för alla, utan också av kommunala och regionala regelsystem som ofta kan variera åtskilligt.¹⁸¹ En rimlig hypotes är att den form förändringarna av gymnasieskolan i Stockholmsområdet tagit sig efter styrningens decentralisering och skolpengens införande beror på regionens specifika demografiska och politiska karaktär. Ett stort antal kommuner med ett sammantaget mycket stort befolkningsunderlag inom en begränsad geografisk yta har utgjort en potentiell sällsynt stor marknad för friskolornas expansion. Samtidigt har deras olikartade demografiska, ekonomiska och politiska profiler har försvårat en samordning av det slag som funnits förutsättningar för i exempelvis Göteborgsregionen.¹⁸²

Först dryga 15 år efter skolpengens införande tycks Stockholms län 2008 vara på väg mot ett enhetligt, gemensamt system för intagningen, som dock ännu inte täcker alla kommuner och fortfarande innehåller några viktiga undantag.¹⁸³ En gemensam skolmarknad med ett fritt flöde av elever och en fri konkurrens mellan skolor tycks vara på väg att skapas. Om man bortser från det fåtal skolor med andra huvudmän än landstinget eller kommunen som tidigare funnits¹⁸⁴, etablerades de första friskolorna i regionen i början av 1990-talet med Sollentuna Fria gymnasium 1992, Mediagymnasiet i Nacka 1993, Viktor Rydberg i Djursholm, Konsumentföreningens gymnasium på Medborgarplatsen, Jakobsberg Fria Gymnasium med inriktning mot vårdutbildningar och Värmdö Tekniska

¹⁸¹ Se Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv*. Gävleborgs län, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 33. Uppsala, SEC, 2004; Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 34. Uppsala, SEC, 2004; Sverker Lundin, *Gymnasieskolan i Göteborg*. Opublicerat manus. Göteborg, 2004.

¹⁸² Ett bland många uttryck för brist på samstämmighet om regionala regelsystem är olikheten mellan kommunerna i länet i nivå på skolpengen för de nationella studieprogrammen, ett annat skillnaderna i lokala antagningsbestämmelser.

¹⁸³ KSL, samarbetsorgan för kommunerna i Stockholms län, har sedan två år tillbaka skapat en gemensam intagningsenhet för alla kommuner utom fyra i söder. Med några undantagsregler, bland annat för den största kommunen, Stockholms stad, existerar därmed för första gången en gemensam utbildningsmarknad i gymnasieskolan. Se <<http://www.ksl.se>>, 10/9, 2008.

¹⁸⁴ De mest kända är Tyska skolan, Franska skolan, Finsk-svenska skolan, Enskilda gymnasiet, Sigtuna Humanistiska Läroverk, Waldorfskolorna samt ett antal estetiskt eller hantverksinriktade utbildningar som ofta varit 2-åriga.

Gymnasium 1994, samt Haninge Fria Gymnasieskola 1995. Av dessa var de i Jakobsberg, Sollentuna och Haninge, Mediagymnasiet i Nacka samt Värmdö Tekniska skapade av lärare som lämnat kommunala skolor.¹⁸⁵ Initiativet till Viktor Rydberg togs på liknande sätt av tidigare lärare och skolledare från kommunala skolor, men fick formen av en stiftelse med stöd från svenskt näringsliv, bland annat Wallenbergfonderna. Dessa drevs av en önskan att förnya den svenska gymnasieskolan.¹⁸⁶ Konsumföreningens skola startade närmast av ideologiska skäl, med avsikten att bidra till Kooperationens fortsatta utveckling och rekrytering av aktiva medlemmar.¹⁸⁷ Av de år 1995 existerande sju nya fristående skolorna är det bara Jakobsbergs Fria Gymnasium som senare kom att anta formen av ett utbildningsföretag. Det härstammade ur det landstingsägda Jakobsbergs Vårdgymnasium, men köptes 2000 upp av Didaktus AB, ett företag som nu driver fyra gymnasieskolor i Stockholmsområdet och i sin tur är dotterföretag till ett större företag som sysslar med utbildningstjänster.¹⁸⁸

Expansionen av friskolegymnasier har dock allt mer kommit att domineras av utbildningsföretag. Skolverket listar inför skolåret 2008/2009 hela 143 enskilda fristående gymnasieskolor i Stockholms län.¹⁸⁹ En preliminär kategorisering av huvudmännen visar att 64 av dessa skolor ägs av vad som är rimligt att kalla utbildningsföretag i betydelsen att de driver skolor i företagsliknande former och äger åtminstone två skolor.¹⁹⁰ Sju sådana skolor i regionen ägs av tre företag, NTI, Baggium och John Bauer, vilka att döma av företagens hemsidor driver 31, 29 respektive 23 gymnasieskolor i olika delar av landet. 34 av de 64 friskolegymnasierna i Stockholmsregionen tillhör företag, vilka totalt äger mellan 5 och 10 gymnasieskolor. Räknat efter antalet skolor är dessa företag i storleksordning Jensen Education (14), Kunskapsskolan (10), Hästgymnasiet (8), IT-gymnasiet (7), Walters (7), Infokompgymnasiet (6), Framtidsgymnasiet (6) och Vittra (5). Denna ordning är missvisande såtillvida att den bara tar hänsyn till antalet gymnasieskolor. Vittrakoncernen driver utöver sina fem gymnasieskolor också 16 förskolor och, i likhet med Kunskapsskolan, 22 grundskolor. Uttrycket "företagsliknande former",

¹⁸⁵ Intervjuer under 2008 med skolledarna på Haninge och Sollentuna fria gymnasieskolor samt Didaktus hemsida, <<http://www.didaktus.se>>, 11/8 2008.

¹⁸⁶ Intervju med en av skolans första rektorer i april 1995.

¹⁸⁷ Intervju med skolans rektor, mars 2008.

¹⁸⁸ <<http://www.didaktus.se>>, 11/8 2008.

¹⁸⁹ De 2008 existerande tre gymnasiesärskolorna har inte medräknats.

¹⁹⁰ Att uttala sig om motiv för expansionen av skolor är inte möjligt. Principerna för den provisoriska kategorisering som används här grundar sig på samtalen med de 12 intervjuade skolledarna om de mekanismer som driver expansionen av friskolor och bakgrunden till skapandet av nya friskolor. I synnerhet är gränsen svår att dra mellan det som här kallas skolor drivna av utbildningsföretag och andra friskolor för vilka ägandet sker i bolagsform. Aktiebolagsformen är vanlig också hos skolor som här inte först till den första kategorin. Utbildningsföretagens tendens att expandera sin verksamhet genom att öppna nya skolor kan också skönjas hos enstaka huvudmän vars skolor förts till en annan kategori. Ett exempel är Medborgarskolan, vars tre gymnasieskolor förts till kategorin stiftelse- och organisationskolor.

som används ovan, ges här ingen exakt innebörd, utöver den att huvudmannen är bolag och driver minst två skolor. 16 av de 64 skolor som här förts till denna kategori har huvudmän som äger högst två eller tre skolor.

Dock ska ytterligare en typ av skolor räknas till denna kategori, nämligen skolor som närmast kan karaktäriseras som branschskolor och vars huvudmän åtminstone hitintills bara driver en skola. Huvudmännen utgörs antingen av branschanknutna organisationer som Hantverksföreningen i Stockholm, huvudman för gymnasieskolan Hantverksakademin, av storföretag som byggföretaget Peab, ägare av Peab-skolan, eller av flera branschintressenter som gått samman som ägare. Exempel på de senare är Refis-gymnasiet, skapat av en sammanslutning av VVS-installatörsföretag, Industritekniska gymnasiet, framvuxet ur ett redan före skolpengens införande existerande samarbete mellan SL och kommunala yrkesskolor, samt Säkerhetsgymnasiet, bakom vilket står både bevakningsbolag och det fackliga Svenska Transportarbetareförbundet.¹⁹¹ Dessa branschskolor har alla en inriktning mot bestämda yrken och domineras helt av yrkesorienterade program.

Ytterligare en kategori består av skolor knutna till organisationer, föreningar eller stiftelser. Nio av de 143 gymnasieskolorna tillhör större föreningar eller organisationer, vilka ofta har rötter i verksamhet som bedrevs innan friskolereformen. Med undantag av dem som är knutna till Medborgarskolan, driver dessa huvudmän inte fler än en skola. Dit kan räknas Konsumföreningens gymnasium, Fryshuset med delägarskap av ABF och KFUM, Stockholms Tekniska gymnasium med Stockholms Tekniska Institut som huvudman, Stockholms Stadsmissions gymnasium, Sociala missionens skola Futurum, och de till bildningsförbundet Medborgarskolan knutna Stockholms Fria Gymnasium, Kulturama och Textila Gymnasiet. Ytterligare sex skolor tillhör stiftelser som inte har vinstdrivande syften, även om de i vissa fall är huvudman för flera skolor. Dit hör Stiftelsen Viktor Rydberg med sina tre gymnasieskolor. Till denna grupp kan den i regionen hitintills enda kyrkligt ägda gymnasiefriskolan räknas, Andreasgymnasiet med Adventistsamfundet som huvudman.

En kategori skolor kan i brist på bättre benämning kallas för "gamla" fristående skolor, vilka alla existerade innan skolpengen infördes, men nu är beroende av den för sin existens. Dessa är i regionen fem stycken – Sigtuna Humanistiska läroverk, Enskilda gymnasiet, Tyska skolan, Franska skolan och Finsk-svenska skolan.

En sista kategori består av övriga 32 enskilda fristående skolor. Dessa utgör en heterogen grupp, men har gemensamt att huvudmannen driver bara en skola. Även om aktiebolagsformen dominerar, kan huvudmannen ibland vara en enskild firma och ibland ett personalkooperativ. Av skolledarintervjuerna att döma kan ett antal av dessa skolor betraktas som rent idédrivna, utan avsikt att expandera sin verk-

¹⁹¹ <<http://www.refis.se>>, 6/10 2008; <<http://www.industritekniska.se>>, 6/10 2008; <<http://www.sakerhetsgymnasiet.se>>, 6/10 2008.

samhet i utbildningsföretagets form.¹⁹² Andra utgör sannolikt tidiga försök att etablera ett utbildningsföretag som om detta är lyckosamt kommer att växa och öppna nya skolor. Ett exempel är den nyligen startade gymnasieskolan Atletica med äventyrsinriktning, vilken i de flesta avseende svarar mot kriterierna för det som kallats utpräglade utbildningsföretag. Viss information ger skolornas programutbud och inriktning. Av de friskolor vars huvudman driver bara en skola återfinns år 2008 hela 15 som enbart erbjuder yrkesorienterade program, i några fall bara ett enda, som Elektrikergymnasiet, Wäsby restauranggymnasium eller Djurgymnasiet, och i andra fall flera program inom likartade områden, exempelvis Yrkesplugget. Tre av dessa friskolor, Nordiska Musikgymnasiet, Lilla Akademien och Stockholms Estetiska, är helt inriktade på estetiska program, och två, Mediagymnasiet i Nacka och TV-Eстетiska Gymnasiet, på medieprogrammet. Bara sex av dessa skolor erbjuder uteslutande studieförberedande program med en dominans för det samhällsvetenskapliga. Den äldsta är Haninge Fria Gymnasieskola, och det yngsta Metapontum med bara naturvetenskaplig inriktning. Sex skolor, slutligen, kombinerade teoretiska program med medieprogrammet eller estetiskt program. En enda skola erbjöd både ett teoretiskt program och ett praktisk.

Till denna sista kategori kan föras ett sent inslag i avregleringen av skolan till förmån för en med offentliga medel finansierad marknad med skolpengen som grund, den s.k. avknoppning av kommunala skolor, vilken består i att en kommun överlåter eller säljer sina skolor till privata huvudmän. Även om ett flertal sådana varit på tal i regionen, finns ännu bara några få exempel på avknoppning inom gymnasieskolan. En tidig sådan, innan termen myntades, är den tidigare nämnda omvandlingen av det landstingsägda vårdgymnasiet i Jakobsberg som togs över av lärare vilka senare sålde skolan till företaget Didaktus. Den under senare tid hitintills enda genomförda avknoppningen i länets gymnasieskola är den politiskt mycket omdebatterade försäljningen av Tibble Gymnasium i Täby.¹⁹³

Sammanfattningsvis kan denna utveckling beskrivas så att utpräglade utbildningsföretag som i bolagsliknande former driver ett antal gymnasieskolor blivit det dominerande inslaget bland de fristående gymnasieskolorna. 64 av 143 enskilda fristående gymnasieskolor i länet drivs av utpräglade utbildningsföretag. Ett litet men intressant inslag, fem av dessa 64 skolor, är de som kallats branschskolor, alla med yrkesorienterade program, där större aktörer inom ett yrkesområde eller företagsbransch tagit initiativ till att skapa skolor, men utan att etableringen lett till att verksamheten expanderat och nya skolor öppnats.

Ytterligare en kategori, som representerar 15 av de 143 skolorna, är de organisationsanknutna eller stiftelseägda fristående skolorna, vars huvudmän i likhet med branschskolornas med få undantag inte utökat antalet skolor man

¹⁹² Rektorn för en av dessa skolor menade exempelvis att det vore mycket olyckligt om ekonomiska hänsyn tvingade skolan att expandera och öppna nya filialer. Detta stred mot skolans pedagogiska och ideologiska målsättning.

¹⁹³ Sveriges Television, Uppdrag granskning, 19 september 2007.

driver. En liten kategori skolor utgörs av vad som kallats "gamla" fristående skolor med många år på nacken, främst dem knutna till andra europeiska språk, kulturområden och befolkningsgrupper, men också traditionella svenska skolor som Enskilda gymnasiet och Sigtuna Humanistiska Läroverk. Slutligen finns en relativt stor grupp skolor vars huvudmän utgör en disparat samling men som har det gemensamt att de än så länge bara driver en skola. Några förefaller vara utpräglade s.k. idédrivna skolor, som under flera år medvetet inte utökat sin verksamhet, under det att andra föreger alla tecken på att vara första steget i skapandet i vad som här kallats utbildningsföretag, men med skillnaden att de bara driver en enda skola.

En huvudorsak till tendensen att större utbildningsföretag tagit en väsentlig del av den marknad konkurrensen av elever skapat är, enligt flera intervjuade skolledare och skolchefer, att huvudmän som driver en enda, ofta mindre skola, är särskilt känsliga för effekten av förändringar i elevströmmarna. En minskning av antalet elever som söker sig till skolan kan få dramatiska ekonomiska effekter som större utbildningsföretag har helt andra möjligheter att möta. Tydligt exempel kan hämtas från antagningen höstterminen 2007/2008, då en nystartad, liten fristående skola som Metapontum enligt intagningsnämndens uppgifter hade beredskap för 69 elevplatser, men bara tog emot 24 elever, eller Sparre gymnasium i Täby som tog in 36 elever men hade plats för 120. Detta kan jämföras med de större utbildningsföretagen, för vilka elevbortfall av denna storleksordning kan kompenseras av tillströmning i andra skolor som tillhör företaget eller vinster från tidigare år. Walters gymnasier i Haninge och Vällingby erbjöd exempelvis höstterminen 2007 båda 120 platser på sitt enda program (det samhällsvetenskapliga, vilket är företagets affärsidé) men tog in bara 36 respektive elever 46 elever, samtidigt som företaget fyllde alla platser på sin skola i Nacka och de flesta i Danderyd. Kunskapsskolan i Orminge hade plats för 90 elever men tog in 12, under det att samma företags skola i Globen fyllde samtliga 180 existerande elevplatser. Intervjuerna med skolledare för fristående skolor understryker också betydelsen av små ekonomiska marginaler för sådant som elevvård, idrott eller insatser för elever med särskilda behov. Större utbildningsföretag kan, närmast i likhet med de kommunala gymnasierna i en kommun, lättare finna ekonomiska och organisatoriska lösningar för detta slags insatser.

De fristående gymnasieskolorna kan också betraktas utifrån sitt programutbud och profilinriktningar. De två studieorienterade programmen med sina olika nationella och lokala grenar, det naturvetenskapliga och det samhällsvetenskapliga, utgör sedan lång tid gymnasieskolans största, mätt i antalet elever, med ungefär en femtedel respektive en tredjedel av alla elever.¹⁹⁴ I utvecklingen av fristående skolor har dessa program dominerat. Ett skäl som lyfts fram av intervjuade skolledare är att de kräver få investeringar i lokaler och utrustning, att de traditionellt rekryterar

¹⁹⁴ Gymnasieantagningen 2006.

mer elever som, med ett uttryck som ofta användes i intervjuerna, anses "studiemotiverade", samt att det har varit relativt lätt att med hjälp av det kursutbud som den existerande läroplanen och skollagen tillåter kombinera dessa program med lokala profiler. På en gymnasiemarknad som skolkonkurrensen, enligt intervjuerna, gjort allt mer "nischad" utgör de studieorienterade programmen ett särskilt delområde på vilket konkurrensen står om elever som är inriktade mot eller håller dörren öppen för högre studier.

En tidigare analys av gymnasieskolans utveckling under 1990-talet visar att samhällsvetenskapligt program blivit socialt och skolmässigt allt mer heterogent i relation till naturvetenskapligt program, som i högre grad än tidigare kommit att samla elever med goda studieresultat och högre socialt ursprung.¹⁹⁵ Båda dessa förhållanden avspeglas i de fristående gymnasieskolornas utbud av profiler inom dessa program. Profilinriktningarna tycks först och främst reflektera en skolas position, eller försök att positionera sig, i konkurrensen om de elever den i första hand strävar efter att rekrytera.

Skolor som konkurrerar om de betygsmässigt bästa eleverna – Viktor Rydberg utgör ett bra exempel – har inte profileringsinslag som kan kasta tvivel över den akademiska soliditeten hos de utbildningar skolan erbjuder. Profilinslagen på denna skola avser språkundervisning med lärare som har ett utländskt språk som modersmål, resor till vissa huvudstäder i Europa, samarbete med högskolor, och under de senare åren estetiska inslag som motiveras med att intellektuella prestationer främjas av parallella estetiska aktiviteter.

Men om man bortser från skolornas position och rekryteringsbas, är generellt sett profiler inom samhällsvetenskapligt program mindre starkt avgränsade från skolmässiga aktiviteter. Programprofilerna innehåller oftare än på naturvetenskapligt program sporter av olika slag, medieinslag eller estetiska komponenter. Omvänt avser profilinriktningarna på naturvetenskapligt program, inklusive specialutformade varianter av detta program, oftare än på samhällsvetenskapligt program fördjupningar inom ett viss kunskaps- eller yrkesområde, som miljö eller data, och det är betydligt vanligare att dessa profiler inkluderar former av samarbete med högskolor. Utbudet av profiler speglar med andra ord både skolornas status och marknadsnisch, deras potentiella elever, och de enskilda programmens ställning och potentiella publik.

Ett andra område på vilket de fristående gymnasieskolorna tidigt etablerade sig var det estetiska. Några av de fristående gymnasierna är helt specialiserade mot estetiska program på områden som musik, drama och bild. Kommunala skolor och friskolors musikprofiler utgör tillsammans närmast ett konkurrensfält i miniatyr, med Nordiska Musikgymnasiet, Lilla Akademien, Södra Latins specialutformade musikprogram, Fryshuset, Rytmus och Kulturama. Här tenderar utbildningarna

¹⁹⁵ Donald Broady m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier".

antingen att vara nischade mot olika slags musik eller stå i öppen konkurrens med varandra när det gäller samma slags musik.¹⁹⁶

Med några undantag var det först på 2000-talet som etableringen av yrkesinriktade program på fristående skolor expanderade, bland annat därför att vissa av dessa program krävde dyra investeringar i lokaler och utrustning såväl som utvecklade kontakter med de branscher mot vilka programmen är inriktade. De ovan nämnda branschfriskolorna är uttryck för en av flera strategier för att etablera sig på denna marknadsnisch. Ett annat uttryck – som kan exemplifieras med Elektikergymnasiet – är de under senare år inte ovanliga försöken att skapa mindre yrkesinriktade gymnasier. Den dominerande formen av skolor på detta område utgörs av dock dem de som drivs av de stora utbildningsföretagen. Särskilt framträdande är företaget Baggium som runt om i landet äger 29 gymnasieskolor vars namn alla innehåller ordet "praktiska".

Denna bild av friskoleexpansionen antyder en utveckling som skolledarna på olika sätt återkommer till i intervjuerna, nämligen tendensen att skolmarknadens konkurrens om elever skapar bestämda "nischer" inom vilka en viss skolas och utbildnings rekryteringspotential ligger. När någon eller några skolor, som är stora nog, varit först på plan eller haft ett traditionellt grundmurat gott rykte, dominerar i ett geografiskt område eller på ett visst profilområde, tvingas andra hitta en annan nisch på den lokala skolmarknaden där de kan finna sina elever. Att döma av de gjorda intervjuerna kan konkurrensen om elever för vilka högskolestudier utgör ett sannolikt framtidsalternativ utgöra ett tämligen brett marknadsområde på vilket de flesta kommunala och många fristående skolor konkurrerar.

Inom detta område urskiljer sig den marknadsnisch som de studiemässigt allra bästa eleverna utgör. De kommer också ofta från etablerade, högt utbildade sociala skikt, som statistiska samband med socialt ursprung visar. Konkurrensen om dessa elever sker både på kommunala och fristående skolor – i likhet med vad som nyss konstaterades om de genomsnittliga skillnaderna mellan naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt program – oftast genom att man erbjuder profiler som kan sägas vara inriktade mot utbildning som sådan, utan sidoblickar på andra inslag eller aktiviteter. Ett undantag är profilerade inriktningar inom denna marknadsnisch som innehåller inslag av musik eller "estetik", som i fallet med det kommunala Kungsholmens gymnasiums körklasser eller det fristående Viktor Rydberg estetiska inslag på sina program. Ibland förekommer på detta slags skolor inga profilinriktningar alls på de nationella studieförberedande programmen, utöver dem som de nationella grenarna av dessa program utgör. Några intervjuade skolledare kunde öppet påstå att detta slags profilinriktningar ofta är "kosmetiska".

När konkurrensen på de studieinriktade programmen inte gäller de mest högpresterande eleverna, tycks de erbjudna profilerna öka i antal och blir på både kommunala och fristående skolor som allra flest när samma program riktar sig mot elever med lägre betyg, för vilka högskolestudier inte är uteslutna men bara utgör en alternativ väg in på arbetsmarknaden. Här återfinns starkt profilerade varianter av de två studieorienterade programmen, i synnerhet på det både i avseende på

¹⁹⁶ Intervju, Södra latin, våren 2005.

rekrytering och på sitt potentiella innehåll mer heterogena samhällsvetenskapliga programmet. De profilerade utbildningarna kombineras av dessa skolor inte sällan med ett utbud av yrkesorienterade program. En ofta förekommande profilering är den mot sport och idrott, men också tydligt yrkesorienterade profiler inom studieförberedande program är vanliga. Exempel på det första är det kommunala Farsta gymnasiums idrottsprofiler och det nyligen etablerade fristående Athleticagymnasiet med "Utbildning Idrott Arbete" som samlande beteckning på sitt utbud av två studieförberedande och ett yrkesorienterat program. Exempel på det senare är yrkesprofilerade program med samhällsvetenskaplig inriktning på det kommunala S:t Botvids gymnasium i Botkyrka och Bernadottegymnasiets specialutformade program inriktat mot uniformsyrken.

Betygsnivåerna i intagningen och några av skolledarintervjuerna tyder också på att det är mot detta slags marknadsnisch – elever som inte har de högsta betygen med sig från grundskolan men som vill hålla dörren öppen för högskolestudier som alternativ till ett direkt inträde i arbetslivet – som åtskilliga av de stora utbildningsföretagens utbildningar konkurrerar. Den stordrift som utbildningsföretag som John Bauer, Kunskapsskolan, Jensen och Vittra kan dra fördel av ekonomiskt för att effektivisera kostnader och balansera förluster kombineras att döma av flera av skolledarintervjuerna med andra grepp för att skapa ekonomisk effektivitet. Ett är att modellera koncept för pedagogik och arbetsformer enligt vilka skolledare, lärare och elever arbetar. På hemsidorna finns dessa koncept ofta tämligen noggrant beskrivna och deras pedagogiska fördelar förklaras. Enligt de intervjuade skolledarna för fristående skolor utövar detta slags fastställda modeller för pedagogik dock sällan attraktionskraft på de skolmässigt mest framgångsrika eleverna. Den mest framstående fristående gymnasieskolan, Viktor Rydberg, har också gjort det till ett slags varumärke att inte använda sådana koncept. Profileringen som strategi kan på detta slags skolor inriktade mot elever med i relation till det studieinriktade programmet medelmåttiga eller låga betygsprestationer leda till ett mångfaldigande av profiler med liten reell täckning i antalet elever.

Profilerade utbildningar med yrkes- eller branschanknytning kan sägas skapa marknadsnischer inom vilka gymnasieskolorna konkurrerar med varandra. De intervjuade skolledarna bekräftade att etableringen av en profilerad utbildning förutsatte en bedömning av vad man kan kalla marknadsutrymmet inom den nisch i vilken utbildningen skulle konkurrera. Ett tydligt exempel är de yrkesinriktade musikutbildningarna, där de nu etablerade skolorna utgör svåra konkurrenter för varje eventuellt nyskapad utbildning. Skolledarna i både kommunala skolor och friskolor underströk också betydelsen av en skolas rykte för den eller de marknadsnischer dess olika program är inriktade mot. I synnerhet för studieinriktade utbildningar riktade mot högpresterande elever har, enligt flera av de intervjuade skolledarna, betygsnivån i intagningen en avgörande vikt. En nedgång i betygsnivån i intagningen kunde till exempel få en skola med sällsynt hög skolmässig rekrytering att överväga åtgärden att minska utbudet med en skolklass och genom att eliminera fler sökande åter höja betygsnivån. På en annan skola, som genom ett drastiskt och i media omdiskuterat ägarbyte snabbt tappat sin tidigare

höga rekryteringsprofil, framstod en snabb återerövring av den tidigare nivån som ett nödvändigt villkor för att på nytt återta den tidigare positionen i vad som av skolledaren kallades en "stenhård" konkurrens om de bästa eleverna. Marknadsföringen av skolan har, enligt skolledarna, blivit en tung men nödvändig post i budgeten. På de mindre fristående skolor på vilka de intervjuade ville avslöja nivån på denna post motsvarade marknadsföringen cirka fyra elevers skolpeng. Eftersom de kommunala skolledarna oftast inte kontrollerar hela den ekonomi som elevernas skolpeng representerar, visste de ofta inte hur mycket den kommunala marknadsföringen kostade, vilket också var fallet för skolledare på skolor tillhöriga större utbildningsföretag.

Skolledarintervjuerna bekräftar att elevströmmarna är en grundläggande mekanism i gymnasieskolans profilering. Även om många skolors profilinriktningar vuxit fram ur intressen inom lärarkåren, måste de locka elever eller åtminstone synliggöra skolan som olik konkurrerande skolor. Alla skolledare bevakade noggrant mönster och trender i sökandet till skolan i intagningsnämndens statistik eller egna marknadsundersökningar vars resultat inte sällan behandlades som företagshemligheter. När negativa trender uppkom i elevrekryteringen, var för en satsning på profilprogram, exempelvis inom idrott, musik eller IT, en möjlighet att vända utvecklingen flera skolor. Dyra program med en förlustkalkyl kunde ibland behållas på utsatta skolor i ett försök att bevara skolans rykte och rekrytering till andra program.

För dessa elevflöden har geografiska avstånd och transportsystemens utbredning betydelse. Tunnelbanans och pendeltågens sträckning har ibland skyddat gymnasieskolor från alltför stor konkurrens och ibland tvärtom utsatt dem för den. I norra Stockholmsområdet har Rudbecksgymnasiet i Sollentuna, ett av hela regionens största, bland annat i kraft av storleken på sitt utbud av utbildningar och sitt centrala läge ur transportsynpunkt, dragit till sig många elever från kranskommunerna, vilka i gengäld förlorat samma elever i sina egna gymnasieskolor. När särskilt utsatta kommuner riskerat att förlora sina gymnasieskolor för att eleverna flytt sin väg har de agerat på olika sätt – med mer eller mindre framgång. Ett har varit att upprätta samarbetsavtal som ökat elevunderlaget i skolorna i samarbetsregionen, vilket försvårade elevflykten så länge kommungränserna utgjorde ett skydd för de kommunala skolorna. Ett annat har varit ambitiösa kommunala satsningar som dem som gjorts på det svårt utsatta Vilunda Gymnasium i Upplands Väsby eller S:t Botvids Gymnasiet i Botkyrka. De kommunala skolorna har då uppfattats som en viktig komponent i hela kommunens ekonomi och utveckling som inte kan utlämnas åt de rena marknadskrafterna.

Både tidigare statistiska analyser av mönster i elevrekryteringen och intervjuerna med skolledare tyder på att 1990-talets expansion av friskolor bland annat var uttryck för en flykt undan socialt och skolmässigt heterogena skolor.¹⁹⁷ Att friskolor som många studier visar genomsnittligt har bättre skolresultat mätt i betyg är parallellt med att de, genomsnittligt, har en högre social och skolmässig

¹⁹⁷ Nihad Bunar, "De andra(s) skolor(na)" i Magnus Dahlstedt & Ingmar Lindberg, *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Stockholm, Agora 2002.

rekrytering.¹⁹⁸ Samma socialt selektiva roll kunde även profilerade utbildningar på kommunala skolor spela genom att skapa sociala och skolmässiga reservat för ambitiösa elever som annars på grund av närhetsprincipen bara kunde erbjudas av friskolor. Ett omvänt uttryck för samma mekanism är att inga gymnasiefriskolor vuxit fram i vissa socialt homogena och välbeställda geografiska områden där detta slags undvikande av heterogenitet inte behövs, exempelvis Lidingö kommun eller hjärtat av Bromma i Stockholms kommun, där den kommunala Höglandsskolan fyllt familjernas utbildningsbehov.¹⁹⁹

Skolledarintervjuerna och tillgängliga statistiska indikatorer, exempelvis betygsnivån i antagningen, vittnar om att den allt friare konkurrensen mellan skolor, både kommunala och friskolor, har gjort att det knappast längre är friskolorna som har huvudrollen i skapandet av sociala skillnader genom elevers och familjers undvikande av skolmässig och social heterogenitet, utan i stället den fria rörlighet som skolpengen alstrar. När kommunala gymnasiers mest attraktiva program är fria att söka till för alla, oavsett var eleverna bor, erbjuder friskolan inte längre med nödvändighet en mer homogen miljö. Många friskolor har heller en inte en skolmässigt, och därmed sannolikt inte heller socialt, högre rekrytering än de kommunala skolor de konkurrerar om eleverna med.

Det bör slutligen lyftas fram att de gjorda skolledarintervjuerna understryker att friskoleexpansionen måste förstås i relation till de kommunala skolornas geografiska placering, storlek och utbud. För alla intervjuade skolledare för fristående skolor utgjorde de kommunala skolorna en självklar konkurrent som den fristående skolan förhöll sig till i sin strategi att hitta en marknad på vilken den själv kunde existera. De kommunala gymnasiernas storlek och deras hitintills existerande samlade ansvar att ge plats åt alla elever i kommunen utgör av intervjuerna att döma både en tillgång och en svaghet. Den kommunala Rudbecksskolan i Sollentuna utgjorde genom sin organisatoriska och pedagogiska lösning att erbjuda stora mängder av kurser, tillval och därmed profiler – vilka man genom skolans storlek hade ekonomiskt underlag för – en svår konkurrent både för fristående skolor i sin

¹⁹⁸ Erik Molin visar i en statistisk analys av sambandet mellan betyg, social bakgrund och huvudmannaskap för skolor att elever i fristående grundskolor har genomsnittligt högre betyg än dem i kommunala skolor, men att detta beror på att profilen i de fristående skolornas rekrytering är genomsnittligt högre; se Erik Molin, *Betyg och bakgrund. En rapport om hur avgångsbetyg och ämnesval i grundskolan varierar med elevers kön, sociala klass och etniska bakgrund samt med föräldrars utbildning, inkomst och sysselsättning*. Näringspolitiska enheten, LO. Stockholm, LO, 2005, s. 37; Eva Myrberg kommer fram till samma resultat i sin avhandling om sambandet mellan elevers sociala bakgrund, deras prestationer på internationella test (PIRLS) som mäter läs- och skrivförmåga samt valet av fristående eller kommunal skola. Grundskoleelever i fristående skolor får högre resultat, men detta förklaras av att de fristående skolornas sociala rekrytering är högre. Eva Myrberg, *Fristående skolor i Sverige. Effekter på 9–10-åriga elevers läsförmåga*. Diss., Doktorsavhandlingar från Göteborgs universitet, Pedagogiska institutionen, Göteborg, Göteborgs universitet, 2006; se också Donald Broady m fl, "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", s. 43ff om fristående skolor.

¹⁹⁹ I en av skolledarintervjuerna fördes tanken fram att Brommaelever efter närhetsprincipens slopande i Stockholms stad 1999 kunde börja konkurrera om platser i innerstadsgymnasierna, vilket i sin tur rubbade skolans traditionellt dominerande ställning i stadsdelen vilken gjort etableringen av friskolegymnasier osannolik.

närhet och för grannkommunernas kommunala skolor. På samma sätt kunde Fredrika Bremergymnasiet bland annat i kraft av sin storlek och sina organisatoriska lösningar parera hotet från fristående skolor i denna del av södra Stockholms län.

När kommuner, ofta beroende på den politiskt bestämda viljan i kommunen, väljer att utveckla sina gymnasieskolor utgör de en kraftfull konkurrent till fristående skolor just genom kommunens resurser. I kommuner där de kommunala gymnasierna är utsatta, därför att de förlorar de högpresterande eleverna till friskolor eller andra kommuners kommunala skolor, blir dock storleken, anpassad efter elever som ofta inte längre finns, en börda. Mellan 1999/2000 och 2007/2008 tappade exempelvis Järfälla kommun 25 procent av de elever i kommunen som gick in i gymnasieskolan och framför allt de högpresterande.²⁰⁰ Ett annat tydligt exempel är det kommunala Vilundagymnasiet i Upplands Väsby som på liknande sätt dränerats på elever med goda studieresultat i en negativ spiral som enligt den intervjuade skolledaren var svår att vända, oavsett den verkliga kvaliteten på den utbildning som skolan erbjöd. Denna elevflykt gäller framför allt elever med goda studieresultat, vilket reflekteras i intagningsgränserna för det mest studieförberedande programmet, det naturvetenskapliga. På de kommunala gymnasierna i Vallentuna och Upplands-Bro kommuner var exempelvis den lägsta intagningspoängen inför läsåret 2007/2008 i meritvärde räknat på detta program 80 respektive 70, att jämföra med närmare 200 för Rudbecksgymnasiet i Sollentuna och för många konkurrerande friskolor eller med närmare 300 för de akademiskt högst rankade fristående och kommunala skolorna i länet.

Den inblick som skolledarintervjuerna ger i enskilda gymnasieskolors sätt att förhålla sig till den marknadssituation de befinner sig i ger grund för att tala om *institutionella strategier*, det vill säga den roll gymnasieskolorna själva och deras huvudmän spelar i skapandet av det som kallas gymnasieskolans sociala struktur. Denna struktur bestäms av den användning familjer och elever med olika mängd och slag av tillgångar gör av skolor och utbildningar. Med detta utbud reflekterar inte bara dessa familjers och elevers behov och intressen, utan skapas av skolorna och deras huvudmän själva. I likhet med de familjer och elever som väljer skola, förfogar en gymnasieskola över tillgångar av olika mängd och slag. Den mest påtagliga är ekonomisk, de medel skolan förfogar över på grundval av skolpengen och som kan omsättas i pedagogiska satsningar, lokaler, marknadsföring eller profilerade inslag som resor eller inköp av datorer till eleverna.

Skolledarna – och skolornas hemsidor – understryker vikten av vad som kan betraktas som en helt självklar resurs hos en skola, lärarnas utbildning, kunskaper, erfarenhet och engagemang. Men intervjuerna visar att dessa är långt ifrån en enhetlig storhet, en enhetlig lärarprofessionalism, utan ter sig olika på skolor inriktade mot olika nischer på skolmarknaden och, vilket kan tyckas mer självklart, olika programutbud. Även om alla skolledare betonade vikten av att lärarna har en god relation till sina elever och "kan undervisa", betonade de på skolor med hög rekryteringsprofil hos sina elever oftare än andra också den akademiska kunskapsnivåns betydelse eller olika spjutspetskompetenser, medan skolledare på

²⁰⁰ Uppgifter från den regionala intagningsnämnden för regionsamarbetet mellan Sigtuna, Upplands-Bro och Järfälla 2007.

skolor med mer betygsmässigt medelmåttig eller låg rekrytering framför allt lyfte fram sociala egenskaper och "ledarskap".

En ofta mindre synlig men påtaglig aspekt av den tillgång lärarna utgör är de erfarenheter och kontaktnät utanför skolvärlden de representerar. Satsningar på profilerade utbildningar har ofta inslag som förutsätter kontakter och god orienteringsförmåga inom det område profilen avser. Vissa gymnasieskolors högskolesamarbeten, som ibland är mer önskade än reella, utgör exempel på detta slags ofta på personlig bas utvecklade kontakter som ofta står och faller med de personkontakter som byggs upp och underhålls. Inom estetiska profilområden tycks lärarkårens förankring inom exempelvis den musikaliska världen, teatervärlden eller dansvärlden vara helt avgörande för utbildningens konkurrenskraft. En av de saker som mest särskiljer ledande skolor från mindre betydelsefulla är just styrkan och bredden i denna förankring. Ett exempel utgör de skolor med musikinriktning som tillsammans med de kommunala skolor de på detta område konkurrerar med har vuxit till att utgöra ett konkurrensfält i miniatyr. Detta har skett utan att någon av de existerande skolorna stöpts i det utpräglade utbildningsföretagets form. Detta beror sannolikt på att rekryteringen av den lärarkår som dessa skolor behöver för att framgångsrikt konkurrera med andra skolor förutsätter en personlig förankring i och kännedom om musikvärlden som är svärförenlig med storskalighet och användningen av pedagogiska koncept.

Ytterligare andra tillgångar är mindre påtagliga, men inte mindre viktiga för skolans framgång. Det geografiska läget kan räknas dit, sett i relation både till de transportsystem som bestämmer skolans tillgänglighet och till den demografiska och socioekonomiska karaktären hos dess potentiella upptagningsområde. Andra tillgångar är av både materiell och symbolisk natur, exempelvis skolbyggnadernas karaktär. Skolor belägna i traditionstyngda byggnader, i likhet med några av innerstadens kommunala gymnasier, kan räkna dessa som en tillgång, liksom skolor med nya, moderna lokaler kan betrakta dessa som en resurs. Anciennitet och historia utgör tillgångar för de skolor som kan göra anspråk på detta, medan nybildade skolor hänvisas till att göra modernitet till ett kapital.

En tillgång skolorna själva ofta nämner på sina hemsidor är deras elever. Ur konkurrenssynpunkt är det rykte eleverna ger en skola, enligt skolledarna, mer avgörande än marknadsföringsinsatserna. Även om det tycks finnas gemensamma ingredienser i det "goda ryktet" – ordning, god organisation, bra lokaler, goda relationer mellan lärare och elever – är innehållet i detta goda rykte dock lika lite som lärarkårens professionalism något enhetligt. Det skolkodsbegrepp som myntades i 1980-talets svenska skolforskning tycks ha fortsatt giltighet.²⁰¹ En skolas lärare och den pedagogik de utvecklar beror i hög grad på elevrekryterings karaktär och utbildningens inriktning. Skolledarnas tal om nischer i rekryteringen av elever tyder härvidlag på att skolpengen sannolikt bidrar till att skapa mer homogena skolmiljöer än dem närhetsprincipen frambringade, som var beroende av de närliggande bostadsområdenas karaktär.

²⁰¹ I studier genomförda av Gerhard Arfwedson och Lars Lundman, se t.ex. *Skolpersonal och skolkoder. Om arbetsplatser i förändring*. Stockholm, Liber utbildningsförlag, 1984, eller Gerhard Arfwedson, *Varför är skolor olika?*, Stockholm, Liber utbildningsförlag, 1983.

Villkoren för hur en skola och en skolledare hanterar dessa och andra tillgångar den förfogar över varierar beroende på typen av huvudman och dennes strategi för skolans utveckling. En sådan strategi är de konceptliknande former som är typiska för många utbildningsföretag. Kommunala skolor är med nödvändighet bundna av den kommunala skolförvaltningens och kommunpolitikernas intressen, vilket bland annat i intervjuerna yttrade sig i att de betydligt oftare vittnade om kontakter med skolförvaltningen. Den mindre fristående skolan med en huvudman utan vinstintresse kan ha en rörelsefrihet som i dessa avseenden är större, men som starkt begränsas av ekonomin och av den marknadsnisch den är inriktad mot.

När en skolas tillgångar sammanfaller med elevrekryterings storlek och karaktär, vilket var fallet både för en utpräglad elitskola som Viktor Rydberg och för några av de skolor som riktade sig mot helt andra marknadsnischer, uppfattades villkoren för skolans verksamhet mindre begränsande för skolledarna. Omvänt tedde sig dessa villkor svåra i skolor med en historia och en strategi som inte motsvarades av en elevrekrytering som bar upp dem. Skolledarnas och huvudmännens strategier för utvecklingen av en skola är dock långt ifrån bara beroende av de tillgångar de besitter – lärarkår, lokaler, rykte, erövrad nisch på skolmarkanden – utan också av det politiskt bestämda regelverk som reglerar skolpengens ersättningsnivåer, elevflödena mellan kommunerna och de statliga och kommunala kraven på hur en skola ska skötas. I Stockholmsregionen har detta komplicerade regelverk befunnit sig i ständig förändring sedan det tidiga 1990-talets utbildningsreformer, vilket var ett återkommande tema hos de intervjuade skolledarna. Om det är sant att kraven på en skolledares juridiska och ekonomiska kompetens har ökat, bör det också tilläggas att den till personen knutna förmågan att upprätthålla goda kontakter med skolförvaltningen, lokalpolitikens värld, olika källor för information och finansiering, och förankringen på de sociala områden utanför utbildningens värld mot vilka skolan utbildning är inriktad, också utgör viktiga egenskaper hos skolledaren vilka bör räknas till en skolas samlade kapitaltillgångar.

Symboliska värden och *topoi* på gymnasieskolornas hemsidor

I konkurrensen om eleverna har gymnasieskolornas hemsidor på nätet fått en växande betydelse. De är skolornas ansikte utåt, en konstant tillgänglig och konstant uppdaterad informations- och reklambroschyr. På hemsidan får skolan ett slags andra existens utöver sin faktiska. Den ger en bild av vad skolan vill vara och förklarar dess vision både om sig själv, om vad utbildning är och om vilken mening utbildning har i samhället och livet. Hemsidan visualiserar i bilder, rubriker och texter de värden skolan vill företräda och önskar att elever ska känna igen sig i. Den ger löften om hur intressanta gymnasieåren ska bli och i vilket avseende och de gör utfästelser om framtiden.²⁰²

²⁰² I det följande kommer hemsidorna ofta att omtalas som subjekt som aktivt konstruerar bilden av skolan. När så sker, är det i ungefär samma betydelse som en roman eller en spelfilm kan sägas bygga

Under en period av tio år har hemsidorna utvecklats till en egen genre, vars omedelbara kontext är valet till gymnasiet, skolkonkurrensen och utbildningsdebatten. Skolor med olika tillgångar och positioner i gymnasieskolans struktur utgör avsändare. Huvudmottagare är elever och familjer, som också de har skilda tillgångar och skilda förhållningssätt till och förväntningar på utbildning. Som genre har hemsidan sin egen förväntningshorisont, sina specifika kompositionsprinciper, stilgrepp och innehållsrepertoarer. När en skolas hemsida avviker för mycket från det förväntade innehållet och den förutsedda formen, väcker den förvåning. Som genre befinner den sig mellan informationen och reklamen. Hemsidorna innehåller information om studieprogram och utbildningsprofiler, om skolans organisationsformer, mål, lokala skolplan, geografiska läge, lokaler, kursplaner, lärare och pedagogik.

Det informativa inslaget är dock oskiljbart från, och präglas mer eller mindre öppet av, ambitionen att ge en positiv bild av skolan och av dess utbildningar. Balansen mellan informationskaraktär och reklamkaraktär är i själva verket en av de aspekter i vilken skolornas hemsidor skiljer sig åt. Den mer neutrala informationskaraktär som kännetecknar främst kommunala skolors hemsidor kontrasterar mot det reklamspråk som präglar främst vissa friskolors. Till genren hör ett starkt drag av intertextualitet. Hemsidorna refererar inte bara indirekt till varandra. Deras innehållsliga teman och stilgrepp ger också eko åt andra slags texter eller diskurser i samhället. Öppna eller dolda referenser av det slaget avser inte minst vad man kan kalla hemsidornas idéinnehåll, det vill säga ibland mer och ibland mindre koherenta idéer om utbildning och dess plats i människans liv vilka kan framträda öppet i påståenden eller ligga latenta i formuleringssätt, bilder och illustrationer.

Hemsidornas mångskiftande innehåll och stildrag bildar en sammansatt väv. Idéer som lanseras, kategoriseringar som används, värden som åberopas, stilgrepp som används, referenser som görs, allt formar på den enskilda hemsidan en komplex helhet. Samtidigt som hemsidan inordnar sig i överordnade mönster av skillnader, svarar den sällan i alla detaljer perfekt mot dessa mönster. En hemsida kan saluföra en övertygelse och samtidigt ge röst åt en annan, som delvis tycks vara dess motsats. En deklarerad tro på kunskapsmätningens välsignelser kan, för att ta ett exempel, ibland gå hand i hand med uttryck för tanken att all riktig kunskap inte går att mäta. Med existensen av en genre, i vilken vissa teman tycks föreskrivna, följer också ett förråd av enhetliga, nästan standardiserade idéer och motiv, ett slags hemsidornas vardagstankar, vilka bidrar till att likheter mellan olika hemsidornas idéinnehåll alltid finns. Alla hemsidor försäkrar exempelvis att eleverna på skolan möts av respekt, att skolan lägger vikt vid att eleverna "trivs", att kunskaper hålls högt i kurs och framtiden för skolans elever ser ljus ut. Men standardiserade teman av detta slag utgör bara en tråd i hemsidans väv och lånar alltid nyans av det färgmönster andra trådar bildar. Ordval och formuleringar, idéer och perspektiv, till och med hemsidornas grafiska uppbyggnad, uttrycker systematiska skillnader mellan hemsidorna. I hemsidornas värld av symboliska

upp en karaktär hos sina huvudpersoner. Att uttala sig om "intentionen" bakom hemsidorna skulle förutsätta ett annat material och en annan analys än den som görs här.

representationer av den goda skolan, den goda eleven och det goda lärandet uttrycks trosföreställningar som hänger tätt samman med skolornas objektiva positioner i det landskap gymnasieskolan utgör.

Hemsidorna avspeglar för det första strategier som är förknippade med huvudmannaskapet. Den kommunala skolans närhet till offentlig sektor synliggörs i den mer standardiserade form de kommunala skolornas hemsidor oftast har och deras relativa återhållsamhet med reklamliknande inslag. Utbildningsföretagets tillit till marknaden framträder i hemsidans synliggörande av dess marknadsstrategi. Den idédrivna friskolans förtröstan på de värden den företräder kommer till uttryck i att dessa värden lyfts i förgrunden. Hemsidorna återspeglar för det andra övertygelserna hos de elever, familjer och sociala grupper som utgör skolornas publik. På hemsidorna hos både kommunala skolor och friskolor som konkurrerar om de skolmässigt mest selekterade eleverna är själva utbildningsvärldens inneboende värden ohotade, medan skolor med lägre rekrytering på sina hemsidor ger lika mycket erkännande åt värden utanför utbildningens värld. Skolor som står nära den ekonomiska polen i gymnasieskolans sociala landskap tenderar att på sina hemsidor förknippa utbildning med värden som lönsamhet och yrkeskarriär, i kontrast till skolor som står den kulturella polen nära och vars hemsidor hyllar synen att utbildning söks för sin egen skull. Hemsidorna återspeglar med andra ord de polariteter som de statistiska mönstren i utbildningarnas rekrytering visar upp: högt står mot lågt och kultur står mot ekonomi.

Ett budskaps idéinnehåll förs inom den klassiska retoriken till *logos*, det sätt på vilket fakta och argument "vädjar [...] till åhörarens förnuft och omdöme".²⁰³ I andra textanalytiska traditioner brukar samma idéinnehåll omtalas som ett budskaps "ideationella" aspekt, det en text "handlar om".²⁰⁴ Ett sätt att analysera detta slags innehåll är det argumentationsanalysen erbjuder – att granska en argumentations uppbyggnad och de logiska relationerna mellan olika argument eller idéer. Den följande analysen närmar sig dock idéinnehållet på gymnasieskolornas hemsidor från ett annat håll. Det ska här förstås som uttryck för föreställningar eller värden som "erkänns", det som i den durkheimianska traditionen kallas "kollektiva representationer"²⁰⁵ och i Pierre Bourdieus sociologiska begreppsvärld utgör del av *doxa*,²⁰⁶ det vill säga ofta outtalade, icke-ifrågasatta och djupt liggande föregivettaganden om hur världen ser eller bör se ut. Inom retoriken, påpekar Mats Rosengren, utgör den så kallade topiken, normalt tillhörande *logos*, ett privilegierat område för analysen av *doxa*.²⁰⁷ Med *topos* avses "plats", eller mer vardagligt uttryckt, det debatt- eller kunskapsområde från vilka ett tema eller argument i en

²⁰³ Marie Karlberg & Brigitte Mral, *Heder och påverkan. Att analysera modern retorik*. Stockholm, Natur och kultur, 1998, s. 34.

²⁰⁴ Se exempelvis Lennart Hellspong & Per Ledin, *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund, Studentlitteratur, 1997, s. 115 passim, eller Göran Bergström & Kristina Boréus, *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund, Studentlitteratur, 2005.

²⁰⁵ Durkheim & Mauss, "De quelques formes primitives de classification - contribution à l'étude des représentations collectives", 1903.

²⁰⁶ Bourdieu, *Le sens pratique*.

²⁰⁷ Mats Rosengren, "Retoriken – en kunskapsteori?" i Kurt Johannesson (ed.), *Vetenskap och retorik. En gammal vetenskap i ny belysning*. Stockholm, Natur och kultur, 2001, s. 40–55.

argumentation är hämtat. Rosengren ger med stöd hos Chaïm Perelman begreppet en vidare innebörd. Det pekar ut kollektiva tankefigurer som en text kan innehålla eller åberopa.²⁰⁸ Ett exempel från den kommande analysen är tankefiguren "kunskaper är mätbara". Denna kan ges olika uttryck, från logotyper för kvalitetsmärkning till öppet deklarerade ställningstaganden för kunskapsmätning, och förekommer i olika, men sällan tillfälliga, konstellationer med andra tankefigurer eller *topoi*. Rosengren menar att analysen av en texts *topoi*, eller snarare de specifika sätt den hanterar de *topoi* den åberopar, och hur den relaterar dem till varandra, kan blottlägga de grundläggande trosföreställningar och värden som *doxa* utgör.²⁰⁹

I det följande ska begreppet *topos* ges en innebörd som ligger nära den Mats Rosengren ger det, det vill säga tankefigurer som kan sägas representera trosövertygelser och värden. *Topoi* av olika slag kommer till uttryck inte bara i en hemsidas manifesta idéinnehåll (*logos*), utan också – för att använda den klassiska retorikens indelningar – i dess sätt att bygga upp auktoriteten och legitimiteten hos den som talar (*ethos*), det vill säga i vårt fall skolan själv, och i de grepp som används för att påverka hemsidans läsare (*pathos*).²¹⁰ I den följande analysen ska några signifikanta skillnader lyftas fram mellan de utvalda gymnasieskolornas hemsidor och knyts till grundläggande tankefigurer, *topoi*. Analysen gör inga anspråk på att vara heltäckande. Den begränsas för det första till några få valda tankefigurer, och stannar för det andra vid att beakta bara vissa inslag på hemsidorna, i regel bilder, rubriker och texter på deras förstasidor. Det underliggande antagandet är dock att de oppositioner som lyfts fram ingår i grundläggande tankemönster som en mer systematiskt genomförd textanalys skulle blottlägga.²¹¹ Utgångspunkten är traditionellt durkheimiansk. Hemsidorna ses som uttryck för representationer, kollektiva föreställningar, vars grundläggande tankefigurer uppvisar en homologi med de sociala strukturerna i gymnasieskolan. Även om förhållande mellan bilden av en skola och dess objektiva position och egenskaper inte är enkelt lineärt, är elitskolan en elitskola och den folkliga skolan en folklig skola både i verkligheten och i de representationer av den som hemsidorna i komplexa former uttrycker.

I det följande ska vissa aspekter av de övertygelser (*topoi*) och symboliska värden som skiljer skolornas hemsidor åt lyftas fram. Först ska den grad i vilken utbildning på hemsidan avgränsas som en autonom värld fri från inflytande utifrån granskas. Därefter analyseras de symboliska tillgångar hos skolan som hemsidan lyfter fram och som bygger upp dess auktoritet. I ett tredje avsnitt fokuseras den

²⁰⁸ Hellspong, *Metoder för brukstextanalys*, s. 36; Karlberg och Mral, *Heder och påverkan*, s. 39ff. Exempelen inom parentes är mina egna.

²⁰⁹ Rosengren, a.a., s. 48ff. Det är värt att peka på att Rosengrens användning av *topos*-begreppet har avlägsna likheter med den innebörd begreppet i Curtius efterföljd givits inom litteraturvetenskapen och litteraturkritiken, ungefär "standardiserat motiv".

²¹⁰ Se Karlberg & Mral, a.a.

²¹¹ I det följande kommer uttrycket "förstasida" att referera till den allra första sidan av en skolas hemsida. Ibland används också uttrycket "andrasida", nämligen i de mycket få fall, som Kungsholmens gymnasium, när den första sidan bara utgörs av en sida utan egentlig text och utan meny från vilken besökaren leds vidare till en ny sida.

relation till läsaren som hemsidan konstruerar upp. Slutligen fokuseras i en fjärde del på hur hemsidan lyfter fram symboliska värden knutna till en bildningsorienterad syn på utbildning eller värden förbundna med en målrationalell syn på utbildning som en planerad investering i framtiden.

Urval och metod

För att begränsa det antal hemsidor som jämfördes i analysen valdes 24 skolor ut. Urvalet syftade till att motsvara polariteterna i den struktur i gymnasieskolan som korrespondensanalysen lyft fram. Eftersom uppgifterna som denna analys grundar sig på härstammar från 2001, användes dessutom en mer aktuell indikator på skolornas status, nämligen meritvärdesmedianen i intagningen till läsåret 2008/2009 för de två studieförberedande programmen Naturvetenskapligt och Samhällsvetenskapligt program (för samhällsvetenskaplig inriktning eller, när denna saknades, en annan inriktning på samma program; när en hemsida gällde flera skolor, som i fallet med Viktor Rydberg, Vittra och andra, användes som mått summan av produkten av medianen och antalet antagna elever på varje skola dividerad med det totala antalet elever). För Waldorf-skolan Ellen Key saknas betygsuppgifter. Avsikten var att skapa en spridning i avseende på den skolmässiga rekryteringsprofilen. Eftersom kommunala skolors hemsidor tenderar att vara mer konforma än friskolors är de i minoritet i urvalet. Åtta skolor i urvalet fick i kraft av sin höga betygsmedian i intagningen – och, om skolan existerade 2001/2002 sin då höga sociala rekrytering – beteckningen "elitgymnasier". Till urvalet lades hemsidorna hos två friskolor med uteslutande yrkesförberedande program. I listan med skolor som följer utgör den första betygsmedianen Naturvetenskapligt program och den andra Samhällsvetenskapligt.

Skolornas hemsidor behandlas som en form av texter som kan analyseras utan anspråk på att deras förmodligen ofta olikartade tillkomsthistoria tas i beaktande. Skolledarintervjuerna tyder på att hemsidorna ibland görs av intresserade lärare och ibland av inhyrda konsulter och att de mer eller mindre noggrant granskas av huvudmannen. Man kan alltså fråga sig i vilken mån en hemsida verkligen uttrycker en stabil föreställningsvärld som kännetecknar den skola den tillhör, men denna fråga ligger utanför studiens räckvidd. Det är dock sannolikt att de strukturer som analysen pekar på inte är tillfälliga utan att en hemsidas innehåll och form kan ses som uttryck för en medveten institutionell strategi hos huvudmannen. Analysen lutar sig inte mot en specifik text- eller diskurs-analytisk metod, men lånar eklektiskt textanalytiska grepp från olika sådana. De främsta inspirationskällorna har varit dels den klassiska retoriken så som den beskrivs i Karlberg & Mral, *Heder och påverkan*, dels Hellspongs & Ledins textanalytiska modell i *Vägar genom texten*. Eftersom det analytiska greppet består i att identifiera ett antal tankefigurer, *topoi*, på hemsidorna, bör det framhållas att denna aspekt så som den behandlas i analysen inte begränsas till retorikens *logos* i den mening Hellspång och Ledin talar om textens "ideationella" struktur. Tankefigurer i den mening begreppet här används är ofta långt ifrån logiska till sin uppbyggnad och står inte i logiska relationer till andra tankefigurer. Som den klassiska retoriken påminner om, kan tankefigurer utgöra viktiga aspekter av hur talarens auktoritet, *ethos*, byggs upp, samtidigt som de finns underförstådda i en texts interpersonella struktur och dess *pathos*, de medel den använder för att påverka läsaren.

Även om analysen inte bygger på en systematiskt tillämpad metod för textanalys, vilken skulle ha blivit onödigt framtung för studiens syften, utgör de mönster som den lyfter fram med all sannolikhet grundläggande strukturer i hemsidornas värld. Förutom frågan om vilka analysinstrument som används, medför studiet av skolors hemsidor en rad andra metodiska svårigheter som här bara kan antydast. En viktig sådan är att sätta kriterierna för vilket "djup", det vill säga till vilken nivå av undersidor, hos en hemsida som analysen ska omfatta eller vilka inslag på ofta olikartade hemsidor som ska jämföras. Analysen begränsar sig här dels till rubriker, bilder och texter på hemsidornas förstasidor, dels till sidor där de erbjudna studieprogrammen beskrivs, sidor vars innehåll kan sägas bygga upp skolans auktoritet av typen "Skolans historia", samt sidor där skolans pedagogik, "idé", "vision" eller "koncept" förklaras.

	Huvudman	Naturvet.	Samhällsvet.
Elitgymnasier			
Viktor Rydberg	Friskola	318	307
Kungsholmen	Kommunal	315	315
Södra Latin	Kommunal	315	300
Norra Real	Kommunal	315	285
Enskilda Gymnasiet	Friskola	312	305
Teoretiska	Friskola	305	287
Metapontum	Friskola	305	
Franska skolan	Friskola	287	290
Andra gymnasier			
Globala Gymnasiet	Kommunal	277	295
Vittra	Friskola	264	227
Atletica	Friskola	262	252
Fredrika Bremer*	Kommunal	260	215
Jensen	Friskola	257	212
Farsta	Kommunal	257	185
Upplands-Bro	Kommunal	250	230
Kunskapsskolan	Friskola	250	224
S:t Botvid	Kommunal	245	200
Vilunda	Friskola	225	210
Fria gymnasieskolan*	Friskola		235
John Bauer	Friskola		203
Walthers	Friskola		184
Waldorf-gymnasier			
Ellen Key	Friskola		
Yrkesgymnasier			
Yrkesplugget	Friskola	(185)	
Praktiska Gymnasiet	Friskola	(180)	

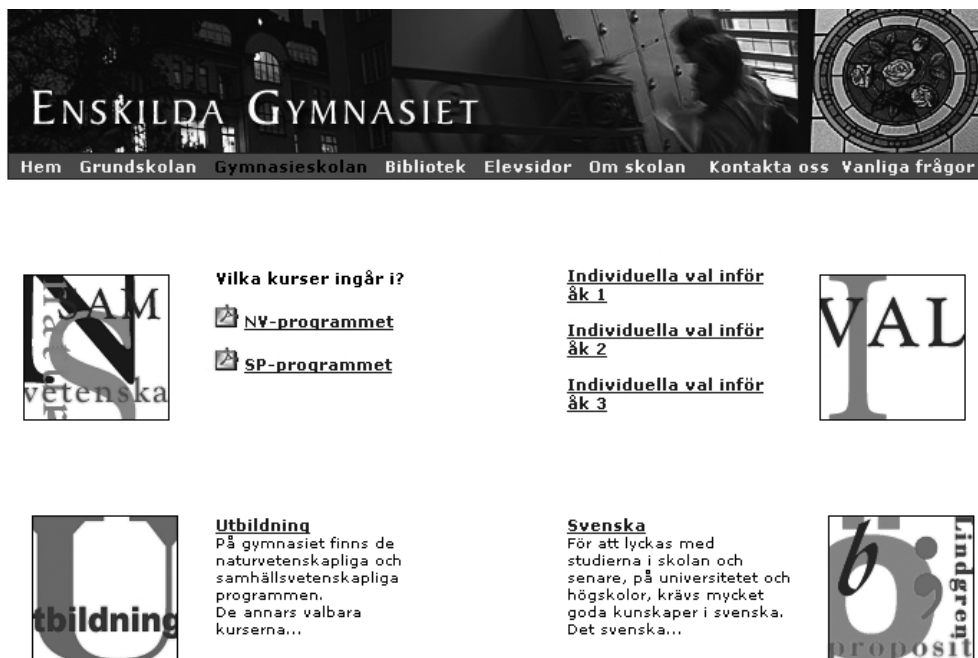
Tabell 2: Skolor vars hemsidor ingår i underlaget för analysen

Avgränsning och uppluckring av utbildning som autonom värld

Åtskillnaden mellan gymnasieskolor som rekryterar elever med skolmässigt och socialt högst ursprung, den elitpol som framträder på gymnasieskolans sociala karta, och deras motsats, skolor som tar emot elever med sämre betygsprestationer och som oftare också kommer från arbetarhem eller lägre medelklasshem, har på gymnasieskolornas hemsidor sin kanske mest synliga motsvarighet i graden av värnande om eller uppluckring av själva föreställningen om utbildning som ett autonomt område, knutet till utbildningssystemet, dess historia, traditioner och språkbruk. Om vi håller oss till den klassiska retorikens indelningar kan denna aspekt sägas avse både *ethos*, arten av den auktoritet hos skolan som hemsidan bygger upp, och *logos*, det idéinnehåll som hemsidan förmedlar. Elitskolornas hemsidor utgör en värld där utbildning är eftersträvansvärd och legitim i sig själv, inte har sin grund i andra mål och inte blandas samman med andra verksamheter. Utbildning utgör här ett "rent" område, avskilt andra områden och deras anspråk på inflytande, en åtskillnad som påminner om den fundamentala uppdelning Durkheim menar att den religiösa tron gör mellan det heliga och det profana och om det som Basil Bernstein i Durkheims efterföljd beskriver som en stark "klassifikation".²¹² De hyllar ofta inledningsvis skolans auktoritet, men denna auktoritet är en auktoritet på utbildningens område.²¹³ Därefter lyfts först och

²¹² I den analys som här görs används idén om avgränsning i en betydelse som står nära Basil Bernsteins begrepp. Klassifikation (*classification*), som Bernstein först och främst tillämpar på skolämnena och undervisningens innehåll, är för honom "the degree of boundary maintenance between contents" (Bernstein, *Class, Code and Control*, Vol. 3, 1975, s. 88). När denna är stark, det vill säga när "things must be kept apart" (ibid., s. 154), upprätthålls ämnenas specifika traditioner, innehåll och gränser. Bevarandet av tydliga gränser skapar "control from within through the creation of specific identities" (ibid., s. 96). I denna mening kan också utbildning som område i hemsidornas föreställningsvärld vara mer eller mindre starkt avgränsat. Den kan antingen bygga på en stark klassifikation med en motsvarande stark "control from within" eller uppvisa påtagliga spår av ett inflytande kommande utifrån. När avgränsningen som på elitskolornas hemsidor är stark, det vill säga när tankefiguren dominerar att utbildning utgör ett autonomt, separat område, är denna intimt kopplad också till den starka klassifikation av ämnen och deras specifika innehåll som Bernstein huvudsakligen talar om. Också den senare uttrycks på elitskolornas hemsidor, även när definitionen av detta ämnesinnehåll är utsatt för strid och förändringar.

²¹³ Elisabeth Hultqvist härleder i sin avhandling, *Segregerande integrering. En studie av gymnasieskolans individuella program*. Studies in educational sciences 38. Stockholm, HLS förlag, 2001, s. 25–30 och passim Bernsteins klassifikationsbegrepp från Durkheims distinktion mellan heligt och profant. Om Hultqvists resonemang förlängs kan med hjälp av Durkheim idén om stark klassifikation kopplas till den om autonomi. All religiös tro, skriver Durkheim, förutsätter att människor föreställer sig saker som tillhörande en av två klasser, de tillhör antingen det profana eller det heliga. Detta bipolära tänkande är i sin tur förknippat med auktoriteten hos religionens utövare. Det heliga kan inte hanteras av "vem som helst": «Il y a des mots, des paroles, des formules qui ne peuvent être prononcés que par la bouche de personnages consacrés; il y a des gestes, des mouvements qui ne peuvent être exécutés par tout le monde» (*Les formes élémentaires de la vie religieuse*, s. 51). Tänkandets åtskillnad mellan heligt och profant motsvarar med andra ord en autonomi hos religionen i förhållande till livets icke-religiösa områden. I en föreställningsvärld där utbildning är starkt avgränsad är dess innehåll inte bara tydligt åtskilt från andra områden. Pedagogisk auktoritet kan bara byggas upp inom utbildningens område och innehas av dem som "konsekrerats".

Figur 1. Stark avgränsning av utbildning, Enskilda Gymnasiets förstasida (övre delen)

främst fram information om de gymnasieprogram skolan erbjuder, om skolämnen, innehåll, pedagogik, timplaner och skolans organisation. Hemsidorna refererar sällan till fenomen utanför utbildningens värld och de lånar sällan sitt språkbruk från andra diskurser än den som hämtas inifrån denna värld.²¹⁴

Ett illustrativt exempel är Enskilda gymnasiets förstasida²¹⁵ som, förutom sidhuvudet som symboliskt hävdar skolans anciennitet, bara visar länkar till sidorna för sina två studieförberedande program, till de individuella val skolan erbjuder och till sidorna för varje enskilt skolämne. Ingenting på sidan riktar uppmärksamheten mot verksamheter, intressen eller värden som traditionellt inte tillhör en

²¹⁴ Graden av avgränsning har en språkligt, diskursiv sida. Språket kan referera huvudsakligen till den värld som starka gränser avskiljer eller tvärtom, när gränserna är svaga, vittna om påverkan utifrån. I sin analys av två universitets platsannonser visar Norman Fairclough att det ena upprätthåller en traditionell akademisk diskurs, under det att det andra bryter mot denna genom inslag av en markandsföringsdiskurs. Norman Fairclough, "Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities", *Discourse Society*, Vol. 4, No. 2, 1993, s. 133–168. Denna tanke används i Ylva Dahlbergs analys av Vilunda gymnasiums hemsida. Se Ylva Dahlberg, *En gymnasieskolas profil på hemsidan. En kritisk diskursanalys av Vilunda gymnasiums hemsida*. Examensarbete, Stockholms universitet, 2008.

²¹⁵ I det följande kommer uttrycket "förstasida" att referera till den allra första sidan av en skolas hemsida. Ibland används också uttrycket "andrasida". Det sker i de mycket få fall, som Kungsholmens gymnasiums hemsida, då den första sidan bara utgörs av en sida utan egentlig text och utan meny och från vilken besökaren leds vidare till en ny sida.

utbildningsdiskurs. Samma återhållsamhet med referenser utanför utbildningsvärlden kännetecknar hemsidorna hos kommunala skolor som Norra Real, Kungsholmen och Södra Latin och en ledande friskola som Viktor Rydberg. I likhet med Enskilda gymnasiet, domineras förstasidorna hos alla dessa fyra skolor av referenser till skolornas anciennitet, men innehåller därutöver uteslutande hänvisningar till vad som i snäv mening kan kallas utbildningsaspekter av deras verksamhet. Kungsholmens andrasida, som är den första på hemsidan med egentligt textinnehåll, rymmer förutom den form av menyrad som är mer typisk för kommunala skolor än friskolor (se figur nedan), rubrikerna "Aktuella nyheter" och "Information om våra utbildningar". Norra Real visar på sin förstasida, förutom en menyrad liknande den på Kungsholmen, länkar till elevföreningar, olika slags läsårsinformation och till ett särskilt för kommunala skolor ofta förekommande inslag, "Rektor har ordet".

Den starka gräns elitskolornas upprätthåller mellan utbildningens värld och världen utanför står i kontrast till den uppluckring av gränsen mellan utbildning och andra fenomen eller områden som återfinns på hemsidorna hos skolor med lägre rekryteringsprofil och med inriktning mot andra marknadsnischer. Den är som mest framträdande på hemsidorna hos de två friskolor som ingår i urvalet som bara erbjuder yrkesorienterade program inriktade mot manuella yrken. Den gemensamma hemsidan för utbildningsföretaget Baggiums skolor för yrkesorienterade program – alla med namnet "Praktiska gymnasiet" – presenterar på förstasidan en rullmeny där besökaren får uppmaningen "välj yrke" och därefter ställs inför ett 60-tal yrken vilka ordnats efter de gymnasieprogram skolan erbjuder. Efter att ha valt yrke, slussas besökaren vidare till förslag på enskilda skolor runt om i landet inom koncernen där utbildning till ett visst yrke erbjuds. På hemsidan ges de nationella utbildningsprogram, som utbildningarna till dessa yrken rymmer inom, en helt underordnad roll. Gymnasieskolan som utbildningsinstitution med program, studievägar och ämnen tycks frånvarande. Ett liknande upplägg återfinns på friskolan Yrkespluggets hemsida, där ett antal specificerade inriktningar (MC-teknik, Personbilsteknik, Transportteknik, Taktäckare, Glastekniker, osv.) anges som länkar i form av knappar. Dessa länkar öppnar sidor med en beskrivning av själva yrket och av arbetsmarkandens behov av arbetskraft inom detta yrkesområde. Ingenstans på hemsidan framgår exakt vilka gymnasieprogram skolan erbjuder. Båda skolornas hemsidor utgör extrema exempel på när utbildningsvärldens institutionella indelningar och terminologi görs otydliga eller nästan helt försvinner till förmån för presentationsformer som hämtar sitt innehåll, liksom detta innehålls trovärdighet, utanför utbildningsvärlden. Den svaga avgränsningen av utbildning ges legitimitet genom referensen till "verkligheten", vilken skolans utbildningar framställs som närstående eller tillhöriga, vilket synliggörs i textinslaget i Yrkespluggets logotyp, "Verklighetens gymnasieskola".

Figur 2. Svag avgränsning av utbildning, Yrkespluggets hemsida

Den svaga avgränsning av utbildning som de två yrkesorienterade skolorna hemsidor ger uttryck för återfinns också på skolor som erbjuder studieinriktade program men inte konkurrerar inom den nisch på utbildningsmarknaden där striden står om elever med de högsta betygen. Det kommunala S:t Botvids gymnasiums i Botkyrka förstasida ger stor plats åt logotyper för företag och organisationer skolan säger sig samarbeta med (organisationen Transfer som förmedlar föreläsare från företagsvärlden till skolor, företaget Vinge specialiserat inom internationell affärsjuridik, Indiska och Vägverket). Dessa logotyper är typografiskt ställda på sidans högerkant mot vänstersidans mer traditionella meny för hemsidans innehåll av det slag främst kommunala skolor har. Just hemsidornas huvudmenyer uttrycker ofta på en konkret nivå graden av avgränsning av utbildning. Den huvudmeny som S:t Botvids gymnasium använder på sin hemsida liknar den klassiska som återfinns på det kommunala Kungsholmens gymnasium (Figur 3), och kontrasterar därför mot företags- och organisationslogotyperna på samma sida. Som typ skiljer den sig från den svagt klassificerade huvudmeny som är vanligare på friskolor än på kommunala och kan exemplifieras med den på Cybergymnasiets hemsida (Figur X). Namn på länkar som "Snitz", "Funstuff", "ArkivX", "Finess" refererar till andra typer av sidor på nätet inriktade mot ungdom

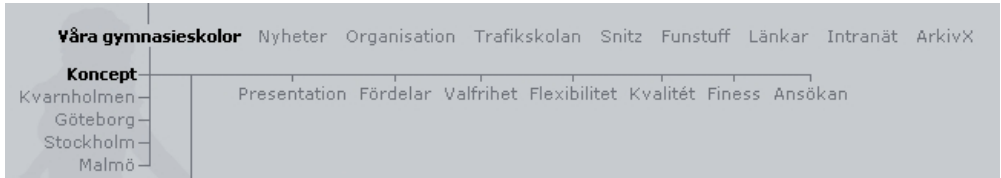
(”Funstuff”) och ger associationer till världen av tv-serier (”Arkiv X”), med andra ord till värden utanför utbildningssystemet.

Figur 3. Starkt klassificerad menyrad, Kungsholmens gymnasium

Hårt konkurrensutsatta kommunala skolor kan välja en marknadsföringsstrategi som medför en svag klassifikation av utbildning i den mening vi här talar om. Ett särskilt tydligt exempel är Vilunda gymnasium i Upplands Väsby som i samband med en kommunal satsning på skolans överlevnad 2007 helt gjorde om sin hemsida. Ylva Dahlberg konstaterar i en analys att skolans nya hemsidan uttrycker en marknadsorienterad diskurs.²¹⁶ Skolans hemsida inleds med ett dramatiserat bildspel med Flash-teknik där tre elever samtalar om valet av skola och utbildning. I det samtal som utspelar sig nämns aldrig innehållet i de gymnasieprogram skolan erbjuder. Eleverna talar istället om vilka yrken de skulle vilja satsa på, vilka ekonomiska och andra fördelar olika yrken ger och vad som uppfattas som ”cool” bland ungdomar. Utbildning som akademisk aktivitet med specifikt innehåll och ett värde i sig självt ingår inte i det perspektiv som hemsidan inbjuder besökaren till.²¹⁷ Tendensen till svag avgränsning av utbildning återfinns på de flesta friskolor med en profil som inte är akademiskt inriktad.

Hemsidans förstasida hos det relativt nystartade Atleticagymnasiet, som erbjuder de studieorienterade naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmen, listar visserligen skolans nationella program, men annonserar samtidigt med en parallellt placerad rubrik av samma storlek – ”Utbildning Idrott Äventyr” – att undervisningens innehåll inte begränsas till utbildning i traditionell mening. Walthers gymnasium, en utbildningskoncern med idrott som del av sitt utbildningskoncept, bryter på liknande sätt redan i huvudrubriken på sin förstasida – ”Välkommen till Walthers Gymnasium - för

Figur 4. Svagt klassificerad menyrad, Cybergymnasiet

²¹⁶ Ylva Dahlberg, *En gymnasieskolas profil på hemsidan. En kritisk diskursanalys av Vilunda gymnasiums hemsida*. Examensarbete., juni 2008. Stockholm, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 2008.

idrottare med ambitioner” – mot en stark avgränsning av utbildning. Den på många skolor återkommande och på hemsidan tidigt framlyfta referensen till ”verkligheten” uttrycker i likhet med på Yrkespluggets hemsida en svag klassifikation av utbildning. Utbildningskoncernen Jensen, vars skolor tillsammans med flera yrkesorienterade sådana också erbjuder studieorienterade program, förklarar redan i sin logotyp att skolan står för ”en träning för verkligheten”. Tanken att ”verkligheten” behöver tränga in i eller prägla gymnasieutbildningen återkommer systematiskt i skolans pedagogiska koncept och exempelvis i hemsidans beskrivning av det som kallas ”professionella utbildningsmiljöer”: ”JENSEN gymnasium ser inte ut som en vanlig skola, utan efterliknar arbetsmiljön på ett större, framgångsrikt företag”.²¹⁸

Den starka klassifikationen av utbildning är karaktäristisk för elitskolor, vilka rekryterar de skolmässigt högpresterande eleverna, och ersätts gradvis av en allt svagare avgränsning på hemsidorna hos skolor med en skolmässigt svagare rekrytering, för att på friskolor med ren yrkesinriktning försvinna helt. När elitskolor som Viktor Rydberg, Södra Latin och andra som tävlar om de högpresterande eleverna på sina hemsidor bryter mot den starka avgränsningens princip, sker detta som regel för att lyfta fram estetiska färdigheter. Detta sker, som vi ska återkomma till, ibland med åberopande av ett holistiskt, bildningsorienterat ideal, och ibland med referens till nyttan av en estetisk aktivitet för framgångsrika studier. Den starka klassifikationen av utbildning kan sägas vara en *topos* som i hemsidornas värld typiskt knyts till studieförberedande utbildningar av elitkaraktär. Den motsvarar övertygelsen att utbildning är en del av samhället och livet som har sin egen existens och sin egen logik och som riskerar att förlora sin egen natur eller bestämmelse om den sammanblandas med eller legitimeras utifrån andra aktiviteter eller syften. På hemsidorna hos det som här kallas elitskolor utgör utbildningens värld en självklarhet.

Skolornas auktoritet och tillgångar

Tätt sammanbundna med denna först behandlade *topos*, erkännandet av utbildning som en autonom värld vars existensberättigande grundas på dess avgränsning från andra områden, är de olika tankefigurer som på skolornas hemsidor sammantagna åberopas för att bygga upp skolornas auktoritet. En skola lyfter fram olika tillgångar eller egenskaper för att hävda sin trovärdighet. Arten av dessa tillgångar beror på skolans position, de marknadsnischer den är inriktad mot och den marknadsföringsstrategi den valt, men också på vilka tillgångar den någorlunda övertygande

²¹⁷ Dahlberg gör en poäng av att skolans hemsida ger eko åt en ”entreprenörsdiskurs”, hämtad från det politiska livet och från näringslivet.

²¹⁸ <<http://www.jenseneducation.se>>, 5/10 2008, länken ”Om Jensen Education”/”Träning för verkligheten”/”Professionella utbildningsmiljöer”.

kan göra anspråk på att äga. Här ska bara några få särskiljande aspekter diskuteras av den auktoritet skolornas hemsidor bygger upp hos skolan.

En spänning som skär genom hemsidorna värld är den mellan tradition och modernitet. Den starka klassifikation av utbildning som kännetecknar elitskolornas hemsidor innebär i sig ett erkännande också av att utbildning äger en historia. Att visa sin anciennitet, sin förankring i utbildningsvärldens historia, är ett vanligt grepp för att bygga upp auktoritet. Skolor som faktiskt har en historia – i likhet med de kommunala elitskolorna i innerstaden med ursprung i läroverken – ger plats åt denna redan på sina förstasidor i logotyper, sidhuvuden, bilder och länkar. Kungsholmen, Norra Real och Södra Latin visar bilder på sina traditionstygda huvudbyggnader från sekelskiftet. På Kungsholmens gymnasiums hemsida dominerar bilden av skolan helt den första sidan. På hemsidorna hos Norra Real och Södra Latin (Figur 5) utgörs sidhuvudet av bilder tagna underifrån – vilket ökar effekten av värdeordsbjudande tradition – av skolbyggnadernas framsida med inskriften "Högre allmänt läroverk". Samma grepp används på Enskilda Gymnasiets hemsida, vars huvudbyggnad från 1912 utgör sidhuvudets fond (se Figur 1²¹⁹). Referensen till anciennitet är särskilt vanligt i skolornas logotyper. Av de åtta skolor

Figur 5. Betoning av anciennitet, sidhuvud, Södra Latin

som i urvalet har klassificerats som elitskolor i kraft av betygsmedianen för deras rekrytering, hade sju stycken – Södra Latin, Kungsholmen och Norra Real bland de kommunala, Enskilda Gymnasiet, Franska skolan, Viktor Rydberg och Teoretiska Gymnasiet bland friskolorna – en logotyp som i sin klassiska utformning kan sägas anspela på anciennitet. Till skillnad från skolbyggnaden, som om den ska används för detta syfte bör lämpa sig för att hävda historiska värden, ger logotypen större frihet att antyda anciennitet även när en egentlig historia hos skolan saknas. Av de åtta skolor som kategoriserats som elitskolor, är fem äldre och har alla vad som kan kallas en klassicistisk logotyp. Av de övriga tre använder Viktor Rydberg en logotyp som i mycket liknar dem man finner på de äldre, anrika skolorna, och Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums logotyp har en form, en fransk lilja, som på samma sätt anspelar på historia. Bara Metapontums logotyp har klart modernistiska drag.

²¹⁹ Det i Figur 1 återgivna sidhuvudet utgör dock sidhuvudet för gymnasieskolans hemsida, inte för hela skolan, vilken också omfattar en grundskola. Sidhuvudet för denna sida domineras (081006) av en bild av huvudbyggnadens övre del som ännu starkare framhäver anciennitet.

Av samtliga 25 skolor vars hemsidor tagits med i underlaget finns logotyper av klassiskt slag bara på de sju som karaktäriserats som elitskolor. Walthers Gymnasium, en av utbildningskoncernerna med skolor med lägst rekryteringsprofil, har en logotyp som är rund i formen och avlägset påminner om den klassicistiska. I övrigt visar skolornas hemsidor logotyper med en modernistisk form eller – vilket är fallet för bara kommunala gymnasier – ingen logotyp alls utan nöjer sig med ett sidhuvud där skolans namn ingår. Skolor vars logotyper inte refererar till historia eller gör anspråk på anciennitet kan ibland på motsatt sätt referera till modernitet genom att använda former som påminner om kubistisk eller futuristisk stil. Dit hör friskolorna Metapontum och Kunskapsskolan. Utan direkta historiska stilreferenser kan modernitet signaleras också genom användning av cirklar och pilar (mot framtiden) som i Cybergymnasiets logotyp.

När en skolas auktoritet på dess hemsida byggs upp med referens till tradition, historia eller anciennitet, sker detta som regel i flera former. Skolor som *har* en historia, markerar ofta detta genom en särskild sida som besökaren leds till genom länkar med typiska namn som "Om skolan" eller "Skolans historia". Dessa sidor kan vara mer eller mindre utförliga, som i fallet Norra Real som ägnar stort utrymme åt skolan historia, eller kortare, som på Enskilda Gymnasiets hemsida där på en särskild sida två korta textstycken och en bild ägnas skolans ursprung.

Friskolor vars faktiska historia är kort, som är fallet med Viktor Rydberg som startade 1994, inriktar sig i texter om skolans historia ofta på grundarnas insatser. Dessa blir inslag i en berättelse av heroisk och mytisk karaktär där striden för de idéer som sägs ligga bakom skolans skapelse lyfts fram. På Viktor Rydbergs hemsida ägnas en längre sida åt en legitimitetsskapande berättelse av detta slag. Utbildningsföretaget NTI:s satsning på gymnasieskolor med studieinriktade program, vilka alla efter företagets grundare fått namnet Mikael Elias Teoretiska Gymnasium, ägnar på skolans hemsida stort utrymme åt grundarens personliga historia och idéer. Den mytiska karaktären hos berättelser av detta slag om grundarna är värd att understryka. En intervju om Viktor Rydbergs tillkomst²²⁰ ger exempelvis en delvis annan bild av denna i vilken andra personer, och inte minst finansärer, än dem nämnda på skolans sida tillskrivs en viktig roll. Samma förhållande gäller Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums hemsida, där ägarens, utbildningsföretagets NTI, motiv för skapandet av skolan inte nämns.²²¹ Det symboliska kapital som skolornas auktoritet, enligt hemsidorna vilar på, bygger på ett misskännande av ekonomiska realiteter vars omnämnande skulle riskera att underminera detta symboliska kapital.

²²⁰ Intervju med en av skolledarna på Viktor Rydberg i Djursholm gjord 1994.

²²¹ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Om VRG"/"Historia", respektive <<http://www.teoretiska.se>>, 6/10 2008, länken "Om Teoretiska"/"Vem var Mikael Elias?".

Figur 6. Logotyper med referens till tradition och anciennitet

När grundare som trovärdigt kan lyftas fram saknas, kan sådana ibland ersättas med historiskt kända personers namn som på skilda och ibland tillfälliga grunder idémässigt förknippas med skolan. Stiftelsen Viktor Rydberg fick sitt namn av att dess första skola låg i Djursholm nära den plats där 1800-talsförfattaren Viktor Rydberg står staty och författaren lyfts fram på skolans förstasida för att underbygga

Figur 7. Logotyper med referens till modernitet

dess legitimitet. Men även om referenser till historia för att bygga upp skolans legitimitet oftare förekommer på elitskolors hemsidor, är de inte exklusiva för dessa. Att ge en skolan namn efter historiska eller intellektuella gestalter är vanligt förekommande sätt att ge åtminstone själva namnet auktoritet. När det kommunala Täljegymnasiet i Södertälje kommun delades upp på flera mindre, fick tre av de nya enheterna namn efter personer, varav en skola med rent yrkesorienterade program fick namnet Foucaultgymnasiet.²²² Det kommunala Botkyrka gymnasiums

²²² <<http://www.sodertalje.se>>, 28/9 2008, länken "Barn & Utbildning"/"Ungdomar 16–20 år"/"Kommunala gymnasieskolor".

namnbyte till S:t Botvids Gymnasium är ett annat exempel. Trovärdigheten ligger i att det katolska helgonet den helige Botvid faktiskt är begravnen i kommunens kyrka.

På elitskolornas hemsidor uttrycks ofta tanken att tradition och förändring, historia och modernitet, förenas på skolan. Två av rubrikerna – "Framtid" och "Tradition" – på den sida av Södra Latins hemsida där skolan presenteras är goda exempel. På motsvarande sida på Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums hemsida är huvudrubriken "Et nova et vetera – det nya och det gamla".²²³ Norra Reals hemsida kallar skolan för "Framtidens skola i mer än hundra år"²²⁴ och på samma skolas beskrivning av dess naturvetenskapliga program kan samma syntes av tradition och framtid hävdas:

Norra Real har en mer än hundraårig tradition av naturvetenskaplig och pedagogisk utveckling på gymnasienivå. Bland annat var Norra Real en av de första skolor som införde naturvetenskapliga laborationer i undervisningssyfte. Detta är en tradition som vi för vidare, vi lägger stor vikt vid laborativt arbete. Vidare utvecklar vi nya laborationsmetoder och använder modern teknik.²²⁵

Viktor Rydbergs hemsida ger skolan en historisk förankring bland annat med sin klassicistiska logotyp och sitt namnval, men betonar samtidigt skolans roll som en spjutspets mot framtiden för skolsystemet i sin helhet: skolan ska "leda utvecklingen inom den svenska skolan" och "vara föregångare på skolans alla områden".²²⁶

Tradition och anciennitet är dock inte oomtvistade värden i hemsidornas värld. Legitimitet kan också byggas upp utifrån idén om en modernitet som står i motsats till tradition. Detta sker på elitskolgymnasiet Metapontums hemsida, på vilken referenser till tradition och historia är frånvarande, men modernitet framhävs.²²⁷ Att ensamt häva modernitet som legitimitetsgrund är dock vanligare på friskolor med lägre rekryteringsprofil och knyts där ofta till tanken att den kommunala skolan skulle stå för oföränderlighet och stagnation. "Det gamla skolsystemet bygger på att alla lär på samma sätt, i klassrum med en svart tavla och kateder. Så har det varit sedan 1842", heter det inledningsvis på Kunskapsgymnasiets förstasida, vilken lite längre ned har rubriken "Framtidens skola".²²⁸ Cybergymnasiets hemsidas

²²³ <<http://www.teoretiska.se>, 20/9 2008. Intressant nog hade den latinska delen av denna devis övergivits när uppgiften kontrollerades 6/10 2008.

²²⁴ <<http://www.norrareal.se>>, 6/10 2008, länken "Om skolan".

²²⁵ Ibid, länken "Utbildning"/"Naturvetenskap", 6/10 2008.

²²⁶ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Om VRG".

²²⁷ <<http://www.metapontum.se>>, 6/10 2008, länken "Om Metapontum" där skolan framställs som representant för "modern pedagogik".

²²⁸ <<http://www.kunskapsskolan.se>>, 6/10 2008. På skolans senaste version av hemsidan, konsulterad 5/10 2008, har motsvarande passage ändrats till "Den traditionella skolan har nästan sett likadan ut sedan 1842. Där får alla elever samma undervisning oavsett hur de bäst lär sig och vad de

presentation av skolan inleds enligt samma logik på ett sätt som grundar skolans myndighet på en nutid som gjort traditioner och det förflutna obsolet:

Våra liv påverkas av förändringar i samhället, teknikens snabba utveckling och mycket annat. Tonåringarnas livsstil, intressen är ett ljusår från det som var aktuellt för 50 år sedan.²²⁹

Att betona skolans roll för att bereda vägen för elevernas framtid, är ett vanligt grepp på de flesta skolor hemsidor, men särskilt påtagligt hos friskolor som varken är huvudsakligen inriktade mot yrkesorienterade program eller konkurrerar om de bästa eleverna. "En gymnasieutbildning är en spännande upptäcktsresa mot framtiden", lyder den första meningen på John Bauers hemsida, och "Förbered dig för framtiden" är den första mellanrubriken på Vittra-gymnasiernas förstasida och en av "10 anledningar att börja på Vittra" sägs vara att skolan utgör "Ett steg in i framtiden".²³⁰

Ställningstagandet för "nutidens" och "framtidens" skola framför "det gamla skolsystemet" vävs på flera friskolors hemsidor samman med den svaga klassifikationens referens till "verkligheten". Tankefiguren "verkligheten" vävs samman med tankefiguren "framtidens" och kommer att utgöra en del av skolans legitimitet, ingå i skolans *ethos*: den företräder både verkligheten och framtiden.

Skolornas auktoritet byggs också upp genom att hemsidorna synliggör tillgångar som hänger samman med kontakter och samarbeten. För skolor med studieinriktade program är dessa inte sällan samarbeten med universitet och högskolor, vilka av hemsidorna att döma är som mest utvecklade på elitskolorna. Ett exempel är Norra Reals forskarinriktning på Naturvetenskapligt program vilket inkluderar visst samarbete med Stockholms universitet, Karolinska Institutet och Kungliga Tekniska Högskolan. På skolans hemsida presenteras detta samarbete bara på sidan för just denna inriktning på ett sakligt nedtonat sätt som kan sägas vara typiskt för i synnerhet kommunala elitskolors sätt att bygga upp trovärdighet på.²³¹

En för elitskolor vanlig form att visa anknytning till universitetsvärlden är också erbjudandet att läsa universitetskurser under gymnasietiden. Ett av flera exempel är tyska på Viktor Rydberg.²³² Den relativt nystartade friskolan Metapontum med naturvetenskapligt program som enda program och en hög rekryteringsprofil framhåller både på förstasidan och på andra sidor sin geografiska belägenhet inne på Kungliga Tekniska Högskolans campusområde och understryker att "genom att samarbeta med forskare från närliggande högskolor siktar Metapontum på att bli en

presterar. Vi har istället valt att forma studierna efter varje elevs förutsättningar. Borta är den gamla skolan där alla elever läser på samma sätt och i samma takt."

²²⁹ <<http://www.cybergymnasiet.se>, 15/9 2008, länken "Koncept"/"Presentation"/"Grundtanken".

²³⁰ <<http://www.vittra.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasium"/"Varför välja Vittra?".

²³¹ <<http://www.norreal.se>>, 6/10 2008, länken "Utbildning"/"NV-programmet".

²³² <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasiet"/"Teoretiska ämnen"/"Moderna språk".

ledande gymnasieskola i Sverige på flera strategiska områden”.²³³ På utbildningsföretagets Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums hemsida lyfts anknytningen till universitetsvärlden kraftfullt fram men med en enfaset och en brist på precision som riskerar att minska trovärdigheten:

För att kunna ge dig de rätta kunskaperna har vi därför etablerat ett flertal samarbeten med andra institutioner i samhället. Till exempel samarbetar vi med högskolor, universitet och näringsliv både i Sverige och utomlands. I Sverige har vi samarbeten med bland annat KTH, Chalmers, Stockholms Universitet, Göteborgs Universitet, Lunds universitet och Mittuniversitetet. I vår ledningsgrupp sitter forskare från Sverige och andra länder för att säkerställa att vi lär ut de rätta sakerna.

Genom det i citatet reklambetonade språket och otydligheten i utfästelserna skiljer sig denna hemsida från andra elitskolors hemsidor som mer återhållsamma framhåller av universitetsanknytningar. På hemsidorna hos skolor med lägre rekryteringsprofil är de kontakter som återropas med universitetsvärlden just ofta otydliga i samma mening, färre eller frånvarande. Som dimension av hemsidorna hos skolor som erbjuder studieförberedande program är denna värld dock närvarande i det oftast formulerade perspektivet att skolan utgör en god förberedelse för högskolestudier.

Även i frånvaron av samarbeten med högskolor kan detta legitimitetsanspråk ges en framträdande plats, vilket exempelvis sker på Kunskapsgymnasiets förstasida där länken "Universitet och högskola" leder till en hel sida med förklaringar av hur en elev kan förbereda sig för ansökan till högskolan.²³⁴ Blygsamma tillgångar i avseende på institutionella kontakter med universitetsvärlden kan också indirekt komma till uttryck. Upplands-Bro Gymnasiums hemsida, som inte innehåller någon information om samarbete med universitetsvärlden, framhöll i oktober 2008 som dagsaktuell information på förstasidan att skolans elever varit närvarande vid Stockholms universitets forskardagar, en information som sannolikt i denna form givit ett egendomligt intryck på ett elitgymnasiums hemsida.²³⁵

En annan tillgång som på hemsidorna på skilda sätt bygger upp skolornas auktoritet är att skolan äger internationella kontakter eller har inslag i utbildningen som är internationella eller globala. Den bild av den internationella världens betydelse för utbildningen och de värden som knyts till denna bild ska här för enkelhetens skull kallas för "det internationella". På elitgymnasierna lyfts ofta en naturlig tillhörighet till en internationell arena fram som har formen av stabila institutionella kontakter och samarbeten. Franska skolans hemsida, på vilken franska språket och kulturen redan utgör en självklar internationell referensram,

²³³ <<http://www.metapontum.se>>, 6/10 2008, länken "Om Metapontum".

²³⁴ <<http://www.kunskapsskolan.se>>, 6/10 2008, länken "Kunskapsgymnasiet"/"Universitet och högskola".

²³⁵ <http://www.edu.upplands-bro.se>, 10/10 2008.

redovisar utbytesprogram med franska skolor.²³⁶ Viktor Rydbergs hemsida, på vilken användningen av engelska i undervisningen genom ett flertal engelskspråkiga lärare lyftas fram som del av skolans profil, beskriver deltagandet i "European Youth Parliament" och andra liknande institutionella samarbeten, också detta på en förhållandevis undanskymd plats.²³⁷ Kungsholmens Gymnasiums hemsida lyfter på förstasidan för den svenska sektionen fram fyra institutionella samarbeten med "Youth for Global Education", Zambia, Italien och "Shakespeare Day". På hemsidorna hos skolor med lägre rekryteringsprofil och som – att döma av hemsidorna – har färre institutionaliserade internationella tillgångar av detta slag, är referenserna till "det internationella" mer begränsade eller får en tillfällig eller vag karaktär. Engelska Gymnasiets hemsida, som i likhet med Franska skolan genom språket kan hävda internationell anknytning som del av skolans auktoritet, lyfter fram "internationalism" som ett av skolans kännemärken, men denna konkretiseras på samma sida som att skolan "har kontakter och utbyten av olika slag med skolor i andra länder, däribland 'pen pals' – brevvänner – med ungdomar i skolor i USA och England".²³⁸

Det internationella inslaget kan på hemsidor hos skolor med lägre rekryteringsprofil knytas lika mycket till icke-akademiska värden som till akademiska. John Bauer-gymnasiets hemsida, som i övrigt kännetecknas av en frånvaro av referenser till internationella samarbeten eller inslag i undervisningen, erbjuder under länken "John Bauer abroad" sina elever att läsa "en del" av sin utbildning på "vårt studiecenter" i Spanien och förklarar att i "ditt äventyr i Spanien får du bland annat lära dig spanska samt läsa det spännande projektet "This is Jerez!".²³⁹ På Atletica-gymnasiets förstasida knyts internationella inslag i första hand till "motivation", inte till studiernas innehåll: "För att du skall vara inspirerad under hela din skoltid hos oss så får du delta i vårt motiveringsprogram. Detta innebär att du får åka på en resa utomlands minst en gång per år."²⁴⁰

"Det internationella" konstrueras på skilda sätt på gymnasieskolornas hemsidor och laddas med olika innebörder. En första spänning går att konstatera mellan de flesta elitgymnasiers hemsidor och hemsidorna hos skolor med lägre rekrytering. På de förra förknippas det internationella med tanken på en globaliserad värld med överstatliga institutioner, globala företag, politiska organ, globala politiska frågor och globala kulturinflenser, vilka sammantagna och med olika tonvikt ofta framställs som en given kontext för gymnasieutbildningen. På hemsidorna hos skolor med lägre rekrytering utgör det internationella oftare enstaka inslag av den typ som ovan refererades till på John Bauers och Atletica-gymnasets hemsidor och

²³⁶ <<http://www.franskaskolan.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasium"/"Internationellt samarbete".

²³⁷ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasium"/"Teoretiska ämnen"/"Samhällsämnen".

²³⁸ <<http://www.engelska.se>>, 6/10 2008, länken "Svensk huvudsida"/"Hur vi arbetar"/"Internationalism".

²³⁹ <<http://www.john.bauer.nu>>, 6/10 2008, länken "John Bauer Abroad".

²⁴⁰ <<http://www.atletica.nu>>, 6/10 2008.

knyts då inte sällan till en svag klassifikation av utbildning, det vill säga gäller inslag vars omedelbara relevans för utbildningens innehåll är mindre tydlig. På det kommunala Upplands-Bro-gymnasiets hemsida, på vilken "Hållbar utveckling" lyfts fram som del av profilen, nämns i beskrivningen av detta tema ett vänortsutbyte med Finland och samarbeten med skolor i Belgien och Tyskland, men profilen som sådan ges inte ett globalt innehåll och framställs inte på hemsidan som en kontext inom vilken utbildningens innehåll ska förstås.²⁴¹

En andra spänning återfinns i framför allt elitgymnasiernas hemsidors konkurrerande sätt att konstruera det internationella på. På hemsidan hos det kommunala Kungsholmen, liksom på Globala Gymnasiets hemsida, ges det internationella först och främst betydelsen av den politiska och ekonomiska inramningen av utnyttjandet och fördelningen av jordens resurser, samt rättvis- och ekologiska dimensioner av denna. På hemsidorna hos Viktor Rydberg och Enskilda Gymnasiet ingår visserligen ett globalt perspektiv i formuleringen av den bildningstanke som återfinns på dessa skolor. I Enskilda Gymnasiets hemsidas beskrivning av Historieämnet heter det exempelvis att "[h]istoriska insikter om andra folkslag, länder och kulturer skapar förutsättningar för internationellt samarbete samt ökad förståelse i en multietnisk, konfliktfylld värld".²⁴² Dessa inslag utvecklas på hemsidan dock inte i riktning mot att globalisering, global rättvisa och hållbar utveckling ges en påtaglig roll av kontext för skolans gymnasieutbildning. Utöver att på en allmän nivå sammankopplas med bildningstanken, knyts det internationella på Enskilda Gymnasiets hemsida mer konkret till "studier utomlands", och till tillvalskurser som "Internationell ekonomi" och "Internationella relationer"²⁴³, samt på Viktor Rydbergs hemsida främst åt de tidigare nämnda institutionella samarbetena liknande det med det europeiska ungdomsparlamentet. Sidan "Människan i kosmos" lyfter fram vikten av "ett helhetsperspektiv och ett kritiskt förhållningssätt till fördomar, vidskeplighet och fanatism", men pekar inte ut globala ekonomiska maktförhållanden som del av detta helhetsperspektiv. Däremot nämner den ett flertal gånger betydelsen av detta helhetsperspektiv för att lyckas i konkurrensen på en framtida arbetsmarknad.²⁴⁴

På Franska skolans hemsida saknas en tydlig konstruktion av det internationella utöver den som tycks självklar i skolans anknytning till kulturlandet Frankrike och dess språk (eleverna "får en god inblick i franskspråkigt kultur- och samhällsliv"²⁴⁵). Det synliggörs i få och allmänna uttryck som exempelvis "dagens internationella kommunikationssamhälle".²⁴⁶ Metapontums hemsida saknar egentliga referenser till internationella perspektiv. De dyker i svag form upp i beskrivningen av den

²⁴¹ <<http://www.edu.upplands-bro.se>>, 10/10 2008, länken "Om skolan"/"Hållbar utveckling".

²⁴² <<http://www.enskildagymnasiet.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasiet"/"Historia".

²⁴³ Ibid., 6/10 2008, länken "Gymnasiet"/"Utbildningen".

²⁴⁴ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasiet"/"Pedagogik"/"Människan i Kosmos".

²⁴⁵ <<http://www.franskaskolan.se>>, 6/10 2008, länken "Den franska profilen".

²⁴⁶ Ibid., 6/10 2008, länken "Om skolan".

juridiska inriktning på Naturvetenskapligt program som skolan erbjuder i en uppräknig där "mänskliga fri- och rättigheter, den svenska offentlighetsprincipen, lagar och avtal som påverkar affärsförhållanden, hur miljöretten fungerar, samt hur EG-rätten påverkar det svenska rättssystemet" tycks jämföras ur betydelse-synpunkt. Teoretiska Gymnasiets hemsida konstruerar det internationella främst som en legitimerande dimension av skolans deklarerade tillgångar, på det sätt som framgick av ett tidigare citat, men konstruerar det inte som en del av utbildningens kontext på det sätt som sker på Kungsholmens och Viktor Rydbergs hemsidor.

Denna genomgång vittnar om symbolisk strid på skolornas hemsidor om hur det internationella ska konstrueras. Om de elitskolors hemsidor räknas bort som ger det internationella en marginell plats, som Metapontums, eller en begränsat legitimerande roll, som Teoretiska Gymnasiets, framträder en spänning mellan Kungsholmens hemsidas (och Globala Gymnasiets) framställning av världsutvecklingen som en omedelbar kontext för utbildningen och Viktor Rydbergs och Enskilda Gymnasiets betoning av ekonomiska och institutionella nätverk och av en internationell arbets- och studiemarknad. I den förra bilden är det internationella i första hand en global ekonomisk och social utveckling inom vilken individens kunskapsväxt sker, under det att det internationella i den senare bilden framför allt utgör en internationell studie- och arbetsmarknad.²⁴⁷

Framhävandet av kontakter med universitetsvärlden hos skolor med studieförberedande program är ett exempel på hur verklig eller påstådd närhet till yrkes- eller studieområden som en skola är inriktad mot lyfts fram som tillgångar. Skolorna med konstnärlig profil, exempelvis det anseliga antal musikgymnasier som vuxit fram och konkurrerar med varandra på områden som klassisk musik, populärmusik och jazz, framhäver på sina hemsidor oftast lärarnas förankring i Stockholms musikvärld som en tillgång.²⁴⁸ För skolor för vilka närheten till arbetsliv och "verkligheten" utgör en del av den legitimitet som hemsidan åberopar, lyfts branschkontakter och bransch erfarenhet inte sällan fram. Yrkesplugget säger sig samarbeta med "skickliga yrkesmän" och "flera företag" på ett sätt som ger eleverna en "känsla för branschen och skapar en yrkes stolthet".²⁴⁹ På det kommunala S:t Botvids förstasida lyfts – som tidigare påpekats i samband med graden av avgränsning av utbildning diskuterades – branschkontakter fram med en tydlighet som för en elitskola skulle kollidera både med dess starka avgränsning och med trovärdigheten i dess akademiska anspråk.

²⁴⁷ Av skolledarintervjuerna framkom att en kritik som riktats mot det kommunala Globala Gymnasiets profil från ledande politiker bestod i att "globalisering" på skolan gavs en snäv, politiskt vinklad betydelse med betoning på global rättvisa och hållbar utveckling, vilket enligt kritiken gav otillräckligt utrymme åt en syn på globalisering som också lyfter fram betydelsen av globala marknader, handels- och finansavtal.

²⁴⁸ Ett exempel är Lilla Musikaliska Akademin beskrivning av sig själv och sina lärare (<<http://www.lillaakademin.se>>, 5/10 2008, länken "Om gymnasiet"). För en motsvarande sida hos Nordiska Musikgymnasiet, se <<http://www.musikgymnasiet.se>>, 5/10 2008, länken "Om oss".

²⁴⁹ <<http://www.yrkesplugget.se>>, 6/10 2008, länken "Om oss".

På hemsidorna hos skolor med studieförberedande program men lägre rekryteringsprofil återkommer "verkligheten" i sätten att beskriva och legitimera själva den pedagogik skolan företräder. På John Bauer-gymnasiernas hemsida motiveras den pedagogiska huvudidén om problembaserat lärande med att

Vi resonerar som så att arbetslivet och högskolestudier består av en samling problem som ska lösas. Genom att Du i skolan lär dig metoder för att lösa problem kommer Du att vara väl förberedd inför livet efter gymnasiet.²⁵⁰

Denna pedagogik beskrivs återkommande som ett "koncept" eller som "vår modell". På Vittra-gymnasiernas förstasida lyfts en case-metodik fram som benämns "ett verklighetsbaserat lärande" och ges formen av "en pedagogisk modell" som med "utgångspunkt i tre kärnvärden" och "ett antal särskilt utvalda handlingar utgör vår modell".²⁵¹ Även Jensen-gymnasiernas hemsida lyfter fram undervisningsformer som dels kännetecknas av "verklighetsanknytning", dels bildar ett "koncept".²⁵²

Förankringen av pedagogiken i ett starkt framskrivet koncept återfinns också på Kunskapsgymnasiets hemsida. Konceptets auktoritet ligger dock i första hand inte i dess verklighetsförankring, utan i dess karaktär av genuint "personligt anpassad" pedagogik. Hemsidan ägnar fem förhållandevis utförliga sidor åt att utveckla vad som betecknas som skolans "arbetssätt", "en personligt utformad utbildning". Detta innehåller ett antal fasta former och inslag som "ett personligt schema", "personlig handledning", användning av skolans databas "Kunskapsporten" och en åtskillnad mellan vad som betecknas som "steg- och temakurser".²⁵³ Den inbyggda motsättningen i att på en och samma gång lansera ett pedagogiskt koncept, som alla elever och alla lärare arbetar efter, och värden som "flexibilitet", "personlig" och "verklighetsanpassad" adresseras ibland på skolornas hemsidor. När John Bauer-gymnasiernas hemsida konstaterar att alla skolorna i koncernen "arbetar efter samma pedagogiska koncept", sker detta med tillägget "men precis som du och jag är förstås varje skola unik".²⁵⁴ På Kunskapsgymnasiets hemsida ackompanjeras förklaringen av den tydligt konceptliknande pedagogiken med sina olika steg av en rik förekomst av ordet "personlig", vilken motverkar bilden av en standardiserad undervisningsmodell.

Koncept och pedagogiska modeller lyser med sin frånvaro på elitskolornas hemsidor. Franska skolans hemsida framhäver skolans anciennitet och en stark avgränsning av utbildning också när skolans pedagogik beskrivs. "Den är en kunskapsskola vars uppgift är att ge bildning och utbildning" konstateras det i en kort text med rubriken "Undervisningsform?" där udden indirekt tycks riktad mot

²⁵⁰ <<http://www.johnbauer.nu>>, 6/10 2008, länken "Studera på JB".

²⁵¹ <<http://www.vittra.se>>, 6/10 2008, länken "Om Vittra"/"Vår modell".

²⁵² <<http://www.jenseneducation.se>>, 6/10 2008, länken "Om JENSEN gymnasium"/"Träning för verkligheten".

²⁵³ <<http://www.kunskapsgymnasiet.se>>, 6/10 2008, förstasidan samt länken "Arbetssätt" med undersidor.

²⁵⁴ Ibid.

idén att göra anspråk på en specifikt "modern" pedagogik: "Franska skolan har en traditionell pedagogik. [...] Självklart utnyttjar läraren en rad pedagogiska metoder".²⁵⁵ Norra Reals hemsida stannar med enstaka undantag vid att nyktert nämna inslag i undervisningen inom ett visst studieprogram. Också på Södra Latins hemsida knyts beskrivningar av pedagogiken helt till den beskrivning som görs av varje studieprogram, och hålls där på en allmän nivå. Det kan till exempel heta att "föreläsningar och individuellt arbete blandas med arbete i mindre grupper och diskussioner som syftar till att formulera, analysera och lösa problem inom olika ämnesområden" eller talas om ett "varierat arbetssätt" med "genomgångar och diskussioner i tal och skrift med användning av ett korrekt och vetenskapligt språk".²⁵⁶ Bilden är att pedagogiken skiftar och är beroende av undervisningens innehåll, samtidigt som den är "akademisk". Viktor Rydbergs hemsida gör en explicit poäng av att skolan använder en "varierad och omväxlande pedagogik" som tar "till vara den individuella bredd av kunskaper inom olika in- och utlärningsstilar som skolans lärare besitter" och ställs i motsatsställning till "att följa en enskild pedagogisk modell".²⁵⁷ Den vägran att bekänna sig till ett pedagogiskt koncept som präglar elitskolornas hemsidor ska ses i relation till den starka klassifikation av utbildning som tidigare har beskrivits som kännetecknande för samma hemsidor. På dessa hemsidor lyser en misstro igenom mot receptliknande reduktioner av utbildningens innehåll, kunskaper, undervisning och lärande – storheter som här antas vara självklara inslag i utbildningens värld.

En skolas hemsida lyfter med få undantag som tillgångar fram sådant som skolan med viss trovärdighet kan göra anspråk på att inneha, men vittnar därför också om tillgångar skolan inte har. Tillgångar ges en positiv laddning, vare sig de består av traditionsrika byggnader eller moderna byggnader, centralt läge i Stockholm eller naturnära läge i förorterna, storlek eller småskalighet, högpresterande elever eller mindre högpresterande elever, välutbildad lärarkår eller mindre välutbildad lärarkår. Vissa på hemsidorna återopade tillgångar är gemensamma för praktiskt taget alla skolors hemsidor. En sådan är bilden av skolan som ett "hem" där eleverna blir "sedda", "respekterade", "personligt bemötta" och kan känna sig "trygga", vilken återskapas på både stora och små skolors hemsidor.

Att en skola oomtvistat äger vissa eller många tillgångar eller att det tvärtom råder tveksamhet om vilka egentliga tillgångar en skola förfogar över, sätter dock vissa villkor för hemsidans lansering av bilden av skolans resurser. Hemsidorna hos traditionstyngda skolor som innerstadens läroverk kan ofta nöja sig med neutralt hållna beskrivningar av skolans historia, byggnad och läge och behöver inte nämna att eleverna är högpresterande, eftersom dessa symboliska tillgångar är uppenbara. Hemsidorna hos skolor som saknar uppenbara tillgångar, hänvisas till att synliggöra

²⁵⁵ <<http://www.franskaskolan.se>>, 6/10 2008, länken "Ska du välja gymnasium?"/"Undervisningsform".

²⁵⁶ <<http://www.son.edu.stockholm.se>>, 5/10 2008, länken "Utbildningar", länkarna "SP Samhällsvetenskaplig" och "NV Naturvetenskaplig".

²⁵⁷ <<http://www.vrg.se>>, 5/10 2008, länken "Gymnasium"/"Pedagogik".

Om skolan

Upplands-Brogymnasiet ligger i Kungsängen, 30 min från Stockholms Central och är en gymnasieskola med ca 950 elever och ett hundratal anställda. Eleverna är fördelade på sju nationella program: FP, HP, HR, MP, NV, SP och TE samt ett ettårigt individuellt program.

Jag känner mig
som hemma!

Elev i årskurs 3 om UBG

Figur 8. Hemkänsla som begränsad symbolisk tillgång. Upplands-Bro Gymnasium

dem som finns med mer eller mindre lätt igenkännliga medel. När skolans hemsida lutar åt en marknadsskildring med inslag av reklamens språk och stilgrepp, kan som på Jensen-gymnasiernas sida moderna skollokaler presenteras som "professionella skolmiljöer". Om hemsidan däremot står långt ifrån en marknadsskildring i sin utformning, kan den, som i exemplet med det kommunal Upplands-Brogymnasiets hemsida, en skola som för en utomstående läsare saknar särskiljande tillgångar, stanna vid att lyfta fram just det slags allmänna tillgångar som de flesta skolors hemsidor återger. Förutom den respektabilitet skolans förstasida skänker den genom sin neutrala, värdefria beskrivning av skolan, byggs skolans legitimitet upp med referens till den topos enligt vilken den utgör ett "hem". Just genom att denna referens tillhör de vanligaste på skolornas hemsidor, blir den när den ensam lyfts fram närmast ett uttryck för bristande tillgångar.

Hemsidornas interpersonella struktur

En mycket synlig aspekt av hemsidornas strategier för att marknadsföra skolan är den relation de skapar till den tänkte läsaren, dess interpersonella struktur.²⁵⁸ Denna aspekt av en hemsida hänger tätt samman med arten av den auktoritet hos skolan som den bygger upp. När auktoriteten grundas på utbildningsområdets specificitet, dess traditioner och specifika idéinnehåll, tenderar hemsidan också att vara mer myndig och opersonligt neutral i sitt tilltal till läsaren. På elitskolornas hemsidor undviks inte sällan det direkta tilltalet till läsaren eller besökaren. I första hand presenteras skolans program eller tillgångar. På Södra Latins förstasida är tilltalet neutralt, utan starkt framhävd avsändare och utan synlig mottagare:

²⁵⁸ Hellspong & Ledin; Jørgensen & Philips.

Södra Latin är en skola som präglas av en kulturell profil och ett vetenskapligt förhållningssätt i en trygg och trivsamt miljö. Respekten för varandra och rätten att vara sig själv värderas vi mycket högt på vår skola. Skolan har estetiska utbildningar i musik, dans, teater, bild och formgivning samt teoretiska utbildningar inom naturvetenskap, samhällsvetenskap och språk.²⁵⁹

Den citerade textens kombination av ett mindre tydligt framhåvt med dock närvarande, auktoritativt "vi" och en beskrivande stil kan sägas vara kännetecknande för hemsidorna hos det som här kallas elitskolor, men är mer konsekvent genomförd på de kommunala gymnasierna hemsidor än på friskolornas.²⁶⁰ Detta "vi" motsvaras ofta – men inte i den citerade texten från Södra Latins förstasida – av ett "du" eller "dig" som öppet vänder sig till den tänkta eleven.

På elitskolorna har detta du-tilltal dock inte en intimt familjär prägel. På Kungsholmens andrasida (förstasidan upptas av en bild av skolan och ett antal länkar) förekommer pronomen för andra person singular, "du" eller "dig", fyra gånger, men i konstellationer som "Här hittar du" och "Här kan du ladda ner"²⁶¹ Samma begränsade användning och låga frekvens återfinns på Norra Reals hemsida. På Enskilda Gymnasiets måste besökaren söka sig fram till en andra nivå på länken "Utbildning" för att någon talare eller mottagare över huvud taget ska bli synlig, men möts då i en text av påfallande neutralt beskrivande karaktär av ett auktoritativt "vi" och ett "vår", under det att eleverna omtalas i tredje person som "eleverna".²⁶² Denna av auktoritet präglade relation till läsaren/eleven återkommer ofta på hemsidan. I presentationen av skolan heter det att "vi bestämmer /i avseende på hur nationella styrdokument tolkas/ hur undervisningen utformas och vi inom skolan kräver av oss själva att vi skall kunna ge eleverna mer än bara det som läroplanen stadgar" och konstateras att auktoritativt att "eleverna trivs på Enskilda Gymnasiet".

En liknande relation till besökaren upprättar Franska skolans förstasida för sin gymnasieskola. Skolan beskrivs utifrån, utan användning av pronomen för första person, och "du" förekommer två gånger i satser som har rent informativ funktion. De yngre friskolor som här benämns elitskolor adresserar däremot eleverna tydligare redan på sina förstasidor, även om detta sker med en samtidig användning av beskrivande, konstaterande texter. "Utmärkande för Viktor Rydbergsgymnasierna är", heter det på Viktor Rydbergs hemsida i en formulering utan synligt subjekt, samtidigt som elever få veta att "[h]är får du en bra förberedelse för

²⁵⁹ <<http://www.son.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008.

²⁶⁰ Den är inte särskiljande för vad som här kallats elitskolor, utan återfinns på de flesta av de kommunala gymnasieskolor (exempelvis Kärrtorps, Fredrika Bremer-gymnasiernas och Farsta) som inte valt en utpräglad marknadsorienterad hemsida (vilket Vilunda gymnasium är exempel på).

²⁶¹ <<http://www.kun.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008, länken "Svenska sektionen".

²⁶² <<http://www.enskildagymnasiet.se>>, 6/10 2008, länken "Utbildningen".

vidare studier i Sverige eller utomlands”.²⁶³ På förstasidan används ordet ”du” två gånger i den mer familjära betydelse som ett försök att påverka läsaren innebär.

Mikael Elias Gymnasiums förstasida markerar en förändring i riktning mot ökad familjaritet. Pronomen för första person plural fem gånger och för andra person singular sex gånger. De flesta tilltal i andra person används i satser avsedda att påverka läsaren, vilket anger en högre grad av familjaritet. Men även när läsaren/eleven tilltalas direkt och i satser som syftar till att påverka attityderna till skolan, upprättas genom texten inte en öppet intim eller kompisbetonad relation.

I detta avseende skiljer sig elitskolorna från skolor – och i synnerhet friskolor – med lägre social och skolmässig rekrytering. De senare iscensätter ofta vad som kan betecknas som en intim, familjär relation till den elev som är den tänkta läsaren. Frekvensen av pronomen för andra person ökar. På Kunskapsskolans förstasida uppgår antalet pronomen för andra person, inklusive objektsformer och possessiva former, till 17 stycken, med förekomster praktiskt taget i varje mening. En enda gång återfinns den objektiverande formen ”eleverna” som är den enda förekommande på Enskilda Gymnasiets andrasida. På John Bauer-gymnasiernas sida ”Om John Bauer-gymnasiet” (vilken är den första med egentlig text på skolans hemsida) förekommer pronomen för andra person singular – ”du”, ”dig”, ”ditt”, ”dina” – nio gånger, och för första person åtta gånger, varav en utgörs av ett ”jag” (”precis som du och jag är varje skola unik”). Det flitiga bruket av pronomen för andra person upprättar en relation mellan läsaren/eleven och skolan som liknar den mellan enskilda personer eller vänner. Hela texten får här formen av ett personligt riktat budskap till läsaren, från person till person.²⁶⁴

Vissa friskolors hemsidor, som Jensen-gymnasiernas, växlar mellan det slags personliga tilltal som användning av pronomen i andra person skapar och en beskrivning av skolans pedagogik och tillgångar. På företagets hemsida för sina gymnasieskolor, under länken ”Träning för verkligheten”, kan räknas till 12 pronomen i andra person. Andra sidor på samma hemsida har en beskrivande karaktär. Där omnämns även skolan själv i tredje person.²⁶⁵

²⁶³ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken ”Gymnasium”.

²⁶⁴ <<http://www.johnbauer.nu>>, 6/10 2008, länken ”Om John Bauer-gymnasierna”.

²⁶⁵ <<http://www.jenseneducation.se>>, 6/10 2008, länken ”Gymnasium” / ”Om JENSEN gymnasium”.

Den familjära relation som på friskolor och några kommunala skolor med lägre rekryteringsprofil upprättas till läsaren förstärks av andra språkliga inslag, exempelvis instuckna talspråksformer. Flitigt använd är en frågeform (av slaget "Söker du en gymnasieutbildning som ger dig en gedigen förberedelse för framtiden?") eller instuckna ord som karaktäriserar personligt tal ("förstås"). Den vardagligt intima karaktären förstärks av de bilder som ackompanjerar hemsidornas texter och ibland som budskap får en mer framträdande roll än dessa.

Alla skolors hemsidor ger viss plats åt bilder på elever, men bilder av olika natur. Den vanligaste genren är relativt idealiserande skildringar av elever i skolans

Figur 9. Elev och lokaler som inkarnation av skolans värden, Södra Latins förstasida

arbetsmiljöer. Elever är försjunkna i läsning, ivrigt engagerade i gruppdiskussioner eller lyssnar uppmärksamt på en lärare. På elitskolornas hemsidor är detta slags bilder antingen sparsamma, som på Enskilda Gymnasiets och Kungsholmens hemsidor, eller registrerande till sin karaktär, utan tydligt individfokus. En annan typ av bilder är återgivandet av typiska eller exemplariska elever som inkarnerar värden skolan står för. Även om detta är ett mindre påfallande inslag på kommunala gymnasieskolor av elitkaraktär, är Södra Latins förstasida ett exempel med sin bild på en kvinnlig elev med kort, krulligt svart hår och keps, ställd mot en bakgrund av skolans trapphall med gammaldags glasmontrar och klassicistiska pelare. Bilden ackompanjerar den tidigare citerade texten att skolan präglas av en kulturell profil och ett vetenskapligt förhållningssätt.

I detta slags bild *representerar* eleven skolans värden, snarare än personifierar läsaren av hemsidan som dialogpartner.

Detta sker däremot i en tredje typ av bilder som är vanlig på de skolors hemsidor som upprättar en intimt familjär relation till sin mottagare. Kunskapsgymnasiets förstasida²⁶⁶ utgör det kanske tydligaste exemplet bland de hemsidor som ingår i underlaget. De tre elever som här avbildas nästan i helfigur personifierar det slags elever som på hemsidan representerar skolans naturliga elever, de som nöjda med att ha gjort ett "personligt val" av utbildning ser framtiden an med tillförsikt, och samtidigt personifieringar av den samtalspartner hemsidan upprättar ett familjärt

förhållande till. Ett snarligt grepp återfinns på det kommunala Vilunda gymnasiums hemsida i den animerade film som tidigare nämndes. Språket, kläderna och kroppshållningen eftersträvar att återge vardaglighet och ett "vanligt" elevperspektiv. Hemsidans grepp kan här sägas ta ytterligare ett steg i skapande av familjaritet och intimitet. Den suggererar att direkt återge elevernas tankar. I den fiktion som animeringen skapar upphävs skolans egen institutionella auktoritet och ersätts av eleverna som konsument av utbildning.²⁶⁷

Den dimension av hemsidornas interpersonella struktur som här lyfts fram, graden av familjaritet med mottagaren av hemsidans budskap, skiljer elit-skolorna och många

EN PERSONLIGT UTFORMAD UTBILDNING

Det gamla skolsystemet bygger på ett alla lär på samma sätt, i klassrum med en svart tavla och kateder. Så har det varit sedan 1842.

Vi har utvecklat ett eget arbetssätt som vi kallar "en personligt utformad utbildning", för att alla är olika och lär på olika sätt.

Hos oss sätter du upp **personliga mål**. Du bestämmer vilka betyg du ska ha. Vi arbetar tillsammans för att du ska nå dem.

En **personlig handledare** coachar dig för att du är unik och lär dig saker på ett lite annat sätt än andra. Därför har du också ett **personligt schema**.

Vi har en egen webbplats, **Kunskapsporten**, för att du ska kunna studera var och när du vill. Där finns alla dina kurser, studieuppgifter samt mål och betygskrav.

Vi bryr oss om resultatet - att du lär dig och får bra studieresultat samt höga betyg. Vi erbjuder dig din egen väg att nå ditt. Eftersom alla människor är olika och lär på olika sätt.

[Frågor och svar om Kunskapsgymnasiet](#)

» Framtidens skola «
- Arbetssättet var den viktigaste orsaken till att jag valde Kunskapsgymnasiet. Du kan både få extra hjälp eller plugga snabbare i ett ämne.

Jag och min handledare har lagt upp en personlig väg och ett schema som passar mig. Det känns som om det verkligen finns en möjlighet att hitta "sin" utbildning, ta egna initiativ och gå sin egen väg. Det är framtidens skola.

Nikolina, läser SP år 1

» För dig som vill satsa på dina studier «

- Jag skulle rekommendera alla som vill satsa på sina studier att söka hit. Du behöver en viss självdisciplin också, men det får man å andra sidan lära sig här.

Lärarna sätter eleverna i fokus och har en grundinställning att verkligen vilja hjälpa oss. Den personliga handledningen skapar också bra kontakt med lärarna.

Edward, läser SP år 3

Figur 10. Elever som familjär samtalspartner, Kunskapsgymnasiets förstasida

²⁶⁶ Denna förstasida ersattes i september 2008 av en annan, vilken dock är snarlik den tidigare.

²⁶⁷ <<http://www.vilunda.se>>, 6/10 2008.

kommunala skolor, å ena sidan, från skolor med lägre rekryteringsprofil och många friskolor, å den andra. En förklaring till att två friskolor i urvalet, Enskilda Gymnasiet och Franska skolan, på sina hemsidor går längst i att avvisa familjariteten med eleven som mottagare kan gissningsvis vara att de, med sin karaktär av socialt exklusiva, traditionsbundna skolor, inriktar sina hemsidor minst lika mycket mot föräldrarna som mot de potentiella eleverna. Denna aspekt av hemsidans sätt att upprätta en relation till sina läsare, anpassningen till målgruppen, för oss till ännu en dimension av den interpersonella strukturen som tidigare bara flyktigt berörts, nämligen hemsidans reklamkaraktär.

Förutom att påverka både styrkan i hemsidans avgränsning av utbildning som autonom värld och arten av en skolans auktoritet eller legitimitet så som denna framställs, upprättar reklamliknande inslag en speciell relation till läsaren. Även om kommunala skolors hemsidor tenderar att skilja sig från friskolors, vilka står närmare reklamen som genre, finns reklamens språk och stilgrepp på de flesta hemsidor som en latent, möjlig läsart. Uttryck, rubriker och bilder som påminner om reklamens språk för in dess diskurs i hemsidans värld och därmed också med denna diskurs förknippade *topoi*: skolan som säljare av utbildning som produkt till elever och familjer i egenskap av konsumenter.

Elitskolornas hemsidor tonar som regel ned referenserna till reklamens språkbruk som en del av upprätthållandet av den starka klassificeringen av utbildning de värnar om, men långt ifrån helt. Med undantag för traditionella friskolor som Enskilda Gymnasiet och Franska skolan tränger en marknadsdiskurs igenom på friskolegymnasiernas hemsidor i betydligt högre grad än på de kommunala elitskolorna. Viktor Rydbergs hemsida kan exempelvis i sin relation till presumtiva elever inta rollen som övertygande, välvilligt inställd säljare som gör sitt bästa för sin kund. När skolans satsning på tvåspråkig undervisning förklaras, heter det att

Engelska språkets betydelse ökar stadigt. En stor del av undervisningen på universitet och högskolor världen över, sker på engelska. Även i Sverige är en stor del av kurslitteraturen på engelska. Därför vill vi på VRG ge dig möjlighet att skaffa dig mycket goda kunskaper i engelska och vänja dig vid studier på engelska redan i gymnasiet.²⁶⁸

Formuleringar av detta slag återkommer på skolans hemsida, men är sällsynta på de kommunala elitgymnasiernas hemsidor där skolan sällan ges rollen av förutseende säljare av utbildning. På Mikael Elias Teoretiska Gymnasium är marknadsrelationen till besökaren/eleven ännu mer tydligt uttalad i exempelvis förstasidans försäkran att det "speciella med oss är vår höga ambition" och att "vi garanterar att du både inspireras och utmanas".²⁶⁹ Just frekvensen av försäkningar, utfästelser, och av öppna

²⁶⁸ <<http://www.vrg.se>>, länken.

²⁶⁹ <<http://www.teoretiska.se>>, länken.

eller indirekta jämförelser med andra skolor är genomsnittligt betydligt högre på friskolor än de flesta kommunala skolors hemsidor. På skolor med lägre rekrytering – bland dem också flera av de kommunala, vilket Vilundas hemsida vittnar om – förekommer sådana inslag flitigt. Kunskapsskolan är enligt sin förstasida "framtidens skola" och "skolan för dig som vill satsa". Förstasidan på Jensen-gymnasierna frågar "Vill du göra något alldeles extra av ditt liv?" och ger själv svaret att "i så fall passar du på JENSEN gymnasium". "Tänk lite längre när du väljer gymnasium" lyder ingångsrubriken på Fria gymnasieskolans i Haninge förstasida, en skola vars hemsidas reklamkaraktär annars är nedtonad.

Den kulturella människan och den ekonomiska

Den polaritet mellan kultur och ekonomi som gymnasieskolans sociala struktur uppvisar kommer starkast till uttryck i ytterligare dimension av skolornas hemsidor som här avslutningsvis ska lyftas fram. Den avser *topoi* förbundna med hävdandet av en holistisk människosyn och en klassiskt bildningsorienterad syn på utbildning, vilka i hemsidornas universum ställs mot tankefigurer knutna till synen på människan som en i grunden ekonomisk varelse och till en målrational syn på utbildning som investering i framtiden. Med en "bildningsorienterad" syn på utbildning åsyftas här de centrala idéerna i den klassiska bildningstradition i vilken bland andra Humboldt ses som en ledande gestalt och i vilken kunskapsutvecklingen förstås som ett aktivt och nyskapande övertagande av ett nedärvt bildningsarv.²⁷⁰ Uttrycket "holistisk" syftar på ett synsätt enligt vilket människans olika förmågor bildar en oupplöslig och samtidigt allsidig helhet i vilken även konstnärliga och sinnliga anlag har en plats. Dessa anlag har en strävan att utvecklas och utvecklingen kan inte underkastas en enskild förmåga eller ett enskilt behov.²⁷¹ Föreställningen om människan som ekonomisk varelse syftar på den klassiska ekonomins uppfattning av människan som hushållande, planerande och vinstmaximerande.²⁷² "Målrational", slutligen, refererar till övertygelsen att

²⁷⁰ Bildning är "hela den utveckling av de personliga anlagen som en människa läroprocess utgör", skriver Sven-Eric Liedman i sitt avsnitt om Humboldt i *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm, Bonnier, 1997, s. 229. Denna traditions historiska rötter, motsägelser och relation till bland annat progressivismens centrala idéer diskuteras också av Donald Broady i "Bildningsfrågan – ett återupplivningsförsök. Om ett förslag från Collège de France och om svenska läroplaner", *Ord & Bild*, nr 1 1992, s. 3–26.

²⁷¹ Om någon mer specifik vetenskaplig tradition skulle förknippas med denna tankefigur för att skilja den från andra innebörder av ordet "holism" inom vetenskapen, är Alfred Adlers teleologiska psykologi och Jan C. Smuts holistiska evolutionsteori bra kandidater. Se Heinz Ansbacher, "On the origin of holism", *Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, Vol. 50 Issue 4, 1994, s. 486.

²⁷² Irene C.L. NG & Lu-Ming Tseng, "Learning to be Sociable. The Evolution of Homo Economicus", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 67, April 2008, s. 265–286, samt Mary S. Morgon: "Economic man as model man: ideal types, idealizations and caricatures", *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 28, No 1, March 2006, s. 1–27.

människans val, exempelvis hennes utbildningsval, är resultatet av en kontrollerad, förnuftsmässig kalkyl eller strategi där fördelar och nackdelar beräknas, men även de motsvarande val vägs in som andra människor gör i egenskap av konkurrenter eller "spelare".²⁷³ Denna motsatsställning involverar flera trosföreställningar och värden som hemsidorna öppet bekänner sig till eller mindre synligt alluderar på.

En holistisk syn på utbildning får ett klart uttryck på Ellen Key-gymnasiets förstasida där Waldorf-pedagogiken framställs som en vilja att

utveckla hela människan - tanke, känsla och vilja. Teoretiskt, konstnärligt och praktiskt arbete integreras så långt som möjligt. Undervisningen ger näring för hela personligheten och reduceras aldrig till enbart inläring. Kunskapsinhämtande och fostran utgör en helhet genom att stoffet väljs och presenteras så, att det i varje stadium anknyter till barnets egen utveckling och hjälper denna framåt.²⁷⁴

Skolans förstasida länkar till hemsidan för Waldorf-konfederationen i Sverige där samma pedagogik beskrivs i en text där centrala formuleringar är att "omdömesförmågan" ska "utvecklas" i en pedagogik som "aktiverar" "vilje- och känslokrafterna", en "självständig tankeförmåga" och "elevernas kreativa och fria tänkande". För människans utveckling "i såväl kroppslig som själslig och andlig bemärkelse" finns "lagbundenheter" som en undervisning vilar på när den byggs på lärarens "konstnärlighet" i konsten att undervisa, genom "berättande, konstnärligt skapande och samtal".²⁷⁵

De tre gamla nu kommunala läroverk i innerstaden som ingår i urvalet ger alla på sina hemsidor uttryck för en klassisk bildningstanke i vars fokus står allmänbildning och den föreningen av "vetenskap och konst" som den nyss refererade tidigare förstasidan hos Södra Latin lyfter fram. På Norra Reals hemsida ligger bildningstanken mindre synligt inbäddad i aspekter av hemsidans texter. Ett exempel är de verb och substantiv som används i till sin språkliga karaktär jämförelsevis neutrala beskrivningar av de olika studieprogrammets innehåll. Karaktäristiska formuleringar är "ämnesövergripande synsätt", "självständigt, undersökande arbetssätt", "fördjupa", "intresse".²⁷⁶ Liknande lexikala inslag kännetecknar Södra Latins hemsidas beskrivningar av skolans program. Där lyfts ofta som undervisningens mål fram en historiskt och kulturellt inramad självförståelse. När det samhällsvetenskapliga presenteras, heter det exempelvis:

Människan som individ och samhällsvarelse är en viktig utgångspunkt på den samhällsvetenskapliga inriktningen. Du får studera vad som formar människan, vilka strukturer hon är en del av och vilka konflikter som kan finnas mellan olika

²⁷³ Se Robert Sugden, "Rational choice theory: a survey of contributions from economics and philosophy", *Economic Journal*, Vol. 101, July 1991, s. 751–785; Liedman, *I skuggan av framtiden*.

²⁷⁴ <<http://www.eks.se>>, 6/10 2008.

²⁷⁵ <<http://www.waldorf.se>>, 6/10 2008, länken "Waldorf i korthet".

²⁷⁶ <<http://www.norrareal.se>>, 6/10 2008, länken "Utbildning".

intressen i samhället. [...] Målet är att du ska skapa dig en uppfattning i olika samhällsfrågor samtidigt som du ökar din förmåga att förhålla dig till andra människors uppfattningar.²⁷⁷

Idén att fördjupning i och förståelse av den historia och kultur som skapat människan är grundläggande för hennes utveckling och orientering kopplas på Kungsholmens hemsida till tanken att denna mänskliga kontext är en global värld inom vilken individen både förstår sig själv och handlar moraliskt:

Vi lever i ett samhälle som präglas av snabba förändringar och i en värld där globala frågor kräver samarbete kring globala lösningar. Kungsholmens gymnasium/Stockholms Musikgymnasium, en skola präglad av mångfald och tolerans, vill utveckla elevernas kunskaper och främja deras beredskap att möta dessa framtida utmaningar. Vi vill att eleverna ska kunna ta ansvar för och påverka den framtida samhällsutvecklingen. Detta krävs för en hållbar utveckling i ett globalt perspektiv.²⁷⁸

Framhävandet av "mångfald och tolerans" kännetecknar också det kommunala Globala gymnasiets hemsida. Under rubriken "Vår vision" formuleras mål för vad eleven ska ha uppnått efter avslutad skolgång som innehåller många av de tankefigurer som ovan beskrivits som typiska för ett holistiskt perspektiv: att förstå sig själv, utvecklas, tänka kreativt, kritiskt och analytiskt, ha insikt, reflektera:

- Jag förstår mig själv och mina utvecklingsmöjligheter.
- Jag upplever att jag utvecklas tillsammans med, och lär mig av andra människor.
- Jag tänker kreativt, kritiskt och analytiskt.
- Jag har insikt i den globala världssituationen, både problemen och förändringsmöjligheter.
- Jag arbetar för att förverkliga mina visioner, och reflekterar över mina handlingar;
- Jag förstår att vår framtid grundas på hållbar utveckling, global samhörighet och global rättvisa.
- Jag vill och kan förbättra världen.²⁷⁹

Formuleringarna refererar här tydligare till en progressivistisk idétradition än till den klassiska bildningstradition som dominerar på de kommunala elitgymnasiernas hemsidor. Där synliggörs tydligare kontinuiteten i människans utveckling, det arv som förvaltas.

De skolors hemsidor som olika starkt uttrycker en holistisk och en bildningsorienterad syn på utbildning skiljer sig från andra skolors hemsidor lika mycket i att de innehåller starkt nedtonade referenser till den motsatta syn som ovan kallats

²⁷⁷ <<http://www.son.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008, länken "Utbildningar"/"Sp Samhällsvetenskaplig".

²⁷⁸ <<http://www.kun.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008, länken "Om skolan"/"Skolan vision".

²⁷⁹ <<http://www.globalgymnasiet.se>>, 6/10 2008, länken "Om skolan". Det bör tilläggas att denna hemsida i betydligt högre grad än de kommunala innerstadsgymnasiernas och andra elitgymnasiernas hemsidor etablerar vad som tidigare beskrevs som en familjär relation till eleven/läsaren, vilket citatets text är ett exempel på.

målrational. Även på dessa sidor smyger sig in formuleringar som understryker betydelsen av skolans utbildning som en konkurrenskraftig investering i framtiden. "Vi erbjuder dig en utbildning som förbereder för vidare studier på högskola eller universitet", heter det på den nyss nämnda sidan på Globala gymnasiets hemsida. Både Norra Reals och Södra Latins hemsidor innehåller på flera ställen formuleringar av typen "Våra elever får goda kunskaper som öppnar vägar till fortsatta studier".²⁸⁰ Men dessa är färre än på de flesta andra skolors hemsidor, ges en mer undanskymd plats och balanseras tydligare av att andra värden framhävs.

På Ellen Key-gymnasiets hemsida, som i sina värderingar särskilt tydligt uttrycker ett holistiskt perspektiv, är konkurrensaspekten försvunnen när den omedelbara nyttan av skolans utbildning skrivs fram: genom att erbjudas en "bred utbildning [...] står eleven efter avslutad skolgång fri att utifrån sig själv välja bland så många studie- och yrkesinriktningar som möjligt".²⁸¹ Målet för utbildningen, enligt Norra Reals hemsida, är att eleverna efter avslutad skolgång ska "ha förutsättningar för ett rikt liv, såväl yrkesmässigt som kulturellt och socialt".²⁸²

Den nedtoning av personlig nytta som karaktäriserar denna pol i hemsidornas värld – till förmån för värden som anknyter till holistiska, bildningsorienterade och moraliska värden – står i kontrast till det sätt nyttoaspekter skrivs fram på de skolors hemsidor som i denna dimension utgör en motsatt pol. På andra elitgymnasiernas hemsidor återkommer visserligen inte sällan den klassiska bildningstanken, men sammanvuxen med idéer som står nära andra tankeströmningar.

En förskjutning i balansen syns på Viktor Rydbergs hemsida där konst och estetik lyfts fram parallellt med en starkt klassificerad kunskapsorientering av det slag som utmärker elitgymnasiernas hemsidor. Förstasidans rubrik "Hjärnan vill ha roligt! Det är tanken som ligger bakom verksamheten i våra skolor. Konst och vetenskap går hand i hand" ger eko åt den i oktober 2008 borttagna huvudrubriken på Södra Latins förstasida, "Skolan för vetenskap och kultur". Bildningstanken kommer till tydligt uttryck också i andra texter på hemsidan, exempelvis den där skolans pedagogik ges en allmän presentation:

Målet är att ge eleverna insikt i och förståelse för att den verklighet vi upplever och det sätt vi ser på oss själva och andra människor beror på vilken teori vi väljer att se världen utifrån. Dessa olika teorier är ofta produkter av den speciella tid i vilken de har uppstått, samtidigt som de har vissa gemensamma nämnare. För att förstå detta på djupet och för att sedan kunna använda olika teorier som referenser i diskussioner, krävs fördjupade kunskaper och insikter i alla de ämnen som ingår i kursen. Sammanhanget som ska förstås blir mer komplext och eleverna får möjlighet att träna sig i analys och kritiskt tänkande.²⁸³

Den balanseras dock på skolans hemsida av ett i jämförelse med de kommunala elitgymnasierna relativt stort antal uttryck för tankefigurer som kan knytas till

²⁸⁰ <<http://www.son.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008, länken "Om skolan"/"Presentation".

²⁸¹ <<http://www.eks.se>>, 6/10 2008.

²⁸² Ibid., länken "Om skolan"/"Presentation", 6/10 2008.

²⁸³ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken "Gymnasium"/"Pedagogik"/"Människan i Kosmos".

synen på människan som en ekonomisk varelse som i konkurrens med andra rationellt gör val som maximerar den egna nyttan. Redan på förstasidan för stiftelsens gymnasieskola knyts huvudstyckets tanke att vetenskap och konst hänger samman till ett lönsamhetsperspektiv, när det i samma huvudstycke sägs att "[h]är får du en mycket bra förberedelse för vidare studier", en tanke som återkommer på flera av hemsidans undersidor.²⁸⁴

Hemsidans huvudtanke att estetiska uttrycksformer och teoretiska inläring utgör en helhet ges en förklaring, synliggjord redan i huvudrubrikens paroll "Hjärnan vill ha roligt!", som i alla fall delvis tycks grunda sig på nyttoargumentet att den teoretiska inläringen sker snabbare och lättare om den kombineras med tid för estetisk aktivitet. "När flera sinnen tas i bruk förstärker den upplevda kunskapen den teoretiska kunskapsinhämtningen", heter det på sidan med rubriken "Estetiskt uttryck - samverkan mellan teoretiska och estetiska kurser".²⁸⁵ Det globala perspektiv som på Kungsholmens Gymnasiums och Globala Gymnasiets hemsidor ges ett värde uteslutande i sig självt, kommer också till uttryck på Viktor Rydbergs hemsida, men kopplas här samtidigt samman med värnandet om framtida karriärmöjligheter. I perspektivet av konkurrensen med andra "spelare" om framgång på framtidens arbetsmarknad blir, i enlighet med en rational choice-princip, sambandet mellan estetisk och teoretiska kunskaper ett effektivt "samverkanskoncept":

Framtidens arbetsmarknad kommer att ställa högre krav än tidigare på ett självständigt och kritiskt tänkande. I framtiden kommer det också att krävas utbildningar som är bredare och ger ett helhetsperspektiv.

Samverkanskonceptets kunskapsmål och ambitioner är, förutom att ge eleverna konkurrenskraftiga insikter och färdigheter på en framtida arbetsmarknad, att ge ett helhetsperspektiv och ett kritiskt förhållningssätt till fördomar, vidskeplighet och fanatism²⁸⁶

Viktor Rydbergs hemsida ger också uttryck för andra tankefigurer som kan knytas både till synen på människan som ekonomisk varelse och till en målrationell syn på utbildning, av vilka flera har samband med det kursinnehåll skolan valt att satsa på i sina studieprogram. På sidorna under två av de åtta rubrikerna på huvudmeny för gymnasieskolans förstasida, "Entreprenörskap" och "Ledarskap", signaleras tankefigurer som sammanhänger med vad Eva Leffler kallar en entreprenördiskurs i skolan²⁸⁷ samtidigt som dessa knyts till dels till akademiska studier och kunskap, dels till estetisk verksamhet. Ledarskap är också "ett livslångt ledarskap som gäller

²⁸⁴ Ibid., länken "Gymnasium".

²⁸⁵ Ibid., länken "Gymnasium"/"Pedagogik"/"Estetiskt uttryck".

²⁸⁶ Ibid., länken "Gymnasium"/"Pedagogik"/"Människan i kosmos".

²⁸⁷ Eva Leffler, *Företagsamma elever. Diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*. Diss. Doktorsavhandlingar i Pedagogiskt arbete nr 8. Umeå, Umeå Universitet, 2006.

det egna livet", och under gymnasietiden de egna studierna, och skolans musikalier utgör goda tillfällen för eleverna att träna sin förmåga till entreprenörskap.²⁸⁸

Ytterligare en tankefigur, vilken står nära en målrationell syn på utbildning, framhävs starkare på Viktor Rydbergs hemsida än på de kommunala elitgymnasiernas, nämligen den att kunskapsutvecklingen kan mätas och den därmed sammanhängande tron att den går att kvalitetsmärka. En av de 14 kännetecken för skolan som förstasidan för gymnasiet listar i en uppräkningslista är "kvalitetssäkring genom regelbundna utvärderingar". Både de kommunala elitskolorna och andra kommunala skolor i urvalet har alla i enlighet med de krav som ställs på dem en sida som innehåller en "kvalitetsredovisning", men denna omtalas aldrig i termer av "säkring" eller, som på vissa skolor, "garanti", utan benämns alternativt "kvalitetsarbete" och ges sällan en framträdande plats.²⁸⁹

På hemsidorna hos andra friskolegymnasier av elitkaraktär återkommer tankefigurer av det slags som Viktor Rydbergs hemsida förmedlar. På Enskilda Gymnasiets hemsida återfinns i framhävandet av estetiska inslag i undervisningen och i specifika textinslag likartade referenser till ett klassiskt bildningsideal, men lika starkt skrivs konkurrensvärdet hos skolan i jämförelse med andra skolor fram. Skolans målsättning är att "vara en skola för dem som vill ha en utbildning motsvarande den bästa i Europa".²⁹⁰ Inom ramen för den starka ämnesorientering som skolans hemsida uttrycker ges samtidigt konkurrensaspekter stor plats, som i den av svenskämnet, i vilken det allra först slås fast att "goda kunskaper i svenska" är nödvändiga för att "lyckas med studierna i skolan och senare, på universitetet och högskolor" och strax efteråt att dessa kunskaper är "avgörande för att kunna nå bästa möjliga studieresultat".²⁹¹ Också Franska skolans förstasida gör en referens till bildningstraditionen – "Den är en kunskapsskola vars uppgift är att ge bildning och utbildning" – som i andra delar av hemsidan kombineras med ett tydligt framlyft konkurrensinriktat perspektiv. På förstasidan för skolans gymnasiedel intygas att "Skolan har väl dokumenterade goda resultat" och i den film hemsidan erbjuder om skolans gymnasium är en av huvudrubrikerna "Ett gymnasium för att lyckas och finna nöje".²⁹² Hemsidan hos utbildningsföretaget NTI:s gymnasieskola Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums – en skola med en hög rekryteringsprofil – lyfter tydligare fram målrationella värden än andra elitskolor. Förstasidans allra första stycke förklarar att skolans "höga ambition att inspirera dig till både bra

²⁸⁸ Ibid., länkarna "Gymnasium"/"Entreprenörskap" samt "Gymnasium"/"Ledarskap", 6/10 2008.

²⁸⁹ Departementsförordningen 1997:702 om "Kvalitetsredovisning inom Skolväsendet", kräver att varje skola årligen gör en kvalitetsredovisning vilken i de flesta gymnasieskolors fall också i någon form görs tillgänglig på skolans hemsida. På kommunala skolor är den vokabulär som används oftast "kvalitetsarbete". Se exempelvis <<http://www.globalgymnasiet.se>>, 6/10 2008, länken "Kvalitetsarbete", eller <<http://www.kun.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008, länken "Svenska sektion", rubriken "Aktuella nyheter".

²⁹⁰ <<http://www.enskildagymnasiet.se>>, 6/10 2008, länken "Om skolan"/"Skolan idag".

²⁹¹ Ibid., länken "Gymnasiet"/"Svenska".

²⁹² <<http://www.franskaskolan.se>>, 6/10 2008, länkarna "Gymnasium" resp. "Gymnasium"/"Ska du välja gymnasium?"/"Film om gymnasiet".

kunskapsinhämtning och de betyg som krävs för högre utbildningar”, samt att ”Teoretiska är en skola för dig som har siktet inställt på en högre universitetsutbildning och redan nu vill satsa”.²⁹³

Tankefigurerna att människan när hon utbildar sig är en ekonomisk varelse som hushållar med resurser och planerar för framtiden i konkurrens med andra är i sin tur knutna till en annan tankefigur som spelar en central roll på de skolors hemsidor som representerar gymnasieskolans ekonomiska pol, den om coachning. Denna topos är när den förekommer på elitskolornas hemsidor försiktigt inlindad och balanserad av andra perspektiv och värden. Den får ett svagt uttryck på Viktor Rydbergs hemsida, tillsammans med den klassiska bildningstanke som där refereras till, exempelvis i förklaringen av att medvetandegöra ledarskapets betydelse för eleverna, men då utan att ordet ”coachning” nämns.²⁹⁴ På Teoretiska gymnasiet hemsida uttrycks den desto tydligare, men fortfarande med formuleringar som innehåller reminiscenser av ett holistiskt perspektiv på kunskapsutveckling:

Mentorns roll är ungefär som coachens, d.v.s. att hjälpa dig sätta mål, arbeta mot dessa och försäkra sig om att du som student uppnår din egen fulla potential.²⁹⁵

Den citerade meningens avslutning - ”din egen fulla potential” – kan läsas både som en referens till en holistisk syn och som uttryck för den coachningstanke som direkt återopas först i citatet och därefter preciseras i orden ”sätta mål, arbeta mot dessa” och ”försäkra” sig om att dessa uppnås.

Coachning som tankefigur saknas helt på huvudsakligen holistiskt och bildningsorienterade hemsidor som de hos Ellen Key-skolan, de kommunala elitgymnasierna och Globala Gymnasiet, men spelar en mycket central roll på hemsidorna hos de stora utbildningskoncernernas hemsidor. På Jensen-gymnasiernas och Kunskapsgymnasiets hemsidor utgör den en dominerande ideologi. Individens ses här som en Robinson Crusoe²⁹⁶, ett enmansföretag, som först måste förstå vilka resurser det faktiskt förfogar över och därefter göra realistiska beräkningar av vilka prestationer som är möjliga och vilka val som är mest räntabla. ”Självkännedom” har här inte som i det tidigare refererade holistiska perspektivet innebörden att ge utlopp för inre anlag som fritt ska tillåtas växa och heller inte bildningstankens innebörd att förståelsen av sig själv förutsätter en förståelse av den kultur, historia och samhälle individen tillhör. Den ges snarare betydelsen att hushålla med begränsade personliga resurser i relation till rationellt uppställda mål. På Kunskapsgymnasiets förstasida används ordet ”personlig” eller personlighet nio gånger, varav tre gånger i de sammanlagt sex rubrikerna på sidan, och sammanflätas

²⁹³ <<http://www.teoretiska.se>>, 6/10 2008, länken ”Om Teoretiska”.

²⁹⁴ <<http://www.vrg.se>>, 6/10 2008, länken ”Gymnasium”/”Ledarskap”/”.

²⁹⁵ <<http://www.teoretiska.se>>, 6/10 2008, länken ”Om teoretiska”.

²⁹⁶ Kopplingen mellan Defoes romanfigur och den gryende kapitalismens idé om den ekonomiska människan i samtidens England görs av Ian Watts i ”Robinson Crusoe, Individualism and the Novel,” i författarens *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. London, Chatto and Windus, 1957.

med idén om hushållande med personliga resurser. Svaga sidor ska identifieras och styrkor utnyttjas i avsikt att nå resultat:

Kunskapsgymnasiet har ett eget arbetssätt - en personligt utformad utbildning, för att alla människor är olika och lär på olika sätt. Här är det din personlighet, dina mål och ambitioner som ligger till grund för din utbildning. /nytt stycke/ Tillsammans med din personliga handledare utformar du dina studier och ditt schema så att du utmanar dina svagheter och tar tillvara dina styrkor. Målet är att du ska utvecklas och nå så höga studieresultat som bara är möjligt.²⁹⁷

Precis som i Defoes roman är tiden en mätbar tillgång vid sidan av andra. Coachen bistår eleven i att utforma en "en plan över hur du ska använda din tid under veckan för att nå dina mål [...] det du behöver göra för att nå dina mål".²⁹⁸ En granskning av personens behov och resurser utgör grunden för en plan som utgår "från dina behov och vad just du behöver göra för att du ska nå dina mål".²⁹⁹

Det flitiga bruket på skolans hemsida av ord och uttryck som "personlig", "individuell", "just du", "dina", "personliga mål" och liknande uttryck framställer kunskapsutvecklingen som friställd från den historiska och kulturella inbäddning som i bildningstraditionen utgör en oundviklig dimension, och reducerar den till tankefiguren om individuellt hushållande. Den holistiska referens som skulle kunna tolkas in i Mikael Elias Teoretiska Gymnasiums hemsida är också frånvarande. "Mål" har inte betydelsen av i människan inneboende, slumrande potentialer som omfattar samtliga sinnen, utan innebörden av rationellt fastställa målsättningar.

På Jensen-gymnasiernas hemsida knyts coachningsfilosofin tydligare än på Kunskapsgymnasiets till andra tankefigurer som står den nära. Sidan med länken "Träning för verkligheten" innehåller tio underlänkar till nya sidor: "Professionella utbildningsmiljöer", "Verklighetsnära undervisning", "Regelbunden motion", "Mental träning", "Coachning", "Personlig utveckling", "Tydligt ledarskap", "Arbetsro", "Trygghet".³⁰⁰ I dessa rubriker och i de motsvarande sidornas text utvecklas ett sammanhängande syn på eleven som sin egen entreprenör. På hemsidan synliggörs också en tankefigur som tidigare kort berörts och som hänger samman med synen på eleven som en planerande företagare som räknar på förhållandet mellan egna resurser, tid och framtida vinster eller mål – den att kunskapsutvecklingen är mätbar och den därmed sammanhängande tanken att den kan kvalitetssäkras:

Vi mäter kvaliteten på våra skolor på flera olika sätt. Vi dokumenterar hur det går för våra elever, till exempel resultat på nationella prov, betygsnivåer i viktiga kurser

²⁹⁷ <<http://www.kunskapsgymnasiet.se>>, 6/10 2008.

²⁹⁸ Ibid., länken "Arbetsätt"/"Personligt schema".

²⁹⁹ Ibid., länken "Olika studieformer".

³⁰⁰ <<http://www.jenseneducation.se>>, 6/10 2008, länken "Om JENSEN Gymnasium"/"Träning för verkligheten".

och annat som framgår av våra årliga kvalitetsredovisningar, och vi följer upp de individuella målen.³⁰¹

Samma tanke uttrycks på Vittra-skolornas hemsida, där ambitionen utsträcks till att också "med hjälp av auktoriserade undersökningsinstitut" också mäta "den upplevda kvaliteten bland föräldrar, elever och medarbetare"³⁰²:

Genom vårt systematiska kvalitetsarbete [...] synliggörs sambanden mellan mål, handlingar och resultat så att våra föräldrar och andra intressenter kan följa vårt kvalitetsarbete.³⁰³

Kunskapens och kunskapsutvecklingens mätbarhet, undervisning som coachning, utbildning som lönsam investering i en lyckosam karriär som sker i konkurrens med andra, dessa tankefigurer bildar på hemsidorna en helhet. Denna utgör ena delen av en polaritet mellan två motsatta perspektiv på utbildning, kunskapsutvecklingens karaktär och kunskapens natur. Det första har dels förankring i en holistisk syn på människan som bärande på inneboende talanger och potential. Dessa innefattar estetiska såväl som intellektuella förmågor vilkas utveckling utbildningen ska ge utrymme för.

Detta holistiska synsätt präglar i synnerhet Waldorfskolan Ellen Keys hemsida, men kommer till uttryck på främst kommunala elitgymnasiers hemsidor som Södra Latins och vissa friskolegymnasiers, som Viktor Rydbergs. Det förankras dels också i en bildningstradition där människan uppfattas som bärare av ett civilisatoriskt arv som omfattar både konst och vetenskap och som hon aktivt utvecklar och förnyar genom att förstå och förändra. Denna syn på utbildning dominerar på kommunala elitgymnasier som Norra Reals och Södra Latins hemsidor. Det ges en delvis ny dimension på det kommunala elitgymnasiet Kungsholmens hemsida genom det globala utvecklingsperspektiv den lyfter fram och uttrycks i just denna på form hemsidan hos Globala Gymnasiet där global rättvisa står i centrum.

Den holistiska och den bildningsorienterade synen på utbildning vävs på hemsidorna ofta samman. De har gemensamt att utbildning uppfattas vara eftersträvsansvärd i sig själv och ha sitt eget inre värde, vilket inte kan förväxlas med eller reduceras till den personliga nyttan av att utbilda sig och inte ska sammanknippas med konkurrens med andra människor.

En holistisk såväl som en bildningsorienterad syn kommer bland friskolorna tydligt till uttryck på hemsidan hos elitgymnasiet Viktor Rydberg, men förenas där med ett perspektiv på utbildning som målrationell investering och på eleven som en i grunden ekonomisk varelse som hushåller med sina resurser och planerar för

³⁰¹ <<http://www.jenseneducation.se>>, 6/10 2008, länken "Om JENSEN Gymnasium"/"För dig med höga krav".

³⁰² <<http://www.vittra.se>>, 6/10 2008, länken "Om Vittra"/"Kvalitet och resultat"/"Upplevd kvalitet".

³⁰³ Ibid., länken "Om Vittra"/"Kvalitet och resultat", 6/10 2008.

framtiden i konkurrens med andra i avsikt att nå uppställda mål. Utbildningens inre värde och dess karaktär av orientering i historien, kulturen och samhället reduceras och ger plats åt en betoning av dess nytta och dess karaktär av instrument i konkurrensen med andra om livschanser.

Till detta perspektiv är knutet en rad med varandra förknippade tankefigurer, som idéerna om rationella val och rationell planering, effektiv tidsanvändning, lönsamhet, mental träning, ledarskap, entreprenörskap, kunskapsutvecklingens mätbarhet och kvalitetssäkring. Detta perspektiv på utbildning återfinns bland elitgymnasierna i former som kan kallas för återhållna på hemsidorna hos friskolor som Viktor Rydberg, Enskilda Gymnasiet och Franska skolan. De balanseras där av parallella uttryck för framför allt en bildningssyn på utbildning. Det framträder däremot tydligare på hemsidan hos utbildningsföretaget NTI:s nystartade skola Mikael Elis Teoretiska Gymnasium, vars höga betygsrekrytering gör att den här räknats till elitskolorna. Störst genomslag har denna syn på utbildning dock på hemsidorna hos de stora utbildningskoncernernas gymnasieskolor, som Vittra, Jensen och Kunskaapsskolan, som har en betydligt lägre skolmässig och social rekryteringsprofil.

Vi har här betraktat *topoi* och symboliska värden på gymnasieskolornas hemsidor som berör fyra huvudsakliga med varandra sammanhängande dimensioner. Den första gäller den grad av autonomi som hemsidorna tillerkänner utbildning och styrkan i avgränsningen av utbildning från andra aktiviteter och värden. Den andra avser arten av den auktoritet hos skolan som konstrueras på hemsidan. När avgränsningen av utbildning är stark byggs denna ofta upp av en legitimitet som grundas på en syntes av tradition och modernitet och av vetenskap och konst som symboliska värden.

Dessa värden knyts också tillgångar sådana som kontakter med universitetsvärlden eller andra legitima institutioner. Auktoriteten förbinds också med framhävandet av en pedagogik i vilka undervisningens komplexitet inte reduceras till färdiggjorda koncept eller framställs ha speciell verklighetsanknytning. I dessa två dimensioner särskiljer sig elitgymnasiernas hemsidor från hemsidorna hos skolor med lägre rekryteringsprofil. Dessa skolors hemsidor ger uttryck för en svag avgränsning av utbildning från andra aktiviteter, områden och värden. De hävdar inte sällan modernitet i betydelsen avståndstagande från tradition som legitim grund för den utbildning de erbjuder. Ofta lyfter hemsidorna också fram pedagogiska koncept.

I en tredje dimension skiljer sig hemsidorna åt i avseende på sin interpersonella struktur, den relation de upprättar till läsaren. Hemsidor med stark klassificering av utbildning och som hävdar starka symboliska tillgångar av det slag som kännetecknar elitgymnasierna tenderar att undvika den familjära relation till läsaren som kännetecknar skolor med svag avgränsning av utbildning och svaga tillgångar av detta slag. Istället ges skolan en auktoritativ roll i relation till läsaren. Karaktären hos hemsidans interpersonella struktur sammanhänger med dess grad av

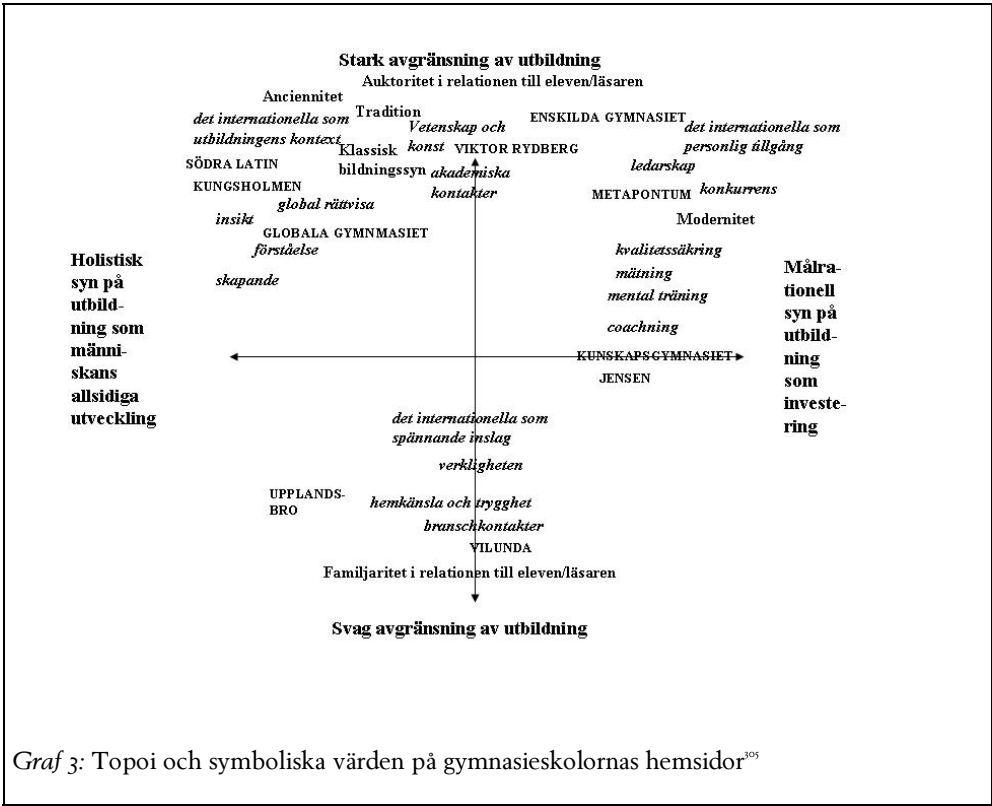
reklamkaraktär. När den senare stärks, blir läsaren en mottagare av hemsidans budskap som ska övertalas. Denna aspekt tenderar – med flera undantag – att skilja kommunala skolors hemsidor från friskolors. Detta gäller också hemsidorna hos de skolor som har en hög rekrytering där skillnaden dock är mindre påfallande.

Slutligen har en fjärde dimension av gymnasieskolornas hemsidor lyfts fram. I den skiljer sig hemsidor där holistiska och bildningsorienterade värden – och tankefigurer som bär upp dessa – framhävs, från sådana där utbildning ses som en mätbar, lönsam investering i en individuell karriär som karaktäriseras av konkurrens med andra.

De olika tankefigurer som här figurerar i olika, men inte tillfälliga, konstellationer kan schematiskt återges så som sker i Graf 3 nedan. Dessa *topoi* bildar ett förråd av idéer, övertygelser och trosföreställningar. Enskilda tankefigurer knyts till varandra i mönster som bildar ett slags hemsidornas underliggande strukturella grammatik. Denna gör att referensen till en tankefigur och ett symboliskt värde oundvikligen ger eko av de andra *topoi* och värden som den brukar kopplas samman med i hemsidornas värld. Skapandet av mening på en hemsida är i denna betydelse inte fri, oberoende av vilken strategi för hemsidans presentation av skolan huvudmannen valt.³⁰⁴

Denna hemsidornas intertextualitet hämtar näring från de intertextuella relationer hemsidornas värld som helhet skapar med andra samhälleliga diskurser. Med olika känslighet, beroende på hemsidornas och skolornas beroendeförhållande till sina huvudmän och till huvudmännens strategi för skolan på skolmarknaden, reflekterar hemsidorna tankefigurer som utbildningsdebatten och den politiska diskursen om skolan producerar. Det är dock sannolikt att det slags grundläggande relationer mellan *topoi* och symboliska värden som här diskuterats äger en stabilitet som går utöver den föränderliga allmänna diskursen om skolan och utbildning. De avspeglar trosföreställningar och förhållningssätt till utbildning som har en mer varaktig förankring i sociala grupper med olika tillgångar och olika habitus. I en kortare avslutande del av denna studie ska detta belysas genom en intervjustudie bland elever på två gymnasieutbildningar av elitkaraktär vilka representerar två positioner i gymnasieskolans sociala struktur och avspeglar polariteten kultur och utbildning.

³⁰⁴ Denna framställning av relationer mellan tankefigurer har inspirerats av Claude Grignons analys av tankescheman inbäddade i undervisningen och dess organisering på kortare yrkesorienterade tekniska studieprogram i Frankrike; se Claude Grignon, *L'Ordre des Choses: Les Fonctions Sociales de L'Enseignement Technique*. Paris, Minuit. 1971

Graf 3: Topoi och symboliska värden på gymnasieskolornas hemsidor³⁰⁵

³⁰⁵ Det bör framhållas att denna grafiska framställning av de tankefigurer och symboliska värden, samt dessas relationer till varandra, som diskuterats i texten är gjord som ett rent tankeredskap. Några få skolor valdes ut för att tydliggöra de enskilda hemsidornas relationer till de tankefigurer och värden som här återges. I själva verket kan en given hemsida uttrycka andra relationer mellan dessa *topoi* och ge uttryck för olika betoningar. De mönster som här återges har dock det slags generativa karaktär som nämns i texten. Det är exempelvis sannolikt att en hemsida som erkänner *modernitet* som motsats till *tradition* samtidigt uttrycker en målrationell syn på utbildning och osannolikt att en hemsida som framhäver holistiska värden samtidigt bekänner sig till *coachning*. En enskild tankefigur kan förekomma på flera hemsidor men vara typisk för en viss position i det mönster som antyds. Ett exempel är "hemkänsla", vilket som tankefigur och symboliskt värde förekommer på de flesta skolors hemsidor men är utmärkande för Upplands Bro-gymnasiet.

Personlighetsutveckling, bildning, och målrationalitet hos gymnasieelever i Stockholm

I kvalitativa inslag i tidigare empiriska studier har skilda uppfattningar om utbildning hos elever, studenter och sociala grupper stått mot varandra. Synen på utbildning som en för personen unik utveckling av allmänt mänskliga anlag hängde samman med en smak som värdesätter det personligt unika förhållandet till kultur och historia. Denna bildningssyn hade olika betoningar. Hos elever och studenter på utbildningar inriktade mot kultur hölls värden som skapande, originalitet och personlighet högt. Hos traditionella elitutbildningars elever och studenter, liksom hos familjer med de starka kulturella tillgångar som en lång utbildning skänker, återfanns ofta samma tro på sambandet mellan personlighetsutveckling och utbildning. Men betoningen låg här snarare på värdet av en solid allmänbildning. I kontrast till denna bildningsorienterade förståelse av utbildning stod synen att utbildning utgör del av en nödvändig strid om framtida möjligheter i livet. Denna återfanns i sin renaste form hos familjer med närhet till företagande och privat sektor och hos elever och studenter på utbildningar inriktade mot ekonomi.

En hypotes om effekterna av gymnasieskolans profilering som uttrycks i en av dessa tidigare studier³⁰⁶ var att den kunde leda till framväxten av profilprogram av elitkaraktär som uttrycker socialt förankrade skillnader i synen på utbildning hos olika fraktioner av den övre medelklassen. Inom ramen för den här föreliggande studien – som på nytt kartlägger polariteten mellan kultur och ekonomi i den nya kontext som uppkomsten av en marknad där skolorna genom sina profiler konkurrerar om eleverna utgör – genomfördes därför en serie intervjuer med gymnasieelever på utbildningar som hade en särskilt hög social och betygsmässig rekrytering. Intervjuerna gjordes först på både naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt program på flera skolor av elitkaraktär, men med särskilt fokus på inriktningen på kultur inom det senare på en traditionstyngd kommunal innerstadsskola. När materialet analyserades, framstod skillnaden mellan de förhållandevis många intervjuer som gjordes där och dem som genomfördes på den ekonomiska inriktningen av samma program på en ledande friskola som särskilt iögonenfallande.

I avsikt att synliggöra just denna polaritet i materialet – vars betydelse inte motsägs av intervjuerna på andra skolor och program – gjordes valet att i den analys som här görs bygga bara på materialet från dessa två utbildningar. Inget av programmen utgjorde exempel på det slags starkt profilerade utbildningar som blivit vanliga i gymnasieskolan, utan var nationella inriktningar inom

³⁰⁶ Donald Broady, Ingrid Heyman & Mikael Palme, "Capital culturel contesté ? Étude de quatre lycées de Stockholm".

samhällsvetenskapligt program.³⁰⁷ I de statistiska analyser som gjorts återkom just dessa utbildningar (och i mindre grad själva skolorna med alla sina utbildningar), som typiska för den kulturella respektive ekonomiska polen i gymnasieskolan. Detta val fick dock till följd att intervjuunderlaget innehåller en obalans. På den första, kulturella inriktningen av samhällsvetenskapligt program är det tämligen omfattande, men på inriktningen mot kultur begränsat.³⁰⁸

På en av skolorna genomfördes under två olika terminer och med ett års mellanrum 10 gruppintervjuer som omfattade totalt 32 elever och sammanlagt 16 individuella intervjuer med totalt 10 elever. På den andra begränsades antalet intervjuer till fyra, genomförda under en och samma termin. På den första skolan genomfördes också tre intervjuer med lärare som undervisade på den inriktning som stod i fokus och på den andra skolan en lärare. Underlaget för den andra skolan är med andra ord betydligt mindre. Intervjuerna varade cirka en och en halv timme, ibland något kortare och ibland något längre. Samtalen inriktades mot valet av utbildning och skola, ursprungsfamiljen och uppväxttiden, de pågående studierna, fritiden, elevkulturen på utbildningen och framtiden.

Eleverna på kulturinriktningen av det samhällsvetenskapliga programmet hade gemensamt att de sökt sig till en inriktning som de ansåg inte hade en uppenbar nytta som utbildningsinvestering. I intervjuerna återkom detta som ett tema – man hade valt en utbildning med "oklart" värde, trots oftast höga betyg från grundskolan. Meritvärdesgränsen var närmare 270 av 320 möjliga och några elever hade meritvärden från årskurs 9 som överskred 300. I diskussionerna om valet av utbildning framträdde en tydlig skillnad mellan elever med högt socialt ursprung och dem med något lägre. De förra hade med få undantag valt utbildningen med omsorg och efter många överväganden. Undantagen bestod av elever som bodde i den stadsdel i Stockholms innerstad där skolan var belägen och "inte förstått det där med att välja".³⁰⁹ De kände sympati med vad de uppfattade som skolans "klassiska stil" och att den "höll sig till utbildning, inte en massa annat".

³⁰⁷ Det bör framhållas att ekonomisk inriktning av samhällsvetenskapligt program enligt de SCB-register som används för de statistiska analyserna, generellt men med undantag för specifika skolor har lägre betygsräkningen och social rekryteringsprofil än inriktningen mot samhällsvetenskap.

³⁰⁸ Det förhållandevis svaga intervjuunderlaget var också orsakat av den stora tidspress eleverna på den ekonomiska inriktningen var utsatta för vid tiden för intervjuerna. När skolans och utbildningens rekryteringsprofil ses i relation till det sociala ursprunget hos de intervjuade eleverna, finns det anledning tro att urvalet styrdes av mekanismer som gjorde själva urvalet skevt. En rimlig hypotes är att elever som på grund av sitt ursprung inte kände sig omedelbart "naturliga" i den utbildningsmiljö de sökt sig till, var mer angelägna än andra att låta sig intervjuas. När detta är sagt, bör det tilläggas att de gjorda intervjuerna som sådana äger validitet i relation till bilden av just detta slags elevers studiekarriär och syn på utbildning. Den generella bilden av vad som fört eleverna på utbildningen till skolan och inriktningen, och hur de förhöll sig till de teman intervjuerna tog upp, hade sannolikt innehållit andra inslag, om elever med starkare kulturella tillgångar hemifrån ingått i underlaget. Men de genomförda intervjuerna ger med all sannolikhet en god belysning av viktiga aspekter av den utbildningsmiljö som skapades i mötet mellan eleverna och skolan.

³⁰⁹ Text inom citationstecken utgör citat från intervjuerna. Citaten knyts inte till individuella intervjupersoner med tanke på risken för personidentifiering.

För de elever med något lägre socialt ursprung som sökt sig till inriktningen – söner och döttrar till tjänstemän på mellannivå, lärare och ibland företagare – var valet oftast mindre välinformerat. Man ville bort från tidigare skolmiljöer, gå i en innerstadsskola eller "göra något annat" än andra som valde till gymnasiet. Detta "andra" framstod ibland som något "udda", ibland som "spännande", ibland som något man gjorde "på prov", och det uttryckte ibland en önskan att "hamna bland lite roliga människor".

Dessa elever skiljde sig från dem med ursprung i familjer med sällsynt starkt kulturellt kapital – söner och döttrar till arkitekter, läkare, psykoanalytiker, universitetslärare, kulturskribenter, regissörer, skådespelare, konstnärer och högre tjänstemän i offentlig sektor. För många av dessa var det enligt deras egen uppfattning säkraste valet av alla, naturvetenskapligt program, uteslutet, åtminstone på en attraktiv skola i innerstaden. Deras eget relativa ointresse för matematik och naturvetenskapliga ämnen, liksom deras ibland medelmåttiga betyg i dem, utgjorde hinder. För några få av dessa elever hade beslutet att välja bort naturvetenskapligt program dock varit svårt. De hade höga betyg, i några fall över 310 i medelvärde, kände ingen motvilja mot naturvetenskapliga ämnen och de försäkrade sig om att bland gymnasieskolans tillvalsämnen välja Matematik C som krävs för många längre universitetsutbildningar. Deras aktiva, i personen djupt förankrade val av en kulturell inriktning, trots mycket höga betyg och trots en vilja att "hålla alla vägar öppna", tycktes, att döma av intervjuerna, utgöra ett privilegium för elever med ursprung i särskilt välutbildade och i den övre medelklassen väl förankrade familjer.

Dessa elever kom med andra ord från familjer som själva stod nära både den legitima kulturen och de områden där den skapas. Inom familjen eller i dess närhet fanns personer som själva – som journalister, kulturskribenter, författare eller konstnärer – i sina yrken förhöll sig till kulturella värden och skillnader. I intervjuerna framträdde tydligt både den tillgång och den upplevda belastning som denna naturliga hemhörighet kunde medföra. Den var en tillgång genom att dessa elever redan under sin uppväxt vant sig vid att betrakta tidningsartiklar, nyheter, teaterföreställningar och konstutställningar som en del av den värld de kände och inte behövde erövra. Om de ifrågasatte den, skedde detta inifrån. Den kunde kännas som en belastning, därför att den representerade en förväntning på att själv äga en originalitet som denna värld hyllade.

Kultur hade för dessa elever alltid ingått i livet. Deras föräldrar hade tidigt satt sina barn i kulturskolan där de lärt sig spela fiol eller piano, de hade själva ägnat sig åt teater och de spelade själva egen musik, målade och skrev ibland egna litterära texter. När de valt bort estetiskt program eller de många specialutformade program med estetisk profil som finns i Stockholm med inriktning mot musik, bild eller teater, var det för att de skilde mellan en "riktig" kultur och konst, som de kände bättre till än andra elever men valt att i alla fall ännu inte satsa sin utbildning på,

och en amatörism som de själva bekände sig till och som för dem utgjorde en del av det bildningsideal de bar på.

Denna hållning kontrasterade mot den hos andra elever som också kom från högutbildade hem men vars familjer saknade samma närhet till kulturens områden. Dessa kunde i intervjuerna berätta om både sin misstänksamhet och sin fascination inför den värld som genom utbildningen på den kulturella inriktningen öppnade sig för dem, men som var ny och i hög grad okänd. De delade denna misstänksamhet med elever som kom från familjer med mindre självklar hemvist i medelklassen. I intervjuerna kunde dessa elever pendla mellan en avståndstagande distans och en tilltro till en kultur de först genom utbildningen börjat lära känna.

Känslan att "allt är bara subjektivt, en massa tyckande" stod mot övertygelsen att "kultur känns mer viktig nu, ja, det handlar om livet, liksom". I början var för flera av dem mötet chockartat med de elever som för dem representerade en kulturell värld som omväxlande ingav rädsla, respekt och tvivel. "Jag trodde inte det fanns såna människor, de har dödsroll, de har alltid en åsikt, man har ingen chans, de pratar så...ja, de kan alltid komma med något som verkar så bra", kunde de säga om de genom hemmet i kulturen redan invigda klasskamraterna, men också att "de bara pratar, det låter alltid bra, men egentligen är det bara en massa åsikter. Alla har ju sin smak, fast de tycker deras är bättre". Utställningar som utbildningens elever gick på kunde i början uppfattades som provocerande: "Det var ju... rent löjligt. Några vita gipsgrejer på golvet. Vad betydde det? Ska det var konst då?" I slutet av årskurs tre kunde de om sådan inslag i sin utbildning säga att "Nu känner jag ju igen stilen. Jag ser saker jag inte såg då. Och prata om det".

Undervisningen om kultur balanserade mellan studiet av dess historia och traditioner, å ena sidan, och, å den andra, teater- och utställningsbesök och estetiska diskussioner om konstnärliga verk. Alla elever vittnade om att dessa huvudinslag format dem under de tre år de gått på skolan. De orienterade sig med större säkerhet i historiens landskap och kände sig tryggare i sina egna omdömen. I den "säkerhet" eleverna talade om, inräknade de en mängd förmågor, från att känna till historia och kultur och att identifiera tankeströmningar och idéinnehåll till bekantskap med världen av kulturinstitutioner och att kunna forma egna omdömen.

Men även i den förändring som utbildningen bidragit till fanns spåren kvar av elevernas skilda utgångspunkter i hemmiljöer med olika mängd kulturella tillgångar. De som ägde särskilt starka sådana representerade av en eller båda föräldrarna, äldre syskon, nära släktingar och vänner till familjen, menade att de tre åren i gymnasiet inneburit en möjlighet att "pröva mig själv och vad jag egentligen hade inom mig". Gymnasietiden hade format och differentierat en av dem själva tidigare i uppväxtmiljön oklart formulerat projekt: "Jag har inte i mig att vara konstnär, jag vet det klarare nu. Jag kunde vara bra på det, i och för sig, men inte tillräckligt. Men jag ser och förstår, jag kan uppskatta det som är bra. Det tar tid att kunna."

I denna utmejsling av förmågan att bedöma vad de uppfattade som sina egna anlag i relation till de kulturella områden som de allt mer lärde känna, distanserade sig eleverna från dessa familjer från det alltför skolmässiga. De tog inte avstånd från inslaget av pluggande av epoker och stiltraditioner, men de uppskattade särskilt kurser och lärare som stod för filosofiska och oväntade inslag som "man inte kan läsa sig till", just de inslag som elever som kommit till utbildningen med lägre kulturellt kapital inte förstod sig på och ofta avvisade som "flummiga". När lärarnas eget intresse för konst, arkitektur, litteratur och filosofi i undervisning förde in ett innehåll utanför det välkändas ramar, vaknade dessa elever till.

När valet av skola diskuterades i intervjuerna, uttryckte de en misstro mot utbildningar som de såg som inte tillräckligt "seriösa", som inte höll sig till "bara utbildning". Deras skepsis mot friskolor hade sin grund inte bara i övertygelsen att dessa drevs av profit och sammanblandade utbildning med pengar, utan också i vad de såg som en förväxling av syftet med utbildning med andra aktiviteters mening. Denna misstänksamhet omfattade därför också kommunala skolor med utpräglade profiler, inte minst på det kulturella område dit eleverna själva känt en dragning. Miljön hotade där enligt deras syn att bli "ensidig", omfatta en "kult" som gjorde att "man måste vara på ett visst sätt". Detta tvivel underbyggdes också av de kunskaper eleverna genom sin hemmiljö hade om verkliga karriärgångar inom kulturens områden ("Det är ju inte säkrare, mer säkert... man blir ju inte regissör, typ, bara för att man går där").

Misstro mot tomma löften hos skolor och utbildningar var särskilt stark när det gällde sådana som eleverna uppfattade som "kommersiella". De värjde sig med vad som ibland närmast var ett slags förakt mot gymnasieskolornas hemsidor när dessa framstod som reklambetonade, hade en självgod, skrytsam ton eller gav uttryck för insmickrande attityd ("sånt hör ju inte hit"). Den gick oftast hand i hand med en deklarerad tro på offentlig sektor i motsats till privat ("Jag tycker att skolor *ska* vara allmänna, ja, kommunala... när man skiljer på folk så där, att det är fint att gå i en skola för att andra inte går där... jag gillar inte det").

De i kulturen mest infödda eleverna hade ett dubbelt förhållande till det skolaktiga. Enligt dem själva visade deras högutbildade föräldrar ett ljumt intresse för deras skolgång ("jag tror inte mamma vet vad det är för linje jag går på... hon har nog ingen aning") och de sade sig aldrig på allvar ha diskuterat valet av gymnasieutbildning med dem ("Det är klart, hade jag blivit fascist eller så, då hade de nog reagerat, men gymnasieutbildning, nej"). En av två bilder av familjens inblandning i den egna utvecklingen som intervjuerna förmedlade är den av frånvaro av planering ("dom har nog liten koll") och framför allt av öppen påverkan ("Påverka mig? Aldrig. Det skulle dom aldrig göra. Sånt ligger inte för dom. Det skulle ju vara rätt meningslöst också, jag gör ju det jag är intresserad av"). På liknande sätt kunde eleverna framställa sina egna studier som oplanerade: "Jag läser ju, ja, när då? Jag vet inte hur jag gör. Jag tänker väl. Det blir ju alltid något. Jag är

sällsynt oorganiserad"). Skolan fick inte inkräkta på känslan av att kontrollera sin egen rytm, tiden "tiden "går alltid att rucka på" när skrivuppgifter skulle lämnas in.

Men i intervjuerna framträder samtidigt den motsatta bilden av föräldrar som alltid går att fråga om inlämningsuppgifter, som läser och kommenterar texter som skrivs och går på föräldramöten. Samma motsägelse gäller det egna skolarbetet. Den studieinsats som när eleverna ombads uppskatta den tidsmässigt framstod som blygsam och tillfällig, kunde parentetiskt framställas som omfattande och systematisk ("jag jobbade otroligt med den där grejen, jag skrev och skrev och slog i böcker, satte uppe på nätterna").

En fråga som ställdes till alla elever gällde meningen med studiernas innehåll, vad de syftade till utöver att gå ut gymnasiet med bra betyg. Elever med ursprung i familjer med mindre starka kulturella tillgångar besvarade oftast denna fråga genom att lyfta fram den nytta med utbildningen som dess värde för dem själva fört med sig. Den hade varit "utvecklande" och "öppnat nya perspektiv", samtidigt som den gjort dem "säkrare". De visste nu tillräckligt mycket om en kulturhistoria de tidigare illa känt och kunde "känna igen saker och veta vad de står för".

Samtidigt kunde de fortfarande känna något av det tvivel de i början av utbildningen hyst och som kom till uttryck i en relativistisk hållning att "allt är ju bara åsikter egentligen". Även de i kulturen infödda eleverna betonade utbildningens betydelse för sin egen utveckling, men lyfte starkare fram vad de kallade en "allmänbildning" som de såg som allmänmänsklig. Först med kunskap om historia och kultur går det att "förstå oss själva, det är det som är vi, nu alltså. Det är vår identitet." Hos några av dem knöts denna hållning samtidigt till ett internationellt perspektiv som i deras fall också utgjorde grund för ett engagemang för utvecklingsfrågor. Denna historia omfattade alla människor i världen. För att begripa sig på nutidens konflikter, behövdes insikt om de kulturella och sociala förhållanden som låg bakom dem.

Eleverna på inriktningen mot kultur på det samhällsvetenskapliga programmet mötte i sin undervisning dagligen frågor om kulturella uttryck och former. De förhöll sig, och tvingades förhålla sig, till detta innehåll, tillsammans med det som andra kurser stod för. Detta var en sak som skilde dem från de fyra elever som på samma sätt intervjuades på den ekonomiska inriktningen av samma program på den andra skolan. Här var meritvärdesgränsen i intagningen ännu högre, närmare 280, och två av de intervjuade hade MVG i alla ämnen, 320 i meritvärde, med sig från grundskolan. Urvalet av elever som intervjuades var begränsat och sannolikt inte helt representativt. Den bild intervjuerna ger av det sociala ursprunget, av vägen till utbildningen och av studierna gör därför inte anspråk på att vara generell för utbildningen. Tvärtom är det troligt att den speglar banor som delvis "underifrån" fört elever fram till den.

Infödd i kulturen

Johannes är född och uppvuxen i en innerstadsfamilj där båda föräldrarna har lång högskoleutbildning och arbetar i kulturella yrken, men inom olika områden. Även föräldrarnas syskon representerar ett brett spektrum av yrken i kulturens värld, "konstnärer, författare, skådespelare, regissörer, scenografer". I hemmet har alltid funnits "en fantastisk tillgång på litteratur, på alla områden", som han kunnat konsultera när det behövts. Som liten lärde han sig spela piano och har sedan själv fortsatt med gitarr och ett eget band, men inte velat välja en estetisk inriktning i gymnasieskolan därför att han har svår för "det där yrkesmässiga, att man blir någon... yrkesmusiker, den är den vägen man går. [...] Ideologiskt sätt har jag alltid legat åt andra hållet. Inte för att alla kan spela, kanske, men det där institutionella, nej." Tidigare gick han i en skola där teater ingick som del av undervisningen. Nu har han medvetet undvikit en utbildning med särskild kulturell profil och räknar inte den där han nu går dit. Han känner sig främmande för skolkulturer som ska ha en "viss anda", "nästan som skoltröjor", och värnar om att själv bestämma sin väg. Han kan av samma skäl känna skepsis mot sin egen uppväxt miljö. Den är en värld som ibland är "lite för trygg" där "alla nästan gör samma sak. Man är rädd att man ska bli inskränkt, tror jag. Man vill undvika det så långt som möjligt om det går". Han är öppet fientlig mot friskolor. En invändning är ideologisk: "Jag är väl mot idén, också ideologiskt sett. Säkert jättebra skolor, men ja, det är väl en grundläggande misstro just mot själva fenomenet. Så fort tanken att samma gäller för alla försvinner, då...". När skolor drivs med vinstintresse, kan en utbildning inte vara "solid [...] Jag kan heller inte vara säker på att veta vad jag får riktigt när jag börjar i en sån skola." Idén om en gedigen skola ska däremot inte förväxlas med yttre attribut, som hur byggnaden ser ut eller var den ligger, utan han "hade tyckt det var roligare att gå på S:t Göran eller nåt, en modern skola. Eftersom jag inte har något emot en sån estetik heller". Han tycker sig aldrig ha kunnat organisera sina studier, men önskar att det vore så, "det vore fantastiskt". Istället hamnar han alltid i tidsnöd inför inlämningar och prov och sätter alltid igång "i sista sekunden" då han kan sitta hur länge som helst, hela natten. Tider "går alltid att rucka på". Han ser skolans mening som att skapa en "allmänbildning" som gör att människor kan "förstå varandra". Utan kunskap om historia och kultur "kan man inte möta alla människor med respekt och [utan att] fördöma dom". Allmänbildningen står mot att "bli en inskränkt människa", men den har ingenting med förberedelse för kommande studier att göra, "det är nog inte så lönsamt".

De fyra elever som intervjuades uppfattade inte sig själva som mindre lyckosamma än andra under de tre år de gått på skolan. De hade tvärtom i tre av de fyra fallen nått sällsynt goda resultat, i ett av dem MVG i alla ämnen i årskurs 3. Däremot tillhörde ingen av dem den grupp av elever som de själva tyckte sig kunna identifiera på utbildningen och som de beskrev som mer "infödd" i den meningen

att den bestod av elever från innerstadsfamiljer med hög utbildning, "fina jobb och stora lägenheter", som en av de intervjuade uttryckte saken. Själva betonade de istället att de kom från förortsmiljöer, i tre av fallen från norra Stockholm. I alla familjer var minst en förälder företagare, ibland båda, även om den andra kunde vara lärare, läkare eller tjänsteman. Två av de fyra ursprungsfamiljerna var högutbildad. I familjebakgrunden fanns när släktingar räknades in starka inslag av ekonomiska yrken.

Elevernas bild av sin egen utveckling innehöll inslag som av dem själva knöts till en under uppväxttiden växande förmåga att "klara av" sina studier och "organisera" sin tid och sitt liv. Denna läggning ("jag är nog lagd åt det hållet") kom till uttryck i en skolgång där de uppfattats som ovanligt duktiga, liksom i omfattande fritidsaktiviteter som krävt tidsplanering för att genomföras. Idrott, dans och arbete i politiska ungdomsförbund nämndes som uttryck för ett intresse att "klara av svåra saker" och att "leda någonting själv". Redan i högstadiet hade arbete, först som barnvakt och sedan på helgerna inom serviceyrken, förenats med skolarbetet. De intervjuade talade ofta om sig själva som "ambitiösa" och hade sökt till en utbildning där alla "var lika villiga och hade lika lätt att lära som jag". Högstadiet hade givit dem en erfarenhet av att vara mer framgångsrika än andra elever och en känsla att hindras av den miljö deras skola erbjöd dem. Denna hade kännetecknats av "ett hårt klimat" utan "insiktsfulla elever som hade intresse av att plugga".

När familjeursprungets betydelse diskuterades i intervjuerna lyfte eleverna först och främst fram den planering som präglat familjelivet. Det var noga att "organisera allting" så att tiden räckte till, med föräldrar som arbetade mycket och barn som hade många aktiviteter till vilka de skulle skjutas. I den företagsamhet som åtminstone en av föräldrarna ägnade sig åt framträdde synligt relationen mellan arbetsinsats och resultat, "man såg ju att det var viktigt vad man gjorde med tiden". Bara de elever som hade högutbildade föräldrar kunde hemma räkna med innehållsligt stöd i sitt skolarbete ("jag fick väl klara svenskan själv"), men för alla hade föräldrarna "alltid stöttat till hundra procent" och värderat skolan högt. När familjemiljön inte hade förankring i en högutbildad värld, framstod det för eleverna som att deras egen "ambition" och "vilja" stått för den skolmässiga framgången ("Pappa och mamma visste inte så mycket, de hade bara gymnasium själv, gammalt då"). I ett fall tycktes det tillfälliga mötet med en avlägsen högutbildad släkting ha berett vägen till den skola där eleven gick och aldrig själv hört talas om.

När valet till gymnasiet gjordes var detta för några "självlklart på något sätt, det var den ledande skolan" där man "visste att där pluggar man". Andra hade med sina höga årskurs 9-betyg i handen noggrant värderat olika alternativ i Stockholms gymnasieskolevärld, gått på öppet hus och på gymnasiemässan. Efter erfarenheter i högstadiet av stora förortsskolor ville man till en liten skola "som man vet är en av de allra bästa". De egna betygen och den egna målinriktningen omtalades nästan som ett kapital: "jag hade ju himla bra betyg, liksom, och jag måste använda dom på rätt sätt, inte slösa bort dom på fel skola".

En väg uppåt

Irène kommer från en söderförort där hon växte upp och gick i kommunal skola. Båda föräldrarna är småföretagare och har bara gymnasieutbildning, men hennes mamma var "våldigt duktig i skolan, med femma i nästan alla ämnen". Redan i småskolan brukade de "plugga matte och svenska jättemycket med oss så att det skulle gå bra i skolan" och i högstadiet fick hon och hennes syskon pengar i slutet av terminen för varje MVG. De "tävlade lite i att vara bäst". I årskurs 9 hade hon MVG i alla ämnen utom tre och "kunde inte bara låta bli att göra något av betygen". Eftersom föräldrarna ingenting visste om olika gymnasier och hon själv bara kände till dem där hennes tidigare skolkamrater nu går, var det en väninna som tog med henne på öppet hus på den skola hon nu studerar men förut aldrig "hade hört namnet på". Besöket var så positivt att "jag kände direkt att här ville jag gå. Det var så målmedvetet upplagt, det... klart och tydligt, man tänkte direkt" och eftersom hon ville "satsa på sina studier" visste hon att skolan var "rätt". Redan under högstadietiden började hon med aerobics, tränade ofta och fick snart ha egna barngrupper på det företag som ägde hennes gym. Förutom att nu på kvällar och helgar ge kurser där, arbetar hon ibland också i klädaffär, sitter i kassan i Konsum och är några gånger i månaden barnvakt. Allt detta kräver att hon organiserar sin tid noga. På skolan har hon mött en typ av elever hon tidigare inte kände till som kommer från innerstaden och från familjer med "typ höga yrken och mycket.. hög lön". För eleverna från dessa hem "är det självklart gå på den här skolan, det finns ingen annan". Det tog en tid att vänja sig och känna sig säker i kläderna. Hon tänker mera på sin klädsel när hon går till skolan än när hon träffar sina gamla vänner från förorten, men "man behöver inga märkeskläder liksom, som på andra skolor, men man ska var mer... välklädd, man kan inte se ut som hemma". Erfarenheterna från att undervisa barn i dans hade först fått henne att fundera å att bli lärare, men när hon berättade detta på den nya skolan var det "som om ingen hade hört vad jag sagt, helt tyst. Det var otänkbart att bli nåt sånt". Alla ska istället gå på "antingen Karolinska, typ, eller KTH eller Handels, allra mest Handels", men själv visste hon första gången inte vad "Karolinska var för något". En manlig kusin, som gått på Handelshögskolan och nu är konsult och som hon träffar ibland, har blivit ett ideal för henne. Han har gjort att hon "numer vill gå på Handels". Hon blandar inte vännerna från förorten med dem på den nya skolan, eftersom de inte "skulle komma så där jättebra överens, Ok, men inte mer", men har funnit sig till rätta på skolan med en grupp elever "som är blandad" men där "några är som jag". Utbildningens mening ser hon som att den har gjort henne "mycket säkrare" och framför allt lärt henne att hon "klara av allt", vara "organiserad" och "tänka positivt om det hon gör". Utöver att vara nyttig för framtiden kan utbildningen ge kunskap om "det som är intressant för att det händer nu" och "som är viktigt att kunna när man träffar folk".

I inriktningen ingick kurser i ekonomi som inte tillhör andra varianter av programmet, men också de studieförberedande programmens vanliga teoretiska ämnen. Utbildningen uppfattades av alla fyra intervjuade elever som krävande:

"Det var hårt, mycket, mycket hårdare än vad jag varit med om innan. Och jag var ändå en pluggis liksom, jag var van vid att alltid tillhöra dom bästa i klassen, och nu var jag bara en i mängden". Den ansamling av egna krafter som undervisningens tempo krävde, "om man vill tillhöra den bättre halvan i klassen i alla fall", hade förändrat personen, "man är en helt annan människa nu". När eleverna beskrev denna utveckling, lyfte de åter fram den förmåga till självorganisering de tidigare nämnt men som nu fått genomgå ett eldprov. I centrum stod den effektiva tidsanvändningen: "Man måste vara noga med att hela tiden ligga lite före".

Eleverna underströk också en ny säkerhet de vunnit genom återkommande större inlämningsuppgifter i att skriva strukturerat – "det ska finnas en inledning och så frågeställningar och sen att man argumenterar och drar en slutsats. Och källorna är viktiga. Vi har lärt oss hur man gör". Dit räknade de också en stärkt förmåga att tala inför andra, "presentation, presentera det man ska säga, så att andra lyssnar" och att använda engelska som ett naturligt språk.

När frågan om studiernas mening ställdes, var den naturliga referensen för alla den egna förberedelsen inför kommande studier och yrkeskarriärer. De höga betyg de flesta av dem fått, eller förväntade sig få när terminen snart slutade (alla hade räknat ut sitt betyg i varje ämne på grundval av prov och inlämningar), liksom den egna förmågan till självorganisering, öppnade vägen till fortsatta studier på attraktiva universitetsutbildningar, alternativt till en period av arbete innan nya beslut fattades. Först när frågans andra, allmänna innebörd underströks och knöts till värdet av bestämda ämnen som svensk litteratur, religion, historia och psykologi (som flera elever läst som tillval) kom andra svar. Ett vanligt sådant var att kunskaper inom dessa områden "tillhör allmänbildningen", men tillfrågade om vad detta innebar gav eleverna i två fall uttryck för tvivel på värdet utanför skolan av ämnen vars nytta föreföll dem oklar: "Nej, litteratur... Det tror jag bara är individuellt. Vissa är intresserade. Men jag tycker det är lika bra med film eller annat. Det är väl bara ibland man använder det i så fall".

De andra två intervjuade eleverna gav en särskild plats i livet åt det sådana ämnen representerade. Detta var viktigt och användbart i särskilda livssituationer när eftertanke krävdes ("om man liksom undrar över något då söker man sig dit, det tror jag"). Samhällsämnena som historia och religion knöts däremot till vikten av känna till bakgrunden till frågor på dagordningen i samhällsdebatten, men betoningen låg då på politiska och ekonomiska skeenden och mindre på kulturella och historiska processer. I samtalen kopplade de intervjuade eleverna återkommande till frågan om olika kunskapers värde för tänkta studie- och yrkeskarriärer ("Om man ska fortsätta med sådant, då är det klart, då är det viktigt. Annars vet jag inte").

Det denna studie syftade till att belysa var övertygelser knutna till både elevers olika sociala ursprung och utbildningars inriktning och status. Båda de skolor där den genomfördes tillhör vad man kan kalla Stockholms elitgymnasier i kraft av rekryteringen, elevernas studieprestationer och det rykte de hade. När det gäller

inriktningen mot ekonomi, begränsades intervjuerna till *ett* slags elever som sökt sig till utbildningen, under det att intervjuerna på inriktningen mot kultur sannolikt gav en bild av hela gruppen elever.

En första slående iakttagelse är att betydelsen av familjens kulturella tillgångar tycks vara större inom den utbildning som inriktade sig mot kultur. Den speciella relation till innehållet som där utmärkte de mest framgångsrika eleverna byggde på en förtrogenhet med kultur och på dispositionen, förmågan, att reflektivt och "personligt" närma sig den som de elever saknade som "kom underifrån". Behärskningen av kulturen krävde att den förkroppsligades och blev en del av den egna personligheten. De elever som på utbildningen (mot sin i intervjuerna deklarerade vilja) blev dominerande på den, utsatte sina personer för den kultur de förhöll sig till och gjorde till sin. Sitt mest tydliga uttryck gav detta i deras sätt att uttrycka sig i intervjuerna. Formuleringarna vittnade ofta om för en gymnasieelev gissningsvis djupa kunskaper om de traditioner och stilar de lärde sig innebörden av i undervisningen ("det var en bok om diskbänksrealism, du vet. Jag har ju alltid fascinerats av det där...alltså att vardagsgrejor anses vara konst"), men också om den nödvändighet de kände av att förhålla sig till dessa kunskaper och att ha en egen, personlig, i sig själva förankrad mening om den. Därur härstammade det återkommande temat om individualitet och att aldrig bekänna sig till kollektivt eller institutionellt garanterade värden.

Även om urvalet av intervjuade elever på utbildningen med inriktning mot ekonomi sannolikt var skevt, gav dessa intervjuer en bild av en utbildning som elever utan särskild starka kulturella tillgångar hemifrån kunde erövra, göra till sin och vara mycket framgångsrika inom i kraft av det de själva beskrev som en "självorganisering", en målmedvetenhet och ett effektivt utnyttjande av tiden. Det fanns inga hemligheter i den utbildningskultur de skulle göra till sin som inte en stark vilja och "satsning" (just detta ord återkom flitigt i intervjuerna på denna inriktning) kunde öppna dörren till.

En annan observation, som är mindre trivial än den kan verka, är att skolans och undervisningens både påverkar eleverna och görs om av dem på ett sätt som överskrider lärarnas inflytande. Det var ibland svårt att se tydliga skillnaderna i innehållet i undervisningen på de två inriktningarna i gemensamma ämnen som historia, samhällskunskap och religion, att döma av lärarintervjuerna, undervisningsplanering och inlämningsuppgifter. Den intervjuade läraren i några av dessa ämnen på den ekonomiska inriktningen uttryckte en bildningssyn liknande den som återfanns hos lärarna på den kulturella inriktningen. Men elevintervjuerna tydde på stora skillnader i eleverna sätt att förhålla sig till ämnenas innehåll och mening. Samtidigt skilde sig inriktningarna åt att både genom att de för varje inriktning specifika kurserna krävde skilda kunskaper och förmågor hos elever och genom specifika inslag som mycket olika till sin utformning. Den kulturella inriktningens skrivuppgifter var exempelvis kortare, samtidigt som flera av eleverna skrev mycket själva, under det att eleverna på den ekonomiska inriktningen

systematiskt tränades i att skriva texter i ett akademiskt miniformat. Eleverna utsattes med andra ord genom innehållet och de krav som inlämningsuppgifter och prov representerade för förväntningar som skilde sig åt mellan utbildningarna.

En intressant aspekt av hur de intervjuade eleverna på de två inriktningarna kunde förstå inslag både i undervisning och i sitt eget liv avsåg estetiska aktiviteter. På skolan där inriktningen mot ekonomi fanns gjordes en satsning på "estetisk aktivitet" som inte hade motsvarighet på den andra skolan, där eleverna å andra sidan själva betydligt oftare var vana vid estiska uttrycksformer. På den senare utbildningen ingick dessa, hos elever med ursprung i familjer med mycket starka kulturella tillgångar, i den personliga utvecklingens slingriga väg mot en unik personlighet som de ansåg skulle förankras i deras egna specifika anlag. Denna hållning till estetiska aktiviteter kontrasterade mot den som tre av de fyra intervjuade eleverna på inriktningen mot ekonomi uttryckte. De såg estetiska aktiviteter som inslag i livet som kunde öka deras eget välbefinnande, vara en nödvändig "avkoppling" i kampen om goda studieresultat, och samtidigt öka deras förmåga att presentera sig själva ("Det är ju också viktigt att man känner sig säker kroppsligt. Det finns många sätt att uttrycka sig på, allt är inte ord").

En för skolan och lärarna svåråtkomlig förväntning på eleverna var den som elevkulturen representerade, så som den utformats i mötet mellan elever med det ursprung de hade och utbildningen och undervisningen. På kulturutbildningen kände alla intervjuade elever i varierande grad en förväntan på sig, som de på olika sätt förhöll sig till, att "ha en mening, en åsikt", det vill säga att göra omdömen om den kultur de studerade som var unika, särskilda. På utbildningen med inriktning mot ekonomi talade alla fyra intervjuade elever mycket om den betydelse starka resultat på prov och höga betyg hade, en förväntan som lärarna och skolans ledning försökte minska de dåliga effekterna av. Eleverna klagade också själva över den press de kände, trots att de resultat de fick "kändes som en bekräftelse. Jag vill veta var jag står, att det är värt att satsa". Den kulturella inriktningens elever kunde tvärtom framställa det som oavsiktligt att de fått höga betyg. Detta var ingenting de eftersträvade "i sig självt". De kunde också ifrågasätta möjligheten att betygsätta och gradera sådant de skrivit i sina inlämningsuppgifter, "man kan inte mäta allt, det är svårt ju, ingen poäng riktigt. Hur ska man gradera om det jag tänker är bättre än nån annan[s]? Det är ju inte det det handlar om. Ja, fakta kanske".

Slutligen ska den skillnad i övertygelser lyftas fram som skilde eleverna på de två utbildningarna åt. För de i kulturens värld födda eleverna på inriktningen mot kultur framstod allmänbildning som skolans mening. Den skulle bidra till, men inte pressa fram, att de utvecklade anlag de hade och som de menade fanns hos alla, om än i olika grad. Den skulle också ge en "gedigen" förståelse av den historia och kultur som formar människan och dem själva. Eleverna på inriktningen mot ekonomi såg i första hand skolans värde i dess möjlighet att forma dem till kraftfulla, välorganiserade personer som själva styrde över sin framtid och sina möjligheter, och i dess roll som förmedlare av kunskaper som behövdes för att

lyckas i denna framtid. Det var deras övertygelse att detta sker i konkurrens med andra. Först när detta var sagt, lyfte de fram att allmänbildningsideal som till vissa av sina delar påminde om det hos eleverna på inriktningen mot kultur.

Skolors strategier och elevernas habitus

När denna analys av elevernas övertygelser och förhållningssätt görs, är det viktigt att framhålla skolinstitutionernas, skolmiljöns, "censurerande" effekt på elevernas föreställningar. Detta gäller deras egen förståelse av aktiviteter knutna till undervisningen, förmågor de har och värden de säger sig omfatta. Det är inte säkert, gissningsvis heller inte ens troligt, att eleverna på inriktningen mot ekonomi så tydligt hade lyft fram ett nytto- och konkurrensperspektiv när de talade om utbildningens värde, om de inte befunnit sig på den utbildning där de studerade. Samma sak gäller eleverna på inriktningen mot kultur som överlag framhöll allmänbildningsideal, även om dessa för elever med mindre starka kulturella tillgångar blandades med andra perspektiv.

En liknande reservation kan göras om förhållandet till estetiska aktiviteter. Inslag i livet som annars hade varit "normala" och inte behövt legitimeras, utsattes nu för de definitioner som själva utbildningsmiljön inbjöd till. Till detta kommer intervjuens sociala effekter. När intervjuerna gjordes, kom eleverna att "representera" den utbildning de hade valt och göra sig till dess talesmän och uttolkare. Även detta var dock särskiljande: på den kulturella inriktningen sade några elever ifrån att de inte ville göra just detta (svara i egenskap av representanter för sin utbildning), under det att eleverna på inriktningen mot ekonomi ofta med viss stolthet talade om sin skola.

Utfallet av dessa två fallstudier kan sättas in i det perspektiv som är studiens i dess helhet. Även om föräldrarintervjuer inte gjordes, är det sannolikt att de förhållningssätt och övertygelser som eleverna uttryckte i intervjuerna har förankring i trosföreställningar hos fraktioner av medelklassen och övre medelklassen. Skolorna och de utbildningar de erbjuder skapar utbildningsmiljöer som är anpassade till dessa värden, delvis utan att lärarna nödvändigtvis strävar efter detta eller delar värdena som sådana, om de skulle formuleras. Detta sker därför att gymnasieskolor och gymnasieutbildningar, och i synnerhet elitutbildningar som dessa, attraherar elever med olika dispositioner och olika slags förkroppsligade tillgångar. Just dessa tillgångars förkroppsligade karaktär synliggjordes i de två kontrasterande studierna. Eleverna hade förvärvat, och sträfvade efter att förvärva, olika i kroppen nedlagda förmågor, dispositioner och värden. Dessa framstod som universella i den meningen att de tedde sig giltiga, eller borde vara det, oavsett om de uttrycktes med försiktiga reservationer eller med stolta anspråk.

Skolorna, institutionerna, möter dessa dispositioner hos eleverna och påverkar dem, samtidigt som eleverna – precis som det heter på många skolors hemsidor –

är skolornas "största tillgång" och ger skolan en stor del av dess karaktär. När elevintervjuerna sätts i relation de marknadsnischer och den expansionen av profilerade utbildningar som konkurrensen om eleverna och gymnasieskolans marknadsiering skapar, är det uppenbart att de framgångsrika elever som här framträder förvaltatt alla de tillgångar de förfogat över i sitt val av utbildning. De var för det första väl medvetna om det exakta marknadsvärdet av de betyg de fått i grundskolan och vad detta "räckte till", för att använda ett i intervjuerna vanligt uttryck. Detta gällde också de elever med inriktning mot kultur som samtidigt ville förhålla sig med distans till betydelsen av betyg för deras eget val. Alla elever hade sneplat på intagningsnivån på de skolor och program de valt och undviktit alternativ där betygsnivån ingav tvivel på om en utbildning var "seriös".

Att högpresterande elever med osviklig precision söker sig till högpresterande skolmiljöer, kan skolor inte undslippa att förhålla sig till i de strategier de utvecklar i konkurrensen på skolmarknaden. Som mekanism nämndes den också återkommande i skolledarintervjuerna. Kommunala rektorer på gamla läroverk kunde med engagemang försvara tanken att deras skolor borde ge plats för alla slags elever, men samtidigt med oro vänta på de siffror om söktrycket till skolan som skulle avslöja om skolan tenderade att bli ett andrahandsval för de högpresterande eleverna.

Men eleverna använde andra tillgångar än sina betyg. Den viktigaste och samtidigt för en utomstående mest svärfångade var den man kan kalla deras habitus, deras "förhållningssätt" till och förväntningar på skolan och utbildningen. Denna relation präglades av deras erfarenheter så som dessa var inbäddade i familjeuppfostran, intressen, aktiviteter, den tidigare skolgången och mötet med alla de personer som i intervjuerna bara snabbt hinner passera revy. I sin mångfald skilde sig dessa erfarenheter alltid åt individuellt, men de var samtidigt just inramade av de sociala miljöer inom vilka de gjorts. Dessa var befolkade av människor med olika yrken, utbildningsnivå och intressen. Ofta hade även någon utanför den närmsta familjekretsen haft en särskild, personlig betydelse. Miljöerna var också fysiska. Minnet av höghus, villor, stökiga förortsskolor med många elever från skiftande bakgrunder och små skolor där alla kände alla, bussresor och pendeltågsstationer, utgjorde "rumsliga bilder" av det slag Halbwachs menar är oskiljbara från en social grupps identitet och utgör del av dess kollektiva minne.³¹⁰

Den tidigare skolgångens möte med de skolor eleverna gått i hade inte bara producerat de höga betyg de använde men samtidigt förhöll sig till på skilda sätt. Den hade framför allt givit dem en erfarenhet av vad de själva var och kunde vara i relation till skolan och lärarna. Erfarenheten av att i denna relation särskilja sig från genomsnittet hade eleverna på de båda utbildningarna gemensamt, men de lade betoningen på olika aspekter. För elever på inriktningen mot kultur var det i hög

³¹⁰ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris, Presses universitaires de France, 1968 [1950], s. 133. Se också Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, Mouton, 1976, [1925].

grad distansen till det alltför skolmässiga som hade skilt dem från andra under tiden i grundskolan. De hade odlat intressen som egentligen inte stod i motsättning till eller befann sig på avstånd från vad undervisningen handlade om. De hade också kunnat ges större erkännande inom den, om de velat. Men själva såg de detta inslag under uppväxttiden som något "personligt" och för skolan onåbart som skulle förflackas av att den lade sig i det. Eleverna på inriktningen mot ekonomi hade de tidigare skolåren inneburit en bekräftelse på deras egen förmåga att "plugga", att den målmedvetenhet de lärt sig uppbåda, deras förmåga "att satsa" och organisera sin tid och sina aktiviteter, skilde dem från andra.

Men den främsta tillgången var den som hemmiljön representerade. Dess verkan var en helhetsverkan. Ett inslag var den omärkliga – men i vissa av sina yttre former (som att spela teater eller idrotta) mycket påtagliga – överföringen av värden, synsätt, språk, stil och smak. Ett annat var de samlade resurser som hemmiljön för eleverna gjorde tydliga, eller åtminstone synliga, genom de personer som fanns i den. När dessa nämndes i intervjuerna, kunde det för eleven ibland framstå som en tillfällighet att de dök upp, men i ljuset av familjens sociala nätverk, så som detta byggdes upp av dess övriga tillgångar, var detta knappast sant.

En betydelsefull del av de tillgångar ursprungsmiljön kunde överföra var det som i brist på bättre ord kan kallas för "färdigheter". Intervjuerna belyser språkskillnader mellan eleverna som sannolikt inte var en skapelse bara av deras skolgång och även intervjusvaren kunde ge en viss inblick i språkliga interaktionsmönster i familjen ("det blev ju viktigt hur man uttryckte sig, att det var noga med ord och så"). Relationen till det skrivna språket präglades också, i synnerhet för eleverna med ursprung i familjer med särskilt starkt kulturellt kapital, av på vilket sätt familjemedlemmarna var vana att använda det.

Dessa mer eller mindre synliga tillgångar kom till uttryck i elevernas syn på utbildning generellt och på sin egen användning av den. En aspekt var de övertygelser som här lyfts fram. När valet av skola och utbildning diskuterades, liksom de informationskällor elever använt sig av när valet gjordes, var det tydligt att dessa övertygelser spelade stor roll. Eleverna förhöll sig till värden de med mer eller mindre stor rätt ansåg sig kunna förknippa med de utbildningar de mötte i gymnasieskolans värld. När de hade sökt sig fram i mängden av alternativ, hade de avgränsat "tänkbara" skolor, vilka i ljuset av deras egna betyg ofta begränsades till sådana med ansett rykte och hög rekryteringsprofil. I valet av skola och utbildning tittade de sen inte bara på kurser och inslag i utbildningen, utan reagerade på de symboliska värden de tyckte att skolorna på sina hemsidor och i gymnasimässans utställningsmontrar stod för. De värden de förhöll sig till uttrycktes inte i första hand i öppna deklarationer om en utbildnings målsättningar, utan i konkreta inslag i bilden av den av det slag analysen av hemsidorna pekade på. En sammankoppling av utbildning med andra områden som sport eller företagsamhet, kunde väck avsmak eller accepteras. Framhävande av betyg och konkurrens kunde väcka kännas sporrande eller väcka motstånd. Skoltröjor kunde uppfattas som naturliga

eller anstötliga. Eleverna på den kulturella inriktningen uppskattade en bild av en skola de uppfattade som "neutral".

Mot dessa olika dispositioner svarade gymnasieskolornas framtoning olika väl. Det finns här anledning att återkomma till det tidigare förda resonemanget om skolors institutionella tillgångar och de strategier som dessa gör möjliga. Gymnasieskolor har olika starka ekonomiska tillgångar, varav skolpengen är den största men ibland inte den enda. Flera fristående elitgymnasier förfogar över ekonomiska tillgångar som inte varit obetydliga för deras utveckling, även om deras storlek är okänd.³¹¹ De ekonomiska medel som utbildningsföretag kan skjuta till för att stödja gymnasieskolor de äger, är ytterligare ett uttryck för detta.³¹²

För skolornas institutionella strategier är den "största tillgång" som deras elever utgör en annan resurs. Elitskolorna konkurrerar om elever med störst framgång i grundskolan. I denna konkurrens kan de hävda sig med hjälp av sin egen rekryteringsprofil och sina elevers betygsprestationer i slutet av gymnasieskolan. En tillgång förknippad med detta är deras "rykte". Även när bilder av gymnasieskolor produceras och cirkulerar bland elever som är lika mycket präglade av elevers förhållningssätt som av vad en skola sannolikt "är" i en objektiv mening, betyder dessa bilder åtskilligt och tar tid att förändras.

En annan tillgång är en skolas läge och den byggnad den är inhytt i. Om en elitskola definieras som en skola där elevrekryteringen är hög socialt och betygsmässigt, är sannolikheten större att innerstadsskolor kan nå en sådan status därför att deras potentiella rekryteringsunderlag är större. Den bild byggnaderna och lokalerna kan tillföra har också en betydelse som vissa elever öppet eller mer motvilligt erkänner. Skolans tillgänglighet påverkas av transportsystemens uppbyggnad och det är knappast en tillfällighet att så många friskolegymnasier samlas i Stockholms innerstad.³¹³

En skolas lärarkår är en av dess mest uppenbara tillgångar. I den mån lärarrekrytering och institutionella satsningar avspeglar rekryteringen till en skola

³¹¹ Tidigare nämndes det utvecklingsstöd som Viktor Rydberg, enligt gjorda skolledarintervjuer, fått av näringslivsfonder, liksom Stiftelsen Franska skolans av skolans hemsida att döma inte obetydliga ekonomiska tillgångar.

³¹² En rimlig hypotes är att finansiering genom anknytning till företagsvärlden på grund av skolkonkurrensen kommer att öka i betydelse; detta var ett antagande som en av de intervjuade skolledarna gjorde. I internationell litteratur om marknadsiering och skolval ges ekonomiska faktorer av detta slag stor betydelse; se Stephen Ball, *Education plc. Understanding private sector participation in public sector education*. London, Routledge, 2007. Dock beror denna utveckling på de ramar den politiska styrningen av skolan sätter. När ekonomisk styrning i ett ramfaktorteoretiskt perspektiv betraktas som en av flera faktorer som inramar skolans verksamhet, är det detta regelsystem som avses, även om det som regleras i första hand är de kommunalt tilldelat resurser den får del av. Se Ulf P. Lundgren & Bo Lindensjö, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, s. 25f.

³¹³ Betydelsen av geografisk närhet och kommunikationssystem brukar också betonas i studier om skolval och social snedrekrytering till skolor. "[T]he local transport timetables, the pattern of bus, tube and train routes and open spaces and the physical location of schools all effect the possibility and perception of choice", skriver Sharon Gewirtz, Stephen Ball & Richard Bowe, *Markets, choice and equity in education*, s. 51f.

och elevernas förväntningar på den, är det sannolikt att elitskolor också måste ha "elitlärare", det vill säga lärare som har en övertygande förankring i de sociala områden vilka de eftergymnasiala studievägar leder in på som skolan objektivt öppnar vägen för. Detta uttrycktes i elevintervjuerna när lärarna kom på tal. På båda utbildningarna var eleverna krävande, lärarna skulle "kunna" sina ämnen. Men de uppskattade hos dem delvis olika saker. I synnerhet förväntningar på lärarnas inte snävt skolmässiga avgränsade egenskaper var avhängiga av de allmänna värden och framtidsperspektiv eleverna knöt till sin utbildning. De riktigt högt uppskattade lärarna sågs delvis som inkarnationer av dessa värden.

Skolornas kontakter utanför skolvärlden hänger i sin tur tätt samman med dem lärarna som personer kan skapa och upprätthålla. När skolledare i intervjuerna berättade om avsomnade samarbetsprojekt med exempelvis universitetsinstitutioner, var en del av bakgrunden som regel att skolan saknade de lärare som kunde bära upp dem. Profileringen i gymnasieskolan tycks i detta avseende hänga samman med skolors institutionella förmåga att upprätthålla kontakter med de områden mot vilka deras utbildningar är inriktade.

Slutligen är en sida av en skolas tillgångar symbolisk på ett ännu ett plan där elitskolorna skiljer sig åt. I ljuset av samtalen med skolledare, värdena och topoi på skolornas hemsidor och de gjorda elevintervjuerna tycks *en* position vara att entydigt representera det slags bildningsideal som eleverna på den kulturella inriktningen av samhällsprogrammet uttryckte och som synliggörs på vissa skolor hemsidor. Utbildning är här avgränsad från andra aktiviteter och områden, samtidigt som den sätter i centrum skapandet av en allmänbildning som förstås som oberoende av karriärer eleven ska söka sig till. En annan tycks vara att starkt lyfta fram utbildningens betydelse av investering i en framtida karriär. Även om utbildning även här kan vara relativt starkt avgränsad från andra områden, knyts den till en nytta som i hög grad härrör från dess betydelse på sådana områden.

I rummet av elitskolor i Stockholm tycks dessa positioner representeras av å ena sidan de äldre kommunala läroverk om fortfarande rekryterar en stor del av sina elever från sociala grupper med starka kulturella tillgångar, och å andra sidan fristående gymnasieskolor som lyckats erövra en position i kraft av att rekrytera elever med höga betyg men med sannolikhet (ännu) något lägre social rekryteringsprofil. I en mittposition finner man Viktor Rydberg, den av de fristående gymnasierna som har den klart högsta sociala och betygsmässiga rekryteringen och som i detta avseende bara utmanas av några få kommunala gymnasier. På dess hemsida, i likhet med hemsidan hos Franska skolan och (mindre synligt) Enskilda Gymnasiet, balanseras bildningstraditionens värden av en likaledes starkt framlyft målrationalitet och av en lönsamhetsaspekt av den utbildning de erbjuder.

Dessa polariteter uttrycker inte bara en rent symbolisk kamp om vilka *representationer* av gymnasieutbildning som ska anses riktiga, utan vittnar om en mer grundläggande strid om hur det förkroppsligade kulturella kapital ska

definieras som ges erkännande. På ett plan rör denna mycket konkreta färdigheter, kunskaper och förhållningssätt – hur tiden ska användas, hur texter ska skrivas, hur eleven ska arbeta och vad som är värt att veta något om. Men under dessa vardagliga dimensioner av livet i skolan ligger sociala gruppers skilda investeringar i de specifika former av symboliskt kapital på vilka deras ställning bygger i förhållande till andra och som de tror på och försvarar värdet av. I elitskolornas definition – i sin undervisning – av kulturellt kapital ingår gemensamma komponenter av en allmänbildning som de i betydligt högre grad än andra skolor förvaltar, värnar om och, på denna nivå i utbildningssystemet, förnyar genom att sätta en standard som andra skolor måste förhålla sig till.³¹⁴ Däremot kan dessa inslag i praktiken aldrig separeras från olikheterna i hur denna definition faktiskt ser ut i det faktiska kursinnehållet och i arten av de krav eleverna ställs inför i undervisningen. Där står, som analysen av hemsidorna tyder på och elevintervjuerna bekräftar, mer klassiska bildningssträvanden mot inslag av nyttig och effektiv självorganisering.

³¹⁴ Ett exempel är den för eleverna frivilliga debattcirkeln efter skoltid i modern filosofi – med originaltexter av tänkare som Foucault och Derrida – som en gymnasielärare på ett kommunalt innerstadsgymnasium i en intervju ämnade starta och som enligt läraren möjliggjordes av ett tillräckligt stort antal av de betygsmässigt starkt selekterade eleverna på skolans studieorienterade program "bara ville ha mer och mer". Intervju, april, 2008. På liknande sätt kunde intervjuade lärare på ett ledande friskolegymnasium säga att "med de här eleverna går det att göra vad som helst, de kräver ständigt nya saker av mig". Intervju, juni, 2008.

SUMMARY

Cultural Capital

Symbolic Assets in the Swedish Education System 1988–2008

This thesis comprises five papers written during the period 1993 to 2008. All correspond to a Bourdieuan-sociological tradition and focus on the relationship between the Swedish education system and its institutions, on the one hand, and social groups, families and individual students, on the other. In a perspective common to all papers, the education system is perceived of as “structured” in the sense that social, cultural and educational differences between educational institutions and study programs at a given time build up objectively existing hierarchies and other distances between them. The educational strategies of individual students, families and social groups holding unequal assets unfold within this structure, whilst at the same time these strategies affect the structure itself. Using a metaphor, the education system is regarded as a landscape in which institutions and study programs can be found at a varying distance from each other. While their visibility, nearness and accessibility depend on the assets and habitus (embodied schemes of action and thought) of the individual student entering into the educational landscape, both their character and attractiveness depend on who inhabits them. The five papers reflect the transformation of the Swedish education system, and in particular upper secondary education, brought about by the process of decentralization and marketization that characterized the 1990s.

The Introduction briefly explains the background of the research approach common to all papers. Theoretical points-of-departure are formulated, as well as the main research questions underlying the studies. Methodological issues are discussed and an attempt is made to relate the empirical analyses to the key concept of cultural capital. It is argued that a crucial concern at stake in the education system is how cultural capital is defined as embodied symbolic capital. Struggles between social groups related to education, as well as between educational institutions, can be understood as symbolic struggles concerning this definition. This explains the competitive views of educational goals and values among cultural and economic fractions of the upper-middle class. Since these views rely on the character of the embodied cultural capital defended by each one of these fractions, they express opposing and deeply rooted reproduction strategies.

The first paper, dating from 1992, “A ‘Safe Place’ for Bringing Up Your Children”, explores the attitudes families in a socially highly selective suburb of Stockholm (from which house prices literally excluded lower social classes) have towards education. The study also examines the values they associate with

education. The dominance of the upper-middle class made visible an opposition within the middle class itself between fractions that depended strongly on cultural and education capital for upholding their social positions and fractions relying rather on economic capital. In terms of professions, writers, film makers, journalists, university teachers, physicians and high level civil servants opposed business owners, executives and senior managers in the private sector. In interviews, the former expressed a belief that the prime goal of both the family and the formal education of their children was the long term development of personality. This development should not be subject to outside influence in the form of parental pressure or incentives extrinsic to education, such as payments for good school results.

An opposite view was found among families dependent on economic capital for their social position. As formal education was a less important component of their life experience, these families conveyed a view of education as a means for achieving successful professional careers and emphasized its competitive character. This perspective was manifested among other ways in common systems of economic payment to their children for good school achievement. An expression of the same differences with regard to the understanding of education was the opposition to opinions on grading. Whereas families pertaining to the cultural fractions tended to regard grading as a perhaps necessary but potentially suspicious attempt to measure immeasurable dimensions of the search for knowledge for its own sake, families belonging to the economic fractions saw grading, as well as the measuring of knowledge and skills, as a natural and desirable component of education. What's more, they needed to know the result of their educational investment, in terms of outcomes.

As part of the *habitus*, the different attitudes towards education went along with systematic differences between the two fractions of the middle class in terms of lifestyles and taste. At this level, the emphasis on originality and individuality among the cultural upper middle class expressed, for example, in their apparent taste for old farmhouse furniture and simple wooden floors and in their distaste for glass coffee tables and full-covering floor carpets, made a contrast to the taste for luxurious interior decoration among the economic upper middle class. Differences in taste and distaste, leisure activities, beliefs about family education and attitudes towards formal education were all part of differences between the social reproduction strategies of cultural and economic fractions of the upper middle class.

The second paper, "The field of higher education in Sweden", published in 1993, addresses the social structure of higher education in the aftermath of the Swedish university reforms of the 1970s and 1980s. Using datasets comprised of information on all Swedish university students, their studies and their social origin, correspondence analysis is employed to explore structural differences. The analysis reveals differences similar to the ones previously found in upper secondary education. Taking into account gender and social origin, the space of higher education institutions and study programs form a similar triangle which base consists of often, but not necessarily, shorter study programs (social work, teacher

training, technical education, etc.) and regional university colleges which have low academic and social recruitment profiles. In one corner of the triangle's base, colleges and study programs dominated by female students are distinct from those in the opposing corner, dominated by male students. At the top of the triangle, students of both sexes tend to meet in certain study programs characterized by a particularly high social recruitment (Medicine, Architecture). In certain areas, gender differences also remain when the social recruitment profile is higher; for example, males dominated diploma engineer programs or the Stockholm School of Economics, as opposed to certain female dominated but socially selective study programs oriented towards culture and media. A third dimension of the space of higher education is the opposition between study programs characterized by receiving many students from social groups with a strong cultural capital and those attracting students from groups primarily dependent on economic capital. In this dimension, Science and Medicine stands against Economics, certain engineering programs and, to a minor extent, Law.

The tension between a cultural pole in higher education and an economic one was further explored through a questionnaire distributed to almost 400 students at various selected study programs in Stockholm including: Journalism, Cultural studies, Economics at the Stockholm School of Economics and at the University of Stockholm. Answers to questions about students' individual careers, beliefs, attitudes and practices in various areas separate the elite students at the school of Journalism and the Stockholm School of Economics from non-elite students on the other two study programs. The previous students had a considerably higher social background and more successful school careers. While confirming hierarchical differences, answers to the questionnaire also separate students in the area of journalism and culture from students of economics. Whereas journalist students had a more advanced taste than students of Cultural Studies, combining a feeling for fine arts and interest in late 20th century classical music with a fascination for cartoons, they shared convictions typical for cultural areas of society, such as a distrust of scoring systems and a belief in the values of originality. Students at the Stockholm School of Economics distinguished themselves from those of Economics at the university, among other things through their more advanced cultural habits. Compared to students of journalism, however, their answers revealed a cultural taste marked by its distance to fields of cultural production. They tended to express their appreciation of institutions, names, traditions and genres that students of journalism regarded as no longer being part of the cultural avant-garde.

These differences between students preparing to enter cultural areas of society and students training for careers in high business or high administration became even more manifest in a large number of interviews made at various study programs. Students of Cultural Studies and journalism, and to an even stronger degree among students at the Royal Academy of Arts, expressed a belief in values attached to personality, originality and uniqueness. This was in marked contrast the uniformity and collective thinking they associated with, for example, the Stockholm School of Economics. In contrast, students at the latter institution, emphasized values connected to self-assuredness, universality as opposed to "the

local” and future as opposed to backwardness. Having a mythical character, the patterns of thinking in both cases were rooted in experiences during their earlier life and study careers connected to the investments in different forms of cultural capital.

Published in 1994, the third paper, “The Social Structure of Swedish Upper Secondary Education Before the Educational Reform of 1991”, gives a picture of upper secondary education in the Stockholm region before the decentralizing education reforms of the 1990s. This paper analyzes differences between both study programs (at national level) and upper secondary schools in the Stockholm region in terms of the nature of their student recruitment. These differences are seen as expressions of educational strategies depending on students’ gender, previous school success and social origin. Statistical data from the National Bureau of Statistics are used that combine individual data from the database comprising all Grade 9-leavers in the country with information from the database covering all upper secondary school students. Finally, data are added at individual level on students’ parents (educational level, profession and income), as well as information related to the character of the type of accommodation.

With reference to Bourdieu’s concept of capital, social origin is constructed using various data related to parents’ professions, type of employment and occupational status. A classification comprising 32 social groups takes into account a vertical or hierarchical dimension of social space as well as a horizontal dimension that reflects the character of parents’ professions. In part, correspondence analysis is used as a methodological tool. The analysis focuses on the impact of three main variables on the choice of upper secondary education – students’ scores in Grade 9 (educational capital), gender and social origin. While results confirm the significance of all three variables for the selection to upper secondary study programs, the single most important factors are educational capital and gender. Regardless of their social origin, students who had received the highest scores in the final year of compulsory education continue to study programs that prepare for higher education. Results, however, also show that high scores or educational capital are strongly related to social origin. When moving from a social origin where parents are unskilled workers to one where parents belong to the “higher social class” consisting of eight of the 32 social groups in the classification, the chance of receiving high grades in Grade 9 is quadruple.

As a result, students with low social origin are at a distinct disadvantage when it comes to recruitment to academically selective study programs. If only gender and social origin are considered, the space of upper secondary education study programs is shown to have a structure forming a triangle. At the base of the triangle, one finds study programs with a vocational orientation and a high level of recruitment from working class and lower middle class families. The base also strongly separates vocational study programs dominated by male students with low social origin from study programs dominated by female students with the same social origin. A female world seems to be pitted against a male world. Gender differences are reduced when moving towards the top of the triangle, which is also where students from higher social classes dominate. This is particularly true for the Science program, which is both the most socially and academically selective one A

third dimension becomes particularly visible when the analysis is restricted to the Stockholm region but also includes the differences between schools. In this dimension, study programs and schools characterized by a particularly strong recruitment of students with an origin in social groups dependent on cultural capital (teachers, cultural producers, journalist, physicians, etc.) stand against study programs favoured by students from social groups that are close to the economic and private sectors (executives, managers, businessmen, etc.). Although these differences may, to some extent, reflect dissimilarities in the distribution of fractions of the middle class in the geographical space of the Stockholm region, they also express a different *habitus vis-à-vis* education.

Written in 1996, the fourth paper, "Cultural Capital Under Challenge? A study of four Stockholm Senior High Schools", explores the effects on the definition of cultural capital, in formal education, of the expanding marketization and differentiation of upper secondary education. The decentralisation of basic and secondary education in the early 90s, created a previously unknown space for establishing local profiles of national study programs. Reinforced by the introduction of a voucher system for public funding of a growing number of independent schools (i.e. schools being owned by someone other than the local municipality), this process led to an expansion of study programs with a local "profile" which mainly attracted students who had excelled at school. Correspondence analysis of student data from 1994/1995, a few years after the reform of upper secondary education in 1992 came into effect, displays the same basic social polarities as in 1988/1989 in the space of upper secondary education in Stockholm.

The study also compares the emphasis given at a leading independent upper secondary school on successfully finding extra sources of funding from big Swedish companies and on a systematic marketing of the school to the reliance of public elite schools in central Stockholm on their traditional reputation and base of recruitment. In the same marketization context, the attempt by a public school in central Stockholm whose social recruitment of students had previously been relatively modest but then established a local profile that would compete with the traditional public elite schools in terms of recruiting high-performing students, is compared to the Science study program at a prestigious public senior high school. With high-performing students and a content reflecting a systematic investment in international assets, the newly started program focused on the Common Market, including the use of English as language of instruction parallel to Swedish, courses on European law and trips to leading European countries. Similar to the case of the successful independent school included in the study, the creation of the local profile was the outcome of a work by individual teachers with a specific background in economics and law which included using social contacts outside the school itself and lobbying for their idea.

A questionnaire distributed among students on the two study programs, as well as interviews conducted with a number of students and their parents, showed considerable differences as regards social origin as well as cultural practices, attitudes and beliefs. The traditional elite senior high school in central Stockholm,

traditionally recruiting students from high fractions of the cultural middle class living in the area such as medical doctors, university teachers, artists, journalists and senior government employees, received students from families who expressed a cautious and well-informed view of what school and study program to choose and who avoided opting for unknown alternatives. Much as the previously interviewed representatives of cultural fractions of the middle class, they manifested a belief in public education as well as in the values attached to the development of personality as opposed to values emphasizing competition. Children attending the Natural Science study program had comparatively well-developed cultural practices ranging from reading the cultural sections of leading newspapers and watching leading news programs at television to playing chess and reading books, and they expressed a preference for working in the public sector once they had finished their studies at the university. In contrast, students on the Social Science Programme oriented towards the common market mostly came from ordinary middle class or lower middle class families close to the economic sector. They had had the possibility to convert their very high scores from the final year of compulsory education into the choice of a promising study program at a school outside the catchment area where they normally would have undertaken their upper secondary studies. Possessing comparatively modest educational capital, their parents had few objections to opting for a study program the entry to which demanded high scores and that seemed profitable. The students' cultural practices were considerably more mainstream-oriented, including less of a legitimate high culture that they felt at a distance from and could not see the value of.

The study concludes that the local profile study program oriented towards the Common Market at the public school offered a competing definition of cultural capital to the one existing at the traditional elite senior high school. Giving emphasis to knowledge areas and skills seen as useful for international contacts, it replaced the kind of traditional cultural knowledge that dominated at the elite school with standards that were more accessible to students with weaker cultural capital in their family background. Doing this, it challenged the monopoly of a previously dominating definition of the student excellence. In a similar way, the marketization of upper secondary education may lead to a more intense competition as to how the contents of educational capital should be defined.

The fifth paper included in this thesis, "Education as the Development of Personality and as the Rational Planning of Opportunities. Cultural capital in Upper Secondary Education in the Stockholm Region in the 2000s", finalized in 2008, examines the development of upper secondary education in Stockholm a decade after the decentralisation and marketization processes were initiated in the first half of the 90s. Firstly, an analysis of the space of upper secondary education in Stockholm similar to previous ones is undertaken using data originating from 2001/2002. Seven years after the introduction of school vouchers and one year after the replacement, in the municipality of Stockholm, of the right to attend the public upper secondary school closest to one's residence with a free competition for entering not only independent but also public upper secondary schools, the analysis shows that the social structure continues to be the same, even though

individual schools and study programs may change their positions. One axis opposes elite schools and study programs to those characterized by a low social recruitment. A second dimension that emerges is that a cultural pole opposes an economic pole. In the subfield of elite schools, this polarity opposes certain elite public senior high schools in central Stockholm to either independent upper secondary schools or schools in rich suburbs in the north of Stockholm. In the Social Science Programme, the latter opposition is shown to manifest itself in the relation between the branches Culture and Economics. While the first one is particularly favoured by students from social groups rich in cultural capital, the second is above all attractive to students with an origin in social groups with strong economic capital.

On the basis of data on forms of ownership of all 143 independent upper secondary schools in the Stockholm region in 2008, as well as entry level scores for their various study programs and information on the local profiles they offer, the transformation of upper secondary education between 1994 and 2008 is examined. The analysis is supported by 12 interviews with school principals and education officers in different municipalities. An overall change is the rapid expansion of “profile” study programs at virtually every school. While one tendency is the appearance of big education companies running several schools on a commercial basis using fixed pedagogical concepts, another is the establishment of market “niches” with a specific student recruitment towards which schools orient their profiles. The positions of individual schools depend on the assets, both symbolical, staff related and material (economy, geographic location, buildings), that they can mobilize in the competition for student recruitment.

An analysis of symbolic values and topoi (figures of thought) of 25 upper secondary schools’ Internet homepages identifies structural oppositions homologous to those of the space of upper secondary education. In a first dimension, elite schools with a strong classification of education as a “pure” area separated from others stand out from schools with low academic and social recruitment profiles where education is intimately connected to other areas, such as sport or business. In a second dimension, schools with many assets (high recruitment profile, recognized history, university contacts, international study content, etc.) that can be used for claiming their authority oppose schools with few assets. An analysis of the interpersonal structure of schools’ homepages show that those of elite schools often claim authority while addressing readers/students, while homepages of school with lower recruitment stand out as offering an intimate, personal relationship. Finally, the opposition between a cultural and an economic pole in upper secondary education is mirrored by a significant opposition on schools’ Internet homepages, also those of elite schools. Whereas the attribution of holistic and humanist values to education, centred on the development of personality and culture, dominate homepages of schools representative for the cultural pole, homepages of schools close to the economic pole connect education to a vision of an “economic man” for whom education is a rational investment in a competitive future life career.

Finally, values and convictions connected to education among students at two elite schools representing the opposition between culture and economy in upper secondary education, one traditional elite senior high school and one independent school, are compared. The interviews testify that the differences in how education is perceived are connected to competing definitions of what is to be regarded as a legitimate cultural capital recognized by the education system and by society at large. A celebration of values such as the development of personality, originality, and education as cultural and historical insight untouched by narrow economic objectives opposes a view where education is seen as a key component of rationally planned individual careers. Although no parent interviews were conducted, the convictions expressed by the students seem to be deeply rooted in family education and express fundamental differences between social groups and their reproduction strategies. It is concluded that the increasingly intense competition produced by the voucher system and marketization within the education sector has had one major effect: elite schools struggling to recruit the best students tend to increase their efforts to identify knowledge and skills that can be claimed as legitimate cultural capital. While there may be common components, such as general knowledge and advanced writing and reading skills, schools have to balance between forms of knowledge and types of skills more highly regarded by society's economic pole such as effectiveness, self-presentation and self-assuredness, as well as knowledge and skills valued by its cultural pole, such as insight into culture and history, expressiveness and non-conformity. The extent to which schools succeed in this endeavour depends on their assets in terms of staff, contacts, geographical location, institutional history, and, perhaps above all, the self-perpetuating effect of their student recruitment.

Diagram, figur- och tabellförteckning

Artikel 2

Graphique 1 Korrespondensanalys, kön, socialt ursprung och utbildning

Graphique 2 Korrespondensanalys, socialt ursprung och utbildning

Graphique 3 Korrespondensanalys, indikatorer på livsstilar

Graphique 4 Indikatorer på studentkultur

Artikel 3

Tabell 1 Socialt ursprung, betyg och val av linje

Tabell 2 Kön, socialt ursprung och val av linje

Tabell 3 Kön, socialt ursprung, betyg och val av linje

Tabell 4 Socialt ursprung och val av linje

Diagram 1 Betyg, kön och val av linje

Diagram 2 Medelbetyg och socialt ursprung

Diagram 3A Socialt ursprung, betyg och val av linje (flickor)

Diagram 3B Socialt ursprung, betyg och val av linje (pojkar)

Diagram 4 Kön, socialt ursprung och val av linje

Diagram 5 Ekonomisk och kulturell pol

Diagram 6 Skolor för eliten och skolor för folket

Diagram 7 Kulturell och ekonomisk pol

Diagram 8 Offentlig och privat sektor

Diagram 9 Ekonomiskt kapital: inkomst

Diagram 10 Ekonomiskt och socialt kapital: utrymmesstandard

Diagram 11 Ekonomiskt och social kapital: boende

Artikel 4

Tableau 1 Social rekrytering till fyra program och skolor (1)

Tableau 2 Social rekrytering till fyra program och skolor (2)

Tableau 3 Betyg på fyra program och skolor

Tableau 4 Indikatorer på kulturella praktiker

Graphique 1 Fältet av gymnasieutbildningar i Stockholm 1988/1989

Graphique 2 Fältet av gymnasieutbildningar i Stockholm 1995/1986

Graphique 3 Korrespondensanalys, kulturella praktiker

Artikel 5

Tabell 1 Elever på inriktningar av samhällsvetenskapligt program 2001

Tabell 2 Skolor som ingår i analys av hemsidor

Figur 1 Stark avgränsning av utbildning, Enskilda gymnasiet

Figur 2 Svag avgränsning av utbildning, Yrkesplugget

Figur 3 Starkt klassificerad menyrad, Kungsholmens gymnasium

Figur 4 Svagt klassificerad menyrad, Cybergymnasiet

Figur 5 Betoning på anciennitet, Södra latins gymnasium

Figur 6 Logotyper med referens till modernitet

Figur 7 Logotyper med referens till tradition och anciennitet

Figur 8 Hemkänsla som tillgång, Upplands-Bro gymnasium

Figur 9 Elev och lokaler som inkarnation av värden, Södra latin

Figur 10 Elever som familjär samtalspartner, Kunskapsgymnasiet

Figur 8 Hemkänsla som tillgång, Upplands-Bro gymnasium

Figur 9 Elev och lokaler som inkarnation av värden, Södra latin

Graf 1 Korrespondensanalys, rummet av sociala grupper

Graf 2 Korrespondensanalys, rummet av gymnasieutbildningar

Graf 3 Topoi och symboliska värden på gymnasieskolornas hemsidor

Referenser

Källor

Elektroniska källor

Gymnasieskolors hemsidor

<<http://www.atletica.nu>>, 15/9 2008, 6/10 2008.
<<http://www.cybergymnasiet.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.didaktus.se>>, 11/8 2008.
<<http://www.edu.upplands-bro.se>>, 10/10 2008.
<<http://www.edu.upplands-bro.se>>, 10/10 2008.
<<http://www.eks.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.engelska.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.enskildagymnasiet.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.franskaskolan.se>>, 6/10 2008, 8/10 2006.
<<http://www.globalagymnasiet.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.industritekniska.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.jenseneducation.se>>, 5/10 2008, 6/10 2008.
<<http://www.john.bauer.nu>>, 6/10 2008.
<<http://www.kun.edu.stockholm.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.kunskapsgymnasiet.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.kunskapsskolan.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.lillaakademin.se>>, 5/10 2008.
<<http://www.metapontum.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.musikgymnasiet.se>>, 5/10 2008.
<<http://www.refis.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.sakerhetsgymnasiet.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.skolverket.se>>, 10/9, 2008.
<<http://www.sodertalje.se>>, 28/9 2008.
<<http://www.son.edu.stockholm.se>>, 5/10 2008, 6/10.
<<http://www.teoretiska.se>>, 20/9 2008, 16/10 2008.
<<http://www.waldorf.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.vilunda.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.vittra.se>>, 6/10 2008.
<<http://www.vrg.se>>, 5/10 2008, 6/10 2008.
<<http://www.yrkesplugget.se>>, 6/10 2008.

Andra elektroniska källor

<<http://www.ksl.se>>.

<<http://www.ne.se>>.

<<http://www.skolverket.se>>.

Intervjumaterial, enkätmaterial och statistiska material

Studie 1

21 ungdomar i en förort till Stockholm, 1986–1988.

Föräldrar, 8 familjer, 1986–1988.

Studie 2

55 intervjuer med högskolestudenter i Stockholmsregioner, 1986–1989.

364 studenkäter till fyra utbildningar i Stockholm, 1986–1987.

Studie 4

18 intervjuer med gymnasieelever i Stockholm, 1992–1995.

6 föräldraintervjuer, 1992–1995.

Enkät, 4 skolklasser i Stockholms gymnasieskolor, 1993.

Studie 5

Intervju med skolledare på Viktor Rydberg i Djursholm, 1994.

Intervju, skoledare, Södra Latins gymnasium, våren 2005.

12 intervjuer med skolledare, 2007–2008.

32 elevintervjuer i Stockholms gymnasieskolor, 2007–2008.

Intervju, lärare på Kungsholmens gymnasium, juni, 2008.

Tryckta källor

Dagens Industri, 17 februari, 1986.

Demokrati och makt i Sverige, SOU 1990:44.

Departementsförordningen 1997:702.

Kommunförbundet i Stockholms län, *Gymnasieintagningen* 2006.

Prop. 1975:9.

Prop. 1991/92:95.

Prop. 1991/92:95.

Svenska Dagbladet, Brännpunkt, 20/9 2008.

Sigtuna, Upplands-Bro och Järfälla, Uppgifter från den regionala intagningsnämnden för regionsamarbetet, 2007.

Veckans affärer, nr. 48, 1986.

Andra källor

“Uppdrag granskning”, Sveriges Television, 19 september 2007.

Litteratur

- Ahrne, Göran, Romand, Christine & Franzén, Mats, *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg, Korpen, 1996.
- Ambjörnsson, Fanny, *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Diss. Stockholms universitet, 2003. Stockholm, Ordfront, 2004.
- Ansbacher, Heinz. "On the origin of holism", *Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, Vol. 50 Issue 4, 1994.
- Arfwedson, Gerhard & Lundman, Lars, *Skolpersonal och skolkoder. Om arbetsplatser i förändring*. Stockholm, Liber Utbildningsförlaget, 1984.
- Arfwedson, Gerhard, *Varför är skolor olika?*, Stockholm, Liber Utbildningsförlaget, 1983.
- Arnman, Göran & Jönsson, Ingrid, *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende*. Lund, Arkiv, 1983.
- Ball, Stephen J., *Class strategies and the education market. The middle class and social advantage*. London, Routledge/Falmer, 2003.
- Ball, Stephen, *Education plc. Understanding private sector participation in public sector education*. London, Routledge, 2007.
- Beaud, Stéphane & Weber, Florence, *Guide de l'enquête de terrain*. Paris, La découverte, 1998.
- Beaud, Stéphane, *80 % au bac...et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*. Paris: La découverte, 2001.
- Berg, Barbro, Broady, Donald & Palme, Mikael "L'enseignement secondaire et l'enseignement supérieur en Suède face à l'internationalisation", i Donald Broady, Monique de Saint Martin & Mikael Palme (ed.), *Les élites : Formation, reconversion, internationalisation*. Paris/Stockholm, 1995, s. 148–163.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund, Studentlitteratur, 2005.
- Bernstein, Basil, *Class, Codes and Control*, Vol. 3, 1975.
- Bjurström, Erling, *Ungdomskultur, stil och smak*. Umeå, Boréa, 2005.
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo, *Välfärdens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm, Agora, 2000.
- Boli, John & Ramirez, Francisco, "Compulsory schooling in the Western Cultural Context", i R. F. Arno, Philip G. Altbach & Gail B. Kelly (ed.), *Emergent issues in education. Comparative perspectives*. Albany, N.Y., State University of New York Press, 1993, s. 25–38.
- Bourdieu, Pierre & Boltanski, Luc, "La production de l'idéologie dominante", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. 2, n° 2-3, 1976, s. 3–73.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, *La reproduction : Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris, Minuit, 1970.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, *Les héritiers : Les étudiants et la culture*. Paris, Minuit, 1964.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc, *An invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, Polity Press, 1992.
- Bourdieu, Pierre, (ed.), *La misère du monde*. Paris, Seuil, 1993.
- Bourdieu, Pierre, "L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. XII, n° 62–63, 1986, s. 69–72.
- Bourdieu, Pierre, "Le sens de l'honneur", i *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Paris & Genève, 1972, ursprungligen publicerad på engelska i J. Persistiany (ed.), *Honour and Shame*. Chicago, Chicago University Press, 1966. Svensk översättning: "Hederskänslan", i Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*. Stockholm, Symposion förlag, 1991.
- Bourdieu, Pierre, "Les trois états du capital culturel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. V, n° 30, 1979, s. 3–6.

- Bourdieu, Pierre, "Le capital social." Notes provisoires." *Actes de la recherche en sciences sociales*, t. VI, n° 31, 1980, s. 1–2.
- Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude & Passeron, Jean Claude, *Le métier du sociologue*. Paris, Mouton, 1973.
- Bourdieu, Pierre *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris, Fayard, 1982
- Bourdieu, Pierre, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Paris & Genève, 1972.
- Bourdieu, Pierre, *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris, Ed. de Minuit, 1979.
- Bourdieu, Pierre, *La domination masculine*. Paris, Seuil, 1998.
- Bourdieu, Pierre, *La noblesse d'état : Grandes écoles et esprit de corps*. Paris, Minuit, 1989.
- Bourdieu, Pierre, *Le sens pratique*. Paris, Ed. Minuit, 1980.
- Bourdieu, Pierre, *Raison pratiques : Sur la théorie de l'action*. Paris, Ed. du Seuil, 1994.
- Broady Donald, "Bildningsfrågan – ett återupplivningsförsök. Om ett förslag från Collège de France och om svenska läroplaner", *Ord & Bild*, nr 1 1992, s. 3–26.
- Broady, Donald & Börjesson, Mikael & Palme, Mikael, "Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", i Thomas Furusten (ed.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. Stockholm, Högskoleverket, 2002, s. 135–154.
- Broady, Donald & Börjesson, Mikael, "En social karta över gymnasieskolan i Stockholm i slutet av 1990-talet", *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*, Elektronisktidskrift 2002:1, <<http://www.partisan.se>>. Uppsala, Uppsala universitet, 2002.
- Broady, Donald & Palme, Mikael, "Pierre Bourdieus kultursociologi", i Harald Thuen & Sveinung Vaage (ed.), *Oppdragelse til det moderne. Émile Durkheim, George Herbert Mead, John Dewey, Pierre Bourdieu*. Oslo, Universitetsforlaget, 1994, s. 181–198.
- Broady, Donald & Palme, Mikael, "Pierre Bourdieus utbildningssociologi", i Harald Thuen & Sveinung Vaage (ed.), *Oppdragelse til det moderne. Émile Durkheim, George Herbert Mead, John Dewey, Pierre Bourdieu*. Oslo, Universitetsforlaget, 1994, s. 199–218.
- Broady, Donald & Palme, Mikael, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 1. Stockholm, HLS Förlag, 1992.
- Broady, Donald m.fl., "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", i *Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm, SOU 2000:39, 2000, s. 5–133.
- Broady, Donald, Börjesson, Mikael & Palme, Mikael, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet", i Thomas Furusten (ed.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. Stockholm, Högskoleverket, 2002, s. 13–47.
- Broady, Donald, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Diss. Stockholm, HLS Förlag, 1990.
- Broccolichi, Sylvain & van Zanten, Agnès, "Espace de concurrence et circuit de scolarisation. L'évitement des collèges publics d'un district de la banlieue parisienne", *Les annales de la recherche urbaine*, 75, 1996, s. 5–17.
- Bunar, Nihad, "De andra(s) skolor(na)" i Magnus Dahlstedt & Ingmar Lindberg, *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Stockholm, Agora 2002.
- Börjesson, Mikael & Palme, Mikael, *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala grupperns karaktistika*, Paper presenterat på workshopen "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala universitet, 12–14 okt 2001.
- Börjesson, Mikael, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*. Diss., disputationssupplaga. Pedagogiska institutionen och SEC/ILU, Uppsala universitet, SEC Research Reports 37. Uppsala, Uppsala universitet, 2005.
- Carlsson, Göran, *Social mobility and class structure*, Lund, Gleerup, 1958.

- Carlsson, Åsa, *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*. Diss., Stockholms universitet, 2001. Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2001.
- Cibois, Philippe, *L'analyse factorielle : Analyses en composantes principales et analyses des correspondences*. Paris, Presses universitaires de France, 1983.
- Connell, R.W., *Gender*. London, Polity Press, 2002 [Svensk övers. *Om genus*, 2003].
- Connell, R.W., *Masculinities*. London, Polity Press, 1995 [Svensk övers. *Maskuliniteter*, 2003].
- Desrosière, Alain, *La politique des grandes nombres. Histoire de la raison statistique*. Paris, La Découverte, 1993.
- Durkheim, Émile & Mauss, Marcel, "De quelques formes primitives de classification – contribution à l'étude des représentations collectives", *Année sociologique*, Sixième année, 1902–1903.
- Durkheim, Émile, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Paris, Les Presses universitaires de France, 1968 [1912].
- Ekerwald, Hedwig, *Den intelligenta medelklassen. En litteraturstudie över social bakgrund och studieresultat*. Diss. Studia Sociologica Upsaliensia. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 1983.
- Erikson, Robert & Jonsson, Jan O., *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. SOU 1993:85.
- Erikson, Robert, "Svensk välfärdsforskning", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2003:2–3, s. 214–237.
- Erikson, Robert, *Uppväxtförhållanden och social rörlighet*. Stockholm, Allmänna förlaget, 1971.
- Escofier, Brigitte & Pagès, Jérôme, *Analyses factorielles simples et multiples : Objectifs, méthodes et interprétation*. Paris, Dunod, 1990.
- Everitt, B. S., *The Cambridge Comparative Dictionary of Statistics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- Fairclough, Norman, "Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities", *Discourse Society*, Vol. 4, No. 2, 1993, s. 133–168.
- Fairclough, Norman, *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press, 1992.
- Fast, Carina, *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i mötet med förskola och skola*. Diss., Uppsala universitet. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 2007.
- Fornäs, Johan, "Förord", i Thomas Ziehe, *Kulturanalyser Ungdom, utbildning, modernitet*, Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1994, s. 7–13.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Lund, Liber Läromedel, 1979.
- Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund, Historiska Media, 1998.
- Gesser, Bengt, *Utbildning, jämlikhet och arbetsdelning*. Lund, Arkiv, 1985.
- Gewirtz, Sharon & Ball, Stephen & Bowe, Richard, *Markets, choice and equity in education*. Buckingham, Open University Press, 1995.
- Grignon, Claude, *L'Ordre des Choses: Les Fonctions Sociales de L'Enseignement Technique*. Paris, Minuit, 1971.
- Gustafsson, Jan-Erik & Andersson, Anette & Hansson, Michael, "Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola", i *Välfärd och skola*. SOU 2000:39, s. 113–209.
- Halbwachs, Maurice, *La mémoire collective*, Paris, Presses universitaires de France, 1968 [1950].
- Halbwachs, Maurice, *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, Mouton, 1976, [1925].
- Hebdige, Dick, *Subculture. The meaning of style*. London, Meuthen, 1979.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund, Studentlitteratur, 1997.
- Hellspong, *Metoder för brukstextanalys*, Lund, Studentlitteratur, 2001.

- Hirdman, Yvonne, *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö, Liber, 2003.
- Yvonne Hirdman, *Gösta och genusordningen. Feministiska betraktelser*. Stockholm, Ordfront, 2007.
- Heyman, Ingrid, *Gånge hatt till! Omvårdnadsforskningens framväxt i Sverige: sjuksköterskors avhandlingar 1974–1991*. Diss., Stockholms universitet, Skeptronserien. Göteborg, Daidalos, 1995.
- Hjellbrekke, Johs., *Införing i korrespondensanalyse*. Bergen, Fagbokforlaget, 1999.
- Hong, Sung-Min, *Habitus, corps, domination : Sur certaines présupposés sociologiques de la sociologie de Pierre Bourdieu*. Paris, L'Harmattan, 1999.
- Hudson, R. A., *Sociolinguistics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Hultqvist, Elisabeth, *Segregerande integrering. En studie av gymnasieskolans individuella program*. Diss. Studies in educational sciences 38. Stockholm, HLS förlag, 2001.
- Härnqvist, Kjell, "Social selektion till gymnasium och högskola", i Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Sorteringen i skolan*, Stockholm, Carlssons, 1994, s. 95–131.
- Johannisson, Karin, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm, Norstedts förlag, 1988.
- Johansson, Thomas, Sernhede, Ove & Trondman, Mats (ed.), *Samtidskultur. Karaoke, karnevaler och kulturella koder*. Nora, Nya Doxa, 1999.
- Johansson, Ulla, *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*. Tavelsjö, <<http://www.books-on-demand>>, 2000.
- Karlberg, Marie & Mral, Brigitte, *Heder och påverkan. Att analysera modern retorik*. Stockholm, Natur och kultur, 1998.
- Körner, Svante, Ek, Lars & Berg, Sven, *Deskriptiv statistik*. Lund, Studentlitteratur, 1984.
- Leffler, Eva, *Företagsamma elever. Diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*. Diss. Doktorsavhandlingar i Pedagogiskt arbete nr 8. Umeå, Umeå Universitet, 2006.
- Lenz-Taguchi, Hillevi, *In på bara benet. En introduktion till feministisk poststrukturalism*. Stockholm, HLS Förlag, 2004.
- Lidegran, Ida, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 34. Uppsala, SEC, 2004.
- Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm, Bonnier, 1997.
- Liljeström, Brita, *Uppväxtvillkor, Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm, Publica, 1973.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P., *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm, HLS Förlag, 2000.
- Lindensjö, Bo, *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*. Diss. Stockholm Studies in Politics 20. Stockholm, Stockholms universitet, 1981.
- Lundberg, Henrik, *Filosofisociologi. Ett sociologiskt perspektiv på filosofiskt tänkande*. Diss. Lund, Sociologiska institutionen, 2007.
- Lundman, Lars, *Socioekonomisk differentiering i grundskolan*. Lärarhögskolan i Stockholm, Studies in education and psychology 3. Lund, CWK/Gleerups, 1979.
- Maroy, Christian, *École, régulation et marché. Une comparaison de six espace scolaires locaux en Europe*. Paris, Presses universitaires de France, 2006.
- Myrberg, Eva, *Fristående skolor i Sverige. Effekter på 9-10-åriga elevers läsförmåga*. Diss., Doktorsavhandlingar från Göteborgs universitet, Pedagogiska institutionen, Göteborg, Göteborgs universitet, 2006.
- Molin, Erik, *Betyg och bakgrund. En rapport om hur avgångsbetyg och ämnesval i grundskolan varierar med elevers kön, sociala klass och etniska bakgrund samt med föräldrars utbildning, inkomst och sysselsättning*. Näringspolitiska enheten, LO. Stockholm, LO, 2005

- Morgon, Mary S., "Economic man as model man: ideal types, idealizations and caricatures", *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 28, No 1, March 2006, s. 1–27.
- N. G, Irene C. L. & Tseng, Lu-Ming, "Learning to be Sociable. The Evolution of Homo Economicus", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 67, April 2008, s. 265–286.
- Nihlfors, Elisabeth, *Skolchefen i skolans styrning och ledning*. Diss. Uppsala Studies in Education 102. Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, 2003.
- Nordqvist, Ingrid & Langerth Zetterman, Monica, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv*. Gävleborgs län, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 33. Uppsala, SEC, 2004.
- Oberti, Marco, *L'école dans la ville. Ségregation, mixité, carte scolaire*. Paris, Sciences Po, Les Presses, 2007.
- Palme, Mikael, "Tidiga år i Stockholm och Paris", i Mikael Börjesson m.fl. (ed.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*. Skeptronserien. Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala universitet, 2006, s. 133–139.
- Palme, Mikael, *Valet till gymnasieskolan*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 9. Stockholm, HLS, 1994.
- Parson, Talcott, "The school class as a social system", *Harvard Educational Review*, 29, 1959, s. 297–318.
- Power, Sally & Edwards, Tony & Whitty, Geoff & Wigfall, Valerie, *Education and the middle class*. Buckingham och Philadelphia, Open University Press, 2003.
- Regin, Charles C., *The Comparative Method. Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Los Angeles, University of California Press.
- Reuterberg, Sven-Eric & Svensson, Allan, *Ekonomins betydelse för gymnasievalet*. Publikationer från Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet. Göteborg, Göteborgs universitet, 1990.
- Rikardsson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*. Lund, Studentlitteratur, 2004.
- Rosengren, Mats, "Retoriken – en kunskapsteori?" i Kurt Johannesson (ed.), *Vetenskap och retorik. En gammal vetenskap i ny belysning*. Stockholm, Natur och kultur, 2001, s. 40–55.
- Skawonius, Charlotte, *Välja eller hamna. Det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor*. Diss. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm, Stockholms universitet, 2005.
- Sugden, Robert. "Rational choice theory: a survey of contributions from economics and philosophy", *Economic Journal*, Vol. 101, July 1991, s. 751–785.
- Svenska akademien ordlista över svenska språket*, nionde upplagan. Stockholm, Svenska Bokförlaget/Norstedts, 1950.
- Svensson, Allan, *Genomströmningen i gymnasieskolan. En studie av elever som antogs till gymnasieskolan hösten 2003*, Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 2008.
- Sörlin, Sverker & Törnqvist, Gunnar, *Kunskap för välbästand. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm, SNS Förlag, 2000, s. 93.
- Wagner, Ann-Chatrine, *Les nouvelles élites de la mondialisation : Une immigration dorée en France*. Paris, Presses universitaires de France, 1998.
- Wahlströms, Ninni, *Om det förändrade ansvaret för skolan. Vägen till mål- och resultatstyrning och några av dess konsekvenser*. Örebro Studies in Education 3. Örebro, Universitetsbiblioteket, 2002.

- van Zanten, Agnès, "Middle-class parents and social mix in French urban schools: Reproduction of class relations in education", i *International Studies in Sociology of Education*, Vol. 13, No 2, 2003.
- van Zanten, Agnès, *L'école de la périphérie : Scolarité et ségrégation en banlieue*. Paris, Presses universitaires de France, 2001.
- Watts, Ian, "Robinson Crusoe, Individualism and the Novel," i Ian Watts, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. London, Chatto & Windus, 1957.
- Willis, Paul, *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Hamhire, Gower Publishing, 1977.
- Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*. Lund, Studentlitteratur, 2000 [1999].
- Ziehe, Thomas "Adjö till sjuttioalet", i Jens Bjerg, *Pedagogik. En grundbok*. Stockholm, Liber, 2000, s. 79-93
- Österlind, Eva, *Disciplinering via frihet. Elevers planering av sitt eget arbete*. Diss. Uppsala universitet, Uppsala studies in education 75, Acta universitatis upsaliensis. Uppsala, 1998.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

1. Palme, Mikael 2008. *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988-2008.*